

ΚΑΝΑΚΗ Ι. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΟΜΙΛΙΕΣ
ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η ΟΜΙΛΙΑ ΣΤΟ «ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΛΑΪΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ»
Ρέθυμνο 8-10 Δεκεμβρίου 2000

Βουβάς Απρίλιος 2013

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Κάποιες φορές μου κάνανε την τιμή να με ορίσουνε ομιλητή σε διάφορες ειδηλώσεις. Έχω κάνει και ομιλίες σε τηλεοράσεις και σε ραδιοφωνικούς σταθμούς. Έλαβα μέρος σαν σύνοδρος στο Διεθνές Συνέδριο Ιατρικής στο Ρέθυμνο 8-10/12/2000 (σχι βέβαια για τις επιστημονικές μου γνώσεις μα για τις λαογραφικές). Έλαβα επίσης μέρος σαν σύνοδρος σε συνέδριο για το παραμύθι στο Καστέλι Πεδιάδος 17-18/7/2010.

Για να κάνει κανείς μια ομιλία δεν αρνείται σε όσα στοιχεία υπάρχουνε στη μνήμη του μα κάνει έρευνες και συχνά βρίσκει πολύτιμα στοιχεία τα οποία καλόν είναι τα στοιχεία αυτά να υπάρχουνε στην επιφάνεια.

Εδαχτυλογράφησα λοιπόν τις περισσότερες ομιλίες μου και τις έκανα βιβλίο και με φωτοτυπίες τα έκανα μερικά αντίτυπα. Στη δαχτυλογράφηση δεν είναι πάντα ακριβές αντίγραφο των ομιλιών, ειδικά είναι πολλές περιπτώσεις όπου τα ίδια στοιχεία υπάρχουνε και σε άλλες ομιλίες αυτού του βιβλίου. Κάποια στοιχεία μπορεί να τα συναντήσομε σε περισσότερες από μία ομιλίες, όταν εθεώρησα απαραίτητα τα στοιχεία αυτά.

Σε κάποιες περιπτώσεις είναι ομιλίες με το ίδιο αντιλεγμένο περιεχόμενο από μια φορά σε διαφορετικά μέρη. Φυσικά τη γράφω μια φορά μόνο. Ήτιδες από τις ομιλίες μου εδαχτυλογράφησα και το ημερολόγιό της στρατιωτικής μου ζωής, όπου υπηρέτησα εν καιρώ εμφυλίου πολέμου, και αιδμα μνήμες από τη μάχη της Κρήτης και από τη γερμανική κατοχή.

Τα σκίτσα του βιβλίου είναι δικιά μου και όσα πήρα από δικιά μου βιβλία τα έβαλα με τη λεζάντα τους.

Προσέθεσα στο πέλος και μερικά σκίτσα μου που παρουσιάζουνε τον τρόπο της ζωής μας τότε και είναι φωτοτυπημένα από δικιά μου βιβλία

ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΑΝΩΝ

Ομιλία στο δημοτικό μέγαρο των Χανίων 5/11/97

Γεωγραφικά έχει ιδιαιτερότητες η επαρχία, και ανθρωπολογικά ο πληθυσμός.

Ο άγνος από εισοδήματα ορεινός όγκος των Λευκών Ορέων, όχι μόνο γόνιμος μα και θαυματουργός ήτανε σε δύσκολους καιρούς. Δεν μπορούμε να πούμε ότι μόνο στην παληαριά των Σφαιλιανών οφείλεται το γεγονός ότι στα Σφαιλιά δεν εδρεύανε ποτέ οι λιανά καιρούς κατακτητές, μα ούτε υπηρεσίες τους δεν υπήρξαν ποτέ, ούτε στρατοί τους δεν μένανε ούτε στα φρούρια που φτιάξανε, μόνιμα. Το πιο μεγάλο διάστημα που έμεινε εχθρικός στρατός στα Σφαιλιά ήτανε κατά την επανάσταση του 1866-69 που κάνανε μήνες. Ούτε οι Ένετοί δεν είχανε μόνιμα επανδρωμένο το Φραγκοκαστέλλο μα και για τους Τούρκους είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι στη μάχη του Φραγκοκαστέλλου το 1828 εχρησιμοποίησαν το φρούριο οι επαναστάτες και όχι οι κατακτητές.

Για τα Λευκά Όρη γράφει ο Ψιλάνης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1374 "....Οιολοσιαλός και κτηταμένος όγκος τούτων επεσωρεύθει εις σαν ακρόπολη και σαν ασπίδα όλης της νήσου και σαν απόρρητο φρούριο οικοδομημένο σε απόρρητα γρεμνά και βράχους.." και στη σελ. 1375 τα χαρακτηρίζει "ουρανομήνη και θεόχτιστα τείχη" και στη σελ. 1377 γράφει ότι δεν είναι μόνον το θεόπλαστο οχύρωμα, μα και ο μοναδικός λαός της επαρχίας αυτής. "...ο κληθείς προς υπεράσπισην εαυτού και των δικαιωμάτων της όλης πατρίδος.." Και ο Τούρκος ιστορικός Ναϊμά γράφει για τους Σφαιλιανούς: "Βασιζόμενοι εις το ορεινόν και δύσβατο της επαρχίας τους δεν δύνανται φιλησυχώς και επί της εποχής των απίστων Ένετών!"

Μα όπως για τους εχθρούς αποτελούσανε τα Λευκά όρη ένα προστατευτικό τείχος, έτσι και μεταξύ των άλλων Κρητών και των Σφαιλιανών ήτανε πάλι διαχωριστικό τείχος, με συνέπεια οι διάφορες επιδράσεις να μην περνούνε εύκολα στα Σφαιλιά από την άλλη Κρήτη και λαμβανομένου υπόψην ότι σπάνια παίρνανε γυναίκες οι Σφαιλιανοί από άλλες επαρχίες, εύκολα γίνεται δεκτό το γεγονός ότι εις στην απομόνωσή τους και με το διαφορετικό τρόπο ζωής που κάνανε, με το πέρασμα των αιώνων εδημιουργήθηκανε στους Σφαιλιανούς διαφορετικοί χαρακτήρες από αυτούς των άλλων Κρητών, μα αινώμα και διαφορετικά ανθρωπολογικά γνωρίσματα, όπως θα δούμε παρακάτω. Αινώμα θα πρέπει να δεχτούμε ότι είχε επίδραση η τραχύτητα του φυσικού περιβάλλοντος και το διαφορετικό μικροκλίμα της περιοχής τους. Αναμφισβήτητα όμως έπαιξε ρόλο και το γεγονός ότι οι Σφαιλιανοί δεν ήρχοντο σε επιμειξία με πληθυσμό άλλης περιοχής και βέβαια ούτε με κατακτητές και σ' αυτούς τους λόγους οφείλονται τα διαφορετικά ανθρωπολογικά γνω-

ρίσματα,

Ο χαρακτήρας των Σφακιανών

Ο χαρακτήρας των Σφακιανών ήτανε κατά πλειονότητα αγέρωχος, απίθανος, υπεροπτικός, τραχύς, εγωιστικός. Ήδηλιά ο εγωισμός του Σφακιανού εξεπερνούσε τα καλά εννοούμενα όρια και πολλές φορές τους οδηγούσε ο εγωισμός αυτός στην καταστροφή μα και πολλές φορές τους οδήγησε σε επιτυχίες, ακόμα και σε μεγαλουργίες. Πιστεύω ότι, αν οι Σφακιανοί παίζανε ένα σημαντικό ρόλο στην ιστορία της Κρήτης οφείλεται στο πατριωτικό τους φιλότιμο και στην παλιναριά τους, μα και στον εγωισμό τους, που υπό μορφή ευγενούς αμιλλας επεστράτευε όσους ήτανε ικανοί να κρατούνε όπλο σε κάθε πολεμική επιχείρηση. Με ποιά μάτια θα αντίκριζε ένας νέος τους άλλους που θα γύριζαν από τη μάχη φορτωμένοι δόξες, αν αυτός θα καθότανε μέσα σαν το γυναικάκι;

Η βεντέτα στα Σφακιά

Αυτός ο εγωισμός που αναφέρομε παραπάνω πολλές φορές οδήγησε σε ολική καταστροφή οικογενειών, ακόμα και χωριών μικρών. Εφαρμόζοντας τους άγραφους σιληρούς νόμους της σφακιανής νοστοπίας, καθένας ήτανε ικανός ανά πάσα στιγμή και να σκοτώσει και να σκοτωθεί και να διαλύσει τα πάντα, για να συντηρήσει τον εγωισμό του. Όταν δυο άτομα ή δυο οικογένειες ερχόντουσαν σε ρίξη, η κάθε πλευρά με κάθε τρόπο ήθελε να έχει αυτή το πάνω χέρι και άμα φτάνανε στο φονικό, με τη σειρά σκοτώνονταν. Αξίζει να ακούσετε ένα περιστατικό που συνέβει το 1816 στη Χ. Σφακιών και που φανερώνει πόσο εύκολα μπορούσε να ανάψει μια φωτιά και μέχρι πού μπορούσε να φτάσει. Ήτανε 30 Ιουνίου γιορτή των 12 Αποστόλων και την ώρα της λειτουργίας ένα πουλί κάθισε πάνω στο καμπαναριό της εκκλησίας. Όλοι σχεδόν ειελ κρατούσανε όπλα. Ένας νεαρός επυροβόλησε το πουλί μα δεν το πέτυχε, όμως το πουλί δεν έφυγε. Ίσως ήτανε κουφό. Όλοι άρχισαν να περιπαίζουνε τον νεαρό και αυτός σε μια στιγμή αδυναμίας επυροβόλησε και σκοτώσε κάποιον. Ένας συγγενής του σκοτωμένου εσκότωσε τον φονιά, μα ένας συγγενής του δευτέρου σκοτωμένου εσκότωσε τον δεύτερο φονιά και σε λίγη ώρα οι σκοτωμένοι έγιναν επτά. Από τη στιγμή που γινότανε ένας φόνος υπήρχε ένα ενεργό ηφαίστιο όχι μόνο μεταξύ των στενότερων συγγενών, μα ανάμεσα σε δυο σόγια ασχέτως βαθμού συγγενίας και συχνά εκληρονομήτο από τη μια γενιά στην άλλη. Ο Ένετος προβλεπτής Φοσκαρίνι γράφει για τη βεντέτα στα Σφακιά το 1586: "Ανθρώπου τινός φονευθέντος παρ' άλλου, πλησιέστερος ειελίνου συγγενής όμωσε να μην αλλάξει ποτέ φόνεμα και να μην αποχωριστεί του αιματοβαφούς ενδύματος μέχρις ου ειδικηθεί.... Τα τοιαύτης φύσεως έθιμα αναπολούν εις ημάς την κατάσταση της υπό τοῦ Ομήρου περιγραφομένης κοινωνίας" Το σημαντικότερο γενεσιουργό αίτιο της βεντέτας στα Σφακιά παλιότερα ήτανε η ζωοκλοπή. Τώρα όμως πιο λίγα κρούσματα ζωοκλοπής έχομε στα Σφακιά από όσο στις άλλες

επαρχίες της Κρήτης, γιατί ο Σφαιριανός εσυνειδητοποίησε ότι ο δρόμος αυτός είναι ντροπή και ζημιά και οδηγεί στη βεντέτα.

Οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα

Από το παραπάνω περιστατικό θα πάρετε μια γεύση για τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, Δεν το έζησα το άκουσα από αξιόπιστη ηλικιωμένη γυναίκα ηλικίας του καιρού. Τα παιδιά, ιδίως τις κοπέλες, τα παντρεύανε οι γονείς και αν δεν γνωρίζονταν από πριν, δεν είχανε το δικαίωμα να συναντηθούνε ούτε με τα μάτια να ειδοθούνε. Όταν παντρεύανε ένα αντρόγυνο που δε γνωρίζονταν πριν, στη στεφάνωση δεν τόλμησε η νύφη να ρίξει μιά ματιά στον γαμπρό. Ήτανε πρωτόρημα στην κοπέλα να είναι χαμηλοβλεπούσα. Επήγανε με το γάμο στο καινούριο τους σπίτι. Καθίσανε μαζί στον "παστό" (έτσι λέγανε το μέρος που καθίζε το ζεύγος) Η νύφη και πάλι δεν τόλμηνα κοιτάξει κατάματα τον γαμπρό. Τότε οι μεγάλοι γάμοι κρατούσανε μια εβδομάδα. Αρχιζαν Παρασκευή και τέλειωναν την Πέμπτη της άλλης εβδομάδας. Την Τετάρτη που λιγότεφε ο κόσμος έβδε ποιός μεταχειρίζεται με άνεση στο σπίτι και κατάλαβε ότι αυτός θα είναι ο γαμπρός που της στεφάνωσαν την περασμένη Κυριακή. Όπου να τελειώσει ο γάμος έπρεπε απαραίτητως να είναι τουλάχιστον ο ένας από το ζεύγος στον παστό.

Στα μικρά μου χρόνια ήδη είχε γίνει ένα μικρό βήμα πρόδου στα προξενιά. Έστω οι συμπεθέροι συμφωνούσανε να παντρεύουνε τα παιδιά τους. Αν αυτά δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους θα μπορούσανε να προγραμματίσουν μια στημένη "τυχαία" συνάντηση από απόσταση. Σε ένα πανηγύρι, σε ένα γάμο θα πήγαινε ο γαμπρός και θα πήγαινε και η νύφη με τους δικούς της και από απόσταση θα μπορούσανε να ειδοθούνε, δεν καθίζανε όμως στην ίδια παρέα για να μην προιαλέσουνε υποψίες. Ούτε αυτό όμως δεν μπορούσε επουδενί να γίνει παλιότερα. Τη γυναίκα τη θέλανε σαν πύζυγο και σαν μάνα. Σαν κόρη και σαν αδελφή ήτανε ανεπιθύμητη, αν όμως υπήρχε την είχανε σε υπόληψη. Δεν τη στέλνανε να φέρει ξύλα, να ζευγαρίζει ή να βόσκει πρόβατα, και τη θέλανε καλοντυμένη και ως ήτανε καλοντυμένοι οι άντρες του σπιτιού. Όταν γεννιότανε αγόρι ρίχνανε χαρμάσουνους πυροβολισμούς και κάνανε γλέντια και δε συμβάλνανε αυτά αν θα γεννιότανε κορίτσι. Η διαφορά οφείλετο στο ότι 1) Το κορίτσι δεν θα ανεδείκνε την οικογένεια 2) Αν θα έκανε απογόνους θα μεγάλωνε ξένο σόι 3) Αν η οικογένεια αρχότανε σε ρίζη με άλλη οικογένεια το κορίτσι δεν θα μπορούσε να παύξει ρόλο στην αναμέτρηση και 4) Μία προσβολή σε γυναίκα είναι βαρύτερη για το σπίτι παρά αν συνέβαινε αυτό σε άντρα

Συμπεριφορά στο πένθος

Αμα πέθαινε κανείς στα μίζερα εκείνα χρόνια δεν ήτανε απαραίτητο το φέρετρο. Ένα ξύλινο φορέο είχε κάθε ενορία για τη μεταφορά των νεκρών και το λέγαμε "καδελέτο" Το έπαιρναν οι δικοί του νεκρού και τον

πήγαιναν μ' αυτό στον τάφο όπου τον τύλιζαν με ένα σεντόνι και τον βάζανε στη γή. Οι πολύ δεικές του γυναίκες χτυπούσανε το στήθος τους με τους γρόνθους τους, κόβανε τα μαλλιά τους και τα βάζανε στο στήθος του νεκρού/λαίγανε και λέγανε έμμετρα μοιρολόγια και τραβούσανε τα μαλλιά που τους είχανε μένει (Τα κόβανε τα μαλλιά για πένθος και στην αρχαία Ελλάδα, γιατί όταν πέθανε η Τιμάδα τον 6ο π.Χ. αιώνα οι φίλες της κόβανε τις κοτσίδες τους, όπως γράφει η Σαπφώ). Οι άντρες δεν κόβανε γένια ούτε μαλλιά. Ο προπάππος μου Ανδρέας Δεληγιαννάκης, όταν σκοτώθηκε ο γιός του στην επανάσταση του 1866, νεαρός καπετάνιος σε μάχη στην Κόναβο, δεν ξανάκοψε ούτε γένια ούτε μαλλιά. Το κεφάλι του ήτανε σαν θάμνος και τον λέγανε "Σιουλή" (Σιουλιά=μεγάλα μαλλιά) Μα και αυτό το έθιμο το συναντούμε στην αρχαία Ελλάδα (γιατί όταν πέθανε ο Ηφαίστιωνας, αγαπητός στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου, για πολύ καιρό δεν ξυρίστηκε ο Αλέξανδρος). Αυτά γίνοντανε αν ο νεκρός ήτανε νέος και αιόμα στις μικρές κοινότητες το πένθος, για τους νέους, ήτανε τοπιικό. Γάμοι αναβάλλονταν, πανηγύρια δεν γίνονταν και δεν βάζανε στο χωριό φανταχτερά ρούχα. Πριν από 150 χρόνια περίπου επέθανε στον Βουβά ένας παπάς. Μια κοπελίτσα έβαλε φανταχτερά ρούχα και πήγε στην εκκλησία και της βγάλανε τη ρίμα

Δεν το κάτεχες μωρή Β.....λα κουτρούλη

πως είναι θλήψη στο Βουβά και δεν τα βάνουν τα πλεχτά

Μούδε τα μεταξωτά, γιατί'επόθανεν επά ο Διαμάντες ο παπάς;

Αιόμα βάφανε τις πρώτες τα τραπεζομάντηλα, τα καναπελίτσια και στα μαύρα ντύσανε αιόμα και τα νήπια. Δεν γίνονταν όμως όλα αυτά όμα πέθαινε κανένα γεροντάκι.

Ανθρωπολογικά γνωρίσματα

Έχουνε διαπίστωθεί και ανθρωπολογικές διαφορές ανάμεσα στους Σφακιανούς και τους άλλους Κρήτες. Όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων (εδιόβασε σε παλιό χειρόγραφο) 4 αρχηγοί από τη Λακωνία νικημένοι από συμπατριώτες τους ήρθανε στα Σφακιά μαζί με 200 οπαδούς τους που το μέρος ήτανε τότε ακατοίκητο και με γυναίκες που αρπάζανε από καμπίτσια χωριά ήτανε οι πρώτοι οικιστές στα ορεινά Σφακιά. Μα και στη Λακωνία από την παράδοση ήνε ότι Λακωνες ύστερα από διωγμό συμπατριωτών τους φύγανε και κατοικήσανε στη Δυτική Κρήτη. Ο Χαλίμ Ισμαήλ παπάς ανέπτυξε μια θεωρία που δεν ευσταθεί καθόλου μα την αναφέρομε επειδή και αυτός παρατήρησε ανθρωπολογικές ιδιαιτεροτητες στους Σφακιανούς. Αυτός πίστευε ότι οι Σφακιανοί προέρχονται από την πόλη Σφαξ της Τινησίας όπου γιαυτό ονόμασαν Σφακιά τη νέα τους πατρίδα, και γιαυτό είναι καλοί πολεμιστές. Επρότεινε μάλιστα να φέρουν από την Τινησία πληθυσμό να εγιαταστήσουνε γύρω από τα Σφακιά για να υπάρχει αντίβαρο στους Σφακιανούς. Ο διακεκριμένος ανθρωπολόγος Άρης

Πουλιανός, όταν έκανε συστηματική ανθρωπολογική έρευνα σε όλη την Κρήτη τη τομ 1965 και στο βιβλίο του "Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ γράφει στη σελίδα 20 ότι στην ορεινή και απομονωμένη περιοχή των Σφαιρών ζουν οι πιο ψηλοί Κρητικοί και οι πιο ανοιχτόχρωμοι. Σε άλλη σελίδα γράφει ότι μπορούμε να κατατάξουμε σε διαφορετική ανθρωπολογική ποικιλία τους Σφαιριανούς από τους άλλους Κρήτες και ότι ο μέσος όρος στο ανάστημα των Κρητών είναι 1,68 μέσος όρος του Σφαιριανού είναι 1,71. Το 1415 ο Μπουοντελμόντι επισκέφτηκε την Κρήτη και γράφει εντυπώσεις για τους Σφαιριανούς: "... Είναι υψηλοί το ανάστημα, εξόχως ευσταλείς και δυνατοί το σώμα, επίφοβοι δε λείαν εν ταις μάχαις..." Ο Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης γράφει τους Σφαιριανούς "τεράστιους άντρες"

Μα θα αναφέρω αιόμα ότι το 1942 ήρθε στο Ασφένδου ένα συνεργείο Ιταλών και έκανε ανθρωπολογική έρευνα. Εδήλωσαν ότι θέλουμε 20 άντρες για ανθρωπολογική έρευνα, δεν θα ενοχλήσουνε κανένα. Επήγανε οι 20 άντρες μα ανάμεσά τους ήτανε και ένας Αποικωρωνιώτης που βρέθηκε στο χωριό και όταν τον εξετάζανε αυτό τον ρωτήσανε από ποού είναι, γιατί τον βρήκανε διαφορετικό. Αυτό το ξέρω γιατί βρέθηκα εκεί που εξετάζανε, ~~ως παιδί.~~

Γλώσσα - προφορά

Η προφορά των Σφαιριανών παλιότερα ήτανε γνωριστή. Δεν λέγανε το "νι" «τσι», όπως το λένε πολλοί Κρήτες μα ειδικά το, "λ" το λέγανε πολύ παχύ, όταν έκανε σπλλαβή με το "α", το "ου", το "ο" και το "ω" και αιόμα πολλοί το λέγανε "ρ". Π.χ. λέγανε "ιαρά" αντί για καλά. Στα δυτικά Σφαιριά, συχνά αποφεύγανε το τελικό "ς". Θα μπορούσε να αιούσει β "Οκαλό θεό" αντί «ο καλός θεός». Στα ανατολικά Σφαιριά συχνά παραλείπανε την τελευταία συλλαβή της λέξης. Μπορούσε να αιούσει "Ο Καλλιριά..." και όχι «Καλλι... κράτης». Το τελικό "ν" συχνά το παραλείπομε και αιόμα λέμε "τω Σφαιριώ" όχι "των Σφαιρών". Το βάζομε όμως πολλές φορές το τελικό "ν" και όπου δεν το θέλει η γραμματική ειδικά και στη λαϊκή μας ποίηση. Π.χ. λέει το ριζέτιο: "Πουλακιν είχα στο κλουβί..." για να γίνεται κανονικά ο ισοσυλλαβισμός μα και στον πεζό λόγο για να αποφεύγεται η χασμοδία. Επίσης πολλές λέξεις ιδιοματικές της Κρήτης, ενώ αποβληθήκανε από την άλλη Κρήτη επιβίωσανε στα Σφαιριά και μέχρι σήμερα

Φυσικές καλλονές

Δάση, βουνά, παραλίες, σπήλαια μα κυρίως φαράγγια είναι το χαρακτηριστικό των Σφαιρών. 14 μεγάλα φαράγγια έχουνε τα Σφαιριά και πιο πολλά μικρότερα. Κατά μίαν ειδοχή και η ονομασία των Σφαιρών ετυμολογείται από τη λέξη "σφαξ" που σημαίνει εγχοπή. Ειδικά το φαράγγι της Σαμαριάς είναι στολίδι και καύχημα για όλη την Κρήτη, μα και πλουτοπαραγωγική πηγή για το νομό Χανίων, ειδικά.

Πανίδα και χλωρίδα

Και στα ζώα και στα φυτά των Σφαιρών επέδρασε η μορφολογία του εδάφους γιατί διαμορφώνεται το μικροκλίμα και οι άλλες προϋποθέσεις που αποτελούν τα εργαλεία της φύσεως. Πριν 2.300 χρόνια ο θεόφραστος κάνει λόγο για την "κουριζομένη ταράια κυπάριττον" Έίχε παρατηρήσει ότι διαφέρει από τα κυπαρίσσια της άλλης Κρήτης και αιδμα ότι μπορεί το κυπαρίσσι των Σφαιρών άμα νοπέι από τη ρίζα να πετάξει βλαστούς που αυτό δεν συμβαίνει σε άλλα κυπαρίσσια, και τα ίδια γράφει ο Παυσανίας τον 2ο αιώνα μ.Χ. Τα κυπαρίσσια των Σφαιρών μοιάζουν λίγο με αυτά του Παρνασσού. Ο υπέροχος δένταμος, η μαλοτήρα, η πιπερόριζα, η ματζουράνα, η μέντα το χαμόμηλο, το θυμάρι, η φασινομηλιά αυτοφύονται στα Σφαιριά και είναι πολύτιμα βότανα. Από λουλούδια αυτοφύονται τα συνηθισμένα της Κρήτης μα και τα ψήφια, τα υπέροχα ψήφια που δεν μπορούν να επιβιώσουν στα αρχοντικά περβόλια, γιατί αυτά γίνονται μόνο σε υψόμετρο πάνω από 750 μ.

Από ζώα, μόνο στα Σφαιριά υπάρχει το περίφανω αγριμάκι, που εναικοποιήσανε το όνομά του και το κάνανε "νρι-νρι" Αιδμα ο καναβός, ο κιοκιάλας, η βιτσιλα (είδη αητών) μόνο στα Σφαιριανά βουνά και στον Ψηλορείτη υπάρχουνε υπολείματα, ενώ πριν μισό αιώνα ήτανε πάραπολλά από αυτά. Μα και τα εξημερωμένα ζώα στα Σφαιριά, το πρόβατο ειδικά είναι αναγνωρισμένο από τη Γεωργική ηπηρεσία σαν ειλεκτή ρατσα το "σφαιριανό πρόβατο"

Ιστορία

*Ότι αφορά στην ιστορία ενδεικτικά θα αναφέρω λίγα περιστατικά των Σφαιρών

1) Ο δασιαλογιάννης ειήρυξε επανάσταση το 1770 όχι γιατί αισθανότανε στο σβέρνιο του τον τουρκενικό ζυγό, ούτε την επαρχία του δεν εναικοιούσανε οι Τούρκοι, μα την ειήρυξε για την υπόλοιπη Κρήτη και όταν ο πασάς του ειπέ

Οι Σφαιριανό δούλεματα, χαράταια δεν ειδίδα
πε μου εντά'τόν αφορμή κι έπεσεσ στην παγίδα;

Αυτός απάντησε:

Εγώ κι αν ειμαι Σφαιριανός, παιδί τση Κρήτης ειμαι
και να θωρώ τσαι χριστιανούς στα βάσανα πονεί μα

2) Οι Σφαιριανό πηγαίνανε και μάχονταν όπου ειχε ανάγκη ο Ελληνισμός. Ζιαράβια κατά τον Κριάρη, ή 4 κατά τον Ψιλάκη ενωθήκανε με το στόλο του Λαμπρου Κατσώνη μετά την επανάσταση του Δασιαλογιάννη για να μάχονται τους Τούρκους, και γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1597 για το στόλο αυτό: "Είς δε ει των ικανοτέρων και γεναιοτέρων αυτού πλοιάρχων, ο εξ ασυΐφου Ανδρουλιδός Μωράκης" που όπως γράφει ο Μουρέλος το πλοίο που οδηγούσε ο Μωράκης ήτανε το "Αχιλλειύς"

3) Όταν ο Υψηλάντης επέρασε τον Προύθο ήτανε μαζί του 150 Κρήτες,

οι πιο πολλοί Σφαιλιανοί είχαν αρχηγό τον Γεώργιο Δαιμονάκη από τον Καλλιμράτη όπου και σκοτώθηκε ενέει στο Γαλάτσι και γράφει ο Γάλλος φιλέλληνας Πουιεβέλ για τη μάχη του Γαλαξίου: "Κατά την εν Γαλαξίω μάχη έπεσαν πολλοί Σφαιλιανοί άξιοι της εαυτών γεναιότητας και φήμης, όντες εις της δημοκρατίας των Σφαιλιών" (χαρακτηρίζει δημοκρατία τα Σφαιλιά)

4) Στους τελευταίους υπερασπιστές της Κων/πολης ήτανε πολλοί Κρήτες. Οι πολλοί Σφαιλιανοί και πήγανε ενέει με αρχηγό τον Μανούσο Καλλιμράτη από τα Σφαιλιά όπου και από τα 5 πλοία τους τα τρία ήτανε του Καλλιμράτη.

5) Στον Μακεδονικό αγώνα πήγανε εθελοντές 175 Σφαιλιανοί. 43 από αυτούς ανεδείχθησαν αρχηγοί σωμάτων, οπλαρχηγοί και καπετάνιοι. Γενικός αρχηγός του Μ. Αγώνα για 5 χρόνια ήτανε ο Γ. Τσόντος από το Ασιούφου.

6) Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, όπως Γράφει ο Παπαδοπετρίνης στην Ιστορία των Σφαιλιών στη σελ. 352 εισηγοτήθηκε στο πεδίο της μάχης 13 Σφαιλιανοί με το βαθμό του 500άρχου (στρατηγού) και από την άλλη Κρήτη δε εισηγοτήθηκε κανείς 500άρχος στο πεδίο της Μάχης. Δυο εισηγοτήθηκαν στην επαρχία τους, ενέει σε άλλα μέρη της Κρήτης, ένας στο Γαλάτσι και ένας στο Ναυαρίνο,

7) Οι Σφαιλιανοί την επανάσταση των Σχορδυλών και τον "ορνιθοπόλεμο" έκαναν μόνοι τους, εναντίον των Ένετών και την επανάσταση του Δασιαλογιάννη εναντίον των Τούρκων. Οι πιο πολλές μάχες είχανε ορητήριο τα Σφαιλιά και οι πιο πολλές μάχες είχαν πρωταγωνιστές τους Σφαιλιανούς

Γνώμες ξένων για τους Σφαιλιανούς

1) Το 1320 όταν έγινε επανάσταση των Σχορδυλών έστειλαν από τη Βενετία τον Αντρέα Βαλέριο για εξεταστική των πραγμάτων αποστολή και έγραφε στην κυβέρνησή του: "...Οι Σφαιλιανοί δεν υπετάγησαν ποτέ στον ζυγό των ιπποτών της Ένετίας. Έτε η αγέρωχος αυτών ανδρεία αναχαιτίζει τους ημέτερους κατακτητές, είτε το άγονον της χώρας των απωθει τούτους, αληθές είναι ότι ουδέποτε υπετάγησαν εις ημάς"

2) Ο Ιούλιος Γαρζώνης γράφει: "Οι Σφαιλιανοί υπερέχουσι των άλλων Κρητών κατά την παράστασιν και την ρώμην, Πιστεύουσιν ότι κατάγονται από τους Βυζαντινούς, και ουδέποτε υπέμειναν τον ενετικό ζυγό των φεουδαρχών"

3) Ο Μοτσενίγιο, γενικός προβλεπτής της Κρήτης το 1602 γράφει στην έκθεσή του προς τον δόγη για τους Σφαιλιανούς: "...Είναι γραμμένοι στις όρδινάτσες 700 άνδρες από τα Σφαιλιά μα κανείς δεν πηγάνει στα κότεργα και στις αγγαρίες γιατί ισχυρίζονται ότι όλοι κατάγονται από τα 12 αρχοντόπουλα του Βυζαντίου και θεωρούνται αρχοντορωμαίοι.

4) Αρχές του 17ου αιώνα γράφει ο Αντώνιος Τριβάν ότι ειλημεύσανε 10.000 άντριάματα σε βάρος των Σφαιλιανών και φυσικά αυτοί δεν συγκινούνται, και όταν πήγε ο γενικός προβλεπτής Τζερονίμο Καπέλο για διαικονο-

νισμό της ειηρεμότητας, έγραφε μετά στον δόγη του, έιθεση και αναφέρει ότι όταν τον περιποληθήκανε στην Ανώπολη στο σπίτι του Πατεροζάπα εχησιμοποιήσανε στο τραπέζι 300 ασημένια σιεύη.

5) Ο Γάλλος ελληνοιστής Γ.Περώ που περιόδευε την Κρήτη τον 19ο αιώνα γράφει : "Υπό τον βαρύ και καταδληπτικό όγκο της τουρικικής τυραννίας και τον εξ αυτής αθλιότητων, ο κρητικός λαός αναμφιβόλως θα εξολοθρευετο βολύιληρος επί τέλους και το όνομα Έλλην θα εξηλεείφετο ει της Κρήτης εάν όλοι οι ραγιαδες διετέλουν υποκειμένοι στον αυτόν ζυγό εις όν οι κάτοικοι των πόλεων και των πεδινών μερών. Ευτυχώς όμως εις τα υψηλά μέρη και ιδίως εις τα Λευικά Όρη, οι χριστιανοί διετήρησαν όλως διαφορον κατάσταση και θέση ελληνοπρεπή»

Εντελώς διαφορετικό καθεστώς στα Σφακιά

1) Όταν οι Ένετοί βάλανε στο χέρι την Κρήτη, σε ένα χάρτη του νηοού γράφανε στην περιοχή των Σφακιών "Σφακιώτι πόπουλι μπελιούζι" που σημαίνει "Σφακιανοί πολεμικός λαός". Ο ζόρλιος λαός, το δύσβατο μα και άγονο του εδάφους (που δεν είχε οικονομικό ενδιαφέρον) απωδούσε τους κατά καιρούς κατακτητές και είχανε σε εγιατάλειψη την επαρχία αυτή. Εξελίσηετο όμως ειελ ένας καιοήθης όγκος στον οργανισμό της ειόστοτε κατοχικής διοικήσεως.

2) Οι Ένετοί με την εντύπωση ότι θα εξαναγκάσουνε τους Κρήτες να ασπαστούνε το δικό τους δόγμα ειαταργήσανε 17επισιοπές και την αρχιεπισιοπή Κρήτης. Το 787 που έγινε στην Νίκαια η Ζ' οιονομική Σύνοδος δεν είχε η Κρήτη άλλο ειπρόσωπο της Ορθοδοξίας, ήτανε όμως επισιοπος Φοβνικός ο Δέων, που έλαβε μέρος στη Σύνοδο.

3) Οι Τούρκοι είχανε στην Κρήτη το νόμο του "Πλησιαστού" και για να παρεμποδίζουνε την μετατόπιση του πληθυσμού δεν επιτρέπετο να πουλήσει κανεις περιουσία σε ξενοτοπίτη. Μόνο στους πληστον. Από το νόμο αυτό εξαιρούταν μόνο οι Σφακιανοί, και αυτό για να διευκολύνονται να φεύγουνε, να αποδυναμώνεται η επαρχία. Έγινε επί Μουσταφά πασά η εξαίρεση.

4) Στις άλλες επαρχίες τα διάφορα συβούλια και οι επιτροπές αποτελούνταν από ορισμένο αριθμό Τούρκων, και ορισμένο αριθμό Ελλήνων. Στα Σφακιά δεν υπήρχανε Τούρκοι και συμπληρώνονταν μόνο από Έλληνες αυτά.

5) Όπως θα δούμε παρακάτω τα Σφακιά είχανε τοπικούς νόμους.

6) Μα η ειδική μεταχείριση των Σφακιών σε ειδικούς λόγους οφείλετο. Σε ένα έγγραφο στα τουρικιά αρχεία του Ηρακλείου γράφει : "για τους Σφακιανούς ;" ... Παρά ταύτα οι ραγιαδες της εις λόγω περιοχής, συνεργαζόμενοι μετά των απίστων εχθρών κουραδρων και ύντες λίαν πανούργοι και δόλιοι, βασιζόμενοι δε στο δύσβατο και απρόσιτο της επαρχίας των, συμπεριφέρονται πάντα μετά οικαιότητος, αρνούσνται την καταβολή των φόρων/των προ-

βάλλοντες άρνηση και εμμονή και αντίσταση....". Αιόμα δε συνετέλεσε το γεγονός ότι δεν υπήρχε στα Σφακιά καμιά κατοχική εξουσία και ούτε κατοίκησε Τούρκος ποτέ στα Σφακιά.

Πάνω από χίλια χρόνια στα Σφακιά ήτανε αυτό το καθεστώς. Σε πολλές ιστορίες διαβάζομε ότι οι Σφακιανοί συμπαρασταθήσανε στο Νιηφόρο Φωιά το 961 όταν ελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακηνούς και γράφει ο Κριάρης στην ιστορία της Κρήτης στη σελ. 15:

" Ο Φωιάξαμολών τότε τους Δευκωρεΐτας, δια την οποίαν παρέσχον αυτού συνδρομήν τους εχάρισεν καθολικήν ατέλειαν της χώρας των και το δικαίωμα της αυτοκυβερνήσεως". Και ο Παπαδπετράκης για την περίπτωση αυτή γράφει στην ιστορία των Σφακίων ότι αυτή η ατέλεια και η αυτοκυβέρνηση εδιατηρήθη μεχρι των ημερών του.

Νόμοι των Σφακίων επί τουρκοκρατίας

Στα Σφακιά όπως αναφέραμε και παραπάνω, δεν υπήρχε ούτε στρατιωτική ούτε αστυνομική, ούτε δικαστική εξουσία, επί τουρκοκρατίας. Οι προύχοντες με τους καπετανάδους εφηφίζανε τοπικούς νόμους και τους στέλνανε στα Χανιά για τυπική επιμύρωση. Και κατά το δυνατό επαρκολοιούσανε την εφαρμογή τους. Για μικρά και τοπικά ζητήματα αποφασίζανε οι προύχοντες του κάθε χωριού. Για σπουδαιότερα και επαρχιακού ενδιαφέροντος αποφασίζανε οι προύχοντες και οι καπεταναίοι της επαρχίας. Από τους νόμους αυτούς επιμυρωμένους εστέλνανε από ένα σε 12 χωριά των Σφακίων και δυο αντίτυπα μένανε στου πασά στα Χανιά. Ένα τέτοιο νόμο που αυτός αφορούσε το κληρονομικό δικαίω των Σφακίων βρήκε στο Ιστορικό αρχείο το 1969 η τότε διευθύντρια του αρχείου και εδημοσίεψε σχετικό άρθρο στην "Εθνική Φωνή" των Χανίων την 28-2-1969. Οι νόμοι αυτοί εγράφονταν στην ελληνική και στην τουρκική γλώσσα. Ο εν λόγω νόμος εφηφίστηκε το 1839 διαρκούσης της αιγυπτιοκρατίας. Παρατήθενται αποσπάσματα:

Προς τους καπεταναίους και προεστούς και λοιπούς κατοίκους
της Επαρχίας Σφακίων

Το Αντιβασιλικόν Συμβούλιον Κυδωνίας έλαβε την αναφοράν σας υποσημειμένην από 60 υπογραφάς καθώς και τον νόμον όπου αποβλέπει τας κληρονομίας..... Παρατηρήσαμεν εις την ειρημένην αναφοράν σας ότι από παλαιόν καιρόν η επαρχία σας έχε ξεχωριστόν νόμον....."

Η επιμύρωση του νόμου έχει τουρκική χρονολογία 21 Ρεπούλ 1258. Δεν θα αναφέρομε εδώ τα άρθρα του νόμου, όμως κρίνοντάς τον, παρατηρούμε ότι και εδώ αδικείται η γυναίκα. Π.χ. η γυναίκα άμα παντρευτεί δεν έχει πια κληρονομικά δικαιώματα από το πατριό της σπύτι ενώ δε συμβάλνει το ίδιο με τα σερνικά παιδιά του σπιτιού. Αιόμα ο νόμος αυτός προέβλεπε.

ότι ο χήρος, ή η χήρα ότι κληρονομήθηκε από τον αποβιώσαντα σύζυγο, τα δικαιούται όσο θα παραμένει σε χηρεία. Αν ξαναπαντρευτεί τα χάνει.
Επιφανείς Σφαιριανός.

Η μισητή σε πληθυσμό επαρχία Σφαιρών είναι μεγάλη σε ιστορία και στην προσφορά της στην πατρίδα και στην κοινωνία. Θα αναφέρω κάποια ονόματα που κάνανε περίφανη την επαρχία μας και ζητώ συγγνώμη από, τυχόν κάποιους που θα έπρεπε να τους αναφέρω και θα μου διαφύγουν, αρχίζοντας από τον κληρο, μα και από τους Αγίους, και θα αναφερθούμε και σε Σφαιριανούς ιεράρχες.

1) Ο ατίθασος λαός των Σφαιρών έχει βγάλει και Αγίους. Ο Μανώλης και ο Γιάννης από τα Σφαιριά μαρτύρησαν για πατρίδα και θρησκεία. Επειδή δεν εδέχοντο να αρνηθούνε τη θρησκεία τους θανατώθηκε την 15-3-1792 στη Χίο ο Αγ. Μανώλης και 19-9-1811 στην Εφεσό Μ. Ασίας ο Αγ. Γιάννης. Στο Αγιόφου υπάρχει ωραίο ναός των Αγίων Γιάννη και Μανώλη από τα Σφαιριά μα και στον Καρτερό του Ηρακλείου.

2) Ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ζ΄ της Κων/πόλεως ήτανε γιός του Γεωργίου Ζερβουδάκη από το Μουρί Σφαιρών που μετοίκησε στη Σίφνο. Εγεννήθηκε το 1855 άμα πήγανε στη Σίφνο και πέθανε το 1924.

3) Ο μητροπολίτης Κρήτης Ευμένιος Ξηρουδάκης εγεννήθηκε στην Κων/πολη από γονείς Ανωπολίτες. (τότε οι σημερινές μητροπόλεις ήτανε επισκοπές στην Κρήτη, και μητροπολίτη λέγαμε τον αρχιεπίσκοπο της Κρήτης). Πέθανε το 1920. Ήτανε παραπολύ μορφωμένος.

4) Ο επίσκοπος Ιεροσιταίας Γρηγόριος Παπαδοπετράκης ήτανε από τον Καλλιμαριά. Είναι ο συγγραφέας της Ιστορίας των Σφαιρών. Εδιέσωσε πολύτιμα ιστορικά στοιχεία.

5) Ο Τιμόθεος Καστρινογιάννης ή Καστρινογιαννάκης ήτανε μητροπολίτης Κρήτης. Ήτανε από τους Σγουρούς από τις Κομητάδες, μα αυτός γεννήθηκε στο Ηράκλειο. Στο Ηράκλειο έχουνε την προτομή του, δίπλα στο άγαλμα του Αθηναγόρα. Εργάστηκε πολύ για την αποπεράτωση του ναού του Αγ. Μηνά. Εγεννήθηκε το 1841 και πέθανε το 1897.

6) Ο Ιερόθεος Μπραουδάκης εγεννήθηκε στη Μήλο το 1835 από γονείς Χωρασφαιιώτες και πέθανε το 1896. Ήτανε επίσκοπος κωδωνίας και Αποκορώνου και αργότερα Ρεθύμνου και Αυλοποτάμου. Εξωγράφισε τοιχογραφίες στο ναό της Αγ. Βαρβάρας Ρεθύμνου.

7) Ο διονύσιος Καστρινογιάννης ή Καστρινογιαννάκης καταγότανε από τις Κομητάδες και ήτανε αδελφός με τον μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεο ήτανε επίσκοπος Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου από το 1891 μέχρι το θάνατό του το 1910. Είχε ιδιαίτερες φιλίες με τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Ευεργέτες από τα Σφαιριά

Η επαρχία Σφαιρών δεν παράγει μόνο πολεμάρχους, πράγει και ιεράρχες.

και ευεργέτες μα αν προσέξομε θα δούμε ότι στα Σφακία μέσα αναπτύσσονταν μόνο μεγαλοκράπτανοι ενώ δεν ήτανε προϋποθέσεις μέσα στην επαρχία ούτε για να πλουτίσει κανείς ούτε για να σπουδάσει. Πέραν από τους πολεμάρχους, όσοι Σφακιανοί αναδειχτήσανε το πετύχανε σε άλλα μέρη.

1) Γεώργιος Ξενουδάκης. Ήγεννήθη στην Ίμβρο Σφακιών ως το 1816. Το 1824 που ο Χουσεΐν εισέβαλε στα Σφακία εφοτώσανε οι Τούρκοι τον πατέρα του μπροστά στα μάτια του παιδιού και αυτό το πήρανε σιλαβάκι στην Αίγυπτο, φαίνεται ότι το αγόρασε ένας πλούσιος Γάλλος ο Μερσιέ και στη συνέχεια έδωσε τα λύτρα ο Καποδίστριας και τον απελευθέρωσε. Ήγινε μεγαλοδιδηγός, εδημιούργησε τεράστια περιουσία και το 1888, που ήπανε και έτος του θανάτου του, την διέθεσε για την παιδεία της επαρχίας Σφακιών. Ήχτισήσανε 13 σχολεία (γιατί τότε και η Γαύδος και το Βατουδιάρι ήτανε Σφακιά) Ήχτισήσανε γυμνάσιο στη Χ. Σφακιών και, επειδή σε πρώτη φάση δεν είχε υιοθετηθεί από το δημόσιο επληρώνονταν και οι καθηγητές από το κληροδότημα. Ακόμα δε μέχρι τον πόλεμο γίνονταν συλλογία για τα γυμνασιόπαιδα. Ήπιχωρηγούνταν και οι φοιτητές ΑΕΙ από τα Σφακιά. Ακόμα υπάρχουνε περί το μισό εκατομμύριο ευρώ ακόμα Πρωτ. αγωνίστηκα, ο Γ. Ξ. για την απελευθέρωση της Κρήτης, και κατά τις επαναστάσεις, μα και δηλωματικά ως βουλευτής Αδάμαντος, μα και των Κρητών

2) Άλλος μεγάλος ευεργέτης από τα Σφακιά ήτανε ο Δημήτριος Βερναδάκης. Ήτανε από τη Χ. Σφακιών, από τη συνοικία Γιωργίτσι. Η μητέρα του ήτανε από τους Λακίους. Ο Πατέρας του Νικόλαος, φεύγοντας από τα Σφακιά πήγε στην Πετρούπολη, ο Δημήτριος όμως πήγε στην Οδυσσό και εκεί επλούτισε. Διέθεσε μεγάλες δωρεές για το πανεπιστήμιο και για το οφθαλμιατρείο. Στα Σφακιά έστειλε μικροποσά για σχολεία και για εκκλησίες

3) Άλλος μεγάλος ευεργέτης από τα Σφακιά ήτανε ο Γεράσιμος Δαμουλάκης. Ήγεννήθη στην Μήλο από Σφακιανούς γονείς μα αυτός πήγε στην Οδυσσό και εκεί επλούτισε. Ήκανε μεγάλες δωρεές στην κοινότητα Αδάμαντα που από τα λεφτά του έγινε και το κοινοτικό μέγαρο. Η κοινότητα τον ανακήρυξε μέγα ευεργέτη της. Στον Αδάμαντα κυριαρχούσανε Σφακιανοί.

4) Ο Νέαρχος Κούνδουρος, εγγονός του προέδρου της Επιτροπής Μεταπολίτευσεως Μανούσου Κούνδουρου, εδώρισε στο ελληνικό δημόσιο το μέγαρο του παππού του στα Χανιά, αξίας πολλών εκατομμυρίων. Χωρασφακιώτης.

5) Ο Σήφης Παπαδόπετρος εδώρισε το μέγαρό του στο πολυτεχνείο Κρήτης, Καλλικρατιανός αυτός

6) Ο Γεώργιος Σγουρός από τις Κομητάδες επήγε στην Οδυσσό μετα την επανάσταση του 1866 και εδωρέθησε Ρωσία. Εμπορεόμενος έκανε πολλά λεφτά. Ήρθε στα Χανιά και αγόρασε μια μεγάλη έκταση γης. Το 1905 εδώρισε στο δήμο Χανίων 10 στρέματα και έγινε η δεξαμενή που έχουμε τώρα.

7) Σύγγρονους ευεργέτες, από τα Σφακιά καταγόμενους, έχουμε τον δμίλο

των Βαρδινογιάννηδων που έχουνε διαθέσει στην κοινωνία πολλές ειατο-
ντάδες ειατομμύρια για τους έχοντες ανάγκη. Σε πάρα πολλούς έχουνε σω-
σει τη ζωή διαθέτοντας τα έξοδα για μετάβασή τους στο εξωτερικό. Για
τα Σφαιικά πολλά έχουνε διαθέσει. Κατάγονται από Αγ. Ιωάννη Σφαιικών.

Μεγάλη είναι η προσφορά δυο Σφαιικανών που αυτός δρομολόγησαν το αρ-
χαιολογικό μουσείο Ηρακλειού, ένα από τα σπουδαιότερα μουσεία του κόσ-
μου. α) Ο Σήφης Χατζιδάκης εγεννήθηκε στη Μήλο. Ο πατέρας του ήτανε από
την Ανώπολη και η μητέρα του κόρη του Ασφενδιώτη χιλιάρχου Σήφη Δελη-
γιαννάκη. Ο αρχαιολόγος Αντώνης Βασιλάκης γράφει γιαυτόν στο περιοδικό
"Νέαρχος" της Αδελφότητας Κρητών Μακεδονίας ότι ήτανε αυτός ο εμπνευ-
στής, ο ιδρυτής και ο πρώτος διευθυντής του μουσείου αυτού. Έκανε και
αξιόλογες ανασκαφές όπου ανακάλυψε και τα ανώτατα στα Μάλια. Η προτο-
μή του είναι στον προθάλαμο του μουσείου στο Ηρακλειό. β) Ο Αντώνης Ξαν-
θουδίδης - Ζωγράφος, από την Αράδαινα εγγαταστάθηκε σαν οπλαρχηγός στην
Αβδούλασιθού. Εις εγεννήθηκε ο Στέφανος. Ήτανε αρχαιολόγος και πολύ
στενός συνεργάτης του Σ. Χατζιδάκη όπου και τον διαδέχθηκε στη διεύθυνση
του μουσείου. Ήτανε άνθρωπος του πνεύματος ο Στέφανος Ξ. Έκανε και αξι-
όλογες ανασκαφές, σε αρχαιολογικούς χώρους.

Μετά την απελευθέρωση, στα 5-6 χρόνια που διατηρήθηκε η Γενική Διοίκη-
ση Κρήτης. 4 Γ. Δ/τές ήτανε από τα Σφαιικά 1) Μανούσος Βολουδάκης 2) Αναστά-
σιος Χομπέτης 3) Νικολάος Παπαδάκης και 4) Στυλιανός Κούνδουρος

Καθηγητές πανεπιστημίων από τα Σφαιικά

- 1) Τσιριντάνης Αλέξανδρος από Χώρα Σφαιικών
- 2) Κριαράς Μανώλης από Ανώπολη
- 3) Μανούσσιος Μανούσος από Ίμβρο
- 4) Στέλιος Χιωτάκης από Ασφένδου
- 5) Αλεξάνδρα Ζερβού - Χιωτάκη, σύζυγος του Στέλιου (νύφη μας)
- 6) Νέστορας Κουράκης από Κορητάδες
- 7) Σήφης Λυιάνης από Ασιούφου
- 8) Ιωάννης Πολιράκης από Αγ. Ιωάννη

Πολιτικοί από τα Σφαιικά

1) Γεώργιος Ξενουδάκης από τη Νιμπρο. Μεγάλος ευεργέτης, μεγάλος αγωνισ-
τής για την απελευθέρωση της Κρήτης, ιδίως διπλωματικά, αλλά και ο πρώτος
βουλευτής που εκπροσώπησε την Κρήτη στο ελληνικό κοινοβούλιο. Εξελέγει
σαν βουλευτής Αδάμαντος Μήλου εκπροσωπώντας τους εις Κρήτας μα ουσια-
στικά εκπροσώπησε όλη την Κρήτη.

2) Στρατής Δεληγιαννάκης από το Ασφένδου. Οήρωας του Φραγκοκρατορέλλου
εξελέγετο και αυτός στον Αδάμαντα Μήλου

3) Μανούσος Κούνδουρος. Εγεννήθηκε το 1860 στη Χ. Σφαιικών. Στη δεκαετία

του 1890 ήτανε πρωτοδύτης Βάμου. Ήτανε εμπνευστής και πρόεδρος της επιτροπής μεταπολιτεύσεως και αυτός οδήγησε την Κρήτη στην Κρητική Πολιτεία, στο πρώτο βήμα για την ένωση. Ήτανε υπουργός εσωτερικών στην Κρητική Πολιτεία και μετά την ένωση, έβγαине βουλευτής Σφακιών

4) Ο Μανούσος Μανουδάκης από την Ανάπολη εβγήνε βουλευτής Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια έβγαине βουλευτής Αθηνών.

5) Ο Χαράλαμπος Πολογιώργης εγεννήθηκε το 1857 στο Ασιούφου. Εγγονός του στρατηγού Γ. Πολογιώργη και από μάνα εγγονός του Χ' Ρούσου Βουρδουμπά. Εβγήνε πρώτη φορά βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια στην Αθήνα. Έχε κάμει σώμα εθελοντών και έλαβε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα. Καταγότανε από την Ήμερο

6) Γεώργιος Δασιαλάκης, απόγονος του Δασιαλογιάννη από την Ανάπολη. Σαν γενικός αρχηγός Σφακιών επρωτοστάτησε στην απελευθέρωση του Ήελντου το 1889. Εξεπροσώπησε τα Σφακιά σε πολλές επαναστατικές συνελεύσεις. Εβγαине βουλευτής Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια Βουλευτής Σφακιών. Ήτανε ο πρώτος βουλευτής που μίλησε στο ελληνικό κοινοβούλιο για δικαιώματα της γυναίκας

7) Μάριος Ζερβός. Εγεννήθηκε στη Νιμπρο το 1840. Επιλεγότανε περιγίπινος βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας και ήτανε φίλος του Πρίγκιπα. Τον ίδιο καιρό ο γιος του Γεώργιος ήτανε οπαδός του Βενιζέλου. Πατέρας με το γιό του σε διαφορετικά κόμματα

8) Γεώργιος Ζερβός (γιός του ως άνω Μάριου Ζερβού) από τη Νιμπρο. Στον πόλεμο του 1912-13 κατατάχτηκε στον στρατό σαν εθελοντής γιατρός. Εχρημάτισε γενικός διοικητής Σάμου. Στη Αράμα έβγαине για πολλά χρόνια βενιζελικός βουλευτής

9) Γεώργιος Παπαδόπουλος. Ήτανε μεγαλοδιοικητής. Επολέμησε στο Μακεδονικό αγώνα με δικό του σώμα. Έβγαине αντιβενιζελικός βουλευτής. Ήτανε από τον Καλλιμαράτη

10) Σταύρος Πολέντας (Σισανές). Εγεννήθηκε στο Ασιούφου το 1850 και πέθανε το 1953. Από το 1877 σε όλες τις μάχες ήτανε παρών. Έχε λάβει μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα με δικό του σώμα. Ένικά φορές ετραυματίστηκε στις μάχες. Εβγαине βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας. Ενεννηντάρης εκινήθηκε στη μάχη της Κρήτης μα και στην έφοδο που κάμανε στο Βαφέ το 1944 οι Ναζί.

11) Μανούσος Βολουδάκης. Εγεννήθηκε το 1880 στη Χ. Σφακιών. Στο Μακεδονικό Αγώνα έλαβε μέρος με δικό του σώμα. Μιας αιώνια έβγαине βενιζελικός βουλευτής. Το 1938 ήτανε από τους πρωτεργάτες του αντιδικτατορικού κινήματος και ο Μεταξάς τον ξόρισε στην Κύπρο. Ήναμε υφυπουργός της αεροπορίας, υπουργός στρατιωτικών και υπουργός γενικός διοικητής Κρήτης

12) Γεώργιος Βολουδάκης (ανηψιός του ως άνω Μανούσου Β.) Εγεννήθηκε

στα Χανιά το 1924 Το 1958 εξελέγει βουλευτής με την ΕΡΕ. Στα Χανιά εξέδιδε την εφημερίδα "ΕΘΝΙΚΗ ΦΩΝΗ". Καταγωγή Χ. Σφακιών

13) Γρηγόριος Παπαδόπουλος, από Καλλιράπη. Έβγαλε βουλευτής με την ΕΡΕ. Ήμιλουσε γαλλικά, γερμανικά και αγγλικά

14) Αδελφός του Γρηγόρη. Ήγεννήθηκε στην Κων/πολη το 1911. Έβγαλε βουλευτής με τη Ν.Δ. Ήτανε ευπροσήγορος και αγαπητός στον λαό, Ο Σταύρος Π.

15) Γιάννης Βαλυράκης από Ασιόφου. Ήτανε περίφημος για τη γενναιότητά του αξιωματικός του πυροβολικού. Στην Αλβανία λέγανε "αιδερά πυροβολάρχα" αυτή που διοικούσε αυτός. Ήβγίσε βουλευτής με την Ε.Κ. το 1964

16) Πάυλος Βαρδινογιάννης. Ήγεννήθηκε το 1926 στο Ρέθυμνο. Καταγότανε από τον Άγ. Γιάννη Σφακιών. Ήμιλουσε πολλές ξένες γλώσσες. Έβγαλε κεντρικός βουλευτής. Χρημάτισε υπουργός της Ε.Κ. Πέθανε το 1984.

17) Ανδρέας Μπιδάκης. Ήγεννήθηκε το 1885 στις Κομητάδες. Επολιτεύετο στη Θεσσαλονίκη. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήτανε υπουργός "τριοτακτικών" (Ταχυδρομεία - Τηλέγραφος τηλεφώνων)

18) Στυλιανός Κούνδουρος. Ήγεννήθηκε στο Λασιόδι μα καταγότανε από τη Χ. Σφακιών. Έβγαλε βουλευτής με την ΕΡΕ. Το 1952 ήτανε υπουργός Δημοσίων έργων. Έκανε και γενικός διοικητής Κρήτης.

19) Αντώνης Ντεντηδάκης. Ήτανε απόγονος του Παύλου Ντεντιδάκη, αρχηγού της Μεσσαράς. Καταγότανε από τις Κομητάδες. Επολιτεύετο στον Πειραιά

20) Σταύρος Μπέρης. Ήγεννήθηκε και επολιτεύετο στο Ρέθυμνο όπου έβγαλε βουλευτής. Καταγότανε από το Ασιόφου.

21) Σίφης Βαλυράκης από το Ασιόφου. Ήτανε στέλεχος του ΠΑΣΟΚ και με το ΠΑΣΟΚ επολιτεύετο. Ήχρημάτισε και επανάληψη υπουργός και υφυπουργός. Στην εποχή της χούντας ήτανε πολύ αντιστασιακός και εδιώχτηκε και φυλακίστηκε

22) Μανώλης Λουιδάκης. Ένα γιος του Στρατηγού Χαρ. Λουιδάκη. Ήγεννήθηκε στο Ρέθυμνο, μα κατάγεται από τον Αγ. Ιωάννη Σφακιών. Έβγαλε βουλευτής του ΠΑΣΟΚ και υπουργοποιήθηκε και επανάληψη μα έκανε και περιφερειάρχης Κρήτης.

23) Ανδρέας Κριαράς. Ήγεννήθηκε στην Ανώπολη το 1830 και πέθανε το 1910 ήτανε οπλαρχηγός. Επολέμησε στην πολιορκία του Βαμου στη Μαλάξα, στο Μεροπούρι και έβγίσε πρώτη φορά βουλευτής επί Κρητικής πολιτείας.

24) Αντώνης Μπιδάκης καταγόμενος από το Μουρέ Σφακιών επολιτεύετο με το ΚΚΕ και έβγαλε βουλευτής στην Αθήνα

Στρατηγοί από τα Σφακιά

- 1) Μανώλης Μανουσουλανάκης. Γεννήθηκε στην Ίμβρο το 1853. Ήτανε κορυφός στέλεχος του στρατού μας στους Βαλκανικούς πολέμους. Και ο βασιλιάς και ο Βενιζέλος παίρνανε τη γνώμη του σ' αυτούς τους πολέμους. Έφτασε αντιστράτηγος και έιαμε υπουργός στρατιωτικών
- 2) Χαράλαμπος Λουιάνης στρατηγός από Αγ. Ιωάννη Σφακίων
- 3) Νικολάος Παπαδάκης Στρατηγός από Καλλιριάτη. Στις αρχές της απελευθέρωσης ήτανε στρατιωτικός διοικητής Κρήτης και στη συνέχεια γενικός διοικητής Κρήτης
- 4) Γεώργιος Βαρδουλάνης Στρατηγός Αρχηγός Χωροφυλακής από Λιβανιανά.
- 5) Αναστάσιος Χομπέτης, στρατηγός, έιαμε γενικός διοικητής Κρήτης. Καταγότανε από την Ίμβρο
- 6) Γεώργιος Τσόντος από Ασιούφου στρατηγός. Επί 5 χρόνια γενικός αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα με το ψευδώνυμο "Βάρδας"
- 7) Μανώλης Κελαϊδής, Πτέραρχος, Αρχηγός της Αεροπορίας και υπουργός αεροπορίας, διοικητής Α. Πελοποννήσου καταγόμενος από Μουρί Σφακίων
- 8) Και έταίρος Μανώλης Κελαϊδής πτέραρχος επίσης καταγόμενος από το Μουρί Σφακίων
- 9) Κώστας Καραβίτης Στρατηγός. Έδρασε στον Μακεδονικό Αγώνα
- 10) Γεώργιος Τζατζιμάκης Στρατηγός από Αγ. Ρουμέλη.
- 11) Ηλίας Δεληγιαννάκης στρατηγός υγειονομικού καταγόμενος από το Ασφένδου.

Ανώτεροι τραπεζικοί υπάλληλοι από τα Σφακιά

- 1) Νικολάος Γ. Νταμπανάκης, διευθυντής σε διάφορα υποκαταστήματα της Ιονικής τράπεζας, αγωνίστηκε επί σειρά ετών δια. του τόπου μας και οικονομικά για να βγει στην επιφάνεια η προσωπικότητα του Γ. Βενουδάκη. Από Ίμβρο
- 2) Νικολάος Κοπάσης, διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής τράπεζας. Αγωνιστής κατά τη Μάχη της Κρήτης και κατά την κατοχή, από Ανώπολη
- 3) Ανδρέας Παπαδογιάννης διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής Τραπεζας, από Αργουλέ
- 4) Γιάννης Θ. Πολιράκης, διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής τράπεζας και καθηγητής πολυτεχνείου Κρήτης, από Αγ. Γιάννη Σφακίων
- 5) Στρατής Γερωνυμάκης από Ασφένδου, υπεύθυνος στην περιοχή ενοικιά σεως χρηματοκυβωτίων στο κεντρικό κατάστημα της Εθνικής τράπεζας της Ελλάδας

Ομαδικές ειτελέσεις από τους Ναζί στα Σφακιά

Το ολοκαύτωμα του Καλλιριάτη

Επειδή κοντά στον Καλλιριάτη στη θέση Τσιλιβδία έγινε συμπλοκή μεταξύ Γερμανών και δικών μας ανταρτών, επειδή όταν πήγαιναν να κλέψουνε το σπίτι του Δημητρίου Καρούδη τους πυροβόλησαν και τους διώξανε και γενί-

κά επειδή ο Καλλικράτης ήτανε ένα ατίθασο χωριά, την 6-10-1943 εισέβα-
λανε εις 2.000 Γερμανοί και κάβανε, λεηλατούσανε και σκοτώσανε 20
άνδρες και εννέα γυναίκες. Ακολούθει κατάλογος τουφειτοθέντων αντρών:

1) Γεώργιος Μ. Μανουσέλης	16) Μανούσος Γ. Βουγιουβιάλος
2) Μανώλης Γ. Μανουσέλης	17) Παύλος Πολάνης
3) Μανούσος Ν. Μανουσέλης	18) Ιωάννης Στ. Αυτιάκης
4) Μανούσος Γ. Μανουσέλης	19) Μάριος Μαριουτάκης
5) Ευστράτιος Γ. Μανουσέλης	20) Αγνώστο άτομο που βρέθηκε τυχαίως
6) Ρούσος Γ. Γανταδάκης	Γυναίκες που σκότωσαν οι ααζι
7) Σπύρος Χρ. Χαϊρέτης	1) Ελένη Πολάνη
8) Νικολάος Εμμ. Χαϊρέτης	2) Εανθέπη Καντίρου
9) Ευστράτιος Μ. Χαϊρέτης	3) Αγγελική Γανταδάκη
10) Μανούσος Α. Βουγιουβιάλος	4) Αθηνά Τσιβολεδάκη
11) Ιωάννης Ε. Σηφοστρατουδάκης	5) Μαρία Χαϊρέτη
12) Μανώλης Κωνσταντουδάκης	6) Αικατερίνη Γιαννακίδη
13) Αλέξανδρος Γ. Βουγιουβιάλος	7) Ευαγγελία Τσιβολεδάκη
14) Νικολάος Χαιρογιαννάκης	8) Φανία Βλαχάκη
15) Γεώργιος Καντίρος	9) Ζαμπία Ι. Παπαδόσηφου

Ειτελέσεις εις Χ. Σφακιών

Επειδή βορειοανατολικά της Χ. Σφακιών, στο Σφακιανόλαγγο σκοτώθηκαν
περί τους 40 Γερμανοί και επειδή πιστεύανε ότι πολλοί Άγγλοι που δεν
πιαστήκανε αιχμάλωτοι υποθάλπτονταν από κατοίκους της περιοχής μα και
για να τρομοκρατήσουνε τον κόσμο, ειτελέσανε την πρώτη εβδομάδα του Σε-
πτεμβρίου τους ακόλουθους 25 άντρες

- 1) Σήφης Δουρουντάκης από Χ. Σφακιών
- 2) Ιωάννης Ν. Φουντουλάκης από Κομητσές
- 3) Δημήτριον Θ. Γιουιάκης από Κομητσάδες
- 4) Γεώργιος Ν. Δουρουντάκης από Χ. Σφακιών
- 5) Ανδρέας Ν. Αθητάκης από Ανάπολη
- 6) Άγγελος Ρουκουνάκης από Χάρανα Μονοφατσίου
- 7) Στυλιανός Κουμακιάκης από Λειβαδά Σελίνου
- 8) Γεώργιος Ι. Τζάτζιμος από Αγ. Ρουμέλη
- 9) Μανώλης Γ. Τζάτζιμος από Αγ. Ρουμέλη
- 10) Ανδρέας Κρητινός από Ποτιστήρια Κυδωνίας
- 11) Γεώργιος Μ. Καντουνάτος από Λειβανιανά
- 12) Ιωάννης Κουφάκης από Βαρύπετρο Κυδωνίας
- 13) Ανδρέας Ν. Ζαχαριάς από Ανάπολη
- 14) Γεώργιος Μ. Κοντορίνης από Ανάπολη
- 15) Γρηγόριος Μ. Αθητάκης από Ανάπολη
- 16) Νικολάος Α. Γλυμένος από Ανάπολη

- 17) Μανώλης Α. Σαβιολής από Ανάπολη
- 18) Στυλιανός Ι. Μαυρίγιαννης από Ανάπολη
- 19) Στυλιανός Ι. Σαβιολής από Ανάπολη
- 20) Νικηδλαός Δ. Παπαδερδός από Ανάπολη
- 21) Γιάννης Ν. Κριαράς από Ανάπολη
- 22) Γιάννης Γ. Κριαράς από Ανάπολη
- 23) Νικηδλαός Ι. Αθητάκης από Ανάπολη
- 24) Σπύρος Δ. Παπαδερδός από Ανάπολη
- 25) Γεώργιος Ν. Κατσιάς από Χ. Σφαιρών (Πρόεδρος κοινότητας Χ. Σφαιρών)

Όμηροι που πήραν από τα Σφαιριά οι Ναζί

- 1) Δαμουλής Μ. Μπολιώτης από Ασφένδου
- 2) Γιάννης Καντέρος από Καλλιριάτη
- 3) Δημοκράτης Νανάκης από Ασιούφου
- 4) Σταύρος Ι. Γλυσιάς " " "
- 5) Σήφης Γλυσιάς " " "
- 6) Γεώργιος Κωνσταντίνης από Αγ. Γιάννη Σφαιρών
- 7) Εενοφών Τζατζιμάκης από Αγ. Ρουμέλη
- 8) Στρατής Τζατζιμάκης " " "
- 9) Γεώργιος " » " " "
- 10) Γεώργιος Θ. " " " "
- 11) Ματθαίος Σταυρουδάκης » » "
- 12) Αντώνης " " " "
- 13) Θεοχάρης " " " "

Από τους παραπάνω ομήρους εγύρισαν μετά την απελευθέρωση α) ο Δαμουλής Μπολιώτης β) ο Γιάννης Καντέρος και γ) ο Εενοφών Τζατζιμάκης. Για τους υπόλοιπους αγνωεεται η τήχη.

Το 1997 έιαμα αυτή την ομιλία στην αίθουσα του Δ. Συμβουλίου Χανίων Έώρα τη δακτυλογράφησα βελτιωμένη σε γεγονότα μέχρι της χρονιάς

Στην Παραπάνω ομιλία μου προσπάθησα να διατηρήσω στην επιφά κάποια πράματα που διγιά-ριγιά ξεχνιούνται. Αν παρέλειφα κάποια στοιχεία δεν με πειράζει, Με πειράζει η σιέψη ότι μπορεί να μου διαφύγανε ονόματα από τους διάφορους καταλόγους ονομάτων που αναφέρω. Έιανα ότι μπορούσα.

Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑ
Ομιλία στο ΚΡΗΤΗ TV

Επί αιώνες πολλούς επιβίωσαν πολλά ωραία έθιμα και ήτανε πεπρομένο πολλά από αυτά να αποβάλλονται ή να αλλιώνονται στις μέρες μας. Δεν είναι μόνο που ο τεχνικός πολιτισμός είχε αρνητικές επιπτώσεις σ' αυτό το αίσθημα που το λέμε αθροπιά, μα είναι και που δεν έχει πιά ανάγκη ο κόσμος όπως πρώτα από κάποιες δεκαετίες. Εστω πριν 60 χρόνια, αν βλέπαμε ένα άγνωστο στο καφενείο του χωριού βραδυνή ώρα, έπρεπε να ξέρομε ποού θα φιλοξενηθεί, αφού δεν προλάβαινε να πάει σε άλλο χωριό και φυσικά δεν υπήρχε τότε αυτοκίνητο. Τώρα έρχεται ο κόσμος με το αυτοκίνητό του και μπορεί να φύγει από τη μια άκρη της Κρήτης, προχωρημένη νύχτα, να πάει στην άλλη άκρη της Κρήτης να κοιμηθεί στο σπίτι του. Η συνοχή της κοινωνίας ήτανε και νοοτροπία, μα και αναγκαιότητα. Στα παλιά τα χρόνια τα σπίτια π.χ. τα σκεπάζαμε με χώμα και στα καινούρια σπίτια εβοηθάσαμε στη χωμάτιση. Όταν ήρθε το τσιμέντο, δεν ήρθε μαζί με τις μπετονιέρες. Όταν εγίνετο μια τσάρα στο χωριό δεν ήτανε οικογενειακή δουλειά. Ήτανε τοπική. Εστω βάζαμε 100 σακιά τσιμέντο μα είχε πολλή δουλειά. Άλλοι μετρούσανε τα υλικά, άλλοι τα μαλάζανε, άλλοι τα βγάζαμε τενεκέδες από τις σκάλες και οι γυναίκες με τα σταμιά κουβαλούσανε τα νερά, μα και στο μαγειρείο εχρειάζετο προσωπικό γιατί έπρεπε να περιποιηθεί όλος αυτός ο κόσμος και, πολλές φορές στο φινάλε κάνανε γλέντι. Τώρα ο τεχνικός πολιτισμός με τα συν καιντα πλύν αναποδογύρισε και ανατάταξε τα πάντα

Ότι αφορά στη φιλοξενία στην Κρήτη πάντα ήτανε σε υπόληψη και εδώ πιστεύανε ότι εγεννήθηκε ο "Ξενικός Ζεύς" (υπάρχουνε όμως εδείξεις, ότι του καταπατεί τα δικαιώματά του ο "Κερδωός Ερμής"). Πάντα ήτανε σε υπόληψη στην Κρήτη η φιλοξενία και ένα παραπάνω στην ορεινή, δυτική, εγλωσστική Κρήτη, γιατί είναι και εγλωσστικό στοιχείο η φιλοξενία. Μάλιστα όταν απαριθμούνε τα προσόντα ενός άντρα λένε και ότι «πολύ φωμέ τρώνε ξένοι στο σπίτι του». Σημαντική έννοια έχει το ακλόουθο ριζικό τραγουδάκι:

Μάνα κι αν έρθου οι φίλοι μας, κι αν έρθου οι γι-εδιμοί μας
 Μην τωνε πεις πως πόθανα να τροι βαροκαρδίσεις
 Στρώσε των ταύλα να γευτού και κλίνη να πλαγιιάσου
 Στρώσε των παραπέζουλα να βάλουν τα άρματά των
 Και το πρωϊ σα σηκωθού και ο'αποχαιρετούνε
 Πέστωνε πως επόθανα.

Αντικατοπτρίζει το τραγουδάκι αυτό πως βλέπανε τη φιλοξένια τότε
 Μα και ένα περιστατικό που έγινε στους Κάμπους Κυδωνίας πριν από
 δεκάδες χρόνια λέει πολλά:

Επήγε μια συντεινοπαρέα στους Κάμπους και εβάφτισε ένα παιδάκι.
 Μετά τη βάφτιση, από πάντα, είχε σειρά το γλέντι και το φαγοπότι. Διαρ-
 κούντος του γλεντιού επέθανε το νεοφώτιστο. Ο πατέρας του παιδιού
 έδωσε διαταγή να μην δωθεί να καταλάβουνε οι συντέκνοι για το παιδί
 που γίνηκε. Το γλέντι εσυνεχίστηκε κανονικά και όταν οι συντέκνοι
 ανέδραμι ετοιμάζονταν να φύγουνε τους εξηγήσανε ότι έχουνε αιδμα την
 υποχρέωση να σταματήσουνε στην κηδεα του νεοφώτιστου.

Αυτό το πράμα ποτέ και πουθενά δεν έχει ξαναγίνει,

Τα Σφακιά στη γεωγραφία έχουνε ορισμένα σύνορα, μα ανθρωπογεωγραφι-
 κιά τα Σφακιά είναι μια ευρύτερη ενότητα. Οι χαρακτήρες, τα ελαττώματα
 και τα πρωτερήματα των Σφακίων επεντείνονται σε όλα τα ριζέτινα χω-
 ριά γύρω-γύρω και ιδιαίτερ το Ροδάκινο, η Γωνιά και τα Κεραμιά. Εγώ
 προσωπικά πιστεύω ότι αν έλλειπε αυτή η ενότητα της ορεινής δυτικής
 Κρήτης θα είχαμε αιδμα Τουρμικη επαρχία εδώ. Σε όλη την Κρήτη είναι
 ήρωες και πατριώτες μα εδώ επέδρασαν διάφοροι παράγοντες.

Από τα μικρά μου χρόνια μέχρι σήμερα χρονικά δεν είναι τεράστια
 η απόσταση μα ο ιδμοσ έχει τεράστια διαφορά σε υλικό και σε ηθικό
 πολιτισμό. Ναί ήτανε πιο καθυστερημένος ο ιδμοσ προ 60-70 χρόνια,
 μα όμως ήτανε πιο ανθρώπινος. Σήμερα μπορεί δυο άνθρωποι να μένουνε
 στην ίδια πολυκατοικία και να μην λέει καλημέρα ο ένας στον άλλο.

Τότε όμως δεν υπήρχανε αυτοκίνητα και κάναμε διαδρομές με τα πόδια
 αιδμα και πολυήμερες. Θα μπορούσανε να συναντηθούνε δυο άτομα που πο-
 τε δεν είχανε συναντηθεί και ν'αντιμετωπίσει ο ένας τον άλλο με οικι-
 κειότητα, να καθίσουνε φιλικά να λύσουνε τα σκουρία τους να φάνε μα-
 ζέ ότι κρατούσανε και να ανοιξουνε συζήτηση, όχι από αδιακρισία, μα
 από οικειότητα: Από ποιους είσαι απατός σου; Γιαπού σειραγάς; Είχατε
 πολλές ελιές οφέτος; Τα οζά πως επήγανε; Οποιος άρμεγε τα πρόβατα έδι-
 νε γάλα να πχει όποιος κιαν περνούσε από εκεί. Οποιος κρατύσε φρούτα
 έδινε σε όποιο συναντούσε. Όταν ξεφουρνίζανε έδινανε ζεστό φωμί και
 στη γειτωνιά μα και σε όποιον τύχαινε κοντά γνωστόν ή άγνωστον. Δεν

λειτουργεί εδώ το αίσθημα της χουβαρντοσύνης, μα το αίσθημα της φιλοξενίας.

Για παράδειγμα φιλοξενίας θα αναφέρω μια προσωπική μου εμπειρία.

Αρχές της δεκαετίας του 1960 πήγαμε μια παρέα από τα Σφακιά και βαφτίσαμε ένα παιδί σε μικρό χωριό των Κεραμιών. Δεν είχε ρεύμα το χωριό και ένα λουξ περιόδεψε σε όλα τα σπίτια, όπου πήγαινε η συντεκνιοπαρέα. Αριστή περιποίηση είχαμε στο σπίτι του συντέκνου, μα και όλα τα σπίτια του χωριού είχανε προετοιμασία για να περιποιηθούν τη συντεκνιοπαρέα. Πήγαμε Σάββατο και τη Δευτέρα κουρασμένοι από το γλέντι και την αγριπνία, ενώ μας υπολόγονταν δυο-τρεις σπίτια που δεν μας τραπέωσανε τους είπαμε: "Αγαπητοί μας συντέκνοι, σας ευχαριστούμε για την περιποίησή σας, την καλή σας παρέα και την καλή σας καρδιά, Ευχαριστούμε όλους που μας πήρανε στα σπίτια τους, και ζητούμε συγγνώμη από όσα σπίτια δεν προλάβαμε να πάμε, τους ευχαριστούμε και αυτούς για την καλή τους διάθεση, μα είμαστε κατακουρασμένοι από το γλέντι και το ξενύχτι και αίσια πρέπει να πάμε στις δουλειές μας. Ένας χωριανός (που ήτανε και άρρωστος γιατί τρέμανε τα χέρια του, μόλις άκουσε την ανακοίνωσή μας τον άκουσα που έλεγε σε χωριανό του ενώ δεν πρόσεξε ότι εγώ είλεβα τη συζήτηση):

"Τάχα δα μωρέ να μου κάμουνε ετοά μπροσβολοί οι συντέκνοι μας, αφού έσφαξα το θροφάρη των κοπελιώ μου για να κάμω την αθρωπιά μου!". "Θροφάρη" λέγαμε το χούρο που προρίζαμε για τα Χριστούγεννα. Εγώ είπα στην παρέα μου αυτά που άκουσα και ανακαλέσαμε την ανακοίνωσή μας και πήγαμε και στα υπόλοιπα σπίτια. Εμείς σηωνόμαστε από το ένα τραπέζι και πηγαίναμε και καθίζαμε στο άλλο. Δε μπορούσαμε να φάμε τίποτα, μα ο άνθρωπος ήθελε να παρουσιάσει περποίηση και ας τα πετούσε. Και θα τα πετούσε γιατί δεν είχε ρεύμα στο χωριό για να τα διατηρήσει σε ψυγεία. Πόσα θα προλάβαν να φάνε.

Είχε και γραφιμιά η εμπειρία που αποκομίσαμε αυτό το τριήμερο: Ο μάγερας με τα καζάνια και όλες τις αποσιευές του έβανε τον κούλο του χωριού και μαγεύρεφε σε όλα τα σπίτια. Η παρέα μας στις νυχτερινές περιοδείες μας από σπίτι σε σπίτι ακολουθούσαμε το λουξ για να φέγγουμε να περπατούμε στον ανάμαλο δρόμο, γιατί το χωριό δεν είναι σε ίσο έδαφος. Ένας κρατούσε το λουξ και άλλος τον ακολουθούσε κρατώντας τη φιάλη, γιατί άναβε με αέριο

Δυο ξένοι που συναντιούντανε για πρώτη φορά στη ζωή τους
έστω σε μια εξοχή αμέσως αποχτούσανε οικειότητα και εμπι-
στωσύνη και τρώγανε μαζί φιλικά τα φαγιά τους

Σ Φ Α Κ Ι Α Ν Α Φ Α Ρ Α Γ Γ Ι Α

Ομιλία από το ((ΚΡΗΤΗ 1)) TV την 10-5-1999

Αν δεν κατοικήσαν ποτέ κατακτητές στα Σφακιά, δεν οφείλεται μόνο στη φιλοπατρία και στη γενναϊότητα των Σφακιανών, μα κυρίως οφείλεται στα θεόχτιστα Λευκά Όρη που σαν φυσικά τείχη επροστατεύανε την επαρχία, μα και στα φαράγγια και τα βράθρα που ήτανε σαν εσωτερική οχύρωση που προοιούσανε δέος στον εχθρό που τα αντίβριζε.

Δεκαπέντε μεγάλα φαράγγια υπάρχουνε στην επαρχία Σφακιών και πολύ περισσότερα μικρότερα, πολλά των οποίων (από τα μικρά) είναι διακλάδωση των μεγάλων. Κατά μίαν ειδοχή και η ονομασία Σφακιά οφείλεται στα πολλά φαράγγια τους "Σφαξ γαρ παν χάσμα γης" γράφει ο Μιχαήλ Δεφνερ στο βιβλίο του "Οδοιπορικά εντυπώσεις από την Δυτική Κρήτη" σελ. 130.

Όλα τα φαράγγια των Σφακιών (επιτός αυτό του Κατρέ) ειβάλλουε στο Λιβυκό πέλαγος και είναι τα ακόλουθα: 1) Το Αργουλιανό φαράγγι 2) Το Σιγαλωτιανό 3) Το Σφαινοφάραγγο που είναι κοντά στη Σιγαλωτή 4) Το Καλλικρατιανό που αρχίζει από το οροπέδιο του Καλλιράτη. 5) Το Ασφενδιώτιο που αρχίζει από της Αμπελος το Ξελί και έχει μένος περί τα 10 χλμ. όπου μόνο της Σαμαριάς έχει περισσότερο μήκος. Αιούγεται και Κολομασιάνο, επειδή περνά από τα Κολομασία (παλιά ονομασία του χωριού Αγ. Γεώργιος. 6) Ο Καπνης που ξεκινά από το βουνό Αιονές και που πριν από πολλές χιλιάδες χρόνια έτρεχε από της Παπαδιάς το Ρούμα. Αυτό όμως το φαράγγι έχει εναποθέσει πολλές χιλιάδες κιβινά χαλκία και κάποια φορά, τα ίδια τα χαλκία που άφησε του άλλαξαν την ροή και άρχισε να τρέχει από του Χριστού το Λαγινό. Τώρα οι τεράστιες ποσότητες του "χαλασέ" που άφησε δεν του επιτρέπουνε να οδηγηθούνε τα νερά του στα ρέματα και απλώνεται στον κάμπο κοντά στα Νομιλιανά. 7) Των Τρυπών ο Λαγινός. Ξεκινά από το ύψωμα Βόθωνες και περνώντας ανάμεσα Βουβά και Βρασιά τρέχει από του Χριστού το Λαγινό. Είναι κατάφυτο από κυπαρισσώνες 8) Το Νιμπριώτιο φαράγγι ξεκινά από της Ίμβρου το οελί και περνώντας ανάμεσα Βρασιά και Κομητάδες τρέχει στο Λιβυκό. 9) Το Σφακιανόλαγνο τρέχει ανάμεσα Κομητάδες και Χ. Σφακιών που ξεκινά από την καρδιά των Λευκών Ορέων 10) Το κοσμοξαιουμένο φαράγγι της Σαμαριάς. Ξεκινά από το Ξυλόσιαλο Ομαλού και ύστερα από διαδρομή 18 χλμ. χύνεται στο Λιβυκό. Είναι αξιόλογο από ιστορία και από καλλονές και ειβάλλει στο λιμάνι της Αγ. Ρουμέλης 11) Το φαράγγι της Ήλυγιάς, κοντά στην Αγ. Ρουμέλη και στον Αγ. Ιωάννη. 12) Το φαράγγι της Αράδαινας πολύ κοντά στο ομώνυμο χωριό 13) Το φαράγγι του Καβή κοντά στο Μουρό 14) Του Παπά ο λαγινός, κοντά σε αυτό του Καβή. 15) Του Κατρέ ο λαγινός.

Όλα τα φαράγγια των Σφακιών διαθέτουνε καλλονές, ιστορία και συχνά θρύλους, μα βέβαια αυτό της Σαμαριάς είναι μοναδικό από κάθε πλευρά. Κάποτε σε σχετική συζήτηση με ένα Βέλγο καθηγητή και ένα Ολανδό ζωγράφο

μας είπε ο καθηγητής ότι το σπουδαιότερο φαράγγι στον κόσμο είναι το Πράν Κανυόν στο Κολοράντο της Αμερικής, και δεύτερο στον κόσμο είναι το φαράγγι της Σαμαριάς. Το φαράγγι αυτό από τη φύση έχει τα ψηλά γυρεμένα τόσο κοντά μεταξύ τους που νομίζεις ότι δίνουμε χέρι να χαιρετηθούμε. Σε όλα αυτά τα γυρεμένα οργιάζει η βλάστηση στην κατάξερη πέτρα και τα κάνουν να μοιάζουν με ζωγραφικούς πίνακες. Τεράστια δέντρα που εχρησίμευαν στα ναυπηγεία που ήτανε στην αρχαία Τάρρα. Στα παλάτια του Μίνωα που βρεθήκανε θέσεις ξύλινων κολώνων, και κατά τη γνώμη των αρχαιολόγων τις πήρανε από την αρχαία Τάρρα. Αυτό φαράγγι είναι το τελευταίο καταφύγιο στα περίφανα αγριμάγια, και επίσης είναι ένα από τα τελευταία καταφύγια σε διάφορα αρπαντικά πουλιά. Μα αυτό σε δύσκολους καιρούς, ήτανε επίσης το τελευταίο καταφύγιο των επαναστατών και ειδικά των γυναικοπαίδων. Είναι κατάφυτο σε όλα τα 18 του χιλιομέτρα κρύως από πεύκα, κυπαρίσσια και πλατάνια. Τρέχει νερό όλο τον χρόνο και παλιότερα λειτουργήσανε κατά καιρούς από υδατόπτωση νερόμυλοι μα και κορδέλες για τάβλες.

Από τη μυθολογία μας λέει ο Πausανίας ο Απόλλωνας μετά το φόνο του ιεροῦ φιδιού Πήθωνα κατέφυγε στον οίκο του Καρμάνορα στην Τάρρα (εισε που είναι τώρα η Αγ. Ρουμέλη) για να εξαγνιστεί. Εμείς συνάντησε τη νύφη Φιδιαλλίδα και από τον έρωτά τους γεννήθηκαν οι δίδυμοι Φίλανδρος και Φυλακίδης και, αλλοτε με τον Απόλλωνα, αλλοτε με τον Έρμη εισε στην Τάρρα εγέννησε τον Κηδωνα (ιδρυτή της Κυδωνίας), τον Νάξο (ιδρυτή της Νάξου) και τον Μίλητο (ιδρυτή της Μίλητου στη Μ. Ασία). Εμείς που είναι η εμιλησία του Αγ. Νικολάου ήτανε η αρχαία Κανιό που εισε γεννήθηκε η θεά Βρυτομάρτης και εισε ήτανε το μαντείο του Ταρραίου Απόλλωνα. Κατά μίαν ειδοχή της μυθολογίας, από την Τάρρα έφυγε ο Απόλλωνας μεταμορφωμένος σε δελφίни και οδήγησε τους Κρήτες και πήγανε και ιδρύσανε το Μαντείο των Δελφών. Μεταξύ των Κρητών ήτανε και ο Κουρίτας, ανιψιός του Καρμάνορα.

Υστερες Απριλίου του 1941 από το φαράγγι της Σαμαριάς πέρασε ο βασιλιάς Παύλος και η Κυβέρνηση Τσουδερού και φύγανε για την Αγγυπτο

Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη ήτανε πολλά γυναικοπαίδια εισε και κατεβήκανε Τούρκοι από το Ευλόσιαλο και πιάσανε μερικά, όμως έφτασε ο Μπουνατογιάννης με τους άντρες του και γλιτώσανε τα υπόλοιπα. Αυτό το φαράγγι είναι μοναδικό από μορφολογία, από πανίδα, από ιστορία από μυθολογία και από θρύλους. Εμείς σ' αυτό το φαράγγι λέγανε ότι γυρίζανε νεράιδες ολόξανθες, κάτασπρες, ντυμένες στα άσπρα. Άμα τους συναντούσε κανείς μπορεί και να δεχόντουσαν να χορέψουνε μαζί του, μα αν τους μιλούσε έχανε τη μηλιά του.

Με το Β.Δ. 7814/1962 σε έκταση 48.000 στρέμματα ανακηρύχθηκε εθνικός δρυμός. Με τις καλλονές του αυτό το φαράγγι έχει λάβει διεθνή βραβεύα και η ύπαρξή του δίνει φως όχι μόνο στα Σφαιριά μα σε όλο το νομό Χανίων. Μέσα στο φαράγγι έχει ειλησίες του Αγ. Νικολά, της Οσίας Μαρίας του Αγ. Γεωργίου και του Χριστού.

Στις ειβολές του φαραγγιού ήτανε η αρχαία Τάβρα. Ήτανε μια από τις 30 πόλεις της Κρήτης που υπογράψανε συνθήκη με το βασιλιά της Περγάμου Ευμένη το 183 π.Χ.

Δεύτερο σε σπουδαιότητα φαράγγι της επαρχίας, μα και της Κρήτης, είναι το Νιμπριώτιο. Είναι κατάφυτο κυρίως από κυπαρίσσια μα και από πρίνους και ασφεντάμους. Έχει αξιόλογες στενάδες και έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία. Στο πάνω του Πορδολαγιο στέβανε τους Τούρμιους επάριετο και σιοτωθήκανε 800 τούρμιοι και 300 επαναστάτες. Κατά την επανάσταση του 1866-69 ήτανε κρυμμένοι σε ένα σπήλαιο οι περισσότεροι από τους κατοίκους των Κομητιάδων και τους ανακάλυψαν και τους σφαγίασαν. Τώρα το λένε «στον Κομητιανών τη Χώρα». Σε ένα σπήλαιο θεραπεύανε τους τραυματίες και τώρα το λένε στο Νοσοκομείο. Σε άλλο σημείο αποθημεύανε τα πολεμοφόδια και το λένε στις Αποθήκες. Κατά τη μάχη της Κρήτης πάση θυσία κρατήσανε τους Γερμανούς εις τρεις μέρες για να καταφέρουνε να φύγουνε όσο μπορούσανε περισσότεροι στρατιώτες στην Αίγυπτο. Διαικλάδωση του φαραγγιού αυτού είναι το Φηδόλαγιο που, κατά τον θρύλο, ήρθε εις ένας Αλγερινός να κυνηγήσει, μα ένα τεράστιο φήδι έφαγε το παιδί του. Έμαμε τάμα στο Χριστό να σιοτώσει το φήδι, να βγάλει το παιδί του ζωντανό και όπου το σιοτώσει να φτιάξει ειλησία του Χριστού. Το σιότωσε στο Ασιόφου στον Γωνή Εργαλε το παιδί και ανάπνεε μα πέθανε μετά. Έχτισε την Ειλησία εις.

Μικρό σε μήκος μα μεγάλο σε ιστορία και σε καλλονές είναι το φαράγγι της Αράδαινας. Και κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, μα και κατά την επανάσταση του 1866 κρατήσανε επ άριετο εις τους Τούρμιους. Είναι κατάφυτο από πρίνους και πεύκα. Το φαράγγι της Αράδαινας δυσκόλευε παρα πολύ τους εχθρούς να περάσουνε πέρα και χρησίμευε τότε αρκετά. Μα όταν φύγανε οι εχθροί, και ενώ όλα τα χωριά αποχτήσανε δρόμο, για τα χωριά Αγ. Ιωάννης και Αράδαινα αποτελούσε τεράστιο εμπόδιο το φαράγγι. Διέθεσαν όμως οι Βαρδινογιάννηδες 40.000.000 και έγινε σιδερένια γέφυρα μήκος 70 μέτρα για να πάει δρόμος και στον Αγ. Γιάννη, χωριό της καταγωγής τους.

Το Σφαιριανόλαγιο είναι κατάφυτο κυρίως από κυπαρίσσια. Κατά τη μάχη της Κρήτης κοντά στη θέση Αργαστήρια σιοτώσανε 40 Γερμανούς στρατιώτες κοντά στους Κομητιάδες, στο σπήλαιο που είναι στη θέση Πέζουλος, είχανε νοσοκομείο οι Άγγλοι για τους τραυματίες τους κατά τη μάχη της Κρήτης.

Στο Ασφενδιώτιο φαράγγι ήτανε δάσος από πρίνους και ασφεντάμους. Τους

ιδάνανε όμως κάρβουνα στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Είναι βαθύ και όμορφο φαράγγι. Από το γέρο Σήφη πυροβολακή άκουσα κάποτε που βγάλαμε πολλοί μαζί στο Ασφένδου, όταν ήμασταν στους Πετραρολήθους, μας έδειξε ένα τεράστιο βράχο και μας είπε ότι εκεί εδριαβάσανε εφταπάπαδο. Ένα καταροχάρτι της εκκλησίας και την ώρα που το διαβάζανε ξέσπασε ο βράχος και αιούστηκε κρότος σαν κανονέ. Το καταροχάρτι διαβάζεται για μεγάλα και ουργήματα που δεν είναι γνωστός ο δράστης. Διαβάζεται σε μέρος που δεν φαίνεται εκκλησία και που δεν αιούγεται κανένα και την ώρα που εδριαβάζετο κδέντρα ξεριζώνονταν και βουνά χαλούσανε. Μας έλεγε. Αμα πήγαμε κοντά στο Ασφένδου, πολύ κοντά στον Πηγαδόλαια, εκεί που σμίγει της Κιοχρές ο λαγιός με το δρόμο μας είναι μια μεγάλη πέτρα. Εκεί στο γύρο της πέτρας μας είπε ο γέρο Σήφης ότι είχανε σιοτωμένο το 1867 οι Τούρκοι ένα καλόγερο και ώσπου να τελειώσουνε οι μάχες δε μπορούσανε να τον μετακινήσουνε και τον κούλωσανε εκεί με χώμα. Εφαίνονταν αιόμα εκεί κονιαλάκια. Άλλη φορά που βγάλαμε πάλι παρέα γυναίκες, άντρες και παιδιά, η Ασπασία Βενάκη (αδελφή του Γεωργίου Πέτρου, που σιοτώθηκε σαν αρχηγός επαναστατών στη Χίο) μας έδειξε ψηλά στην ανατολική πλευρά του φαραγγιού σε ένα σικόμα και μας είπε ότι εκεί ειρύβονταν οικογένειες και όταν έιλαιγε μιας γυναίκας το παιδί της και της ζητούσε νερό μα δεν είχε να του δώσει και "εταίρησε στο καλίκι τζη και του τό'δωκε για νερό να μην ιλαθεί".

Σε κάποιο σημείο στο ανατολικό γρεμνό φαίνονται σαν τεράστιες πατημασιές και το λέμε στου Διγενή, διότι «μια φορά ειυνηγούσανε πολλοί εχθροί το Διγενή και όταν εφτασε στα δυτικά περίχειλα του φαραγγιού επιχείρησε με ένα πήδημα να πεταχτεί στα ανατολικά, δεν τα κατάφερε όμως και έφτασε στο γρεμνό όπου φαίνονται οι πατημασιές του».

Στο φαράγγι του Κάπηνη εσιοτώσανε Τούρκοι μια φορά. Ο ένας ήτανε Τουρκοιορητιλός και τον λέγανε Σιαντάλη. Εκεί που τον σιοτώσανε αυτό ήτανε ένας πρίνος και τώρα αιούγεται «στου Σιαντάλη των πρίνων».

Το 1943 ήμουνα μαντρατζάκι στη χιονίστρα και είδα την ώρα που χτύπησαν με το αεροπλάνο τους Γερμανούς στον Αιμόνι και σιότωσε ένα και τραυμάτισε δύο. Μιλίς τους χτύπησε έφυγε όσο μπορούσε χαμηλά μέσα από το φαράγγι του Κάπηνη. Κατά τη μάχη της Κρήτης ήταν εκεί πολλές οικογένειες.

Το μικρότερο σε μήκος μα το μεγαλύτερο σε ιστορία είναι το φαράγγι του Κατρέ. Είναι και το μοναδικό φαράγγι των Σφαιρών που κατευθύνεται από νότο προς βορά. Του Κατρέ ο λαγιός έγινε τρεις φορές μακελειό για τους Τούρκοι και το χαρακτηρίζω Δερβενάκια της Κρήτης.

Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη εσιοτώθηκαν εκεί 800 Τούρκοι και 70 Σφαιριανοί.

Στις 16 του Ιουλίου το 1821 εισέβαλε ο Καούνης με πολύ στρατό και

έιαψε τον Καλλιμαράτη, έιαψε το Αοφένδου, έιαψε το Ασιούφου και την επομένη όταν έφευγε από τον Κατρέ τον χτυπήσανε οι Σφαιλιανοί και γράφει ο Παπαδοπετράκης ότι είχε απώλειες "υπέρ τους διαχιλίους", ενώ ο Πάσλεη που πέρασε το 1834 γράφει ότι ήτανε ακόμα γεμάτος ο τόπος από τα «λευκά οστά των Τούρκων»

Το 1867 15 του Γενάρη έφευγε ο Μουσταφά πασάς με το ασιέρι του από τα Σφαιλιά μα του σιοτώσανε 1014 στρατιώτες και έπαθε πανολεθρία και τον αναίκαξαν και στείλανε τον τρομερό Ομέρ πασά, που εδιάταζε τους στρατιώτες του να μην φέρνουνε αιχμαλώτους μα να αφήνουνε πτώματα

Ήτανε ένα πανέμορφο φαράγγι ο Κατρές, πολύ δασωμένο μα ούτε την ιστορία του δεν σεβαστήκανε, ούτε τις καλλονές του και ξυρβίσανε το δάσος του και κακοποιήσανε το έδαφος του, με λατιμρεία.

Την ονομασία του οφείλει στο γιο του Μένωα Κατρέα. Κατά μιαν ειδοχή στην Κράπη είχε το παλάτι του ο Κατρέας και όταν ο Πάρης πήρε την ωραία Ελένη αυτός είχε φιλοξενούμενο τον Μενέλαο που ήτανε γιος της αδελφής του Αερσπής. Δεν υπάρχουνε όμως ενδείξεις ότι υπήρξε εις πόλη.

Το Καλλιμαρατιανό φαράγγι είναι αξιόλογο. Δε κατάφερα να βρω χαρακτηριστικά του, όπως και για τα πολλά φαράγγια των Σφαιλίων δε βρήκα λεπτομέρειες.

Σύμφωνα με ένα θρύλο κάποτε είχανε πολεμο οι Σφαιλιανοί με τις γειτονικές επαρχίες. Ένικησανε τελικά, μα έχασανε σ' αυτό τον πόλεμο τους καλύτερους δικούς τους και για ειδύηση εσιοτώσανε όλους τους νικημένους εχθρούς. Μα ο Θεός, για να τους τιμωρήσει πήρε ένα θείνο τσεκουρι και γέμισε τσεκουριές τον τόπο τους. Τα φαράγγια μας λοιπόν είναι οι τσεκουριές αυτές

Το φαράγγι της Ιμβρου είναι φορτωμένο από καλλονές, από ιστορία και από θρύλους.

Η ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΔΟΜΕΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ

Ομιλία στο "ΚΡΗΤΗ 1" TV την 28-2-2002

Η τεχνοτροπία που έχει επικρατήσει τώρα και πολλές δεκαετίες στα Σφακιανά είναι ίδια όπως και σε όλη την Κρήτη. Πιο παλιά όμως στα Σφακιανά είχανε ιδιαιτερότητα και στην οικοδομική τους δραστηριότητα.

Ο Κων/γος Λασιθιωτάκης, που ήτανε Νομομηχανικός Χανίων κατά τα μέσα του 20ου αιώνα το είχε προσέξει και, ύστερα από σχετικές έρευνες, έγραψε βιβλίο το 1958 με τον τίτλο "ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ"

Εδώ θα περιγράψουμε τον συνηθέστερο τύπο του σφακιανού σπιτιού, όπως τα χτίζανε τα παλιά χρόνια:

Είχανε μήκος γύρω στα 12 μ. και πλάτος γήρω στα 6,50 μ. και ύψος γύρω στα 4 μ. Στα μέσα της πρόσοψης ήτανε πόρος που σχεδόν πάντα τότε είχε ημικυκλικό ανώφλιο. Παράθυρα πολύ μικρά, γύρω στα 0,40-0,50 και σε ύψος γύρω στα 2 μ. από το έδαφος και πάντα με χόντρα κίτρινα. "Κούτελα" λέγαμε τους τοίχους του πλάτους και "μάκρονες" τους τοίχους του μήκους. Εσωτερικά από τη μέση και των δυο κούτελων μέχρι 3 μ. προχωρούσε τοίχος προς το κέντρο του σπιτιού. Από ύψος 1,50 μ. αρχίζαν ειατέρωθεν να κλεινουν οι τοίχοι προς τα εμπρός και βάζοντάς τους στηρίγματα, γυρίζανε καμάρα που έφτανε στο ύψος του σπιτιού. Η στέγη γινότανε με δοκάρια και πάνω από αυτά ξύλα που άγγιζε το ένα στο άλλο ή επί το αριστοκρατικότερο καλάμια ή και τάβλες. Αν ήτανε ξύλα (που τα λέγαμε "σιύζες" ή και "φιαλώματα" βάζαμε απάνω πικινούς θάμνους ή βρύα, για να μην σιονίζει το χώμα που θα έβαζαν απάνω. Πάνω σ' αυτά τα "φουντώματα" βάζαμε ένα στρώμα χώμα που το λέμε "ρόδωμα" και ειελ κάνει ότι χώμα έχουμε πιο κοντά. Αν είχαμε αριετό νερό κάναμε λάσπη το ρόδωμα για να μη σιονίζει. Πάνω από το ρόδωμα εβάζαμε ειδικό χώμα που να μην το διαπερνά εύκολα το νερό και που μπορούσε πολλές φορές να βραιοεται **ακόμα** και χιλιάμετρα από την οικοδομή. Το κουβαλούσαμε βέβαια με τα γαϊδουράκια. Στην πρώτη "χωμάτιση", στα νεύχτιστα σπίτια βοηθούσανε πολλοί με τα γαϊδουράκια τους. Για να κάναμε το χώμα αδιαπέραστο από το νερό της βροχής, είχαμε πάνω στο δώμα ένα κύλιντρο βάρους κοντά στις 100 σιάδες και τον πηγαινοφέρναμε πάρα πολλές φορές για να μαρμαρώσει το χώμα. Αν δεν είχαμε κύλιντρο, είχαμε μια "ισπάννα". Ένα βαρύ ξύλο σε σχήμα αμβλίας γωνίας που η μία του ευθεία είναι λαβή και η άλλη που έχει το βάρος έχει και ίσια πατούρα και μ' αυτή ισπανούσαμε το χώμα να μαρμαρώσει.

Εσωτερικά τώρα είπαμε ότι από το κέντρον ειαστού κούτελου αρχίζει ο τοίχος που θα κατέληγε στην καμάρα, που στη μια και στην άλλη μεριά των τοίχων αυτών εδημιουργούνταν 4 "σπάλες". Συνήθως τη μια σπάλα τη χρησιμοποιούσαμε για "καμινάδα" (κουζίνα). Συχνά είχαμε έξω από το σπίτι το κουφάρι του φούρνου και από μέσα ήτανε ο πόρος του και φουρνίζανε από μέσα από το σπίτι. Την παραστιά την κάνανε συνήθως χαμηλά σε μία γωνιά

της "καμινάδας", γιατί το χειμώνα βάζαμε κουτσούρια έρθια ενεί για να βγάζουμε πολύ φωτιά και απέδιδε καλύτερα άμα ήτανε από χαμηλά. Τις άλλες σπάλες τις κάνανε "σοφάδες". Από τη μέση του ύψους τους τις κάναμε διόροφες και πάνω ήτανε υπνοδομάτια για της πολύτεινες τότε οικογένειες, και κάτω χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικοί χώροι, γιατί τότε παρήγαγαν πολλά προηόντα. (λάδια, κρασιά, καρπούς, χαρούπια, πυρίνες, άχυρα, κλπ. Στη γερμανοκρατοχή που η αναρχία και η ανάγνη κάνανε βίωμα μας τη ζωοκλοπή, ο μόνος τρόπος για να προστατέψουμε τα οικόσιτά μας ήτανε να μένομε στο ίδιο σπίτι μ'αυτά και συχνά μένανε στο σοφά οι άνθρωποι και κάτω από το σοφά μένανε τα βόδια ή οι χοίροι. Για να μη φαίνονται αυτά που ήτανε κάτω από το σοφά κρεμούσαμε ένα σεντόνι για παραβάν. Σε πολλά σπίτια αντί σεντόνι βάζανε τάβλες και τότε λέγαμε πως είναι κμπούλ-μές". Καναπέδες είχανε τα πιο εύπορα σπίτια. Ήχαμε πέτρινες πεζούλες που τη μέρα ήτανε για να καθίζομε και τη νύχτα για να κοιμόμαστε, γιατί είπαμε πως είχανε τότε πολύτεινες οικογένειες, αφού οι γυναίκες γεννούσανε "ώστε να θέλει ο Θεός". Στο άνοιγμα της καμάρας ήτανε η σαλο-τραπεζαρία. Εμεί τρώγαμε, ενεί βεγγεριζόμαστε, ενεί κάναμε κρεβάτια τις πεζούλες και ενεί διεξήγονταν οι χαρμόσυνες ή οι λυπηρές τελετές. Η λειτουργικότητα και η αξιοποίηση του χώρου επιτυγχάνετο κατά τον καλύτερο τρόπο. Σε πολλά σπίτια κάναμε μπροστά μια καμάρα και δημιουργούσαμε καλυμένο χώρο, μα όχι για να ρεμβάζομε όπως έχομε τώρα τις βεράντες μα για να ξεφορτώσουμε ενεί τα ζώα τρώει, την ώρα που έβρεχε, για να έχομε ενεί στεγνά ξύλα να ανάβουμε τη φωτιά, για να διορθώνουμε τα στιβάνια τους οι άντρες και για να αναρράβουμε τα παλιά οι γυναίκες ενεί έχοντας άπλετο φως και ασπιανιά. Ήτανε και σπίτια των εχόντων καλύτερη οικονομική άνεση, είχανε το "κατώι" με πλάτος 4 μ. που χρησ-μευε για αποθηκευτικούς χώρους. Τον "οντά" για υπνοδομάτιο και μπροστά σάλα, κουζίνα και τραπεζαρία, το δάμα του οποίου εχρησμευε για αυλή του οντά και το αποκαλούσαμε "λότζια". Από τη μία και από την άλλη σπιτάκι και ένα μέρος ανοιχτό από μπροστά αυτο το λέγαμε "οξιόστη" ή τουρνιασ"χα-γιατί". Για πάτωμα δεν είχε κυκλοφορήσει εδώ το τσιμέντο και σε μερικά σπίτια κάνανε πάτωμα με πλάσβεστο, μα κρατούσε για λίγο καιρό. Σε άλλα κάνανε καλύτερι με πάτωμα και στα πιο πολλά ήτανε πάτωμα το έδαφος από κτίσεως του σπιτιού και όπως εφθελρεφο το έδαφος (αφού η νοικοκυρά κάθε πρωί πετούσε μια φτυαριά χώμα έξω), συνέβαινε να είναι πιο χαμηλά το πάτωμα του σπιτιού από την αυλή.

Όλα τα σπίτια ήτανε πετρόχτιστα τότε και, σχεδόν όλα, είχανε χωμάτινες στέγες. Δειλά, δειλά έκαναν την εμφανισή τους τα κεραμίδια στα χωριά μας προ του πολέμου μα μετά τον πόλεμο εισβάλανε δυναμικά τα τσιμέντα στα μέσα και στα έξω.

Από έπιπλα, από σιεύη, από ρουχισμό, σε μεγάλο βαθμό ήμαστε δημιουργοί. Αγύραζε π.χ. οχωριούς δυο, τρεις ταβλές και τις μπρόικωνε χωρίς πατούρα και έφτιαχνε μια πόρτα που εμπόδιζε τα ζώα να μη μπουνε μέσα μα τον αέρα και τον ήλιο δεν τον πολυεμπόδιζε, διότι και ο ήλιος, άμα ήτανε απέναντι έμπαινε από τις χαραμάδες και έβανε γραμμές στον απέναντι τοίχο. Ένάμαμε καρέιλες, μεριουί, που περισσότερο μοιάζανε με γελοιογραφίες. Επιπρατούσανε όμως για καθίσματα τα σιαμνάκια. Έπελειούσαμε ένα ξύλο και το κάναμε στρογιυλο και το αφήναμε πάχος 5-6 πόντους. Του κάναμε τρεις τρύπες και του βάζαμε τρία πόδια και θέλαμε δυο μέρες να το σιάξομε μα για να πάρομε μια καρέιλα χρειάζονταν λίγα λεπτά μα εμείς δεν τα είχαμε. Στο ίδιο στυλ κάναμε και τα τραπέζια μα βέβαια πολύ μεγαλύτερα. Το τραπέζι μπορεί και να ήτανε τετράγωνο, μα και πάλι του καρφώναμε τρία πόδια και κένου, γιατί όπου το πάτωμα δεν είναι ίδιο ευσταθεί πιο εύκολα το τρίποδο τραπέζι από το τετράποδο..

Αντίθετα οι γυναίκες παραλαβαίνανε μεταξόσπορο, ή το μαλλί κατευθεία από το πρόβατο και παραδίνανε "φιμύθια" στην οικιογένειά τους ή και στην αγορά.

Από τη δεκαετία του 1950 ασχολήθηκα κάμποσα χρόνια με την οικιοδομή. Έφτιαχνα φούρνους, εγύριζα θόλους, έβανα σουβάδες, επροσαρμόστηκα στη χρήση του τσιμέντου, μα και μαραγιινή έβανα ερασιτεχνικά μεν, μαστορικά δε. Έχτια και διιά μου σπίτια και μπορώ να πω κάποια πράματα εξ ιδίας αντιλήψεως.

Στην επαρχία Σφαιρών μόνο στη Χ. Σφαιρών και στο Λουτρό που ήτανε καραβουθήδες, και στους Κομητάδες που είχανε πολλούς γυρολόγους εμπόρους είχανε και καλές οικιοδομές, στα άλλα χωριά ήτανε καϊόσπιτα. Για το Ασιόφου συγκειρισμένα γράφει ο Παπαδοπετράκης ότι "πέριξ του οροπέδου ευρίσκονται πενιχρά έ οικία" μα και τα άλλα χωριά που τα είχαμε για παραθέριση όλα τα σπίτια ήτανε "πενιχρά οικία". Ειδικά όμως κατά τη δεκαετία του 1960 που φύγανε πολλοί μετανάστες, πήγανε και στα πλοία πολλοί και εύρισνε δουλειά όπους ήθελε να δουλέψει, μα ήρχονταν και εμβάσματα και τότε με οικιοδομικό οργασμό, μπορώ να πώ, αρχίσαμε και χαλούσαμε τα παλιά σπίτια και χτίζαμε καινούρια, κλώνοντας και τη σφαιριανή τεχνοτροπία. Με υστερήσεις και με πολλά βάσανα, ειδικά όπου δεν είχαμε τότε αμαξόδρομο και χρησιμοποιούσαμε μόνο το γαϊδουράκι, εγκαταφέραμε και κάναμε ένα καινούριο χωριό στη θέση του παλιού. Κάτι ανάλογο έγινε και σε άλλα ορεινα χωριά της επαρχίας Σφαιρών. Έγώ όμως τα άλλα χωριά μόνο μετά τον πόλεμο αρχίσαμε να ορθοποδίζομε, στο Ασιόφου πριν από τον πόλεμο είχε αρχίσει να σουλουπώνεται γιατί κόφανε πολλές χιλιάδες πρίνους και κάνανε κάρβουνα και ωφελήθησαν οι ιδιοκτήτες του δάσους, οι καρβουνιάρηδες, οι αγώγιατες, οι έμποροι κλπ.

Ήρθε όμως στα παραλιακά χωριά το αμάξι, ήρθε το νερό, ήρθε το ρεύμα

ήρθε ο τουρισμός και ανοίξανε δουλειές και επιχειρήσεις στα παραλιακά χωριά ενώ λείπανε όλα αυτά από τα ορεινά χωριά. Και σε πολλά σπίτια που λέμε ότι τα φτιάξαμε με πολλές δυσκολίες, κατοικήσαμε 5 ή 10 καλοκαίρια και τώρα τα έχουμε κλειστά όλο τον χρόνο. Το Ασφένδου π.χ. μέχρι τη δεκαετία του 1960 είχε κάθε καλοκαίρι περί τις 70 οικογένειες και τώρα περιορίζε σε μια δεκαριά

Στην παραστιά

Σήμερα ο κόσμος ζεσταίνεται με καλοριφέρ και αир κοντίσιον ή έστω με σόμπες. Παλιότερα έκαναν την παραστιά, πολλές φορές χάρω σε μια γωνιά της "καμινάδας" (της κουζίνας) ειδικά για να "πυρώνονται" ευχάριστα τον χειμώνα. Έβαζαν μπόλικα ξύλα και ακόμα για να βγαίνει περισσότερη φωτιά έβαζαν και όρθια ξύλα. Αυτή ήτανε η πραγματική θαλπωρή που εξέσταινε ψυχικά και σωματικά. Η οικογένεια μαζευότανε γύρω-γύρω και άπλωναν τα χέρια για να την απολαμβάνουνε καλύτερα, όπως απλώνει τα χέρια κανείς όταν πλησιάζει κάποιον που είχε χρόνια μα και επιθυμία να τον δει. Ο σημερινός τρόπος θέρμανσης θερμαίνει "ψυχρά".

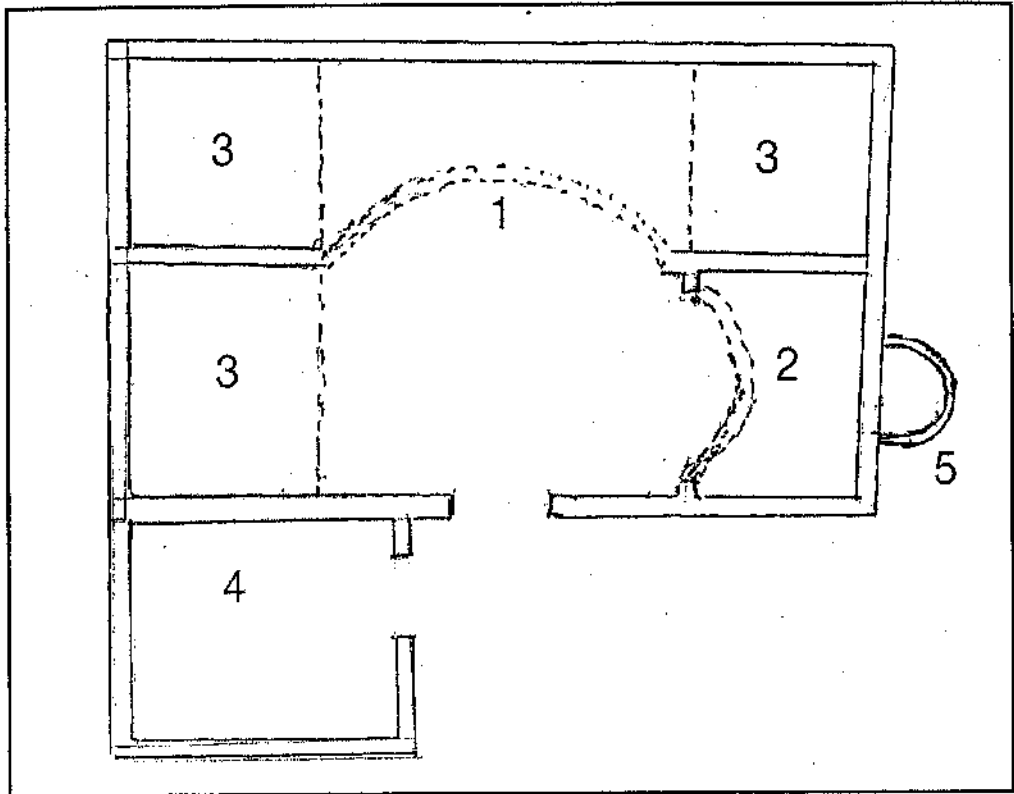
Ε. Μ. Μ. Μ.

Μια οικογένεια «πυρώνεται»

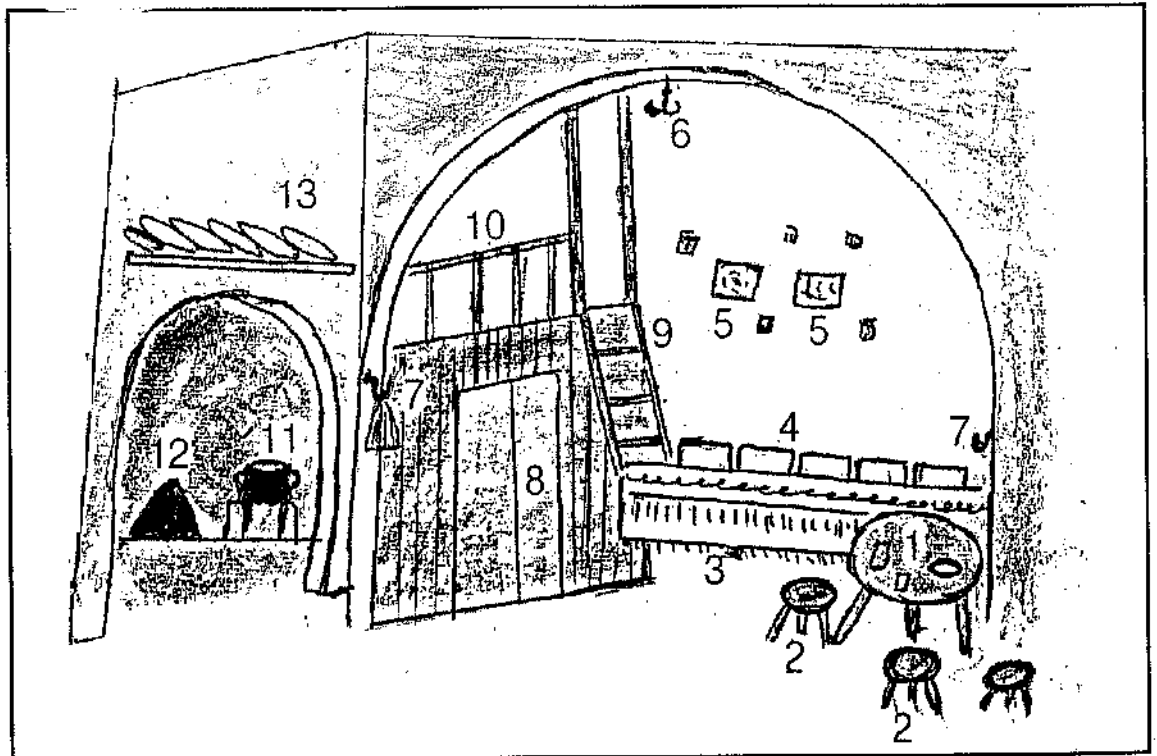
Την ώρα από πυρώνεσαι και βλέπεις τη φουντάνα
μοιάζει με χάνι τρυφερό από σου δίδει η μάνα

Σχεδιάγραμμα θεμελίων

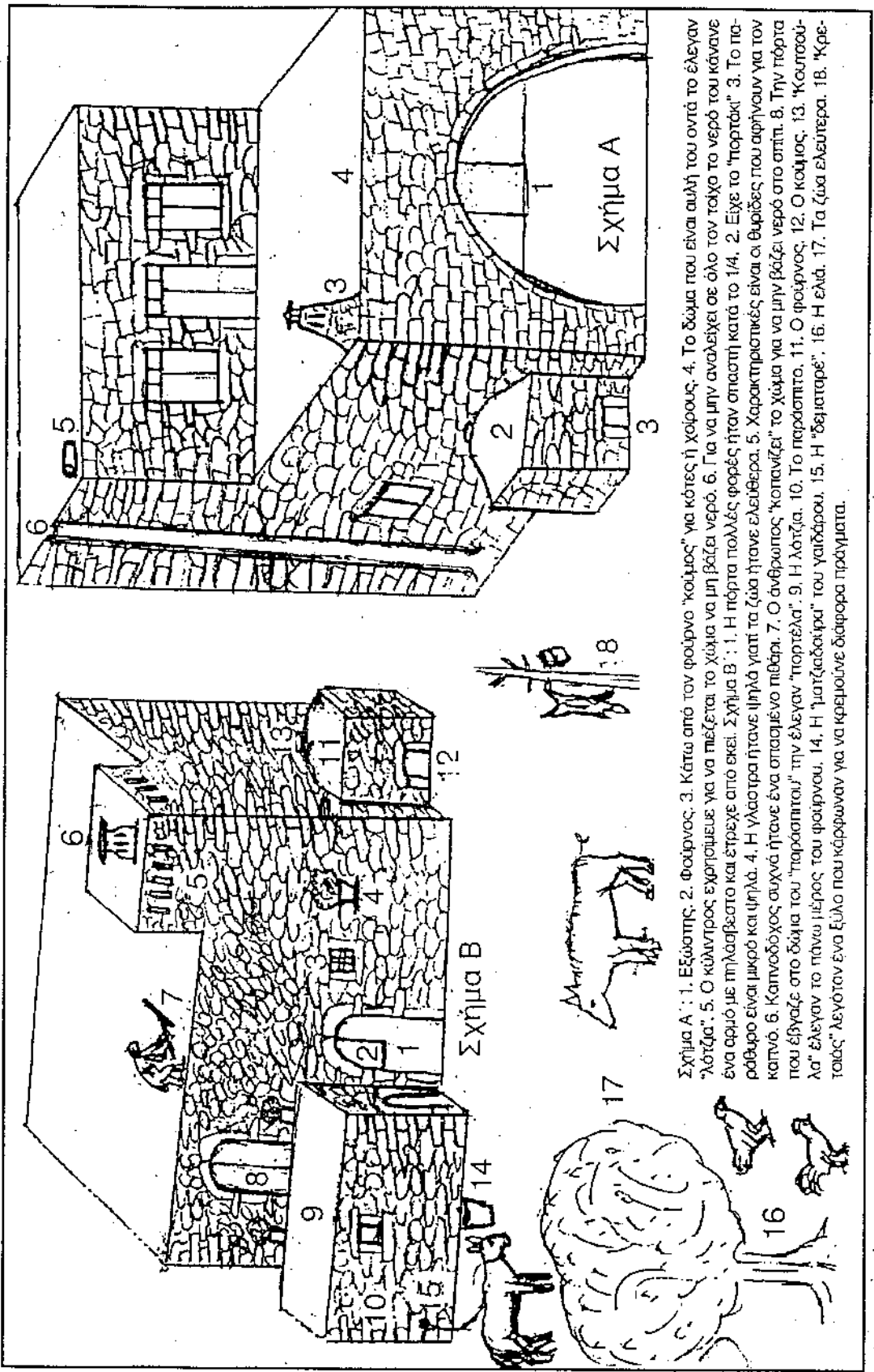
1. Η κεντρική κάμαρα
2. Η κάμαρα της κουζίνας
3. Οι σπάλες
4. Το παράσιπτο
5. Ο φούρνος

Εσωτερικό σπιτιού

1. Το τραπεζάκι
2. Τα скаμνάκια
3. Το καναπελάκι
4. Οι μαξελάρες
5. Κάντρα στον τοίχο
6. Ένα τσιγκέλι ήτανε πάντα στο κέντρο της κάμαρας
7. Σε κάθε πόδι της κάμαρας τσιγκέλι
8. Με ταύλες είναι χωρισμένος ο μπουλμές
9. Η σκάλα που βγάξει στον σοφά
10. Το παρακλίκι του σοφά
11. Το «σιντεροτσίκαιο» (χάλκινο)
12. Ο πόρος του φούρνου
13. ψωμοσανίδα

ΣΧΕΔΙΑ ΠΑΛΙΩΝ ΟΠΠΙΩΝ

Σχήμα Α : 1. Εξώστης. 2. Φούρνος. 3. Κάτω από τον φούρνο "κούμος" για κότες ή χείρους. 4. Το δάμα που είναι αυλή του οντά το έλεγαν "λότζα". 5. Ο κώντρος χρησιμοποιε για να πάζει νερό. 6. Για να μην αναλείξει σε όλο τον ταχό το νερό του κάνουνε ένα φρόμο με πηλάβεστο και έτρεχε από εκεί. Σχήμα Β : 1. Η πόρτα πολλές φορές ήταν σπαστή κατά το 1/4. 2. Είχε το "πορτάκι". 3. Το πόρταρο είναι μικρό και ψηλά. 4. Η γλάστρα ήτανε ψηλά γιατί τα ζώα ήτανε ελεύθερα. 5. Χαρακτηριστικές είναι οι θυρίδες που αφήνουν για τον καπνό. 6. Καπνοδόχος συχνά ήτανε ένα σπασμένο πιάδο. 7. Ο άνθρωπος "κοπανίζει" το χώμα για να μην βάζει νερό στο σπτι. 8. Την πόρτα που έβγαζε στο δάμα του "παράσπιτο" την έλεγαν "πορτέλα". 9. Η λούτζα. 10. Το παράσπιτο. 11. Ο φούρνος. 12. Ο κούμος. 13. "Κουτσούλα" έλεγαν το πάνω μέρος του φούρνου. 14. Η "ματζαδαίφρα" του γαιδάρου. 15. Η "δεματορέ". 16. Η ελά. 17. Τα ζώα ελεύθερα. 18. "Κρε-ταιός" λεγόταν ένα έμλο που κάρφωναν για να κρεμόννε διάφορα πράγματα.

Η γλώσσα ενός λαού είναι μια από τις ρίζες που τον κρατούνε όρθιο και σταθερό στην θέση που τον άφησαν οι πρόγονοι του. Είναι η ταυτότητά του. Σαν Έλληνες είμαστε υποχρεωμένοι να ξέρομε την ελληνική γλώσσα, σαν Σφαιριανοί είμαστε υποχρεωμένοι να ξέρομε και τη σφαιριανή ιδιωματική διάλεκτο και γενικά την κρητική. Τα Σφαιριά από το νότο έχουνε το λιβυκό πέλαγος και από τα αλλασημειά μας διαχωρίζουνε τα Λευικά Όρη από την άλλη Κρήτη και συνεπώς η επαρχία μας, προ πάντων παλιότερα που δεν υπήρχανε συγχοινωνίες, αποτελούσανε μια χωριστή γεωγραφική ενότητα με συνέπεια οι κατά καιρούς κατακτητές να μην κατοικούνε εκεί μα ούτε και να μην έχουνε υπηρεσίες τους. Μα δεν βόλευε και ούτε με τους άλλους Κρητινούς δεν είχανε πολλές επαφές και επιμειξίες αιόμα, μόνονεσωτερικές γινόντανε. Οι εισβολές, όχι μόνο των κατακτητών, μα αιόμα και οι διάφορες επιδράσεις στα ήθη, στα έθιμα και στη γλώσσα δεν ήτανε εύκολες και στην πορεία των αιώνων διαμορφώνονταν πολλές ιδιαιτερότητες, όπου και στη γλώσσα.

Στα Σφαιριά και τοπικές λέξεις είχανε, μα και πολλές λέξεις που ήδη έχουνε αποβληθεί από την άλλη Κρήτη, επιβιώσανε στα Σφαιριά και οι ίδιοι τις θεωρούνε και αυτές τοπικές. Αιόμα η τοπολαλιά εδιέφερε στα Σφαιριά και ως προς την προφορά ειδικιά μέχρι τα μέσα του περασμένου αιόνα. Το λάβδα π.χ. ο Σφαιριανός, άμα έκανε συλλαβή με το α, το ου, το ο και το ω, το έλεγε πολύ παχύ. Το τελικό ς συχνά δεν το προφέρανε και πιο πολύ το αποφεύγανε στα Δυτικά Σφαιριά. Θα μπορούσε να αιούσειε "ο καλό άνθρωπο" χωρίς τελικό ς. Στη λέξη που τονίζεται στην παραλήγουσυχνά παραλείπανε τη λήγουσα. Στα ανατολικά Σφαιριά θα μπορούσε να αιούσεις "ο Καλλιμαρά" και όχι ο Καλλιμαράτης. Το τελικό «ν» συχνά το αποφεύγομε και σήμερα, ενώ άλλες φορές το βάζομε εκεί που δεν το θέλει η γραμματική, ούτε στο άρθρο ούτε στο ουσιαστικό. Π.χ. και τώρα λέμε «τω Σφαιριά», όχι "των Σφαιρών" ειδικιά στη γενική πληθυντικού και στα τρία γένη. Το βάζομε όμως όταν η επόμενη λέξη αρχίζε από φωνέν, π.χ. των ανθρώπω μόνο στο άρθρο όχι στο ουσιαστικό και το βάζομε στην περίπτωση αυτή για να αποφύγομε τη χασμοδιά και για τον ίδιο λόγο μετά το άρθρο «οι» του πληθυντικού ή το άρθρο «η» ενικού θηλυκού, όταν το ουσιαστικό αρχίζε από φωνέν βάζομε ένα γι: " ηγι-Ελένη", " οι γι-αθρόποι". Γιαυτό και στην ποίηση, για να υπάρχει καλύτερη αρμονία και να είναι πιο ευηχο βάζομε το «ν» και ας μην το θέλει εκεί η γραμματική π.χ. "Που λάβιν είχα στο κλουβί..." ή "...καθεταίν αητός..." Για να επιτευχθεί ο ισοσυλλαβισμός, άλλοτε την θέλει και άλλοτε δεν τη θέλει τη χασμοδιά. Μα και στην παροιμία συναντούμε "Καλλιιά πουλιν εις το κλαδί παρά πουλίν εις το κλουβί"

Τα ουδέταιρα που έχουνε λήγουσα τι στον πληθυντικό εμείζονται προφέρομε *θχια*,μα *θχια* «*σπίθχια*»,*"γεραθχιά"*.Αιούγεται σαν μια ουνιζιμένη συλλαβή.

Πολλά ρήματα στον πληθυντικό Α' προσώπου τα προφέρομε διτονιζόμενα *"Ξειουράζομέστανε"*,*βολεύομέστανε"*.Σε πολλά επιρρήματα και σε κάποιες αντωνυμίες προφέρομε το επιβεβαιωτικό μόριο της αρχαίας ελληνικής γε ενσωματωμένο στην λήγουσα:*"ειείνουγθ"*,*"ετούτογε"*,*"επαγέ"*.Το ρήμα είναι στον πληθυντικό Γ' προσώπου το προφέρομε *"είνιε"*.*"Επά είναι* μιαν ελιά μα άτουδά *είνιε* πολλές ελιές".Όπως συμβάλνει στην προηγούμενη φράση συχνά σαν αύξηστικό μόριο βάζομε στο τέλος την συλλαβή *δα*:*"έπεδα"* *"έιεδα"* ,*"αυτοδά"*,*"ειείνου δα"*.Πολλές λέξεις και από αυτές που χρησιμοποιούμε αιούμα και σήμερα στα Σφαιιά,μα πολύ περισσότερες που τις χρησιμοποιούσαμε πριν μιού αιώνα,ειν πρώτης όψεως θεωρούνται ιδιοματικές και όμως οι πιο πολλές είναι της αρχαίας ελληνικής απόφτες ή παρεφθαρμένες.Έχομε αιούσει εμείς οι μεγαλύτεροι τη λέξη*«έρι»* που τη λέγανε οι τότε γέροντες.Τώρα μόνο σαν πρώτο ουθετικό θα τη συνάτσομε στη λέξη *ερίτιμος*.Έμείς τη θεωρούσαμε *"χωριάτικη"* μα είναι της αρχαίας ελληνικής αυξητικό.Η λέξη *πίζηλος* είναι της αρχαίας ελληνικής και σημαίνει ευαίσθητος.Είναι από τις λέξεις που απεβλήθεισαν από τα Σφαιιά τις τελευταίες δεκαετίες.Ένας επιπόλαιος όρκος ήτανε προ χρόνια:*"ματσαοίς"* *«Μα τοίς Αγίοίς»*Η λέξη *μελίζω* χρησιμοποιείται κυρίως όταν καταιόβομε κρέας που λέμε ότι το *"μελίζομε"*μα αιούμα την άιουγα παλιότερα έστω όταν η μητέρα μας ήθελε να παραστήσει την αυστηρή έλεγε:*"θα σε δέρω και θα μελίζω τα ξερά σου"*.Είναι της αρχαίας ελληνικής.Το επιφώνημα πόνου *"εγώιμου"* δεν είναι άσχετο με το *"ωοιμέ"*της αρχαίας ελληνικής όπως και το *οιμάζω*.Τα ουσιαστικά θηλυκού γένους που έχουνε λήγουσα *ια* εμείς αιούμα το μετατρέπομε σε ε.Π.χ.*απηδέ*,*χαρούπέ*,*αμυγδαλέ*.Σε πολλές περιπτώσεις εμείς πριν από το *α* μα και πριν από το *ω* βάζομε ένα *ι*ώτα:*"Αθηνιά*,*φωνιάζω*,*ζιώ*,*μαδιώ*.Σε πολλές περιπτώσεις,όταν μιλούμε σε Β' πρόσωπο,όταν η λήγουσα είναι σε *ε*,εμείς την κάνομε *ξε* *"Βοήθηξέ μου"*,*Μπροφταξε Παναγία μου*.

ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ
Ομιλία στην αέθουσα του Δ. Συμβουλίου Χανίων την 16-4-1997

Αγαπητοί συνεπαρχιώτες και αγαπητοί φίλοι μας

Σας καλωσορίζω και σας ευχαριστώ που μου κάματε την τιμή

να με ακούσετε. Ευχαριστώ ακόμα τον Πρόεδρο του Συλλόγου των Σφακιανών Νομού Χανίων που με προτίμησε να κάνω αυτή την ομιλία, μα και τον συγχάρω που είχε την έμπνευση να οργανώσει αυτή την εκδήλωση που, άσχετο με το κατά πόσον θα έχει επιτυχία εις μέρους μου, δεν παύει να είναι αξιόπαινη σαν ιδέα.

Βέβαια τα έθιμα των Σφακιών δεν διαφέρουνε πολύ από τα έθιμα της υπόλοιπης Κρήτης μα, ενώ παντού υπάρχουνε τοπικά έθιμα, ένα παραπάνω στα Σφακιά που τα Λευιά Όρη τα καθιστούσανε μια χωριστή γεωγραφική ενότητα και η μορφολογία του εδάφους, ο διαφορετικός τρόπος ζωής και το γεγονός ότι κατακτητές καινούτε υπήρεσες κατακτητών δεν μένανε ποτέ στα Σφακιά, ήτανε φυσική συνέπεια να δημιουργηθούνε διαφορετικά τοπικά έθιμα από αυτά της υπόλοιπης Κρήτης.

Θα αναφερθούμε και σε έθιμα που είναι γενικά της Κρήτης για να μην υπάρχουνε κενά.

Στον παρατατινόν χρόνο του ρήματος θα μιλήσουμε για έθιμα που ανήκουνε στο παρελθόν και στον ενεστώτα για όσα επιβίωσανε μέχρι σήμερα.

Οι κινητές εορτές της θρησκείας μας αποτελούνε ολόκληρη αλυσίδα κεντρικός κρίκος των οποίων είναι βέβαια το Πάσχα. Η ημερομηνία που γιορτάζουμε το Πάσχα ορίστηκε με απόφαση της Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας το 325 και είναι για τους Ορθόδοξους Χριστιανούς την πρώτη Κυριακή, μετά την πρώτη πανσέληνο που ακολουθεί μετά την εαρινή ησημερία και από την ημερομηνία του Πάσχα ρυθμίζονται όλες οι κινητές εορτές. Η λέξη Πάσχα παράγεται από την εβραϊκή λέξη "Πεσάχ" που σημαίνει διάβαση και έτσι αποκαλούνε οι Εβραίοι τη γιορτή τους εις ανάμνηση της διαβάσεως της Ερυθράς με τον Μωυσή. Η πρώτη κινήτη εορτή που συναντούμε είναι η Κυριακή του Τελώνη και του Φαρισαίου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτή την Κυριακή διαβάζεται το Ευαγγέλιο με αυτή την παραβολή. Αυτή η παραβολή θέλει να μας προετοιμάσει για τη μεγάλη γιορτή της Χριστιανοσύνης, όχι μόνο με τη νηστεία, μα και ψυχικά. Για παράδειγμα προς αποφυγή λοιπόν έχομε την υπεροψία του Φαρισαίου, και παράδειγμα προς μίμηση την αυτοκριτική του τελώνη. Την Κυριακή αυτή αρχίζει το Τριώδιο και το λέμε Τριώδιο διότι από τότε μέχρι το Μεγάλο Σάββατο φέλνει ο πάπας ένα φαλμό με τρεις ωδές. Ακόμα από τότε που θα πιάσει Τριώδιο μέχρι την ημέρα της απόκριας δεν θεωρούνται νηστήσιμες ημέρες τα Τετραδοπάσια. Η δεύτερη Κυριακή μετά το Τριώδιο είναι του Ασώτου Υιού. Και

3. Τα κάλαντα

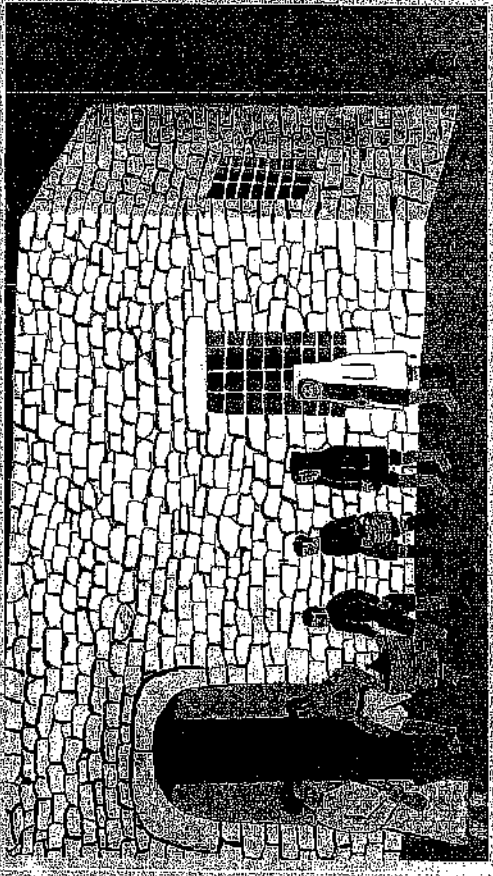
Τα κάλαντα κάποιες φορές τα λέγαμε όλα τα παιδιά του Σχολείου μαζί. Ο δάσκαλος μας μάθαινε το σκοπό και μας έδινε οδηγίες. Οι άνθρωποι τότε δεν είχαν λεφτά για τους καλαντιστάδες. Έτσι μας φιλοδοξούσαν σε είδος. Κουβαλούσαμε, λοιπόν, ένα ασκί μέσα σε ένα κοφίνι (το οποίο κρατούσε ένα παιδί από κάθε "αυτί") και βάζαμε στο ασκί το λάδι που μας δίνανε. Κρατούσαμε ακόμα ένα καλάθι για τυχόν άλλα "δωσούδια". Κάποιες φορές μοιράζαμε τα "κέρδη", κάποιες άλλες φορές πουλούσαμε το λάδι, αγοράζαμε τα αναγκαία και κάναμε ωραία γλεντάκια σαν τους μεγάλους.

Τα κάλαντα που λέγαμε τότε ήταν των Χριστουγέννων (τα "γέννα"), της Πρωτοχρονιάς, των Φώτων (την παραμονή του Μεγάλου Αγιασμού), του Λαζάρου (την παραμονή των Βαΐων), ενώ την ημέρα της Λαμπρής παίζαμε το "σημαντήρι". Ο παππούς μου έλεγε ότι στα χρόνια του τα παιδιά λέγανε και τα "θλιβερά κάλαντα" (τη Μεγάλη Παρασκευή).

4. Το "σημαντήρι" της Λαμπρής

Το μεσημέρι της Λαμπρής επισήρναμε το σήμαντρο του Σχολείου (που εμείς το λέγαμε "σημαντήρι"), γυρίζαμε στα σπίτια, το χτυπούσαμε και μας φιλοδοξούσαν όπως στα κάλαντα.

Οι άνθρωποι πιστεύανε πως στο σπίτι που ακούγεται το σημαντήρι της Λαμπρής δε σιμώνουνε τα κακά πνεύματα και ακόμα ότι απομακρύνονται τα "μαρά" (καταρίδες, ψύλλοι κλπ.). Θέλανε, λοιπόν, να ακούνε το σημαντήρι της Λαμπρής και ακόμα το αναφέρανε σε όρκους: "Να μην ακούσω το σημαντήρι της Λαμπρής (α)ν δεν είναι εστά απου σασε λέω!".

Μεγάλη Πρωτοχρονιά. Παιδιά και γέροντες στο ασκί του Σχολείου για να παίζουμε τα κάλαντα.

Το σημαντήρι της Λαμπρής και η φιλοδοξία των παιδιών.

αυτή η παραβολή του Ασώτου Υιού μας εφιστά την προσοχή να μην υποπέσομε σε ασφτία, μα και αν συμβεί αυτό μας υπενθυμίζει ότι υπάρχει και η μετάνοια και η ανάιαμφη. Η Πέμπτη μετά την Κυριακή του Ασώτου είναι η Τριηνοπέμπτη. Την μεθεπομένη μέρα της Τριηνοπέμπτης έχουμε το Ψυχροάβατο. Κάθε σπύτι αυτή τη μέρα στα Σφαιριά κάνει ένα πιάτο κόλυβα και τα πηγαίνει στην εκκλησία την ώρα του εσπερινού και άμα λειτουργηθούνε τα αναγιατεύουνε σε ένα μεγάλο κόσκινο και τα μοιράζουνε για να μακαρίσουνε όλους τους νεκρούς του χωριού μαζί. Πιστεύανε οι παλιότεροι ότι όσο κρατά το Τριώδιο ανεβαίνουνε οι ψυχές των νεκρών από τον κάτω κόσμο και ότι μπορούσε να ακούγονται τα βήματά τους. Την επομένη του Ψυχροάβατου έχουμε Απόκριες. Ομως την άλλη Κυριακή, την Τυρινή αρχίζει ουσιαστικά η νηστεία. Πιο παλιά νηστεύανε από την Κυριακή της Απόκριας το κρέας και την επόμενη Κυριακή, την Τυρινή νηστεύανε τα γαλακτερά. Εμένα τα χρόνια που ο κόσμος εφαρμόζε τις νηστείες, ορίζανε πολλές ειδηλώσεις (βαπτίσεις, αρραβωνιάσεις κ.α.) Την ημέρα της απόκριας, γιατί όλο το Σαραντάημερο δε θα μπορούσανε να φάνε "μαγαρισιά" (όπως αποκαλούσανε το κρέας τις νηστήσιμες περιόδους)

Το έθιμο με τις μάσιες είναι γνωστό από τα προχριστιανικά χρόνια και ειδικά από τις γιορτές του Διδύμου. Στα δικιά μας τα μίζερα χρόνια κάναμε αυτοσχέδιες μάσιες με χαρτιά ή με προβιές και βάζαμε ρούχα των μεγάλων. Ωραίες μάσιες κάναμε με την προβιά του λαγού που έμοιαζε με γενιάδα μεσηλινα άντρα. Εζωγραφίζαμε όμως και με μουτζούρες γένια και μουστάκια. Εμίρατούσαμε πολλά κουδούνια και δημιουργούσαμε αριετό θόρυβο.

Την Καθαρή Δευτέρα εμείς δεν ξέραμε τι θα πει κούλουμα και λαγάνες και χαρταετοί. Στο χοροδιάγραμμα και για τα παιδιά ήτανε μόνο η επιβίωση. Αν κανείς έτρωγε πασχαλινό την σαρκιστή αιοθάνετο ένοχος και έλεγε:

"Ο θεός να μου συχωρέσει, Εγώ οφέτος "εμαγάρισια" (ελέρωσα)

Μετά από το Πρωτομυριανό, κάθε Παρασκευή βράδυ έχουμε τους Χαιρετισμούς ενώ την Παρασκευή της πέμπτης εβδομάδας έχουμε ολόκληρο τον Αγάθιοτο Ύμνο. Την Πέμπτη της επόμενης εβδομάδας είναι του Μεγάλου Κανόνα.

Στου Λαζάρου το Σάββατο λέγαμε τότε τα κάλαντα του Λαζάρου και θα τα αναφέρω γιατί πάνε να ξεχαστούνε:

Είς την πόλη Βιθανία κλαίει, Μάρθα και Μαρία
 Λάζαρο τον αδελφό τους, τον γλυκό τον καρδιακό τους
 Την ημέρα την Τετάρτη, κίνησ' ο Χριστός για νά'ρθει
 Βγαίνει Μάρθα και Μαρία, έξω από τι Βιθανία
 -Αν ήσουν εδώ Χριστέ μας, Σεβαστέ κι Αγαπητέ μας
 Δεν θα πέθαινε ο αδελφός μας, ο γλυκός κι αγαπητός μας
 Μα και τώρα εγώ πιστευω, και πολύ καλά το ξέρω

Πάντα πίστευε Μαρία, Πιχάλομεν εις τα μνημεία
 Τότε ο Χριστός δαιρύζει και τον Άδη φοβερίζει
 Εβγα έξω Λαζαρέ μου, φίλε και αγαπητέ μου
 Παρευθέες από τον Άδη, σαν εξαίσιο σημάδι
 Λάζαρος απελητρώθει, αναστήθει και εσηιώθει
 Ζωντανός σαβανωμένος, και με το νερό ζωομένος
 Τότε Μάρθα και Μαρία, μα και όλη η Βιθανία
 Μαθητές και Αποστόλοι, επαραβρεθήκαν όλοι
 - Δ'όξα τώ Θεώ, φωνάζουν, και το Λάζαρο ζητάζουν
 - Ηες μας Λάζαρε τι είδες, εις τον Άδη που επήγες
 - Είδα φόβους είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους
 Δώστε μου νερό λιγάνι, να ξεπλύνω το φαρμάκι
 Της καρδιάς και των χειλέων, και μη με ρωτάτε πλέον

Αυτή τη μέρα, το Σάββατο του Λαζάρου, πλέκανε τα βαγιά για να τα μοι-
 ράζουνε την επομένη στην ενιλησία. Την Κυριακή των Βαΐων μοιράζανε τα
 βαγιά μα, αν δεν είχαμε βαγιά είχαμε ένα κλάδο ελιάς και έπαιρνε ένα
 βλαστάκι καθέννας. Ήτανε και για τα παιδιά ξεχωριστή μέρα, γιατί ξέραμε
 ότι θα τρώγαμε φάρια, που από πρωτίτερα λέγαμε το τραγουδάκι:

Άσριο είναι τω βαγιά και τρώνε φάρι και κοιλιά

Και την άλλη Κυριακή, καλιτσούνι στο σιαμνί

Μόνο άλλη μια φορά, την 25η Μαρτίου τρώγαμε φάρι σε όλη τη σαρακιοστή
 Είναι μεγάλη γιορτή αυτή των Βαΐων για τη χριστιανοσύνη, γιατί τιμάται
 η μέρα που ο Χριστός μπήκε στο Ιεροσόλυμα και τον υποδέχεται ο λαός με
 το "Οσαννά, οσαννά ευλογημένος ο ερχόμενος εν ονόματι Κυρίου", μα για μας
 τα παιδιά εις ένης της εποχής, εμετρούσε πολύ το ότι θα τρώγαμε φάρι.

Τη Μ. Δευτέρα, Μ. Τρίτη και Μ. Τετάρτη λέμε "αυγιιά" τον εσπερινό διότι
 φέλλνεται όρθρος. Από τη λειτουργία της Μ. Πέμπτης εφυλάγανε το αντίδωρο
 γιατί πιστεύανε ότι ήτανε φυλαχτό και απομακρύνει τα κακά πνεύματα. Το
 Βράδυ πήγαίναμε οικογενειακά στα 12 Ευαγγέλια. Οι μητέρες κρατούσανε
 σπαγάνια και σε κάθε Ευαγγέλιο έδεναν από ένα κόμπο στο κάθε σπάγιο
 και μετά τα δένανε και αυτά για φυλαχτά στα λαιμουδάκια των παιδιών.
 Οι γυναίκες από τη Μ. Πέμπτη είχανε πολλές δουλειές. Να φτιάξουνε τα καλι-
 τσοούνια και τα τουρβένια, να βάφουνε τα αβγά, να ασπρίσουνε τα σπίτια,
 και γενικά να προετοιμάζονται για την υποδοχή της μεγάλης γιορτής. Μα-
 ζέ με τα καλιτσοούνια στο φούρνο μας φήνανε, των παιδιών, "μαντώνες". Μα-
 κρουλά φωμάνια, που συχνά τους κάνανε ανθρώπινο σχήμα και στη θέση
 της κοιλιάς βάζανε ένα κόκκινο αβγό. Το αβγό συμβόλιζε το ξεκίνημα της
 ζωής και η πραγματική ζωή είναι στα πλαίσια της διδασκαλίας του Χρι-
 στού και ειρηγάζει από την κοιλιά της Παναγίας. Οι ζευγάδες παλιότερα

εκουκλώνανε ένα αβγό στην πρώτη αλετρέ της χρονιάς. Σε ένα αβγό ζωγράφιζανε και οι κτηνοτρόφοι ένα αρνάκι, ευχή για να πάει καλά η χρονιά στο κοπάδι τους. Οι άντρες προετοιμάζανε το "λαμπριάτη" αρνάκι και ακόμα οι κτηνοτρόφοι στέλνανε αρνάκια στους δικούς τους και ακόμα σφάζανε όσα τους παραγγέλλανε οι μη κτηνοτρόφοι και φέρνανε τους αθοτύρους. Για κορίτσια προετοιμάζονταν γιατί την επομένη θα στολίζανε τον επιτάφιο. Ήμενες τα παιδιά κουβαλούσαμε ξύλα και κάναμε ένα μεγάλο σωρό όπου πάνω βάζαμε το ομοίωμα του Ιούδα που τον κάγαμε όταν ο παπάς άρχιζε να λέει το "Χριστός ανάστει...". Ο παππούς μου μου έλεγε ότι τότε που ήτανε κυτός παιδί λέγαμε τα θρηνητικά κάλαντα της Μ. Παρρησιεύης. Μου τα έδωκε και τα έγραφα και τα παραθέτω:

Σήμερα μάσρος ουρανός, σήμερα μάσρη μέρα.

Σήμερα εσταυρώσανε τον Παντοβασιλέα

Σήμερα βάλανε βουλή οι άνομοι Εβραίοι,

Οι άνομοι και τα σκυλιά κι' οι τρισαταραμένοι

Για να σταυρώσουν το Χριστό τον Παντοβασιλέα

Μα ο Χριστός εβάλλημε να μπει σε περιβόλι

να λάβει δελπίνο μυστικό και να τον λάβουν ούλοι

Η Παναγία Δέσποινα κάθεται μοναχή της

Την προσευχή της έκανε για τον μονογενή της

Φωνή της ήρθε εξ ουρανού κι απ' αρχαγγέλου στόμα

«Φτάνουν Κυρά μου οι προσευχές, φτάνουνε κι' οι μετάνοιες

Τον γιό σου τον επήρανε και στου χαριιά τον πάνε

Σαν κλέφτη τον επιάσανε και σαν ληστή τον πάνε

Και στου Πιλάτο τις αυλές ειελ τον τυραννάνε»

Η Παναγιά ως τ' άκουσε έπεσε λιγωμένη

Τρία σταμιά τη ρίξανε, τρία λαΐνια μδοιο

Κι απής το νού της έφερε κιαπής το λοΐσμό της

Εστάθειν ανατολικά κι έκανε το σταυρό της

Ζητά μαχαίρι να σφαχτεί, ζητά νερό να δώσει

Ζητά και θάνατο καιό να κιοθανατώσει

"Μάνα μην κάνεις πρόδειγμα να κάνουν οι μανάδες

Να κάνουν πλούσιες και φτωχές κι ούλες οι πομεμένες

Να πάρεις το στρατί, στρατί να πείεις στο κελλί σου

να βάψεις το τσεμπέρι σου να κούψεις το μαλλί σου

Κάλεσε τσι γειτόνισσες να σε παρηγορήσου

Κάλεσε τα μικρά παιδιά να φαν να μακάρσου

Βάλε κι εσύ στο στόμα σου κιαμιά μπουκιών' αντέξεις

Τσοι πόνους και τα βάσανα απού' χεις ν' απαλαΐψεις"

Την ώρα κελνη επαύριανε και η Αγιά Ελένη

-Ποιός είδε γιο εις το σταυρό και μάνα στο τρέζι;

«Ανάρια κι αλειτρούητη να'σαι κερά Ελένη
Γιατί την παραπύνεσες τη μάνα την καημένη»

Σε τούτο το εθιμικό θρηνητικό ποίημα βλέπουμε ότι ο ριμαδόρος που το στιχοβόρησε παρουσιάζει σύγχρονη της Παναγίας την Αγία Ελένη ενώ ξέρω-
με ότι η Αγ. Ελένη έζησε τρεις αιώνες αργότερα. Μάλιστα λέγανε οι αγράμ-
ματοι γέροι όταν εγώ ήμουνα παιδί ότι για τον λόγο αυτό: «δεν έχει δική
τζη εορτή η Αγία Ελένη, μονο για το χατήρι του Κωσταντίνου τζη γροινιάται
τ' όνομά τζη στην εκκλησία»

Τη Μ. Παρασκευή επικρατέθ θρησκευτικό πένθος. Οι καμπάνες εκτυπούσανε
πένθιμα και με μαύρες κορδέλες ήτανε φορτωμένες οι εικόνες. Τα κοριτσά-
πουλα πάνε και τελειωπούνε το στόλισμα του επιτάφιου και το βράδυ
φέλνουνε τον επιτάφιο θρήνο. Αμα τελειώνει ο επιτάφιος θρήνος παίρνου-
νε 4 νεαροί τον επιτάφιο και τον πηγαίνουνε και τον ακουμπύνε σε όλα τα
μνήματα και οι δικιοί των νεκρών δύνουνε στον παπά αίτηση με τα ονόματα
των πεθαμένων τους και μετά τον κάνανε λιτανεία στο χωριό

Το Μ. Σάββατο συνεχίζεται η προετοιμασία για την υποδοχή της εορτής των
εορτών. Στις μέρες μας, η ώρα 11 νυχτερινή μπαίνομε στην εκκλησία για τη
λειτουργία της Ανάστασης, ενώ όταν ήμουνα παιδί εμπάιναμε μετά τα μεσά-
νυχτα, όταν υπολόγιζε ο παπάς ότι θα τελειώναμε μόλις θα άρχιζε να φέ-
γγει η μέρα. Εμπάιναμε από όλα το χωριό οικογενειακά. Η κατάνυξη ήτανε
συνεχόμενη μα ιδιαίτερα κορυφώνεται σε 4 σημεία:

- 1) Όταν ο παπάς βγαίνει στην Αγία Πύλη και λέει "Δεύτε λάβεται φως
ει του ανασπέρου φωτός" και συνοστίζονται όλοι ποιος θα ανάψει πρώτος
- 2) Όταν ο παπάς θα πει πρώτει φορά "Χριστός ανέστη ει νεκρών....."
- 3) Όταν περιφέρουνε την εικόνα της Αναστάσεως και ακουλουθεί ο κόσμος
εν πομπή με ανάμένα κεριά και βγαίνοντας από τη νότια πύλη μπαίναμε
από την δυτική.
- 4) Όταν κάνουνε αναπαράσταση του Χριστού με τον Πιλάτο και κλένεται
μέσα αυτός που υποδέεται τον Πιλάτο και είναι έξω όλος ο κόσμος, και ο
παπάς κρούοντας την πόρτα λέει: "Άρατε τας πύλας και εισελεύσθητε ο Βα-
σιλεύς της δόξης" Ο άλλος από μέσα λέει «Τις εστήν ο Βασιλεύς της δόξης»
και ο παπάς λέει "Κύριος Κρατερός και Δυνατός εν πολέμω. Ούτος εστήν ο
Βασιλεύς της δόξης" Τότε ανοίγει η πόρτα και μπαίνει ο παπάς και όλος
ο κόσμος. Το ομοίωμα του Ιούδα κολούτανε γιατί είπαμε πως του δύνανε φω-
τιά μόλις ακούγετο το "Χριστός ανέστη"

Μου έλεγε η μητέρα μου ότι πιο παλιά εσυνηθίζανε και κρατούσανε στην
εκκλησία αβγά και τα τσουγκρίζανε αμά τέλειωνε η λειτουργία της Αναστα-
σης μα κη καλιτσούνια. Όταν γυρίζανε στα σπίτια τους πριν δοκιμάσουνε
αυτοί φαί πετούσανε έξω ένα ελάχιστο κομματάκι και λέγανε "Φάτε φύλλοι
και κοριοί κι όφηδες και ποντινοί, κι ούλα τα μιάρά τση γής να πασιάσετε

κι εσείς.

Εμείς τα παιδιά παίρναμε το σήμαντρο του σκολειού μας και γυρίζαμε στα σπίτια του χωριού και το χτυπούσαμε και μας δίνανα λάδι ή άλλα δωρούδια όπως και στα κλάνατα. Επιστεύανε ότι διώχνει το χτύπημα του σήμαντρου τα κακά πνεύματα. Ακόμα πιστεύανε ότι 40 μέρες μετά το Πάσχα δεν έπρεπε να υπάρχουνε ασπρόβρουχα απλωμένα έξω τη νύχτα γιατί θα φέρνανε ατυχία στο σπίτι.

Το απόγευμα έφελνε ο παπάς τη "Διπλανάσταση" και πηγαίναμε και τελειώνοντας μας επετούσε ο παπάς τα λούλουδα του επιτάφιου και προσπαθούσαμε να τα πιάσομε στον αέρα. Βγαίνοντας από την εκκλησία οι άνθρωποι λέγανε μεταξύ τους "Χριστός ανέστη!" και αγκαλιάζονταν και φιλιώντουσαν. Ακόμα και άνθρωποι που υπήρχε μεταξύ τους ριξη, αυτή την ώρα έλεγε ο ένας στον άλλο "Συχώρα μου και ο Θεός συχωρέσει σου" και αγκαλιάζονταν και φιλιώντουσαν και τερματίζανε τις μεταξύ τους διαφορές.

Τα λαμπρόκολλα μας ήρχονταν οι δικιοί μας από τις πόλεις και χαριτολογώντας τους λέγαμε "καλιτσουνάδες", επειδή τα μυζηθροκαλίτσουνα είναι οπείσιαλιτέ του τόπου μας στα λαμπρόκολλα.

Στις παρέες που κάναμε ήτανε αγαπημένο και ενδεδειχμένο ριζότιχο το παρακάτω:

Τούτες οι μέρες το καλιού, τούτες οι γι-εβδομάδες
κι απού'χει φίλο τον καλεί, δικό τον περιμένει
Κι απού'χει αγάπη αλάργο ντου κάνει γραφή και μπέμπει
και γράφει λόγια τση καρδιάς.

Το κάψιμο του "Οφανού", του Ιούδα

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ

Ομιλία στην αίθουσα του Δ. Συμβουλίου Χανίων 12-12-1996

Όταν μιλούμε για το δωδεκάημερο των Χριστουγέννων εννοούμε από τα Χριστούγεννα μέχρι τα Φώτα.

Τα Λευικά Όρη καθιστούσαν την επαρχία Σφακιών ένα "νησί" μέσα στην νήσον Κρήτη. Το άγρονο και η μορφολογία του εδάφους συνεπάγετο διαφορετικό τρόπο ζωής και ειεί στην απομόνωσή τους οι Σφακιανοί διαμόρφωναν σε πολλές περιπτώσεις διαφορετικά ήθη και έθιμα, λίγο ή πολύ, από την υπόλοιπη Κρήτη.

Κατά το διάστημα του Σαρανταήμερου της σαρανοστής ο κόσμος τότε ετηρούσε σχολαστικά την νηστεία. Μα ανόμα τα «Τετραδοπάρασια» και τις άλλες μέρες νηστείας δεν τρώγανε παχαλινά φαγιά όπου (για τις μέρες αυτές) τα λέγανε "μαγαριοιές". Ένας λόγος παραπάνω, για τα παιδιά ειείνης της εποχής, που ανυπομονούσαμε να έρθουνε τα Χριστούγεννα, ήτανε που περιμέναμε ότι θα δούμε στο τραπέζι μας "καλή μπουλιά". Ανόμα περιμέναμε ότι θα λέγαμε γέννα, κάλαντα και φώτα για χαρζιλίλι μας, δεν περιμέναμε όμως ούτε δώρα μα ούτε και καινούρια ρούχα.

Σημαντικό γεγονός για τη φτωχή αγροτική οικονομία ήτανε ο "θροφάρης". Κάθε σπίτι στο χωριό τότε έτρεφε ένα χοίρο για τα Χριστούγεννα. Δεν είχαμε τότε να τους αγοράζουμε ιτηνοτροφές μα τους μαζεύαμε βελάνια από τους πρόνους, αχλάδια από τις αγριαχλαδιές, χαρούπια, πυρίνα κ.α. και, αν είχαμε πολλούς χοίρους εταίζαμε χωριστά τον «θροφάρη» και κάναμε 100 οιάδες και παραπάνω τον χοίρο, που δεν τρώγαμε άλλο τόσο ολόκληρο τον χρόνο. Τους δρομιάζαμε τους χοίρους, όπως και τα άλλα μας οικόσιτα, στο βουνό και στον κάμπο για να βρούνε χόρτα, χοχλιούς, σκουλίλια κλπ για να συμπληρώσουνε την τροφή τους. Τις παραμονές των Χριστουγέννων 3-4 οικονομίες κάνανε ένα κοινό πρόχειρο σφαγείο και τους σφάζανε αλληλοβοηθούμενοι. Τότε έπρεπε να βγάλουμε για φαΐ και την προβιά (που τη λέγαμε "πετοαλίδα") και βράζαμε νερό σε καζάνια και τους βρέχαμε με το βραστό νερό για να βγαίνουνε οι τρίχες. Αμα τον καθαρίζαμε τον βάζαμε σε ένα πάγιο και βγάζαμε πρώτα λουρίδες την προβιά και τη φυλάγαμε, που την φήναμε με φαδλία, με πατάτες και με άλλα φαγιά. Διατηρείται για πολύ καιρό χωρίς να χαλάσει. Μετά βγάζαμε ένα υποδύριο στρώμα λίπους και στη συνέχεια κάβουμε το ιδιικίνο κρέας. Δεν είχαμε τότε ψυγεία και για να διατηρηθεί το κρέας πολύ καιρό το κάναμε με διάφορους τρόπους.

1) Τσιγαρίδες. Ψήναμε το υποδύριο λίπος και το πιο πολύ λιώνει και γίνεται "γλίνα". Το στερεό μέρος που μένει το λέγαμε "τσιγαρίδες" και ήτανε ωραία ξηρά τροφή για το σαιούλι του χωριού που ασχολείτο στην εξοχή.

2) "Συντριμάς". Κόβαμε μικρά κομματάκια το κρέας και το φήναμε στη γλίνα και μετά το βάζαμε σε δοχεία να καλύβεται στη γλίνα. Κρατά πολύ καιρό.

3) Συγλινα. Κόβαμε λουρίδες το ιδιικίνο κρέας και το κρεμούμε σε σύρματα σε ύψος ένα μέτρο περίπου και μετά καίωμε αρωματιστούς θάμνους από

κάτω και όταν είναι μισοψημένα τα κατεβάζουμε τα πλύνουμε και τα κόβουμε μικρά κομματάκια και τα ψήνουμε με γλίνα και μετά τα βάζουμε σε δοχεία να καλύβονται στη γλίνα και αντέχουνε για πολύ καιρό.

4) "Σαλαμουράδο". Το κόβουμε μεγαλύτερα κομμάτια το κόνινο κρέας του χοίρου και του κόβουμε εγγοπές και του βάζουμε πάραπολύ αλάτι όπως στον βαιναλάο και όταν θέλουμε να ψήσουμε το πλύνουμε καλά και το ψήνουμε.

5) "Πηχτή". Την κεφαλή του χοίρου την κόβουμε κομμάτια, τη βράζουμε μέχρι να ψηθεί. Μετά τη βάζουμε σε δοχεία να καλύβεται στο ξιδόζουμο σε ένα μέρος ξίδι και δύο μέρη από το ζουμί που τη βράσαμε.

6) "Οματές". Τα έντερα του χοίρου τα γεμίζουμε με ρύζι, κομματάκια σιγάτι, σταφίδες και μπαχαρικά και τα ψήνουμε. Στην κατοχή τους βάζουμε αχρεμένο σταρι.

7) Τα στενά έντερα του χοίρου τα πλύνουμε, τα φουσιάζουμε και τα βάζουμε να στεγνώσουνε και μετά τα γεμίζουμε με φιλά κομματάκια κρέας και τα ψήνουμε και ήτανε τα λουιάνια.

Σε κάθε περίπτωση στο κρέας του χοίρου θέλει πολλά μπαχαρικά και ειδικά πιπεροκίμνα. Σε κάθε περίπτωση καλό είναι να βάλουμε το κρέας του χοίρου στο ξίδι να κάμει δυο μέρες, πριν το ψήσουμε.

Με τις συνθήκες που τους διατηρούσαμε τους χοίρους τότε, συχνά τους έπχιανε μια αρρώστια που γέμιζε το κρέας τους άσπρες φουσιαιλτίδες και είναι η τριχινίαση που εμείς τη λέγαμε "χάλαζη" και η οποία μεταδίδεται στον άνθρωπο. Ήτανε μια μικρή συμφορά στο φτωχό να βρεθεί ο θροφάρης του "χαλαζιάρης". Του πηγαίνανε κομμάτια κρέας οι γείτονες και οι διανοί του. Με τη γλίνα κόβανε γλινόπιτες μα και γλινόφτετες. Γενικά ο θροφάρης άλλαζε καθεστώς στο φτωχόσπιτο του χωριού, για ένα αριετό διάστημα.

Εμείς τα παιδιά ενέενου του καιρού λέγαμε τα γέμνα την παραμονή των Χριστουγέννων. Επειδή ο κόσμος δεν είχε λεφτά τότε βάζαμε ένα κοιλί σε ένα κοφίνι και κρατούσε ένα παιδί από κάθε αυτί και μας δένανε λάδι που το πουλούσαμε μετά και μοιράζαμε τα λεφτά. Το 1935 μας οργάνωσε ο δασκαλός μας και τα είπαμε μαζί όλα τα "δασκάλια" και μαζέψαμε πολύ λάδι και το πουλήσαμε και κάμαμε ένα γλεντάκι που είναι για μένα μια αξιόλογη εμπειρία αιόμα. Ξέρω όμως σε άλλη περίπτωση που έπε ο πατέρας στο παιδί για τα λεφτά που κέρδισε; "Δασμουτα και κορτζινο να σου πάρω ένα πατελονάκι" Δεν οφείλετο αυτό σε αστοργία. Έτσι ήτανε τότε η ζωή.

Τη μέρα των Χριστουγέννων μόλις γύριζαν στα σπίτια τους, όπως και στο Πάσχα, πετούσαν ένα ελάχιστο κομματάκι κρέας έξω και λέγανε: "Φάτε φύλλοι και κοριοί κι όφηδες και ποντινοί, κι ούλα τα μιαρά της γής να πασιάζετε κι εσείς". Τα μιαρά είναι εχθροί του ανθρώπου, μα η ελάχιστη αυτή χειρονομία συμβολίζει αγάπη, συγγνώμη, ελεημοσύνη.

Η νοικοκυρά του σπιτιού, ειδικά αν είχε πρόσφατο νεκρό, είχε σαν πρώ-

τη πρωτεράιότητα να στοιμάσει το "θυμιατό". Εβράζε ένα πιάτο καλό φαΐ στο τραπέζι όπου ήτανε ένα αναμένο κερύ και αυτή με το θυμιατήριον άπνιζε σταυρωτά και πήγαινε αυτό το φαΐ σε φτωχόπλιτο να συγχωρέσουνε τους πεθαμένους της .

Δεν ήτανε σπάνιο έινε ένα τα μύζερα χρόνια να δεις κανένα χωριό να εργάζεται τη μέρα των Χριστουγέννων "Σιδλή και καματερή, δουλεύε φτωχέ ναζεις" λέγανε .

Την παραμονή του Αγ. Βασιλείου λέγαμε τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς, τα οποία έχουνε τις ρίζες τους στα προχριστιανικά χρόνια. Στην Αρχαία Αθήνα λέγανε κάτι ανάλογα τα παιδιά στα ανθεστήρια και κρατούσανε ένα καραβάκι που εσυμβόλιζε τον ερχομό του Διόνυσου. Η λέξη κάλαντα παράγεται από τη ρωμαϊκή λέξη καλένδες που σημαίνει οι πρώτες του μήνα .

Τα κάλαντα που λέγαμε εμείς στη δεκαετία του 1930 είναι τα παρακάτω:

Αρχημενιά κι αρχηχρονια κι αρχή του Γενάρου
 Αυριο ξημερώματα τ'Αγίου Βασιλείου
 Κι αρχή που βγήκειν ο Χριστός στη γη να προπατήξει
 Κι εβγήκει κι εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες
 Κι ο πρώτος που τ'απάντηξεν ήτον Άγιός Βασίλης
 -Άγιε Βασίλη Δέσποτα, καλό ζευγάριν έχεις;
 -Καλό το λέω, Αφέντη μου, καλό κι ευλοημένο
 γιατί το βλόησε ο Χριστός με το δεξί Του χέρι
 Με το δεξί, με το ζερβί, με το στεφανο χέρι
 Πιάσε βαγίτσα το κερύ και πιάσε το δεφτέρι
 και κάτσε και λογάρισε έντα θα μασε φέρεις
 Απάκι, γή λουιάνιο, γή από πλευράς κομμάτι
 γη απόύ τη μαύρην όρθα σας κι ανέναν αβγουλάκι
 Κι αν είναι με το θέλημα, χρυσή μου πελιστέρα
 Ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε "Καλησπέρα"

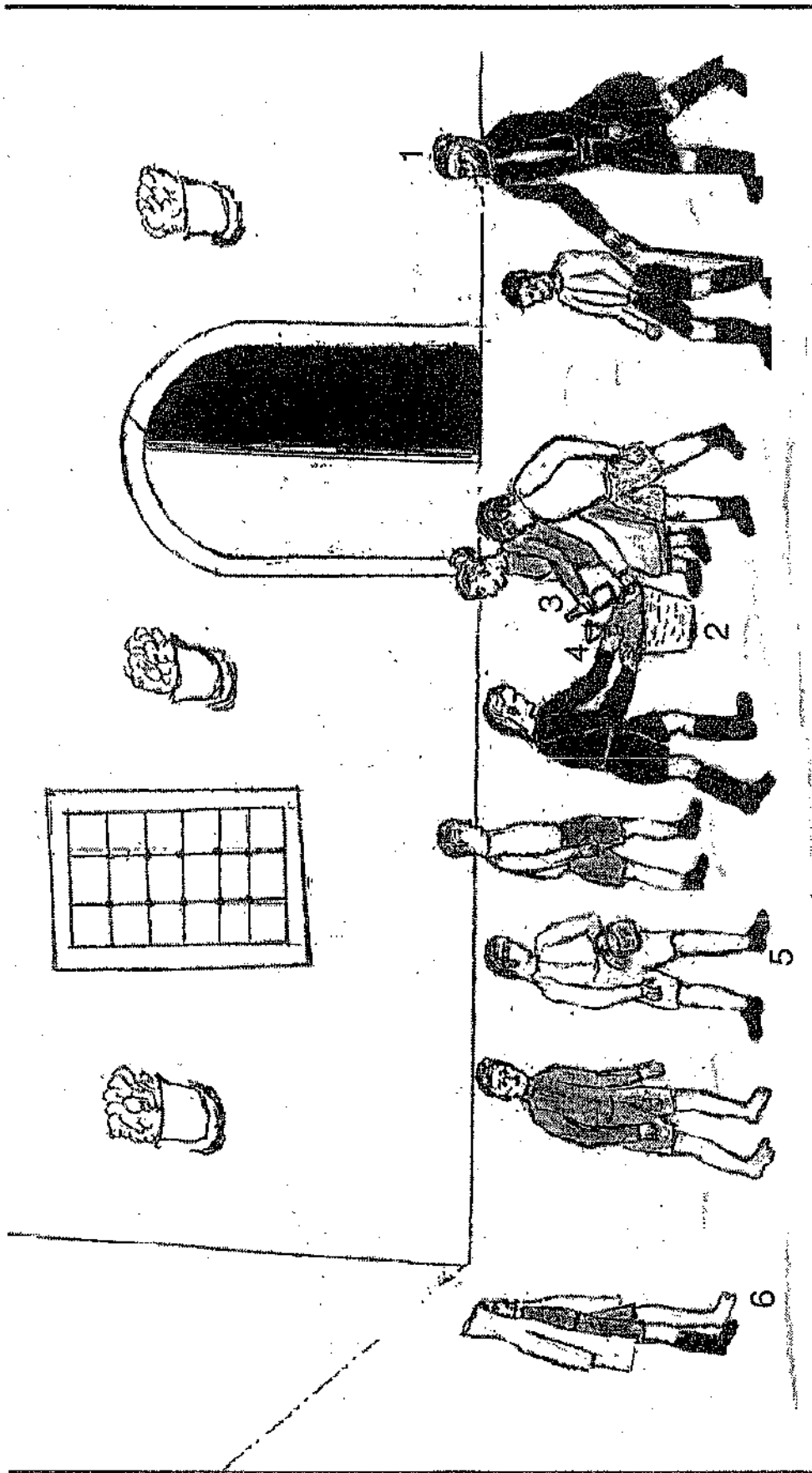
Την ημέρα της Πρωτοχρονιάς, δεν περιμέναμε δώρα, δεν περιμέναμε και - νούρια ρούχα. Μας δίνανε όμως καμιά φορά, αν είχανε, μια δραχμή ή ένα δέ- δραχμο "ελεφθέρας χρήσεως" και μας κάνανε την "καλή χέρα" . Οι γειτόνισσες μας καλούσανε να τους κάνομε το ποδαριόδι και παίρναμε από έξω μια πέτρα και καθίζαμε απάνω, των ευχόμεσαστε "καλή χρονιά" και μας δίνανε ξερά σόνα, σταφίδες και καραμέλες που τότε τις λέγαμε "μαντινάδες, γιατί στο χαρτάκι που ήτανε τυλιγμένες εγράφανε μια μαντινάδα .

Την παραμονή των Θεοφανείων δεν τρώγαμε λάδι, γιατί την επομένη θα ήτανε "του Μεγάλου Αγιασμού" και θα πίναμε αγίασμα "που ήτανε μισό μεταλλώμα" . Εμείς τα παιδιά λέγαμε τα Φώτα, μα όπως τα λέγαμε τότε, προφανώς ήτανε "συναρμολόγηση από δημιουργία δυο διαφορετικών ριμαδόρους, διότι οι

τέσσερις πρώτου στίχοι είναι ενδεκασύλλαβοι , και τονίζονται στη λήγουσα, οι δύο που ακολουθούν είναι οχτασύλλαβοι και οι υπόλοιποι είναι δεκαπεντασύλλαβοι και δεν έχουν ομοιογένεια και κατ'ανάγκη λέγονται και με διαφορετικούς στίχους και είναι όπως ακολουθούνε:

Ἦρθανε τα φῶτα και οι φωτισμοί
 Κ'οι καλές ημέρες κ'οι αγιασμοί
 Ἦρθε κ'η κυρά μας η Μαγδαλινή
 Ἦρθε να βαπτίσει του Θεού παιδί
 Να βαπτιστούν τα αβάφτιστα
 Να μυρωθούν τα μύρα
 Κατω στ'Αγεροσόλυμα εις του Χριστού τον Ταφο
 Ἐκεῖ δέντρο δεν ἴτونه, δέντρον εμφανώθει
 Στη μέση καθετ'ο Χριστός στην αἶρα η Παναγία
 και στ'αποκλιοναράκιά ντου αγγέλοι κι αρχαγγέλοι
 Ἐκειά που πάει ο δίκαιος είναι καλά στρωμένα
 Ἄνθη και τριαντάφυλλα είναι ξεφουντωμένα
 Μα εκειά που πάει αμαρτωλός οφείδια και λιακόνια
 Ως τ'άκουσεν ο αμαρτωλός έδερνε το κορμί του
 Με πέτρες και με σύντερα ώστε να βγει η ψυχή του
 Η Παναγία Δέσποινα, αυτή τον παρηγόρα
 - Μη δέρνεσε αμαρτωλέ, μη δέρνεις το κορμί σου
 Μα γω'χώ γιδόν ευπλαχνικό να σώσει την ψυχή σου

Την ημέρα των Θεοφανείων πηγέσαμε όλοι οικογενειακά στην εκκλησία οι κτηνοτρόφοι κρατούσανε κουδούνια και τα βάζανε στο τραπέζι που είναι ο παπάς τον αγιασμό για να καθαγιαστούνε. Όταν τέλειωνε η λειτουργία όλοι κρατούσανε μπουκαλάκια και παίρνανε αγιασμένο νερό και πηγάινανε και ρίχνανε από λίγες σταγόνες σε κάθε γωνιά του σπιτιού και ακόμα στα βασιλιά τους κτήματα, και μετά κρεμούσανε το μπουκαλάκι στα ειδόνισματα, Στη συνέχεια ο παπάς έκανε αγιασμούς σε όλα τα σπείρια του χωριού. Έσερνε και ένα άντρα και κρατούσε ένα ακρί και του βάζανε λάδι και ακόμα ένα που κρατούσε ένα καλάθι για τυχόν άλλα δωροδύδια. Τότε οι παπάδες δεν ήτανε φμιλωτοί και παίρνανε ένα μέρος από τα εισοδήματα των εκκλησιών. Επληρώνονταν κάθε φορά που κάνανε ένα μυστήριο και ακόμα κάθε μητάτο όταν μοιράζανε το τυρί βγάζανε ένα τυρί για τον παπά και κάθε ζευγάρι έβγαζε ένα κόνινο καρπό για τον παπά. Τότε λέγανε τον παπά "ζητιάνο με υπόληψη"

Επά που καλαντήσαμε πέτρα να μη ραΐσει
ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει

1. Ο γέρος περιεργάζεται. 2. Σε κοφίνι βάζανε το ασκί για το λάδι στα λαδοχώρια. Έτσι κρατιόταν βολικά. 3. Η γυναίκα βάζει το λάδι με το μπουκάλι. 4. Το παιδί κρατά την πύρια (ένα μεγάλο χωνί). 5. Κρατούσανε και καλάθι για στερεά τρόφιμα που τυχόν θα τους δίνανε. 6. Συχνά έβλεπες παιδί να φορά ένα σπιβανάκι. Ή που το πλήγωσε, ή που ήτανε σκισμένο και περίμενε να του το μπαλώσουνε.

Π Α Ρ Α Μ Υ Θ Ι Α

Η πρώτη συνειδητή επαφή του παιδιού με τη ζωή

Δεν έχουμε γραφτά στοιχεία από τη ζωή του πρωτόγονου ανθρώπου. Όμως από τα βάθη της ιστορίας από αιώνα σε αιώνα και από γενιά σε γενιά διεσώθησαν οι μυθολογίες που αποτελούνται από ανάμμιτα, πραγματικά και φανταστικά γεγονότα.

Όλες οι ιστορίες, ειδικά των αρχαίων λαών, έχουν σαν υπόβαση τις μυθολογίες τους. Ακόμα και σε πολλές θρησκείες παρατηρούμε ότι αρχίζουν από τη μυθολογία τους. Οσκειλετός της κάθε μυθολογίας είναι συνήθως κάποια γεγονότα. Επίσης σε πραγματικές ιστορίες, συχνά, συναντούμε μυθιστορηματικές φράσεις. Π.χ. για το Μ. Αλέξανδρο, κάπου διαβάζουμε ότι ήτανε γιος του Δρά και ψυ του Φιλίππου. Οι μυθολογίες αποτελούν μεγάλους μύθους και το κάθε παραμύθι είναι ένας μικρός μύθος. Ενώ όμως στις μυθολογίες συχνά υπάρχει σχέση με πραγματικότητες, τα παραμύθια είναι εξ'ολοκλήρου φανταστικά. Θαυμάστ, ακίθανα, υπεράνθρωπα στοιχεία περιλαμβάνει το παραμύθι και αυτά του δίνουν χάρη, του δίνουν ενδιαφέρον. Συνηθέστατα ο παραμυθάς τους δίνει ευχάριστο τέλος για να ικανοποιείται ο ακροατής. Δεν υπάρχουνε εμπόδια ούτε αξεπέραστες καταστάσεις στα παραμύθια. Ο παραμυθάς με απόλυτη άνεση κατασκευάζει επιστροφές από τον Άδη, μάγισσες, θηρία, νεράιδες βασιλιάδες, βρωμόλαιες κλπ. Παρουσιάζει στιχομυθίες με ζώα και με άφυχα αντικείμενα, όπως στους μύθους του Αισώπου.

Πατέρας της παραμυθολογίας θεωρείται ο Έλληνας Αίσωπος που έζησε τον 7ο αιώνα π.Χ. γεννημένος στη Φρυγία της Μ. Ασίας και δολοφονήθηκε στους Δελφούς. Οι μύθοι του Αισώπου είναι για την αιωνιότητα. Συνδυάζει το τερπνό μετά του ωφέλιμου. Ενώ διαβάζονται ευχάριστα, από το καθένα τους βγαίνει ένα επιμύθιο και μοιάζουνε με τις παραβολές του Χριστού αφού έχουνε στόχο και νόημα. Υπάρχουνε όμως και άλλες ειδοχές για την προέλευση του παραμυθιού:

1) Κατά τον Μπεμφάν το παραμύθι δημιουργήθηκε πρώτη φορά στις Ινδίες. Όντως στις ανατολικές χώρες η παραμυθολογία αναπτύχθηκε πιο πρώτα από την δύση όπου μετά των Αισώπο, πέρασανε δυο χιλιετίες, μέχρι να δείξει η δύση σχετικό ενδιαφέρον. Δεν υπάρχουνε πάντως ενδείξεις ότι τα παραμύθια των Ινδιών προϋπήρξανε του Αισώπου.

2) Κατά τον ιδρυτή της ψυχανάλωσης Σιγκμούντ Φρόυντ το παραμύθι κατάγεται από το όνειρο. Βέβαια κοινό χαρακτηριστικό στο παραμύθι και στο όνειρο είναι ότι και στο μεν και στο δε, δεν υπάρχουνε ούτε φραγμοί ούτε αξεπέραστα εμπόδια, μα αυτό κατά την ταπεινή μου γνώμη, δεν είναι ισχυρή απόδειξη ότι το παραμύθι κατάγεται από το όνειρο.

3) Έχουμε ακόμα και τρίτη ειδοχή για την προέλευση του παραμυθιού από

από τους Άγγλους ανθρωπολόγους Εντουάρντ Τάυλντ και Άντριου Λάνγνι που υποστηρίζουνε ότι η προέλευση του παραμυθιού θα πρέπει να αναζητηθεί στη ψυχική ικανότητα του πρωτόγονου ανθρώπου, ο οποίος, όπως το παιδί, έβλεπε τη φύση, τον ήλιο, τα άστρα, τους ανέμους σαν να είχαν ψυχή και πάνω σ' αυτές τις αντιλήψεις βασίζονταν οι μύθοι τους. Κατά την άποψη αυτή των Άγγλων ανθρωπολόγων, μπορεί σε διάφορα μέρη της γης να είχαν αναπτύξει κάποιοι λαοί πολιτιστικό επίπεδο και θα μπορούσαν συγχρόνως να δημιουργούντο παράλληλα την ίδια εποχή σε διάφορους λαούς. Και αυτή η θεωρία, πάλι κατά την ταπεινή μου γνώμη, δεν έχει ερείσματα ικανά για να τη θεωρήσουμε ισχυρή απόδειξη. Είναι αποδεδειγμένο και αναγνωρισμένο ότι κάποιοι λαοί επηρεάζοντο κατά χιλιετίες από άλλους λαούς και αυτών τα πολιτιστικά δρώμενα και δημιουργούσανε και παραμύθια, γιατί και το παραμύθι είναι στα πλαίσια της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Μπορεί κάπου να γράφανε οι λαοί παραμύθια όταν άλλοι ήταν ακόμα κότες και των σπηλαίων.

4. Οι Γερμανοί αδελφοί Γκριμ (για τους οποίους θα αναφερθούμε παρακάτω) είχανε την άποψη ότι τα παραμύθια είναι κατάλοιπα αρχαίων λαών. Η Ρωμαιοίη, και η Βυζαντινή δημοκρατία δεν φαίνεται είχανε επίδοση στο παραμύθι.

Κατά τον 17ο αιώνα ο Γάλλος Σαρλ Περώ έγραφε τα "Παραμύθια της μάς χήνας". Αρχές του 19ου Αιώνα οι Γερμανοί αδελφοί Γκιόκκομο και Βίλχελμ Γκριμ έγραψαν τις συλλογές τους το 1812 σε τρεις τόμους και το 1815 και 1822, που τις μάζεψαν από τη Γερμανία μα και από άλλες χώρες. Από τις συλλογές τους αυτές είναι και τα πασίγνωστα "Σταχτοπούτα", "Χιονάτη", "Κοκκινοσκουφίτσα" κ.α. Αξιόλογα παραμύθια έχουμε και από τον Μπογιάρντο: "Ο ερωτευμένος Ορλάνδος", από τον Σαίξπιο: "Ονειρα θερινής νυχτός" και "Τρικυμιά", από τον Ολανόφ λαογράφο Αν Ααρνέ, από τον Αμερικανό Σιθ Τόμσον και από το Γερμανό Τεοντόρ Μπένφντ που μετέφρασε και από τα ινδία στα γερμανικά την πιο παλιά ινδική συλλογή "Παντασάντρα". Επίσης είναι διάσημο και το ανατολίτιο παραμύθι "Χίλιες και μια νύχτες". Αιόμα εσώθησανε πολλά παραμύθια από ενείνα που σκαρώνανε στα γαλλικά - πλοία για να τα λένε να σπούμε την πλήξη και την ανία που βασάνιζε τους ναύτες στα μακράς διάρκειας ταξίδια της εποχής ενείνης. Αναμφισβήτητα θα πρέπει να είναι ο επουδαιότερος παραμυθάς των τελευταίων αιώνων ο Δανός Χανς Κρίστιαν Άντερσεν που έγραψε ενιστοντάδες παραμύθια όπου μεταφράστηκαν στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου.

Το παραμύθι εν πρώτης όψεως είναι αντιειέμενο που αφορά μόνο τα παιδιά, μα όπως αναφέραμε και παραπάνω, αγιόζει την πολιτιστική μας κληρονομιά και τη λογοτεχνία μας. Μα αιόμα και για τους μεγάλους το παραμύθι είναι ένα εργαλείο πολλαπλής χρήσεως. Όσο και αν φαίνεται σήμερα

παράξενω από τη δεκαετία του 1930, που άρχισα να θυμάμαι τη ζωή, δεν υπήρχανε τότε ούτε τηλεράσεις ούτε ραδιόφωνα, ούτε μέσα συγκοινωνίας για να μετακινηθούμε για ψυχαγωγία από τα απομεμακρυσμένα χωριά. Η φτώχεια ήτανε στις δόξες της, μα η ψυχαγωγία αποτελεεί ψυχική ανάγκη, μα και βιολογική γιατί έχει ευμενείς επιπτώσεις στην ποιότητα της ζωής.

Στα δύσκολα εκείνα χρόνια είχαμε συνειδητοποιήσει ότι δεν υπήρχανε δυνατότητες και δεν είχαμε απαιτήσεις. Όταν τυχαίναμε μια ανάμεικτη παρέα και άρχιζανε οι γεροντότεροι ιστορίες για την επανάσταση του 1866 που πήγανε προσφυγάνια στην Κέρκυρα (που την ξέρανε "Κορφούς", για τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, για τους Βαλκανικούς Πολέμους, τη Μικρασιατική περιπέτεια, τα ακούγαμε με ενδιαφέρον μα η "ψυχαγωγία" ήτανε βέβαια όταν άρχιζανε τα παραμύθια. Τα μικρά παιδιά το παραμύθι το ακούμε σαν πραγματική ιστορία.

Την ώρα που η γιαγιά λέει παραμύθια στα εγγονάκια της επιτελεί αξιόλογο έργο α) Τα εξοικειώνει στη ζωή και τα προετοιμάζει για την επικείμενη επαφή τους με την κοινωνία β) τότε διαμορφώνεται ο χαρακτήρας του παιδιού και είναι πολύ λυπηρό ότι επί των ημερών μας, σε μεγάλο βαθμό εξετόπισε την αληθινή γιαγιά η ψευτογιαγιά τηλεόραση και ενώ η γιαγιά δίπλα του παραμυθιού διαμορφώνει στα εγγονάκια όσο μπορεί καλύτερη ανατροφή, η τηλεόραση εμβάλει στα ψίχια παιδικά μυαλούδάκια αμαρτωλές ειδήσεις.

Ένας τρίτος λόγος που παίζει ρόλο το παραμύθι είναι ότι με αυτό απασχολείται το παιδί, συγκεντρώνεται και καταπραΰνεται η ζωηρότητά του.

Η γιαγιά φρόντιζε να ξέρει κάποια παραμύθια για τα εγγονάκια, μα έκανε και αυτοσχέδια που ζωγραφίζανε την οικογένειά τους: "Μια φορά και ένα καιρό ήτανε μια μαμά (το όνομα της μαμάς τους) και ένας μπαμπάς (το όνομα του μπαμπά) Είχανε (π.χ.) τέσσερα παιδάκια (απαριθμούσε τα ονόματα των παιδιών) Αυτά ήτανε καλά παιδάκια. Αγαπούσανε τη μαμά, τον μπαμπά, τον παππού και τη γιαγιά και δε μαλώνανε ποτέ, αγαπούσανε την ειρήνη και τα αγαπούσε ο καλός Θεός. Τα έκανε τα καλύτερα παιδάκια του χωριού και έχει σκοπό άμα μεγαλώσουνε να τα κάνει τους καλύτερους του κόσμου.

Συχνά εσιάρωνε η γιαγιά παραμυθάκια, ειδικά για να εμβάλει μηνύματα που επιδρούσανε στη σφυριλάτηση καλού χαρακτήρα στα παιδιά. Ο χαρακτήρας του παιδιού μοιάζει με το ζυμάρι που όσο είναι νοπό μπορείς να το διαμορφώσεις σχήμα, όχι όμως άμα στραγγίσει.

Κανάκης Ι., Γερωνυμάκης

Ομιλία του Κ. Γερωνυμάκη στο Καστέλλι Πεδιάδος την 24-9-2010

στο συνέδριο για 'το παραμύθι, ως σύνεδρος

" Μια φορά και έναν καιρό ήτανε λε, μια μαμά και ένας μπαμπάς και είχανε πέντε καλά παιδάκια. Τα καλά παιδάκια είχανε μια γι-αγιά και πολύ τα αγαπούσε....."

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ
Ομιλία στην ΚΡΗΤΗ 1 TV την 4-40- 1992

Ψυχική, μα και βιολογική ανάγκη του ανθρώπου είναι η ψυχαγωγία, διότι η ψυχαγωγία βελτιώνει την ποιότητα της ζωής. Στα χρόνια που ζούμε ο κόσμος όλο και μεμφιμοιρεί. Είναι φυσικό του ανθρώπου η πλεονεξία και όλοι είναι όλο ανικανοποίητοι. Όμως ας συγκρίνομε τα σημερινά χρόνια με τη ζωή που κάναμε πριν λίγες δεκαετίες, να δούμε τη διαφορά. Σήμερα και ανέσεις έχουμε και για ψυχαγωγία και στο σπίτι μας έχουμε και τηλεόραση και βιντεο μα και το αμάξι μας έχουμε για να πάμε παραπέρα για να διασκεδάσομε. Τα ανέιδοτα πάντα αξίζουν, μα πριν λέγες δεκαετίες τα ανέιδοτα, τα παραμύθια, τα αστεία και τα αινίγματα αποτελούσανε την ψυχαγωγία μας. Εδώ εγώ θα παρουσιάσω ανέιδοτα ει του φυσικού.

1) Μια φορά ένας οδηγός μπαίνοντας στο αυτοκίνητό του την ώρα που θα ξεκινούσε είδε μέσα ένα φίλο του που είχε το θάρρος να τον αστυέψει τολμηρά. Λέει λοιπόν στον βοηθό του: "Δε σου λέω μωρέ να μη βάνεις γαϊδάρους στο αυτοκίνητο;" Ένας άλλος που νόμισε ότι αυτός ήταν ο στόχος του πειράγματος, άρχισε να αντιδρά. Τότε ο οδηγός του είπε "Σε άλλο γαϊδάρο μιλούσα αυτή τη φορά" Δεν τον εξαίρουσε δηλαδή και αυτό από τον "τίτλο" (Βοηθούς λέγαμε τότε τους ελοπράχτορες).

2) Ένας ταχυδρόμος όταν έδωσε στον πρόεδρο της κοινότητας την αλληλογραφία της κοινότητας στον Καλλιμαράτη, του είπε "Ορίστε κύριε Πρόεδρε την αλληλογραφία σου". Ο πρόεδρος του είπε "Ίσως κάνεις λάθος που με λες κύριο". Μα τότε του λέει πάλι ο ταχυδρόμος "Εγώ δεν είπαμα λάθος, μπορεί να κάνανε λάθος αυτοί που σε ψηφίσανε".

3) Μετά την απελευθέρωση οργανώνονταν τα κόμματα και αγωνίζονταν πιο θα παρασύροι πιο πολλούς οπαδούς. Κάποιος ήτανε με τους αριστερούς στην Παναγιά μα ύστερα πήγε με τους δεξιούς στο Ρέθυμνο. Όταν πήγε στο χωριό του, θέλοντας να ειρωνευτεί ένα ασήμαντο παιδί, του είπε "Εσύ (Γιάννη) δε μας είπες σε ποιο κόμμα ανήκεις;" Μα ο μικρός ήτανε μεγάλο κεντροτήρι και του είπε "Δεν έχω κι εγώ σταθερότητα όπως εσένα που είσαι τη μία κομμουνιστής στην Παναγιά, και την άλλη δεξιός στο Ρέθυμνο. (Μα εγώ το αποκαλύψω ότι εγώ ήμουνα το ασήμαντο παιδί)

4) Στο πανηγύρι του Αγ. Νικολάου μοιράζουνε στους πανηγυριώτες μπακαλιάρο, γιατί έχουμε σαρκιστή και δεν τρώνε κρέας. Στον Άγιο Νικόλαο του Αγ. Νεκταρίου όταν δώσανε το μπακαλιάρο της σε μια όμορφη γυναίκα, αυτή δεν τον ήθελε και τον έδωσε σε έναν ελατωματικό που ήτανε κοντά της. Ένας νεαρός (που ίσως πονούσε το δοντάκι του) είπε όταν είδε τη σιγή στον φίλο του "Ήθελα να είμαι ο....." ενόμιζε ότι δεν τον άκουσε η όμορφη, μα τον άκουσε και του είπε "Τι ο..... τι εσύ";

5) Μια μικρή παρέα εβεγγέριζε στο καφενείο στην Ίμβρο. Κάποια στιγμή πήρε ο ύπνος το Γιάννη και κοιμήθηκε στην καρέκλα που καθότανε. Μα όταν κάποιος του είπε "Ενύσταξες Γιάννη" αυτός δεν το παραδέχτηκε. Μα του λένε "Μα γιατί κλείνεις τα μάτια σου;" Αυτός είπε "Για να μη σε δωρώ"

6) Σε μια χειμωνιάτικη καλοσύνη ένας χωριάς είπε στη γυναίκα του "Να πάρεις μπρε, να βρεις καμπόσα χόρτα μα αυτή του είπε "Έχομε άντρα μου και φημένα και άφητα και δε μασε χρειάζονται άλλα, μα αυτός της λέει πάλι "Κατέχω το γω πως δε λείπομέστανε χόρτα, μα ήθελα να πάρεις να λείψεις μια ουλιά ώρα να μη σε δωρώ" (αστυεβόμενος)

7) Μια καλοστενιούμενη χήρα πρότεινε σε ένα ηλικιωμένο να της σιάσει το αμπέλι της μα αυτός της είπε πονηρά και υπονοούμενα "Ο θεός το κατέει πως το "πράμα" μου άφηνα κι ερήμαξενε, δε μπορώ να σου φανώ χρήσιμος. Κοπέλια να θρέεις να σε εξυπηρετήσουνε"»

8) Αρρώστησε μια φορά ένας στον Πατολιανό και πήγε ο αδερφός του να τον δει και του είπε "Έ, πως πάεις αδερφέ μου;" και όταν αυτός είπε πως δε μπορεί να πάρει την αναπνοή του, ο άλλος του είπε "μην την παύρνεις"

9) Ένας νεαρός που ήτανε και νέος στη χτιστική τέχνη, όταν έχτιζε μια στέρνα στις Κομητάδες, ένας ηλικιωμένος εργένης, που δεν ήξερε χτιστή το νεαρό, είπε " Πού τον ευρήηετε αυτό το μάστορα μωρέ; Ναρθεις μωρέ μάστορα να μου χτίσεις κι εμένα ένα σπίτι." Μα ο νεαρός που ήξερε ότι του το είπε ειρωνικά και ότι δεν έχει αυτός ανάγκη από σπίτι του είπε "Να σου σιάξω Μπάρμπα Γιώργη, μα να μου πεις σε πιο νεκροταφείο το θέλεις" (και πάλι θα αποκαλύψω ότι ενώ ήμουνά ο νεαρός μάστορας)

10) Δυο γερόντια κάθε μέρα παίζανε το 66 στο καφενεδάκι του χωριού τους. Κάποτε ο ένας έβγαλε μονό παιγνίδι μα αυτός έγραφε δυο. Άμα του είπε ο άλλος πως πρέπει να γράφει μόνο ένα, αυτός χωρίς να σβίσει τα δυο, έγραφε αιδμα ένα λέγοντας "Έ, ένα το λοιπός"

11) Ένας "κοιλιοδόμαχος" ευρισκόμενος σε ξένο χωριό, που εις είχε πολλούς συγγενείς και υπολόγιζε ότι θα τον "τραπεζώσουνε" πολλές φορές. Επήρε λοιπόν με τη σειρά τα συγγενικά σπίτια μα κάθε σπίτι νομίζοντας ότι θα είχε φάει στους άλλους απλώς τον κερνούσανε, Απογοητευμένος λοιπόν είπε "επά έχω γω πολλές δικαιολογίες και θα χαντούνε πως θα σιάσω από το πολύ φαΐ, μα που να κατένε πως θα σιάσω από την πεύνα"»

12) Τρία μαγαζάνια πήγανε σε πανηγύρι σε ξένο χωριό. Πενανε ουζάκι και μόλις αδειάζανε το παραφάνι το πετούσανε και το σπάζανε. Όταν οιαφετζής τους είπε ευγενικά ότι το φτωχό μαγαζάνι έχει λίγα παραφάνια και τους παρακάλεσε να μην σπάζουνε άλλα, αυτοί του είπανε σε βαρύ μάγικιο ύφος "Μη μας χαλάς τα γούστα μας" Όταν ζήτησαν λογαριασμό τους ήρθε καυτός και διαμαρτυρηθήκανε μα τους αντιμετώπισε ο καφετζής λέγοντας "Μη μου χαλάτε τα γούστα μου"

13) Στο μητάτο (ορεινό τυροκομείο) 4-5 άτομα κάνανε γύρο στους 4 μήνες μακριά από τα σπίτια τους και μόνο κάπου-κάπου κατεβαίνανε για να δούνε την οικογένειά τους και να αλλάξουνε ρούχα. Ούτε τηλέφωνο, ούτε ραδιόφωνο κάποτε λέγανε αστεία, κάποτε λέγανε παραμύθια και κάποτε τραγουδούσανε όπως τα πουλιά που τραγουδούνε στο κλουβί τους.

Κάθε βράδυ αρμέγανε και μετά τρώγανε το γιαούρτι. Επί κατοχής πάντα χωρίς φωτιά, μα και σε κάθε περίπτωση συχνά χωρίς Ψωμί. Στη συνέχεια ο τυροκόμος με το μαντρατζή επεξεργάζονταν το γάλα ενώ οι γγαλονόμοι ξάπλωναν λίγο για ύπνο, μέχρι να τους ξυπνήσουνε να φάνε τη μυζήθρα. Ένα βράδυ όπως κοιμούνταν οι Γγαλονόμοι επήγε ο τυροκόμος και έτρυφε τα χέρια του στο μουζουρωμένο καζάνι και με προσοχή εμουτζούρωσε τα μούτρα των γγαλονόμων χωρίς να ξυπνήσουνε σε λίγο τους ξυπνήσανε για να φάνε τη "σούχουμη" μυζήθρα. Εβάλανε το κοινό λειανάλι στο πάτωμα και γύρω-γύρω σε πέτρες για καθίσματα οι 4 "συνδαιτημόνες" όπου όλοι άρχισαν να γελούν. Κάποτε ο ένας μουτζουρωμένος είπε στον άλλο (μη βλέποντας τα δικά του μούτρα) "κατέεις μωρέ Γιάντα γελούμενε; Ολομούζουδο σε κάμανε κακομοίρη. Και ο άλλος είπε "Δεν είδα γω τσι δικές μου μουζουδές μα γελώ γιατί είδα τσι δικές σου"

14) Όταν ο Μεταξάς είχε διατάξει να δηλωθούνε οι μέλισσες για να πατάξει τη μελισσοκοπία, ένας μελισσοκόμος δεν τις δήλωσε τις μέλισσές του και τον πήγανε στο δικαστήριο. "Επήγα κύριε Δικαστή και εξαναπήγα κι αρχίζουνε να μετρώ, μα άλλες εμπάινανε, άλλες εβγάινανε και έχανα το λογαριασμό και έφευγα άπραχτος. Επροσπονήθητε τον βλάκια, το πέρασε και απαλλάχτηνε "λόγω βλακίας"

15) Ο γαίδαρος ενός Σφακιανού έκανε ζημιά και τον πήγανε στο αγρονομείο. Απολογούμενος είπε στον αγρονόμο "Ας πούμε κύριε Αγρονόμο πως είσαι ο γαίδαρος μου και σε δένω στο χωράφι μου, μα σε μια ουλιά φέρνουνε μια γαϊδούρα και τηνε δένουνε ενειά κοντά, και τανύζει, και γανύζει, και σπάζ το σκουπί και πάεις στη γαϊδούρα και πύεις και στην εζημιά. Έντα φταίω γω; " Επαίξε κανονικά το ρόλο του βλάκια και του μεσοκομειρού και αθώθηκε.

16) Όταν ανακάλυψε ένας κτηνοτρόφος ποιος του βίαζε κάποια πρόβατα έδωσε μήνυση. Μέχρι να οριστέη η δίκη πληρωθήκανε τα κλεμμένα και διευθετήθηκε η διαφορά και στη δίκη ο ενάγων ήθελε να μη δικαστέη, ο εναγόμενος και στην κατάθεσή του είπε "εγώ έδωσα μήνυση στο Γιαννάκη, εσείς εγράφετε Γιανναράκη μα δε φταίω εγώ πως εσείς δεν κατέτε έντα διαδλους κάνετε" Φυσικά αθώος ο κατηγορούμενος

17) Ένας Ζερβός από τη Νέμπρο ήτανε από τους πρωτεργάτες στο αποτυχημένο κίνημα κατά του Μεταξά. Όταν καθότανε στο σιαμνί του κατηγορούμενου, οι "Μεταξωτοί" διακαστές τον αποικαλέσανε προδότη, μα αυτός αντέδρασε "Όχι δεν είμαι προδότης, απλώς αποτύχαμε, διαφορετικά θα καθόμουνα εγώ εκεί που είστε εσείς και εσείς θα είσαστε εδώ που είμαι εγώ"

18) Ένας Ζερβός όταν οριζέτο σε μια δίκη του είπε ο πρόεδρος του δικαστηρίου "Ξέρεις τις συνέπειες του όριου κύριε Ζερβέ; Πώς δεν τις ξέρω; Όποιος πάρει όρκια κερδίζει τη δίκη"

19) Ένας κτηνοτρόφος, άμα του τέλειωσε το νερό στο ποτιστήρι του κοπαδιού του πήγε σε γειτονικό χωριό το κοπάδι για να έχει νερό. Είχε παλιοπάπουτσα στο ποτιστήρι και τα έβαζε εκεί και εκεί τα αφήνε μέχρι την άλλη μέρα και με τα καλά στιβάνια επήγαινε στο χωριό και έμενε στην πεθερά του. Μια μέρα του κλέψανε τα παλιοπάπουτσα και το βράδυ, όταν ετοιμάζετο να πλαγιάσει ετύλιξε σε μια εφημερίδα τα στιβάνια του και τα έβαλε κάτω από το μαξελάρι. Έπιλητητη η πεθερά τον ρώτησε τι κάνει εκεί και αυτός είπε: "Επιά κλέφτουμε και τα παλιοπάπουτσα Για να 'μαι εν τάξει και εγώ κι εσείς, άστα εκεί"

Με αυτό τον αστείο τρόπο εδικομαρτυρήθηκε ο μπάρμπα Γιώργης.

20) Ένας νεαρός από τα Σφακιά επήγε άρρωστη την Αθήνα και αφού η θεραπεία θα έπαιρνε καιρό ανοικίασε καμεράκι ο νεαρός και έπιασε δουλειά σαν οικιοδόμος. Ένα βράδυ όταν πήγαινε για το καμεράκι του περνώντας από το Ζάπειο στο υπαίθριο κέντρο, στις πρώτες καρέιλες καθόνταν όσοι πήρανε ποτό, μετά από τις τελευταίες καρέιλες ει του ορθώς ήτανε αλίτες, τσιγουνήδες και αφραγιοι ως λαθροθεατές βλέπανε τις ημίγυμνες χωρεύτριες και ως λαθροακροατές άκουγαν τη μουσική. Ο νεαρός μας, κατακουρασμένος από τη χτιστινή της μέρας ακούμπησε στην τελευταία καρέιλα μα αμέσως πήγε κοντά το γιαρόν και του λέει: "Τι προτιμά ο κύριος; Μα ο "κύριος" που δεν είχε περιθώριο να δώσει 12 δραχ, για μια πορτοκαλάδα είπε "Προτιμώ να φύγω" (και εδώ ήμουν εγώ)

21) Ένας Ανωγειανός πήγε στο ξενοδοχείο να κοιμηθεί. Το δωμάτιο ήτανε δίκλινο και στο έταιρο κρεβάτι είχε πλαγιάσει ο άλλος πελάτης. Δε μίλησε ο Ανωγειανός στον άλλο μα θέλησε με τον τρόπο του να τον δοικιάσει. Όταν ετοιμάστηκε για να πλαγιάσει πήγε κάτω από τον γλόμπο και φυσούσε και τίνιζε μια πέτσστα, δίδεν για να τον σβίσει. Ο άλλος γελώντας του λέει "Έχει μωρέ πολλους παλαβούς το χωριό σου σαν κι εσένα; Δεν το σβίνουνε έτσι το φως". Σήνω καλέ μου άνθρωπε, αν ειατάπιες κοινωνικά να μου ορμινέφεις και πώς το σβίνουνε και πώς το αυτούνε "Εσημώθηκε ο άνθρωπος και άναψε και έσβισε αρκετές φορές το φως για να είναι αποτελεσματικό το "μάθημα". Τότε ο Ανωγειανός του είπε

"Όταν ήτανε αβιατό το φώε είδες πως ήξερα και το άναφα μα εσύ πρίστε φες ότι δεν ήξερα να το αβίσω. Έχει το χωριό σου πολλούς παλαβούς σαν κι εσένα;"

22) Ένας Σφαιλιανός είχε δυο μουλάρια και πήγαινε τη μιά στο Ρέθυμνο και την άλλη στα Χανιά με λάδια, τυριά μέλια μαλλιά κ.α. και γύριζε φορτία οσπρίων και άλλα εμπορεύματα. Έχει βάλει στο μάτι τους εμπορευόμενους αγάδες. Στο ρέθυμνο πήγαινε λάδι σε ένα τουρκινο λαδομαγατζέ. Τις πρώτες φορές πήγαινε το λάδι και του φώναζε ο αγάς να πάει να ζυγίσουνε μαζί το λάδι μα αυτός έλεγε "Ζυγιασέ το αγά μου κατέω το εγώ πως δε θέλεις να με αδικήσεις, όπως κι εγώ δε θέλω να αδικήσω κιανένα. Ο αγάς εζυγιαζε και έτρωγε κάθε φορά μερικές οιάδες. Ο σφαιλιανός άδειαζε τα ασιλιά στις ντίνες. Αμα έιαμε τον αγά να νομίζει ότι έχει να κάνει με ένα χαζό άιακο ανθρωπάκι, άρχισε και έβαζε 5-6 οιάδες λάδι σε κάθε ασιλί και μετά τα απογέμιζε με θάλασσα πριν φτάσει στο Ρέθυμνο. Όταν του έτυχε ανάγιη και έπαψε να πηγαίνει στο Ρέθυμνο, συναντήσας ο αγάς ένα Σφαιλιανό Του είπε "ο Αλλάχ το γνωρίζει ότι δεν είμαι χαραμοφάς μα το πράμα κάνει τον κλέφτη και έφαγε πολύ λάδι από αυτό τον άνθρωπο". Αμα ήρθε στο χωριό αυτός και είπε στον έμπορο με τα μουλάρια αυτά που άκουσε αυτός του είπε "Αμα ξαναδεις αυτόν αγά να του πεις πως όταν θα ανοίξει τις ντίνες του, το νερό θα φτάσει μέχρι τη θάλασσα, κει που ήτανε πριν."

23) Ο έδιος με τα δυο μουλάρια πήγε μια φορά τυρί σε άλλον αγά και ήξερε ότι είχε σκουλήκια το τυρί και είπε στον αγά να κάνει γρήγορα γιατί θα βγει το ασιέρι και δε θα κάνει τη δουλειά του. Για τον εαυτό του εννοούσε ότι θα βγούνε πλήθος σκουλήκια και δεν θα πάρει το τυρί ο αγάς. Ήξερε ότι ο αγάς θα νομίζει ότι εννοούσε πως άμα βγει στους δρόμους ο στρατός θα δυσκολευεται να κυκλοφορήσει.

24) Άλλη φορά φόρτωσε τα δυο μουλάρια τυρί για να πάει στα Χανιά. Στον Αποκίδρων εβραδιάστηκε και ξεφόρτωσε το τυρί έδωσε τα μουλάρια σε μια καλαμιά και αυτός κοιμήθηκε. Μα όταν ξύπνησε είδε πως του είχανε πάρει και τα μουλάρια και το τυρί. Επήγε στον Βάμο και βρήκε τον επινεφαλή των ζαφτηγέδων για να προσπαθήσει μήπως ανακαλύψουνε κάτι. Αυτός του είπε "Γιατί μωρέ γιαούρη κοιμήθηκες και σε κλέψανε; Μα αυτός είπε "Εγώ κοιμήθηκα γιατί εχάντουνε πως εσύ δεν κοιμάσαι". Εννοούσε ότι δεν υπάρχει επιβολή της τάξεως.

Ο Ανδρουλίδης Μωράκης εγεννήθηκε στο Ασιούφου το 1730. Ήτανε οι Μωράκηδες κλάδος των Μαυροπάτερων. Ο Ανδρουλίδης ήταν αμύβλιος αγωνιστής εις των σπουδαιότερων για εξ δεκαετίες. Ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης στην ιστορία των Σφαικών, έκδοση 1971 σελ. 126 γράφει σχετικά με την προετοιμασία για την επανάσταση του Δασκαλογιάννη: "... Προσεκλήθησαν δθεν εις των αρίστων οικογενειών οι μάλλον συνετοί (μεταξύ αυτών ήτανε και ο Ανδρουλίδης) συνετάχθη δε έπειτα τραγούδι κατά το έθιμο των Λευκωρειτών εφ'όλας τας δεινάς περιστάσεις όπερ αναφέρει τας υπερτερούσας και από επτά αιώνων ιστορικώς οικογενείας εν Κρήτη. Ίδού η αρχή του:

Δασκαλιανός στον Πατσιανό και Πατακίος στη Νέμπρο
Οι Βλάχοι στην Ανάπολη κ' οι Μωριανός στ' Ασιούφου
Στ' Αεφέντου Δεληγιάννηδες και στα Σφαιλιά Σπρατήιοι

Κλάστε στον Ομπρός Γιάλο

«Συνελθόντες δ' αυτοί και συσκεψάμενοι απεφάσισαν, έχοντες την ακαταμάχητον Ρωσία σύμμαχον, να διακινδυμεύσουν αυτοί και την υπάρχουσα εν αυτοίς ελευθερίαν, να εμπιστευθώσιν εις την τύχην των ασθενών αυτών όπλων. Την απόφασιν ταύτη των Σφαικιανών έσπευσεν ο Δασκαλογιάννης να δηλώσει, δι επιστολής και αποστολής του αδελφού του Παύλου εις την Μάνην και ιδίως στον Θεόδωρον Ορλόφ, όντα εν Πάρω τότε, να ζητήσει δε και τη συνδρομή του και οδηγίας.

Μετά δε ταύτα προέβησαν και στην επιλογή των ανώτερων οπλαρχηγών του αγώνος. Ο Δασκαλογιάννης της οικογενείας των Βλάχων ανηγορεύτει παμφηφεί στρατάρχης και γενικός διευθυντής των τε στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων του επικειμένου αγώνος. Στα πρώτα πρωτοιλαστάτα σφέλεχη του αγώνα, πρώτος αναφέρεται ο Δασκαλογιάννης, δεύτερος ο Ανδρουλίδης Μωράκης και τρίτος ο θρυλικός Μανούσσιας.

Στη σελ. 127 της αυτής ιστορίας περιγράφεται ο Ανδρουλίδης Μωράκης ως ακολούθως: "... Ο Ανδρουλίδης Μωράκης ην εξ εναντίας μικρόσωμος, πλην ζωηρός και πάντων, έως ενεργητικώτερος..."

Στη σελ. 130 "... Ο Δασκαλογιάννης εσκεφθη ότι είναι καλόν να ποιήσει επιδρομάς προς διαφόρους διευθύνσεις, όπως εις της ενόπλου παρουσίας των Σφαικιανών ενθαρρυνθώσιν και οι ορεινοί και λάβουσι μέρος εις τον κοινόν αγώνα ένα φέρουσιν αντιπερισπασμό στους Τούρκους από διάφορα μέρη, ώστε να μην δυνηθώσιν να συγκεντρώσουν την προσοχή και τας δυνάμεις τους εις εν σημείον. Διέταξε λοιπόν τον Γιωργάκη, τον Μωράκη και τον Μανούσσια να εισβάλλουν εις την Ρεθύμνην και να προχωρήσωσιν εως Αγ. Βασίλην και Αμάρι, όπερ και έποίησαν..."

Στην Ιστορία της Κρήτης του Β. Ψιλιάκη τ. Γ' σ. 1397 γράφει ότι σαν ε-

δε ο Δασκαλογιάννης ότι όλοι τον εξαπάτησαν: "...Προσειάλεσεν πάντες τους οπλαρχηγούς εις Ασιούφου για να συσνεφτούνε περί του πρακτέου και κπεφασίσθει να καταλάβουνε οι επαναστάτες, διαφόρους θέσεις... Ο Ανδρουλιός Μωράνης και ο Μανούσσιος με 500 άνδρες εις θέσσην επδαικρον εν τη επαρχία Ρεθύμνης... "Ο Ανδρουλιός Μωράνης επολέμησε ηρωικά μαθ' όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων, μα' όπως ήτανε φυσικό, αφού δεν υπήρξε καμιά συμπαράσταση, δεν μπορούσανε 2.000 Σφακιανοί να κατανικήσουνε μια αυτοκρατορία και ο τουρκικός στρατός εμπήκε στα Σφακιά και ερισότωνε, έκαιγε, ειατάσπρεφε. Ο Δασκαλογιάννης εθυσιάσθηε ακόμα μια φορά. Επαρουσιάσθηε στον πασά, όχι που πρότεπε στις δηλώσεις του, μα πιστεύοντας ότι θα τον καταπραΰνει να μην συνεχίζει το μακελειό. Όμως άμοπαρουσιάσθηε ηθέλησε ο πασάς να τον κάνει δόλωμα για να βάλει στο χέρι πολλούς Σφακιανούς. Έστειλε λοιπόν στα Σφακιά επιστολή με τους όρους της "συνθήκης" που επρότεινε και είναι οι ακόλουθοι:

"Προς τους καπεταναγούς των Σφακίων

Με τον γενικόν σας αρχηγό, τον οποίο θεωρώ ως φίλον και όχι σαν αιχμάλωτον, επειδή παρεδόθει εις ημάς μόνος του, εμπιστευθείς (και δικαίως) εις την τιμιότητά μας, έθεσα τας ακόλουθους συμφωνίας, τας οποίας πρέπει και εσείς όλοι να παραδεχθείτε, ή αν δεν τους παραδεχθείτε να επιστρέψομεν και πάλιν, και με τη βοήθεια του Θεού να σας καταστρέψομεν κατα κράτος:

1. Να μην επιστρέψει ο Δασκαλογιάννης στα Σφακιά επί τρία χρόνια, ούτε οι αδελφοί του, αλλά να μένει πάντοτε μαζί μας περιπολούμενος, αναλόγως της θέσεώς του.

2. Να γράψετε επισήμως ότι αναγνωρίζετε ως ανώτερη αρχή της Κρήτης την τουρκική κυβέρνηση.

3. Ως απόδειξη της υποταγής θέλετε πληρώνει κατ' έτος εις το εξής 5.000 γρόσια ως φόρον, χωρίς να σας ενοχλεί κανείς από τους εισπράχτες. Την εβδομήν κατα το Ιουλί (αύστημα) της Κρήτης. Θα έχετε δε όλα τα όπλα σας και θα διοικήσετε ως και πρότερον με τα ~~εθιμά~~ εθιμά σας."

Μαζί με τους όρους της "συνθήκης" εστάλει και επιστολή του Δασκαλογιάννη όπου έγγραφε καθ' υπόδειξει του σερασκέρη και έχει ως ακόλουθως: (εγράφητε κατόπι πείσεως του πασά)

"Παιδιά μου. Η γεναιοφροσύνη του πασά με ρυομάζει σήμερα φίλον του και με θεωρεί έτι αρχηγό των Σφακίων. Αποδέχομαι πληρέστατα τις προτάσεις και συμφωνίες της αυτού εξοχότητας, ώστε, αν και εσείς εξακολουθείτε να με θεωρείται αρχηγό σας, απουσιάζοντα, δεχθείτε άνευ αντιρρήσεως, ως και εγώ, τας προτάσεις της εξοχότητός του"

Τα δύο αυτά έγγραφα εστάλησαν με δυο Χριστιανούς σαιουλιέρηδες στο

Ασιούφου στους καπετανέους των Σφακιανών και γράφει ο Β. Ψιλάνης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1417: "Εξελέξαντο δε 24 άνδρας τους μάλλον συνετούς και πεπειραμένους ένα συσκέψασαι και απαντήσωσαι ότι εγινε-
θει. Μεταξύ των ειλεγέντων φέρονται τα ονόματα των: Στρατή Βουρδουμπά,
Πατερογιώργη, Μανούσου Κούτσουλα, Πρωτόπαπα, Γ. Σιούλη, Ανδρουλιού Μωράνη
Βολουδαντρουλή, Μανούσσια Χούρδου και Μπωνάτου, των λοιπών τα ονόματα
λείπουν" Και γράφει για τις τραγικές αυτές στιγμές των Σφακιανών ο
Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης ότι οι 24 αυτοί καπετάνιοι συνάχθησαν
στην Παναγία του Πετρέ στο Ασιούφου και κανείς δεν τολμούσε να μιλήσει
." Στο τέλος ο πάντοτε συνετός και δυνατός, Μωράνης αποφάσισε και τους
λέει: "Αδελφοί μου, κατέχετε το πως περισσότεροι από τσοι μισούς εχαθή-
καμε. Εχομε τουφέκια και δυνατές καρδιές, μα ο Θεός και οι ανθρώποι μας
εγναταλείψανε κι εμείναμε ολομόναχοι. Εφτά μήνες πολεμούμε εδά και μπο-
ρούμε να βαστάξομε αιόμην, αν και τα πολεμοφόδια μας ελιγοστέψανε. Ο χει-
μώνας μπαίνει, μπορούμε με νυχτερινές μάχες να μην αφήσομε τσοι Τούρ-
κους να ησυχάζουνε, μα πού θα πάει το πράμα; Θα σιοχαθούμε και τα πολε-
μοφόδια θα μας λείψουνε. Δευθα πετύχομε τίποτα καλύτερο από ότι λέει η
συνθήκη που υπέγραψε ο αρχηγός μας με το σερασιέρη. Άντεστε να κάμωμε
Τσοι νικημένους εδά για να φανούμε νικητές άλλη καταλληλότερη στιγμή
Ιντα λέτε οεις;

Όλοι εδεχτήκανε χωρίς αντέρρηση αυτά που επρότεινε ο Μωράνης και
αποφασίσανε να πει ο ίδιος την απόφασή τους στον κόσμο που ήτανε μα-
ζεμένος έξω από την ειλησία. Όταν η επανάσταση του Δασιαλογιάννη
επνήγησε στο αίμα των παληιαριών της, πολλοί Σφακιανού εφύγανε και εσυ-
νεχίσανε αλλού τον αγώνα. Και γράφει ο Μουρέλος στη σελίδα 292 της Ιστο-
ρίας του: τ. Α' "... 4 καράβια σφακιανά με ιηβερνήτες 1) Τον περφόρημο Αν-
δρουλιό Μωράνη από το Ασιούφου 2) Τον Έμμαν. Μπουρναζάνη 3) Το Στρατή Νικη-
φοράνη και 4) Τον Κ. Ταταράνη, έφυγαν από τα Σφακιά με πρώτο τους σταθμό
τη Μήλο και στη συνέχεια ενωθήκανε με τον στόλο του Λάμπρου Κατσώνη...
.. Σε υποσημείωση στην ίδια σελίδα γράφει ότι ο Μωράνης λεγότανε τότε
"Ανδρούτσης Παπαδάνης" αφού ο πατέρας του ήτανε παπάς και ότι το πλοίο
που κυβερνούσε ο Μωράνης ήτανε το "ηρωικό ιουρσάριο "Αχιλλεύς" Και συνε-
χίζει για τον Μωράνη: "... Αφηφώντας τον θάνατο, όπως πάντα, ενώ βρέθηκε
κάτω από τα 74 κανόνια της τουρκικής "Καπιτάνας" (ναυαρχίδας) που βρια-
σινότανε ο καπουδάν πασάς, ανάβει τα στουπιά και με κίνδυνο δηλαδή να κα-
εί πρώτα το δικό του καράβι, κατορθώνει να απομακρυνθεί από την "Καπιτά-
να" και να γλιτώσει γιατί οι Τούρκοι φοβηθήκανε το πλησίασμα του "Αχιλ-
λέα". Στη σελ. 293 γράφει βεβαίωση του Κατσώνη για τον Μωράνη:

" Εν ονόματι της Α. Α. Μ. Αυτοκρατείας πασών των Ρωσιών ήλπ Γνωστοποιε-
ται ότι ο Ανδρούτσης Παπαδάνης, διευθύνων το ελαφρόπλοίο "Αχιλλεύς"

ευρίσκεται εις την ενεργόν υπηρεσίαν της Α.Α. πασών των Ρωσιών και διευθυντής τούτοις και παρακαλούνται πάντες οι εξοχότατοι κ.κ. κυβερνήται διευθυνταί πλοίων, εις τους οποίους αναλόγως των αναγιών θα αποτανθεί να ειπληρώσωσι των απαιτούμενο σεβασμό εις την ένδοξον σημαία του προαναφερομένου πλοίου και να τον διευκολύνουν εις πάσαν επιχείρηση όπως γίνεται επίσης παρ' ημών, ... και προς τούτο το παρόν υπογεγραμμένο διά της ιδίας μου υπογραφής, συνοδευομένης υπό της σφραγίδας της υπηρεσίας μου.

Εν της φρεγάδας Άγιος Ιωάννης της Πάτμου 3-11-1792

Ο Κυβερνήτης

Υπό των όπλων της Α.Α.Μ.σεπτοτάτης Ανάσσης μου

Ιππότης Στρατιωτικού Τάγματος Αγ.Γεωργίου

Συνταγματάρχης Διευθυντής του στόλου της εις τη Μεσόγειο

ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΑΤΣΩΝΗΣ

Για τη θητεία του Μωράνη κοντά στον Κατωώνη γράφει ο Β.Ψιλάνης στην Ιστορία της Κρήτης τ. 4 σ. 1596 "...Εις δε εις των γεναιοτέρων αυτού πλοιοάρχων (του Κατωώνη) ήτο ο εξ Ασύφου ... ήτανε αμφίβλιος... Μα ήτανε και εκ των πρωτεργατών στη συναθροση της Θυμιανής Παναγίας το 1821..."

Στη σελ. 315 γράφει ο Μουρέλος στην Ιστορία του ότι ο Μωράνης ήτανε από τους πρώτους Φιλικούς και στη σελ. 339 ότι είχε εξαιρετική θέση στη συναθροση της Θ. Παναγίας και ότι ήτανε ο γεροντότερος αρχηγός.....

Το 1833 όταν έγινε μια σηγιέντρωση στους Μουρνιές από άοπλους χριστιανούς και μουσουλμάνους. Μα αντί να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους ο πασάς διέταξε το ιπλικό και τους ποδοπάτησε και τους διέλυσε. Συνέλαβαν δε κι απαγχόνισαν 50 από αυτούς. Έστειλε δε ο Μουσταφά πασάς 2.500 άνδρες στα Σφακιά με εντολή να συλλάβουνε και να απαγχονίσουνε όσους πρόσβριτους μπορούσαμε, με τον Άληγιαγιτζή. Αναβάζε δε εις Ασύφου προσεκάλει όλους τους πρόσβριτους να προσέλθοσιν εις ένα τους ανακοινώσει νέα φιρμάνια και νόμους.....". Οι Σφακιανοί υποφιαστήσανε τα σχέδιά του και δεν πηγαίνανε ποτέ πολλοί μαζεμένοι. Όταν έφευγε μια μικρή ομάδα, ερχότανε μια άλλη μικρή. Αφού δεν κατάφερε ο Άληγιαγιτζής να συγκεντρώσει αρειτούς πρόσβριτους, απαγχωνήσανε "δια βρόγχου" μέσα στο σπέτσι στη Στραβόραχη του Ασύφου και φύγανε δια νυχτός για να μην το πάρουνε χαμπάρι οι Σφακιανοί, 5 άντρες, μεταξύ των οποίων ήτανε και ο υπέργηρος Αντρουλιός Μωράνης εις ηλικία 103 ετών. Ητανε 18-11-1833.....

Κανάνης Ι. Γερωνυμάνης

(Ομιλία στην ΤV ΚΡΗΤΗ 1 αρχές Οκτωβρίου 2010

Εδημοσιεύθει στον "ΚΗΡΥΚΑ Χανίων 8-10-2010

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ομιλία στο ΚΡΗΤΗ 1 ΤΝ 9-12-1998

Εμείς που βρισκόμαστε σήμερα στην τρίτη ηλικία μπορούμε να συγκρίνο-
με τη ζωή του παρελθόντος με αυτή του παρόντος με ιδιαιτερά αντίληψη. Οι
αλλαγές που γίνανε στις τελευταίες δεκαετίες ήτανε τόσο πολλές, τόσο
μεγάλες σε τόσο λίγο διάστημα.

Εμπειρικά θα περιγράψω κάποια πράγματα, και ότι αφορά στα μικρά μου
χρόνια οι εμπειρίες μου είναι από το χωριό μου γιατί τότε δεν είχα
ζήσει αλλού, μα υπολογίζω ότι περίπου έτσι μπορεί να ζούσε ο κόσμος
και στις άλλες επαρχίες. Πιρές, πιριότατες αναμνήσεις έχω από την
τρυφερή, την παιδική μου ηλικία. Είμαι του 1926 γεννηθείς και θυμούμαι
καλά και την προπολεμική ζωή. Ήτανε αιόμα ο απόηχος της Μιρασιατι-
κής καταστροφής. Ήτανε οι επιπτώσεις από το ιραχ του χρηματιστηρίου
της Ν. Υόρκης και αιόμα ήτανε ορατός ο ερχομός του Β' Παγκοσμίου Πολέ-
μου. Θυμούμαι που κάνανε εράνους «υπέρ της αεροπορίας» και φαίνεται ότι
κάποιοι τα φάγανε για τζ, ότι χανότανε λέγανε τη φράση "Έπήγε υπέρ
της αεροπορίας"

Για τον τρόπο της ζωής εκείνου του καιρού ας αρχίσουμε την περιγραφή
από τη γέννηση του παιδιού

Η μάλα ήτανε αυτοδίδαχτη. Το μόνο που της χρειαζότανε ήτανε να έχει
την τύχη να αναλάβει την ευθύνη. Βέβαια έπρεπε και να διαθέτει κα-
ποια ιαπατσούνη. Η σπετοάρια της ήτανε λίγο γλυκάνισο, λίγο χαμόμηλο,
και λίγο απήγανο. Η "βαρεμένη" (ετοιμάλεγανε την έγιου) από τους πρώτους
μήνες της εγιουμοσύνης κρεμούσε στο λαιμό της δύο χάντρες. Η μία είχε
μια κιδιινη κηλίδα "αιμοστάτης" πιστεύανε ότι προστάτευε από την αι-
μορραγία. Η άλλη είχε μια άσπρη κηλίδα "γαλδπετρα" Έπιστεύανε ότι με
αυτή θα κατέβαζε πολύ γάλα. Είχε τότε ο κόσμος πολλά βάσανα, πολλές
ανάγιες και λίγα λεφτά. Η έγιουο εργαζότανε μέχρι να αισθαθεί τους
κουλοπόνους. Η γιαγιά μου όταν γέννησε τον πατέρα μου υπολόγιζε ότι
είχε αιόμα περιθώριο μερικές μέρες και πήγε και θέρριζε στον Κολοια-
σιανό κάμπο απόσταση περί τα 1500 μ. από τον Βουβά. Ομως με το περπά-
τημα και με τον ιδπο επισπέύθησε η γέννα και όταν εκατάλαβε τα μηνύ-
ματα έφυγε και έσα που πρόλαβε να μπει στο σπίτι και γεννήθηκε το
παιδί. Όταν μια έγιουο "γδέχετα" ότι πλησιάζανε οι μέρες προύδοποιού-
σε τη "μαστούρσοα" να μην απομακρυνθεί από το χωριό και τη φωνάζανε
άμα παρουσιάζονταν τα πρώτα συμπτώματα. Αμα γεννιότανε το παιδί του
δένανε ένα κουταλάκι του γλυκού βρασταράκι από τα βότανα που ιρα-
τούσε η μαμή. Η λεχώνα αν δεν είχε κατεβάσει γάλα τό βύζανε κάποια
άλλη βυζανόμενη μια- δυο μέρες ενώ στη λεχώνα δένανε να φάει θολό-
στη (αρεό πολτό με αλεύρι) και για να αρέσει του βάζανε μπαχαρικά.

Λέγανε ότι η θολρόταση ή ατεβάζει γάλα. Ολες οι γυναίκες βυζάλνανε τα παιδιά πάνω από δυο χρόνια. Αν μιας γυναίκας της όριζε ο γιατρός ότι δεν πρέπει να τρώει το παιδί από το δικό της γάλα, αν ήτανε στο χωριό βυζανόμενη γαϊδάρα τη χωρίζανε κάθε βράδυ από το γαϊδουράκι της και το πρως την αρμέγανε για να το φάει το μωρό. Αν δεν ήτανε γαϊδάρα φέρνανε από τα Χανιά "βρωπαίνος" γάλα πολύ ζουμπινωμένο.

Σήμερα έχουνε τη δυνατότητα οι γυναίκες να πηγάλνουν να γεννούνε στα Χανιά και υπάρχει ασφάλεια στο βρέφος και στη λεχώνα και η παιδική θνησιμότητα επεριορίστηκε πάρα πολύ. Εγώ θυμάμαι στο περιβάλλον μας και πεθάνανε στη γέννα τους 4 γυναίκες και πολλά παιδιά που πέθαναν στη γέννα, ή στους πρώτους μήνες, ή τα πρώτα χρόνια τους.

Τα παιδιά τα ντύναν μόλις γεννιούνταν με ένα πουκαμισάκι και τα τυλίζαν με μια ταινία από διπλό κάμπο πλάτος 10 πόντους και μήκος 1,50 μ. στη συνέχεια το τυλίζανε με τα "κλωσπαναίνα" μετά με τη φασιλιά που την φαίνανε με εναλλασσόμενα άσπρα και μαύρα σιρέτλια με πρόβιο μαλλί. Τα μαύρα από μαλλί μαυρου προβάτου, όχι βαμένα. Τα κοιμίζανε σε κούνια που ήτανε από τον ένα τοίχο στον άλλο τα σιοινιά, και σιοινύ δένανε και το τραβούσανε για να τα κουνούνε. Τους βάζανε αιόμα σιούφια στο κεφάλι και σαλιάρα στο λαιμό. Αμα γινότανε 5-6 μηνών βάνανε κάτω μια καρέιλα με τα πλευρά κάτω και της βάζανε στα πλευρά μια βαριά πέτρα για να μη διπλάρει η καρέιλα και αιόμα, αν ήταν το παιδί μικρό το δένανε από τα μασιανάκια με ένα τσεμπέρι στην εμπρός περόνα της καρέιλας για να κρατιέται όρθιο. Το πρωτοσυνηθίζανε σε μεγαλύτεριο φαί με κουνιόζουμο, με γάλατα και με πατάτα πουρέ. Όταν οι γονείς είχανε τα μεγάλα βάσανα, θέρους ή λιωμάζεμα, συχνά άφηναν δυο, τρία ή και μοναχό ένα παιδάκι, τα κλείνανε μέσα τους άφηναν φαγάκι και νερό και για παιχνιδάκια τους άφηναν κούπελα, κούτάλια, κούμαρα από κυπαρίσσια και χαρτιά ή πανιά με έντονα χρώματα. «Του κουζουλού τ'αμάτι στο κόνινο πανάκι» Δεν ήτανε καλή λύση μα ήτανε επιβεβλημένη, καταναγκαστική προσγγέωση, για την επιβίωση σέκεινα τα δεδομένα.

Από 5-6 χρονών το παιδί άρχιζε να χρησιμοποιείται, έστω το βάζανε να καθίσει σε μια πέτρα να μην αφήνει τα ζώα να μπούνε στα σπαρτά, να πάει να δρομιάσει τα ζώα για να βδοκονταί ή να γυρίσει το γαϊδάρο. Αιόμα από μικρά ειόναμε "εμπασάδες" (μικροαποστολές) Μα και στο μαζωχτό, λίγο με πάση, λίγο με "συργούλιο" (καλοπιάσματα) εβοηθούσαμε από παιδιά, κατά δύναμη. Μετά από το δημοτικό λίγα παιδιά είχανε την τύχη να πάνε σε γυμνάσιο και λίγα απ'αυτά το τελειώνανε. Όμως θα μπορούσε να το δώσουνε "τσιράκι" σε κανένα τεχνίτη, και πολλά μαθαίνανε τέχνη σε κείνα τα χρόνια ήτανε διέξοδο από τη βοσκική και τη ζευγική

Το πιο πιθανό ήταν να ακολουθήσει το παιδί το επάγγελμα του πατέρα και από πολύ μικρά εσάβρνανε τα αγόρια τους οι γονείς στο διπλό τους βάσανο. Μπορεί να προσφέρανε λίγη βοήθεια μα όμως "εσπουδάζανε" στη δουλειά. Τα παίρνανε αιδμα στα ξένα χωριά για να γνωρίσουνε τους φίλους και τους χιδιούς της οικογένειας. Τότε η συνοχή στην κοινωνία δεν οφείλετο μόνο στην τότε νοοτροπία μα περισσότερο στην τότε αναγκαιότητα. Συχνά διασχίζανε δρόμο ημερών με τα πόδια και ήτανε ανάγκη να έχει κανείς οικειότητα σε σπίτια στο ενδιάμεσο για να φιλοξενηθεί, γιατί ξενοδοχεία δεν υπήρχανε στην ύπαιθρο.

Για νέα σπιτινά

Τότε οι άντρες κάνανε χρόνια στον στρατό. Συχνά κάνανε και φυλακή, μα και για να φτιάξει σπίτι κανείς δεν ήτανε τότε στεγαστικά δάνεια και δέθεθε χρόνια για να συγκεντρώσει χρήματα. Συνήθως οι άντρες παντρεύονταν και πάνω από τα 40. Από τους άντρες πολλοί χάνονταν στους πολέμους και σε δυστυχήματα και έλαχε και εδώ ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης και θα μπορούσε από το ίδιο σπίτι τα αγόρια να πάνε γαμπροί σε πολύ καλύτερα σπίτια και οι αδελφές τους να πάνε νύφες σε πολύ χειρότερα, και πολλές αξιόλογες νύφες μένανε στο ράφι.

Τα κοριτσάκια από πολύ μικρά τα μάθαιναν οι μητέρες τους να κλωθούνε, να φαίνουνε και γενικά στα νοικοκυράτα. Οι κοπέλες συνήθως παίρνανε άντρες αρνιέτα μεγαλύτερους τους. Τα παιδιά τα παντρεύανε οι γονείς τους και, ειδικά τις κοπελιές, τους ανακοινώνανε το προξενικό μόνο άμα το τελειώνανε. Αν αποφάσιζαν οι συμπεθέροι να αρραβωνιάσουνε τα παιδιά τους, ο γαμπρός έστελνε τον αρραβώνα και τα δώρα με δικούς του και ο ίδιος δεν πήγαινε. Από τις παραμονές του πολέμου, και ειδικά μετά τον πόλεμο, μπορούσε ο γαμπρός να πάει στις αρραβωνιαστικιάς του πάντα όμως έπρεπε να είναι και τρίτος κοντά γιατί και το απλό φιλέ μεταξύ των αρραβωνιασμένων ήτανε τότε απαγορευμένος καρπός. Ο γάμος γινότανε κατά κανόνα Κυριακή. Η στέψη γινότανε συνήθως στις νύφης το σπίτι. Άντρες πηγαίνανε απεριόριστος αριθμός για να πάρουνε τη νύφη, γυναίκες όμως από 10-15 και τις υπεδείκνυαν οιδικοί του γαμπρού. Οι μεγάλοι γάμοι κρατούσαν μια εβδομάδα. Από την Παρασκευή της μιάς εβδομάδας μέχρι την Πέμπτη της άλλης. Οι μικροί, από Σάββατο μέχρι δευτέρα. Και οι βάφτισες, μα και οι αρραβώνες, άμα άρχισε να πηγαίνει και ο γαμπρός κρατούσανε τρεις μέρες. Όταν γινότανε στο χωριό τοπικό πανηγύρι, όλα τα σπίτια ήτανε έτοιμα να δεχτούνε τυχόν συγγενείς και φίλους που θα έρθουνε στο χωριό.

Στο σχολείο πήγα το 1933 και είχαμε ένα χάρτη της Κρήτης, ένα της Ελλάδας και ένα της Ευρώπης. Δύο μόνο βιβλία είχαμε, "Απασα Υλη" για την τρίτη και τετάρτη, και "Απασα Υλη" για την πέμπτη και έκτη. Δεν είχα

με μπάλα να παίζουμε, ούτε καν ένα λαστηρένιο τοπίκι. Κάναμε παιχνιδάκια με τα τοιγαρνιούτα, τα σφυρτινιούτα, τα κέρατα των ζώων κ.α. Πολλά παιδιά ήμασταν ξυπόλυτα στο σχολείο. Δεν είχαμε σόμπα τον χειμώνα. Δεν είχαμε αριθμητήριο και μας έφτιαξε βο δάσκαλος ένα αυτοσχέδιο με κάρτες. Ένα αναγνωστικό είχε το κάθε παιδί και στις μεγαλύτερες τάξεις από ένα τετράδιο για κάθε μάθημα για να γράφομε σημειώσεις.

Υπήρχε συνοχή στην κοινωνία και στην οικογένεια

Σήμερα σχεδόν υπάρχει διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις ηλικίες. Αιδμα και στην οικογένεια δεν υπάρχει τώρα συνοχή, όπως παλιά. Ήτανε πολυμελεις οικογένειες, μέχρι 10-12 άτομα. Οικογενειακάς πηγαίνανε στην εκκλησία μα αιδμα και για βεγγέρα πηγαίνανε συχνά οικογενειακάς. Από τα 15 μου έβανα παρέα με τους γέρους και τους υπεργήρους και από εκείνους πολλά εδιδάχτηκα. Μαζί κάναμε παρέες και γλέντια με τους γέρους.

Συμπεριφορά στο πένθος

Αμα πέθαινε κανείς νέος, οι συγγενικές του γυναίκες κβανε τα μαλλιά τους και μοιρολογούταν με έμμετρα μοιρολόγια, ενώ οι άντρες δεν κβανε μαλλιά ούτε γένια για χρόνια. Για τους νέους το πένθος ήτανε τοπίκο και δεν γίνονταν πανηγύρια και ειδηλώσεις. Τα παρτοπαράθυρα το ντύσιμο μα και στο σπίτι τραπεζομάντηλα και να πελίνια και λπ, όλα μαύρα τα βάφανε. Η χήρα εφ' όρου ζωής χωμένη στα μαύρα και αποκλεισμένη.

Απόσταση ανάμεσα στα δυο φύλλα

Με προσωχή και με λεπτότητα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε στο άλλο φύλλο. Διαχωριστική γραμμή υπήρχε και ανάμεσα στα δυο φύλλα και, έστω οι άντρες κάπως εβγαίνανε και ξεδίδανε, μα οι γυναίκες ζούσανε καταπιεσμένες. Θα μπορούσε να σχολιαστεί η παρουσία του νεαρού ανάμεσα σε νεαρές ή της νεαρής ανάμεσα από νεαρούς. Αιδμα και το συχνόπέρασμα από κάποια σημεία. Οι κοπέλες δεν προιαλούσανε με το ντύσιμό τους.

Υποκατάσταση της διασκέδασης

Είπαμε ότι ήτανε πολυμελεις οικογένειες και ότι συχνά βεγγερίζανε οικογενειακάς. Μπορούσανε να μαζευτούνε 15-20 άτομα, αρχίζανε τα παρραμύθια, τις ιστορίες από τους πολέμους, τα αινήγματα, τα αστεία και, επειδή ο κβσμος δεν ήτανε απαιτητικός, φεύγαμε ευχαριστημένοι, όπως φεύγει τώρα ευχαριστημένοι όποιος είδε μια ώρα διαθεωρησή.

Σήμερα ζει η κοπέλα ζευγαρωμένη με άλλο νεαρό κάθε τόσο και δεν τρέχει τίποτα. Οι γάμοι κρατούνε λίγες ώρες και όχι μια βδομάδα. Αμα πέθαινε ένας άνθρωπος δεν θάβονται ζωντανόι οι οικείοι του. Δεν υστερείται διασκέδαση. Υπάρχει η τηλεόραση, το βίντεο και τα μέσα για να πάει και αλλού όποιος θέλει να διασκεδάσει. Σήμερα η πλειονότητα των μεταπολεμικών ανθρώπων έχει βγάλει το λύκειο, ενώ οι προπολεμικοί γέροι από τους άντρες λίγοι ξέρανε γράμματα και από τις γυναίκες ελάχιστες. Στην εποχή μας υλιόκ ο κβσμος πηγαίνει μπροστά, μαθητικά πύω πηγαίνει.

Από τη Μάχη της Κρήτης και την κατοχή Αυτοοπτικές
μαρτυρίες

Την Άνοιξη του 1941 ευρέθηκα μαντρατζάκι σε ένα μιτάτο ανάμεσα στα χωριά των Σφακιών, Βουβάς και Νίμπρος. (μιτάτο λέγαμε το ορεινό τυροκομείο και μαντρατζής είναι το παιδί που έχουσε στο μιτάτο για να φέρνει τα ξύλα και το νερό, να πλησιάζει τα πρόβατα στους αρμεχτάδες στη μάντρα και να πλύνει τα σκεύη.)

Όταν άρχισε η Μάχη της Κρήτης, την 20 του Μάη ευρέθηκα στον Βουβά στο σπίτι μας και είδαμε 12 αεροπλάνα και περάσανε από βορρά προς νότο και σε λίγο μάθαμε τηλεφωνικώς ότι πέφτανε στα Χανιά αλεξιπτωτιστές χιτλεροναζίδες. Το βράδυ εβγήκα στο μιτάτο. Σε 4-5 μέρες άρχισαν να υποχωρούν οι Άγγλοι προς τα Σφακιά και, αφού ήταν φανερό ότι η Νίμπρος θα εγίνετο σύντομα πεδίο μάχης, 2-3 οικογένειες από το χωριό αυτό φιλοξενηθήκανε στο μιτάτο μας. Σε λίγες ημέρες, οι Άγγλοι, κυνηγημένοι από τους Γερμανούς, υποχώρησαν στη θέση Αρμός (μετά την τρίτη προς νότο σύραγμα) στη Δ. πλευρά του φαραγγιού της Ίμβρου, (που τότε δεν υπήρχε σύραγμα) και εκεί κράτησαν άμυνα, πάση θυσία, για να μπορούνε να φεύγουν από Χ. Σφακιών για Αφρική, όσοι θα προλάβαιναν. Ο στρατός ήταν από τον πάνω Αρμό μέχρι την παραλία. Ο λαός της περιοχής ήτανε σε κρησφύγετα, ο περισσότερος.

Το μιτάτο μας είναι περίπου 1200, μέτρα από το πεδίο μάχης και ήτανε φάτσα απέναντι μας. Ακριβώς επειδή είναι φάτσα από τη θέση μας ο Αρμός, είχανε παρατηρητήριο οι Γερμανοί 600 μέτρα Ν.Α. από μας, στη θέση Τσουνος, από ένα στουμπερό θαμνοειδές κυπαρίσσι. Πίσω από ένα λοφίσκο, στη θέση Φράμα είχε καταυλιστεί ένας λόχος για να προστατεύει το παρατηρητήριο.

Οι Γερμανοί ήτανε στη Νίμπρο και Ασκύφου στις 29/5/41 και χτυπούσανε συνέχεια με το πυροβολικό καθοδηγούμενοι από το γειτονικό μας παρατηρητήριο. Εκ φύσεως ήτανε καθορισμένη νεκρά ζώνη όλη η δυτική πλευρά στο φαράγγι της Ίμβρου γιατί εκεί είναι απότομα γρεμνά. Τα αεροπλάνα εβομβαρδίζανε ανηλεώς. Ήρχονταν συνηθέστατα απο 2-2 ή 3-3, σπανίως από ένα 1 ή από 4. Ήτανε 4 και τότε που ρίξανε το ένα στη δυτική πλευρά στο φαράγγι της Ίμβρου.

Δεν μου φαινότανε ο τόπος που έπεσε. Μάθαμε ότι το χτύπησε με μυδράλιο ένας Νεοζηλανδός στρατιώτης. Οι δυο αεροπόροι του εκαρβουντίστηκαν γιατί έπιασε φωτιά. Μετά

τη μάχη πήρανε αγγαρεία οι Γερμανοί δυο παιδιά από τη Νίμπρο και τους δώσανε μάσκες και γάντια και τους μαζέψανε. Φαίνεται ότι η μσρφολογία του εδάφους έδιευκόλυνε τους αεροπόρους και άφηναν της βόμβες τους όταν ήτανε πάνω από το κεφάλι μου, ακόμα και άμα θέλανε να πέσουνε στον κάτω Αρμό. Τις έβλεπα όταν τις άφηνε το αεροπλάνο, που μόλις τις άφηνε, συχνά αυτό άλλαζε κατεύθυνση, μα οι βόμβες ακολουθούσαν την αρχική τους κατεύθυνση. Τις έβλεπα στην εναέρια διαδρομή τους, τις άκουγα που σφυρίζανε όπως διασχίζανε τον αέρα, τις έβλεπα και τις άκουγα όταν κάνανε την έκρηξη, όπως έβλεπα και τις οβίδες όταν σφυροκοπούσε το πυροβολικό. Οι «μαλισαπήδες» (οι μέτοχοι του μιτάτου) μόλις αρμέγανε τα πρόβατα φεύγανε για να πάνε στα κρησφύγετα που ήτανε οι οικογένειες τους μα εγώ, που δεν είχα ευθύνη οικογένειας, ήμουνα μόνιμος εκεί, όπως τον Γερμανό παρατηρητή. Ήτανε επικίνδυνο το μέρος μα ούτε τον κίνδυνο δεν ένιωθα, ούτε δεν ένιωθα ότι δεν ήταν ανάγκη να κινδυνεύω για να προστατεύω ξένα συμφέροντα, γιατί ήμουνα παιδί. Είμαι όμως τώρα ευχαριστημένος από τις ιστορικές εμπειρίες μου. Πρώτη φορά που είδα τους Γερμανούς ήτανε όταν ήρθανε δύο από τον καταυλισμό τους από το Φράμα, εμπήκανε μέσα με τα δάχτυλα στη σκανδάλη των Λούγκερς και έβγαλε ο ένας από την τσέπη του ένα μικρό λεξικό και μας είπε: «τυρί». Ο θεός μου ο Μανούσος τους έκοψε ένα αθότυρο και φάγανε, επήρανε φεύγοντας ακόμα δυο αθότυρους και όταν βγάλανε και μας δίνανε δύο εικοσάρικα, αφού δεν τα παίρναμε τα έβαλε στο σβέρκο ενός παιδιού. Μας φερθήκανε ευγενέστατα, για λόγους σκοπιμότητας, μα δεν άργησαν να φάνουνε ότι ήτανε νεοβάρβαροι.

Κάποια φορά ήρθανε τρεις Γερμανοί και μου ζητήσανε να τους πάω στο νερό. Ήτανε στο μιτάτο άλλο ένα παιδί της ηλικίας μου και είπαμε να καθίση αυτό στο μιτάτο και εγώ να τους πάω στο νερό. Οι Γερμανοί όμως νομίσανε ότι δεν ήθελε ο άλλος να τους εξυπηρετήση και τον απείλησαν προτείνοντας του το πολυβολάκι, οπότε ο καημένος ο φίλος μου πετάχτηκε σαν ελατήριο.

Κάποια φορά ήρθανε τρία «Στούκας» και το ένα με κάθετον εφόρμηση εχτύπησε τρία αυτοκίνητα που ήτανε κοντά στου Μήτρο τη στέρνα, με μυδράλιο και ήτανε φορτωμένα πυρομαχικά. Επήρανε φωτιά και με τις εκρήξεις και τις εκτινάξεις εμεταδόθηκε η φωτιά και καήκανε και τα τρία. Ήτανε μεσημέρι και μέχρι τα μεσάνυχτα άκουγα εκρήξεις και έβλεπα τις φωτιές. Εφέρνανε τα αυτοκίνητα μέχρι τις κάτω στροφές και μετά, άλλα τα άφηναν στο δρόμο φορτωμένα

εφόδια, και άλλα τα άφηναν με αναμμένη μηχανή και με ταχύτητα και κατακυλούσανε στα πλάγια. Το πρώτο το νομίσαμε για δυστύχημα, μα στη συνέχεια είδαμε που πέσανε ακόμα πολλές δεκάδες και εκαταλάβαμε. Δεν θα ξεχάσω ποτέ την αγωνία της παιδικής μου ψυχής όταν έβλεπα ένα αυτοκινητάκι να το χτυπούνε οβίδες μια μπροστά μια πίσω μια δεξιά μια αριστερά, πάρα πολλές του ρίξαν. Όμως θυμούμαι και την ανακούφιση όταν είδα πως εκατάφερε να γλυτώσει. Νοσοκομείο είχανε οι Άγγλοι σε ένα μεγάλο σπήλιο στη θέση Πέζουλος, στο Σφακιανόλαγκο, δυτικά των Κομιτάδων.

Μετά τη μάχη είδα στο χαντάκι στα καμένα αυτοκίνητα ένα τάφο μεγάλο που τον θεώρησα ομαδικό. Και τα καμένα αυτοκίνητα, και τα γκρεμισμένα, τα εξαφανίσαμε κομμάτι - κομμάτι. Τις ρόδες τους τις κάναμε σόλες.

Τα πιο πολλά είχανε ξύλινες καρότσες και βγάλαμε πρώτα τις τάβλες και μετά τα μεταλλικά εξαρτήματα,

Την 31 Μαΐου του 1941 οι φασίστες του Χίτλερ έγιναν κύριοι και στο τελευταίο κομμάτι της Ελληνικής επικράτειας. Την πρώτη του Ιουνίου μετέφεραν περίπου 6.000 αιχμαλώτους Άγγλους, Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς μα ήτανε μεταξύ τους και περίπου 500 Έλληνες και Κύπριοι στρατιώτες. Από τον Αρμό ήτανε απέναντί μου ο τόπος που τους πέρασαν με τα πόδια. Δεν ξέρω μέχρι που πήγαν πεζοί. Από το μιτάτο που ήμουνα εγώ άκουγα το ποδοβολητό τους. Εφορούσε τότε ο

αγγλικός στρατός άρβυλα πέτσινια και από κάτω είχανε μεταλλικά πεταλάκια. Ο δρόμος από τις Καρές του Ασκύφου μέχρι τις πάνω στροφές στον Αρμό ήτανε

ασφαλτοστρωμένος πριν από τον πόλεμο, και από τις χιλιάδες των στρατιωτών, ενώνετο ο ήχος και άκουγα από απόσταση, πάνω από 1000 μέτρα ένα συνεχόμενο βόμβο.

Μόλις επικρατήσανε οι Ναζί εκαταλάβαμε τη σημαίνει σκλαβιά!!! Επρόσεξα ότι σε κάποιο σημείο επέφτανε πολλές οβίδες σε μια στουμπάλα από κυταρίσσια. Μετά τη μάχη επήγα από εκεί και είδα σε τρία σημεία λίμνη αίματος, είδα μια κουβέρτα καταματωμένη και το πιο μακάβριο, είδα μια ανθρώπινη γάμπα κομμένη, λίγο πιο κάτω από το γόνατο και λίγο πιο πάνω από τον αστράγγαλο. Ασφαλώς εκεί θα είχε διαλύσει μια οβίδα ένα άτυχο στρατιώτη, Ακόμα είχα προσέξει ότι σε κάποιο σημείο εδημιουργείτο ομίχλη. Όταν πήγα και από εκεί είδα δυο εικοσπεντάλιμπρα πυροβόλα με χαλασμένα τα κλείστρα.

Διαρκούσης της μάχης πετούσανε στο ύπαιθρο οι Άγγλοι τα δημόσια είδη τους και όσο περνούσανε οι μέρες πετούσανε και τα όπλα τους, αφού ξέρανε ότι όλα θα τα πάρουνε οι Γερμανοί. Ακόμα και τα χρήματα από τα ταμεία των μονάδων τους τα πετάζανε για να μην τα πάρουνε οι εχθροί τους. Δυο χωριανοί μου βρήκανε πολλά λεφτά. Ξέρω πως ένας εξώφλησε ενα χρέος του. Ο άλλος, πίστευε, όταν έβλεπε την ιλιγγιώδη κατηφόρα της δραχμής, ότι κάποια μέρα θα ξαναβρεί την αξία της και τα φύλαγε όπου μετά τα πτέταζε στους δρόμους. Είχε βρεί 1.000 πενηντάρικα, αξιόλογο ποσό για την εποχή εκείνη. Διαρκούσης της μάχης πηγαίναμε για να μαζεύουμε τα πεταμένα είδη, μα άμα ετέλειωσε η μάχη όλοι πήγαμε για λάφυρα. Ένας κάτοικος της Ίμβρου εσκοτώθηκε στη μάχη που πήγε για λάφυρα. Πολλά χρήσιμα πράματα εβρήκαμε και μας βοήθησαν να επιβιώσομε στα κρισιμότερα κατοχικά χρόνια: Ιματισμό, διάφορα σκεύη, όπλα πολεμοφόδια κ.α. Όχι μόνο για τη δική μας χρήση μα επουλούσαμε κιόλας, αναταλλάσσοντάς τα με τρόφιμα, που τόσο τα είχε ανάγκη η άγονη επαρχία μας. Ακόμα η αντίσταση κατά των Γερμανών διεξήχθη κυρίως με τον οπλισμό που άφησαν οι Άγγλοι στην περιοχή των Σφακιών. Όμως ήτανε πολύ επικίνδυνη η συλλογή οπλισμού. Στις 3/6/41 ,π.χ. στις Κομητάδες συνέλαβαν με όπλο τον Εμμ. Ορφανουδάκη και τον σκότωσαν επί τόπου. Από τους βομβαρδισμούς στη Χ. Σφακιών χάλασαν 13 σπίτια και σκοτώθηκαν 30 Άγγλοι και 10 Έλληνες στρατιώτες. Ήτανε πολλοί Έλληνες στρατιώτες και Κύπριοι. Στις 29 Μαΐου φύγανε από τη Χώρα Σφακίων 8 πολεμικά πλοία με 6.000 Άγγλους, Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς. Στις 30 Μαΐου φύγανε 1.500 άντρες με υδροπλάνα και την 31 Μαΐου φύγανε ακόμα 4.500 με πολεμικά πλοία. Την ίδια μέρα φτάσανε οι Γερμανοί εις Χώρα Σφακίων.

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Αμέσως ήρθανε οι αυστηρές διαταγές, που όποιος δεν τις εκτελούσε τον κάνανε «καπούτ». Απαγορεύετο να έχουνε οι «τσιβίλ» (οι πολίτες) όπλα και πυρομαχικά. Απαγορεύετο να υποθάλπτουμε Άγγλους που δεν παραδοθήκανε. Απαγορεύετο να έχουμε στρατιωτικά είδη. Απαγορεύετο να έχομε ρούχα με χακί χρώμα. Απαγορεύετο να κυκλοφορούμε χωρίς να κρατούμε γερμανική ταυτότητα (ετουφέκισαν ενα Ασκυφιώτη που τον βρήκανε χωρίς ταυτότητα). Απαγορεύετο, να φαίνονται φώτα τη νύχτα (κάποια φορά βρέθηκα έξω νυχτερινή ώρα και άκουσα πολυβόλα στο Φραγκοκάστελλο, μα είδα και τις τροχιοδειχτικές σφαίρες που πηγαίνανε από Φραγκοκάστελλο, στον Πατσιανό , επειδή είδανε φως για μια στιγμή). Απαγορεύετο η κυκλοφορία τη νύχτα.

Απαγορεύονταν οι συγκεντρώσεις. Όποιος φιλοξενούσε ξένους έπρεπε να το δηλώνει στις Γερμανικές αρχές. Όποιος έβλεπε Άγγλους που δεν παραδόθηκαν έπρεπε να τους αναφέρει

στους Γερμανούς

Μόλις μπήκανε "οι Γερμανοί στην Κρήτη άρχισαν και οι αγγαρείες. Για μεταφορές εφοδίων μας παίρνανε με τα «έζελ» (φορτηγά ζώα) και κάναμε μεταφορές, από Ασκύφου ως την Χ. Σφακίων. Από τα χωρία Ασφένδου, Ίμβρος και Ασκύφου όταν κατασκευάζανε το φρούριο του

Ακονέ όπου

εγκατέστησαν ένα μεγάλο ασύρματο εκεί για επικοινωνία με την Αφρική. Εκεί μας πήγαιναν το 1941 και 1942. Από το 1943 όμως μας πηγαίνανε με καράβια, όλους τους άντρες των παραλιακών χωριών στην Αγία Γαλήνη που κάνανε δρόμο από Μέλαμπες-Αγ. Γαλήνη και κάναμε 15 μέρες. Εμέναμε στο ύπαιθρο. Όλη τη 15μερία, δεν βγάσαμε τα ρούχα μας και δε βγάσαμε τα στιβάνια μας. Κάθε πρωί μας δίνανε τσάι και ένα φεταλάκι ψωμί! Κάθε μεσημέρι όσπρια ή χορταρικά μα χωρίς ψωμί και κάθε βράδυ επίσης λίγο φαί χωρίς ψωμί. Μια μέρα ήρθε ο Μποκ στο συνεργείο μας, μα επειδή δεν έμεινε ικανοποιημένος από την πρόοδο μας, επήρε το ραβδί του επιστάτη μας και έδειρε πρώτα αυτόν, και μετά με τη σειρά έδερνε τους εργάτες, κρατώντας στο ένα χέρι το ραβδί και στο άλλο το λούγκερ. Μια άλλη φορά οδηγούσα καροτσάκι εγώ και ο φίλος μου ο Σπύρος. Ήτανε πολλή ζέστη, εμείς παιδιά ακόμα, πεινασμένα, κουρασμένα, υδρωμένα, σταματήσαμε για λίγο τα καροτσάκια μας και ακουμπήσαμε πάνω σ' αυτά, μα φάνηκε ξεφνικά ο Φρανς και μας είδε και μας έδειρε και τους δύο. Αρχές Σεπτεμβρίου 1941 μαζέψανε 25 άντρες και τους τουφεκίσανε στη Χ. Σφαγίων, που οι περισσότεροι ήτανε από την Ανώπολη. Επειδή όταν κατέβαιναν οι Γερμανοί στο Σφακιανολαγκο συνεπλάκησαν με τους Άγγλους και σκοτώσανε 40, μα και επειδή δεν τους μαρτυρούσανε που κρύβουνε τους Άγγλους, όσοι δεν τους παραδοθήκανε. Έκαναν αυτές τις εκτελέσεις για εκδίκηση, μα «ι προς γνώση και συμμόρφωση. Τότε είχε αναταραχή όλη η επαρχία συνταραχτικός πόνος απλώθηκε σε όλους μας μα και τρομοκράτηση. Φυλάκια είχανε οι Γερμανοί στο Ασκύφου, στην Ίμβρο, στην Χώρα Σφακίων, στις Κωμιτάδες και στο Φραγκκάστελο. και βέβαια στον Ακονέ άμα φτιάξανε το φρούριο. Για λίγο διάστημα είχανε φυλάκιο στο Λιμνί, βορειοδυτικά των Κωμιτάδων και στον Άγιο Παύλο, νοτιοδυτικά των Κωμιτάδων. Έδρα λόχων ήτανε το Ασκύφου και η Χ. Σφακίων

70

Άμα επεκράτησαν οι Γερμανοί άρχισα* να εξαφανίζονται τα τρόφιμα και όλα τα είδη, που τα εισάγαμε στην Κρήτη. Τόσο ιλιγκιωδώς εκατρακιλούσε η δραχμή που εκατάντησε ανύπαρκτη. Ακόμα, όπως η συναλλαγή στη «μαύρη αγορά» γινότανε είδος με είδος, ούτε ως βάση για τη συναλλαγή δεν είχαμε τη δραχμή, μα είχαμε το λιόλαδο π.χ. λέγαμε μια οκά τυρί κάνει 4 οκ. λάδι, μια οκά κριθάρι κάνει δυο οκ. λάδι, επόμενος μια οκά τυρί δυο οκάδες κριθάρι. Το αλάτι ήτανε όλο εισαγόμενο προτού του πολέμου διότι ο Μεταξάς είχε απαγορέψει τη χρησιμοποίηση του θαλασσινού αλατιού, για να το παίρνομε από το μονοπολείο, και πήγε μια οκά αλάτι δυο οκάδες κριθάρι. Όμως αρχίσαμε στα παραλιακά χωριά και φέρναμε θαλασσινό νερό και το βάζαμε στις στέγες μας σε πήλινα δοχεία και εξατμιζότανε και μαζεύαμε το αλάτι. Ακόμα γυναίκες παίρνανε τη ρόκα τους και μεγάλα τσι κάλια και πηγαίνανε στην παραλία και βράζανε το νερό μέχρι να εξατμιστεί να βγάλουνε αλάτι, κλώθοντας ή πλέκοντας. Ότι αφορά τα τρόφιμα συχνά εφάγαμε τα χόρτα χωρίς ψωμί, μα και όταν είχαμε ψωμί ήτανε συχνά νοθευμένο. Εμαζεύαμε τα βελάνια από τους πρίνους και τα φουρνίζαμε και των αφαιρούσαμε το τσόφλι και μετά τα αλέθαμε και τα ανακατεύαμε με λίγο κρίθινο αλεύρι και τα κάναμε ψωμί. Επίσης εφουρνίζαμε τα χαρούπια και μετά τα αλέθαμε, και πάλι με λίγο κρίθινο αλεύρι τα κάναμε ψωμί. Το χειρότερο ψωμί γινότανε με το «βρωμόρρυζο». Είχανε πνίξει οι Γερμανοί ένα Αγγλικό καράβι στη Σούδα που είχε φορτωμένο ρύζι. Μετά τη μάχη βγάζανε το ρύζι από το ναυάγιο, το πλύναμε, το στεγνώναμε, το αλέθαμε και μετά το ανακατεύαμε με κρίθινο αλεύρι, μα το βρωμόρρυζο, βρωμόψωμο έκανε. Υποφερτότερο νοθευμένο ψωμί ήτανε με το ρόβι. Το ρόβι είναι μια άριστη τροφή για τα βόδια, μα για τον άνθρωπο είναι πολύ τοξικό. Μοιάζει με τη φακή και το φυτό και ο καρπός του. Στην κατοχή το αλέθαμε και μετά, αλεύρι το βάζαμε σε μεγάλα δοχεία και του αλλάζαμε πολλές φορές το νερό να φύγει μερική τοξικότητα και μετά με κρίθινο αλεύρι το έκανε ένα όμορφο ψωμί και δεν έβγαζε αποκρουστική γεύση. Ακόμα το τρώγαμε το ρόβι και ως όσπριο. Το βράζαμε πολλές ώρες και του αλλάζαμε νερό αρκετές φορές και (για την κατοχή) είχε υποφερτή γεύση. Οι χοχλιοι, τα μανιτάρια, τα χόρτα του βουνού και του αγρού πολύ μας βοηθήσανε τα «δράβηλα» (τα φρούτα) δεν ήτανε επιδόρπια τότε, μα ήτανε μέρος του γεύματος ή του δείπνου. από τροφοδοσία ήτανε τραγική η κατάσταση και στα σπίτια μας, μα ήτανε ακόμα τραγικότερη όταν ευρισκόμαστε στα κρησφύγετα κυνηγημένοι από τους νεοβάρβαρους, που συχνά συνέβαινε. Μια φορά π.χ. κρυβόμαστε, η εξαμελής οικογένεια μου σε ένα σπήλιο, δεν είχαμε μαζί μας τίποτα

φαγώσιμο. Είχαμε όμως δυο οικόσιτες κατσίκες και υπολογίζαμε ότι θα βγάζανε από ένα κύπελλο γάλα για τον καθένα και αυτό θα υποκαθιστούσε το δείπνο Όμως, αφού η μικρή αδελφή μου έχυσε το γάλα της, η μαμά ούτε γάλα σκέτο δεν ήπιε. Τρώγαμε τα χαρούπια ακόμα και πράσινα που είναι πάρα πολύ στυφά, επίσης πάρα πολύ στυφά είναι και τα άγρια αχλάδια που τα τρώγαμε και αυτά, γιατί τότε, ότι δεν δηλητηρίαζε ήτανε φαγώσιμο. Δεν ήτανε απαραίτητο να είναι και νόστιμο. Από το τραπέζι σηκωνόμαστε πεινασμένοι.

Με όλο που είχαμε την πείνα, σε όλα τα χωριά είχαμε Άγγλους, που δεν παραδοθήκανε και τους περιθάλαπμε. Στο χωριό μου, για ένα διάστημα είχαμε 3 Άγγλους και ένα Κύπριο μέχρι που φύγανε με υποβρύχιο. Στην Ταύρη είχανε οι Καρκάνηδες Άγγλους για μεγάλα διαστήματα . Κάποτε που με έστειλαν εκεί τους είδα. Τον ένα, εδώ τον λέγανε <<Γιάννη>>. Συχνά φέρναμε κριθάρι με τα γαϊδουρακιά από τη Μεσαρά και κάναμε μια εβδομάδα για να πάμε και να γυρίσομε. Άμα είχαμε μαζί μας, πολεμοφόδια ή άλλα απαγορευμένα είδη δεν περνούσαμε από τα χωριά που ξέραμε ότι είναι Γερμανοί.

Άμα θέλαμε π.χ. να πάμε από το Ασφένδου προς τα Ρεθυμιώτικα, μετά από τον Καλλικράτη περνούσαμε από το βουνό Ασφενταμέ και κατεβαίναμε στις Αλώνες και στα άλλα μικρά χωριά του Ρεθύμνου. Ο κίνδυνος έβγαινε και στο βουνό και παντού. Συχνά εδημιουργούντο καταστάσεις που μας ανάγκαζαν να πιάνουμε τα βουνά και τα φαράγγια: 1) Το 1942 παιδιά εκόψανε καλώδιο των Γερμανών κοντά από τα Νομικιανά και πήρανε 5 χωριανούς μας και τους είχανε 8 μέρες στο Ασκύφου και μετά τους άφησαν, αφού επίσθησαν ότι ήταν από παιδιά η ζημιά, όμως έδωσε το χωριό 100 οκάδες λάδι 2)

Το 1943 όταν εσυναντήθηκαν οι Γερμανοί με οπλοφόρους κοντά στα Ναμικιανά πάλι πιάσαμε τα βουνά , πάλι πήρανε 4 χωριανούς, μα πάλι τους άφησαν αμα δώσαμε 100 οκ. λάδι 3) Πάλι το 1942 εσυναντήσανε ένα άντρα οπλισμένο μέσα στον Βουβά και κράτησαν στις Κομιτάδες 8 άντρες για μια εβδομάδα και τους άφησαν όταν δώσαμε 100 οκ. λάδι και 17 πρόβατα. Τότε, όταν πηγαίναμε 20 άτομα για να κρυφτούμε στον σπήλιο του Αναράψη, δεν σκεφτήκανε να εξηγηθούμε για να μας κάνουνε σινιάλο για τις εξελήξεις και όταν είχαμε πάει 1000μ. με στείλανε και παράγγειλα στις γράδες :«Αύριο αν δεν είναι Γερμανοί στο χωριό, να βάλετε μια κόκκινη κουβέρτα στον οντά του Χιωτομανώλη και μόλις βραδιάζει να είναι ένας αναμένος λύχνος στο παράθυρο»

Τον Οκτώβριο του 1943, όταν κάψαν τον Καλλικράτη και κάψανε, σκότωσαν εκεί 20 άντρες και 9 γυναίκεςίελεηλάτησαν και εμάς, στα γειτονικά χωριά. Το 1943 πήρανε όμηρο τον Ασφεδιώτη Δαμουλή Μπαλιώτη. Εγύρισε στις 14/8/1945.Ναρκωπέδια είχανε στην παραλία του Κούτελου, στου Μπίκο το Σπηλιάρι, στου Ψύλλο το ρούμα και στο φρούριο του Ακανέ.

Στις 27 Ιουλίου του 1943, ημέρα που θα διαλύαμε το μητάτο στη Χιονότρα, οδηγούσα Τα πρόβατα στη μάντρα για να τα χωρίσουνε να πάρει κάθε ένας τα δικά του. Απόσταση 500 μέτρα από το φρούριο του Ακονέ, Εκείνη την ώρα εφάνηκε ένα αεροπλάνο πετώντας πολύ χαμηλά. Εγώ το θεώρησα γερμανικό, μα ήτανε ο αργότερα αρχηγός της αεροπορίας. Γ. Κελαϊδής που ήρθε με το αεροπλάνο του από την Αφρική και όταν ήτανε ακριβώς πάνω από το κεφάλι μου εχτύπησε με μυδράλιο το φρούριο και εσκοτώσε ένα και ετραυμάτισε δύο. Έφυγε μετά από το φαράγγι του Κάπτην πετώντας πολί χαμηλά. Τον Αύγουστο του 1944 εσκοτώσε ο Σταύρος ο Καπριδάκης ένα Γερμανό λοχαγό και ένα δεκανέα στην περιοχή του Ασκύφου, επεριμέναμε ότι θα επιχειρήσουνε οι Γερμανοί να κάψουνε το Ασκύφου και ήτανε έτοιμοι οι Σφακιανοί να τους Αντιμετωπίσουνε. Ήτανε οι πιο πολλοί χωριανοί μας στο θερινό μας χωριό το Ασφένδου και εστείλανε εμένα, το Νικόλαο Χιωτάκη και τον Γιάννη Χιωτάκη και πήγαμε από το χειμερινό μας χωριό, τον Βουβά, και φέραμε στο Ασφένδου ένα πολυβόλο μπρέντ, τρία όπλα αγγλικά έμφιλ και φυσέκια όσα μπορούσαμε να κρατούμε. Είχαμε άφθονα πολεμοφόδια μαζεμένα από αυτά που είχανε πετάξει οι Άγγλοι. Δε χρειάστηκε τότε το πολυβόλο χρειάστηκε στην μάχη της Παναγίας. Κατά τις 20 Σεπτεμβρίου του 1944 οι Γερμανοί εκάψανε το φρούριο του Ακονέ και απεσύρθηκαν στο Ασκύφου στην έδρα του λόχου τους. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 φύγαμε οι Γερμανοί από την επαρχία Σφακιών.

Όταν οι Γερμανοί μαζευτήκανε από την Κρήτη σε περιοχή γύρω από τα Χανιά, ήτανε πρωτεύουσα της Κρήτης, προσωρινά, το Ρέθυμνο. Εκεί αμέσως φέρανε τρόφιμα διάφορα και από εκεί πηγαίναμε με τα γαϊδουράκια μας και ψωνίζαμε και εγώ και πήρα αλεύρι και μακαρόνια, ρεβύθια. Τον Νοέμβριο του 1944 ήτανε στα Κεραμειά σε πολλά χωριά μαζεμένοι πολλοί Κρητικοί αντάρτες με σκοπό να χτυπήσουνε τους Γερμανούς μα δεν το ενέκριναν οι Άγγλοι. Όμως οι Γερμανοί έκαναν μια εξόρμηση την 12 Νοεμβρίου από το Κλεφτοπέραμα και πέρασε στον Σφακιανό λόχο που ήτανε διοικητής ο χωριανός μας Προκόπης Μπολιώτης. Ήτανε εκεί και πολλοί άλλοι χωριανοί μας. Εσκοτώσανε πολλούς Γερμανούς και τους έκαναν πίσω με σπασμένα μούτρα. Εσκοτώθηκαν όμως και δικοί μας, ο έφεδρος ανθ/γός Σήφης Μανούσακας από την Ίμβρο, ο Καπετάνιος Μανούσος Μανουσέλης από τον Καλλικράτη, ο Καπετάνιος

Χαράλαμπος Κουτρούλης από τους Λάκκους και άλλοι. Σε άλλο λόχο ήταν υποδιοικητής ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Νικόλαος Σφηνιαδάκης οι Γερμανοί έμειναν σ' αυτή την περιοχή μέχρι τις 20 Μαΐου 1945 που τους παρέλαβαν Άγγλοι.

Η εταιρία ΕΜΕΛ έφερνε τρόφιμα στον πεινασμένο και καταπονημένο λαό της Κρήτης δωρεάν. Μετά από λίγους μήνες ανέλαβε

αυτή την αποστολή η εταιρεία ΟΥΝΡΑ και αυτή διατηρήθηκε για χρόνια. Μας φέρνανε κυρίως στάρι μα και όσπρια, γάλατα, κονσερβικά κ.α. Ακόμα μας φέρνανε κάπου - κάπου μεταχειρισμένο ιματισμό που και αυτός ήτανε αναγκαίος, αν και ήτανε, πολλές φορές τελείως φθαρμένος Στις 8 Δεκεμβρίου 1944 έκαναν πάλι εξόρμηση οι Γερμανοί,

αυτή τη φορά στον Βαφέ Αποκορώνου με 7 τάγματα και τεθωρακισμένα αυτοκίνητα φορτωμένα στρατό. Ήτανε εκεί αγγλικό φυλάκιο, μα ειδικά ήτανε τομέας της ΕΟΚ, τότε όμως λάβανε μέρος και ΕΛΑΣίτες μαζί. Σε γράμμα του ο Ιωσήφ Βολουδάκης (από τα στελέχη των ΕΟΚιτών) αναφέρει ότι σκοτωθήκανε ή τραυματιστήκανε 60 Γερμανοί και φύγανε και από εκεί νικημένοι και ντροπιασμένοι. Από ότι άκουσα από τους πολεμιστές της μάχης αυτής εδιακριθήκανε ο Βασίλης Πατεράκης από το Κουστογερακό και ο Μανώλης Μανούσακας από τα Σφακιά.

Κατά τα τέλη του καλοκαιριού του 1944 οργανώνετο ο κόσμος για αντίσταση και δράση κατά των Γερμανών . Στο Ασφένδου έκαναν συγκέντρωση οι Αριστεροί στου Φρουσούλη την Καραπηδιά , πίσω από το σπίτι του Στέλιου Βενάκη. Διοργανωτές ήτανε ο Ανδρέας Μπολιώτης , ο Προκόπης Μπολιώτης, ο Γιάννης Βρεττός και ο Καλλικρατιανός Μανούσος Μανουσέλης .

Ο οι δεξιοί κάνανε συγκέντρωση στη συκιά του Ξηρουχαρνούσο. Διοργανωτές ήτανε ο Μανούσος Ξηρουχάκης , ο Σήφης Χιωτάκης και ο Μανούσος Χιωτάκης Τελικά, ενώ το Βερολίνο έπεσε και η Γερμανία επαραδόθηκε άνευ όρων, ένας θύλακας του γερμανικού στρατού ήτανε εγκλωβισμένος στην Κρήτη και παραδόθηκε αρκετές μέρες μετά.

Κανάκης Ι. Γερονυμάκης

Οτι αφορά στο σκίτσο 1; θυμούμαι στην κατοχή που είπανε ότι την ώρα που διατάξανε ένα "τσιβελ" να σιάψει το λάκκο του για να τον σιοτώσουνε μετά να τον βάλουνε εκεί, όμως αυτός όρμησε με τον κασμά του και ειδικήθηκε προιαταβολικά. Τον σιότωσαν βέβαια μετά. Σκίτσοαα με τη φαντασία μου την σιηνή. Οτι αφορά στο σκίτσο 2, την έζησα αυτή τη σιηνή, όταν μας πηγαίνανε με καράβια και κάναμε 15 μέρες αγγαρεία για να πάμε το δρόμο από Μέλαμπες σε Αγ. Γαλήνη

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ομιλία στην ΚΡΗΤΗ - TV την 10-4-1998

Όταν είχαμε τους Ύνετους κατακτητές στην Κρήτη, αν και ήτανε και αυτοί δυνάστες, όμως δεν στάθηκαν εμπόδιο στην πολιτιστική ανάπτυξη των Κρητών. Επί της εποχής τους αναπτύχθηκε η "Κρητική άνθηση" με τα πνευματικά μνημεία "ερωτόκριτος" "Ερωφύλη", "Πανώρια", "Θυσία του Αβραάμ" κ.α. Επί της εποχής τους επίσης αναπτύχθηκε η "Κρητική Σχολή Ζωγραφικής" και αδιάμα έκαναν έργα, που βέβαια εξυπηρετούσαν αυτούς, μα και τους Κρήτες.

Όταν όμως ήρθανε οι βάρβαροι Τούρκοι κατακτητές στην Κρήτη, ο πολιτισμός του κρητικού λαού έπεσε τόσο χαμηλά που δεν είχε πέσει χιλιετίες ολόκληρες. Μια απόδειξη της πολιτιστικής κατάντιας στην Κρήτη επί τουρκοκρατίας είναι το γεγονός ότι για τη σημαντική επανάσταση του Δασκαλογιάννη δεν βρέθηκε ένας σύγχρονος του ιστορικός να καταγράψει τα γεγονότα και όσοι ασχολήθηκαν (πολύ αργότερα) εμάζεψαν τα πιο πολλά ιστορικά στοιχεία από το τραγούδι του Δασκαλογιάννη που στους 1032 στίχους του εξιστορεί τα πάντα. Το στιχουργήσε ο Μάρμαρα Μπατζελίδης και το έγραψε ο Αναγνώστης Σιορδύλης, όπως μας φανερώνουνε με στίχους στο τέλος του. Περισσότερα από 100 χρόνια πέρασαν από το θάνατο του Δασκαλογιάννη μέχρι να δημοσιευθεί το τραγούδι και πρώτος το δημοσίευσε ο Γάλλος φιλέλληνας Αιμίλιος Λεγινάν το 1897.

Είπαμε πως γύρισαν πίσω τον πολιτισμό της Κρήτης οι Αγαρινοί, μα και η οικονομία επήγε από το κακό στο χειρότερο με τους νέους δυνάστες. Η επαρχία Σφακιών δεν είχε ούτε Τούρκους κατοίκους μα ούτε και καμιά υπηρεσία του κατακτητού δεν έδρευε στα Σφακιά. Η τραχύτητα του εδάφους Η τραχύτητα των πολεμιστών Σφακιανών, η δύσκολη πρόσβαση, μα και το άγονο της περιοχής, απωθούσανε και τούτους τους κατακτητές όπως απωθούσανε και τους Ύνετους και τους Σαρακηνούς παλιότερα. Το γεγονός ότι δεν εδρεύανε εχθροί, επέτρεπε στους Σφακιανούς και αναπτύσανε εμπόριο και ναυτιλία και άλλες δραστηριότητες και αδιάμα απολαμβάνανε τους κήπους τους και ευρισκοντο σε πολύ καλύτερη μοίρα από τους άλλους Κρήτες από κάθε άποψη αν και ήτο άγονη η επαρχία τους.

Εκατό χρόνια μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους που οριστικά έπεσε η Κρήτη, και ήτανε στην Ανάπολη των Σφακιών ένας άρχοντας, ο Γιάννης Βλάχος που επειδή ήξερε πολλά γράμματα ακούγετο Δασκαλογιάννης και με αυτό το όνομα επέρασε στην ιστορία και η επανάσταση που έκανε επήρε το όνομά του. Εκτός από την ελληνική γλώσσα, μιλούσε απταίστως ιταλικά και ρωσικά, καθώς και λιγότερο τα ισπανικά. Είχε 4 τριονιάταρτα κάρβια και σαν εμποροπλοίαρχος εδιάσχιζε τη Μεσόγειο και τη Μαυρη θάλασσα και έφερνε στα Σφακιά εμπορεύματα, πλούτο και πολιτισμό, γιατί βέ-

βαία, αυτός και οι ναυτικοί του είχαν επαφές με τους πολιτισμένους Ευρωπαίους. Ο Δ.Ι. δεν αισθάνετο στο σβέρμο του, ούτε και η επαρχία του δεν ήτανε υπό το πέλαμα του βάρβαρου δυνάστη. Αλλωστε σαν εφοπλιστής, τα κειφάλαιά του ήτανε ευέλικτα και μπορούσε αν ήθελε να εδρεύει σε άλλη χώρα, μα δεν αισθάνετο καθόλου βολικά αφού έβλεπε τα μαρτύρια των χριστιανών της Κρήτης. Οι καννύβαλοι Ασιάτες τα ζωικά στοιχεία τα εξοντώνανε και πολλούς από τα αχαμνά στοιχεία τους εξισλαμίζανε. Κάποτε στην Τεριέστη σε σχετική συζήτηση με ομογενή, όπως κάπου εδιάβασα στην ιστορία των Σφαιρών του Παπαδοπετράνη, όταν έμαθε ότι δυο χωριά στην Κρήτη εξισλαμίσθησαν με το σύνολο των κατοίκων τους, έκραξε σαν παιδί ο Δ.Ι. και είπε ότι αν δεν αντιδράσουμε αποτελεσματικά σε σαράντα χρόνια θα αλλοιωθεί ανέπανδρθητα το εθνικό φρόνιμα στο νησί.

Το 1769 η Τουρκία είχε πόλεμο με την Ρωσία. Σε ένα ταξίδι του ο Δ.Ι. εσυναντήθημε στην Τεριέστη με τον Θεόδωρο Ορλόφ που με τον αδελφό του Αλέξιο ήτανε οι ναύαρχοι της Ρωσίας στη Μεσόγειο και έβλεπε στο Δ.Ι. να ξεσηκώσει την Κρήτη σε επανάσταση και θα έχει την αμέριστη συμπαράσταση της Ρωσίας και ακόμα ότι μιλούσανε για λογαριασμό της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Η και ότι είχανε παρακινήσει και το Μωριά να επαναστατήσει. Ηρθε ο Δ.Ι. στην Κρήτη και είπε στους Σφαιριανούς καπετάνιους για την επαφή του με τους Ορλόφ και ακούσανε όλοι με ενθουσιασμό της προθέσεις του. Όλοι εκτός από τον θείο του τον Πρωτόπαπα της Ανάπολης. Ξπήρε τον αδελφό του Παύλο και πήγανε στη Μάνη και συναντήσανε τον Μπενάκη, τον Νικηφόρο Μιχαήλη και τον Παπάζογλου, που ο τελευταίος είχε έρθει από τη Ρωσία. Τους βρήκανε και ενεί ενθουσιασμένους και αποφασισμένους, ακουμπόντας και στο θάρρος της Ρωσίας να ξεσηκώσουνε επανάσταση.

Στο επόμενο ταξίδι ο Δ.Ι. τον Αύγουστο του 1769 εφόρτωσε το καράβι του πολεμοφόδια με δικά του έξοδα και τα έφερε στα Σφαιριά. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους εκάλεσε τους προύχοντες και τους καπετάνιους των Σφαιρών για να τους πει τις σκέψεις του και να ακούσει τις απόψεις τους. Όλοι ενθουσιαστήκανε, μα αθέλος του ο Πρωτόπαπας, ο συνετός και διορατικός αυτός κληρικός είχε επιφυλάξεις και πάλι, μα λέει ο Δασκαλογιάννης:

Με τση Βλαχιάς τον πρίτζιπα τά'χομε μιλημένα
 Τουρκο να μην αφήσομε στον τόπο μας κινάνα
 Κι ο Μόσκοβος ο γλήγορα καράβια θε να πέφει
 Τσοι δουλωμένους χριστιανούς για να τσοι ξεμιστέφει
 Δείχνει του και τα γράμματα απού'χει τση Ρωσίας
 κι απού το μπή του Μωριά, το μπή τση Βλαχίας

Μα λέει και ο Πρωτόπαπας τις επιφιλιάξεις του

Δάσκαλε Γιάννη λέει του, έλα στο λούμφο σου
 Ούλης τση Κρήτης το λαό θα πάρεις στο λαιμό σου

Κι ώστε να ρθούν τα κότεργα κι ο Μόσκοβος να φτάξει
 δε θά'χει σπύτι σφαιλιανός εις τα Σφαιλιά να κότερι
 Τα παλημάρια τω Σφαιλιώ θε να λιγολαΐσου
 και χήρες κι ορφανά παιδιά οπίσω τους θ' αφήσου

Τότε ο Δ.Ι. ζητά τη γνώμη των άλλων καπριτανάτων που δεν παρουσιάζει κα-
 νένας επιφύλαξη μα του ζητούνε να επισπεύσει.

Δάσκαλε Γιάννη σπούδαζε και κάνε ότι σ' αρέσει
 Πρίχου σημάσει ο βασιλιάς τουριλιά να μασε πέσει
 Κι εμείς είμεσταν έτοιμοι στον πόλεμο να μπούμε
 Την Κρήτη δίχως βάσανα γλήγορα να τη δούμε

Τις κινήσεις και τις προθέσεις των Σφαιλιανών τις πληροφορήθηκε ο πασάς
 και ενημέρωσε το σουλτάνο, και μας λέει ο Μπάρμπα Μπατζελιδής:

Μα έγραφε κι ο βασιλιάς εις του πασα στο κότερο
 Να βγει κι αυτός εις τα Σφαιλιά μ' ούλον του το φουσατό
 Γλήγορα πάνω στα Σφαιλιά τάνιέρι του να βγάλει
 να μην αφήσει οπίσω του πέτρα απάνω σ' άλλη
 Κι ούλη τη Κρήτης η Τουριλιά ειειά μονομεριούσι
 και γοργοχαζιρεύουνται εις τα Σφαιλιά να μπούσι

Ο Δ.Ι. με κάθε τρόπο ήρθε σε επαφή με πολλούς παράγοντες του εσωτερι-
 κού και του εξωτερικού και από παντού εύρησε κατανόηση που δυστυχώς πα-
 ντού έμεινε μόνο στα λόγια. Με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη ηγεμόνα της Βλα-
 χιάς (παππού του νεότερου Α. Υψηλάντη) είχε αλληλογραφία σχετικά με την
 επανάσταση. Έχω τη θετική πληροφορία ότι στο αρχείο ενός Υψηλάντη στην
 Αυστρία φυλάγονται οι πρωτότυπες επιστολές του Δ.Ι. και πιστεύω ότι πρέ-
 πει να γίνει έρευνα διότι, έστω και φωτοτυπία να αποκτήσουμε θα είναι
 πολύτιμο ιστορικό κειμήλιο. Αυτόν εννοεί ο Μπάρμπα Μπατζελιδής, όταν μιλά
 (για το μπέη τη Βλαχιάς) Με λόγια εύρησε κατανόηση και από τις άλλες ε-
 παρχίες της Κρήτης, μα ο Παπαδοπετράκης γράφει ότι είναι ευτύχημα που δε
 ηνώθησαν οι άλλες επαρχίες, γιατί θα τις κατεδάφιζαν και αυτές όπως κα-
 τεδάφισαν τα Σφαιλιά. Με την ελπίδα πάντως ότι δεν θα μένουνε μόνοι τους
 οι Σφαιλιανοί, στις 25-3-1770 μετά την λειτουργία (ήτανε μέρα του Πάσχα)
 κήδωσαν στην Ανώπολη τη σημαία της επανάστασέως, που λέγεται ότι την έφα-
 γε η κόρη του Δ.Ι. Μαρία μισό αιώνα πριν υψωθεί στην Αγία Λαυρα.

Στις 4 Απριλίου, περίπου 2.000 Σφαιλιανοί έκατεβήκανε στην Κράπη για
 να επιτεθούνε σε μια πανίσχυρη τουρκική αυτοκρατορία. Έστειλε ο Δ.Ι. τον
 δελφό του Πάσλο να δει τη γίνεται στο Μωριά, στην άλλη επαναστατική ε-
 τία. Στην Πάρο ευνάντησε τον Αλέξιο Ορλόφ και του υπέδειξε να κατεβεί
 την Κρήτη να πολιορκήσουνε τα Χανιά και αυτός θα έρθει με το στόλο και
 να τα βομβαρδίζει από τη θάλασσα, μέχρι να δει τις σημαίες των Σφαιλιανών

να κυματίζουνε στα Χανιά και στη συνέχεια θα γίνει το ίδιο με τις άλλες πόλεις της Κρήτης. Αμα ήρθε ο Παύλος και έδωσε αυτή την πληροφορία επήρε ο Δ.Ι. και πήγε και στρατοπεδευσε στη Μαλάξα. Αδυνα όμως αγναντεύανε στον θαλασσινό ορίζοντα. Ποτέ δε φάνηκε ο στόλος των Ορλούφ. Αμα είδε ο Δ.Ι. ότι προδόθηκε από τους Ρώσους επήρε τον στρατό του και γύρισε στην Κράπη και σε πολεμικό συμβούλιο καθορίσανε την παραπέρα πορεία τους. Υπό την ηγεσία του Γεωργακομάριου, γιού του αρχηγού των Καλλιρατιανών ορίσανε 100 άντρες νέους και ψύχραιμους και αποτελέσανε το σώμα των νυχτοπολεμιστών. Οι Τούρκοι τους λέγανε "Σεϊτάν ταιζμι" (σώμα των δαιμόνων). Αυτοί πηγαίνανε στα σπίτια των Τούρκων και σκοτώνανε, καίγανε και καταστρέφανε. Ότι ήτανε τουρκικό ενώ αρπούσανε και τα τουρκικά κοπάδια.

Ο πασάς από τα Χανιά έβγαλε 12.000 στρατό. Από το Ρέθυμνο βγήκανε 8.000 και από την Κων/πολη 4.000. Είχανε μαζί τους με τη βία 4.000 χριστιανούς για να τους φορτώνουνε διάφορα εφόδια, τους λέγανε "σκιουλιέριδες". Μαζευτήκανε και από την Κρήτη Τούρκοι και υπολογιζότανε σύνολο 40.000. Κατά τις 20 του Απριλίου άρχισαν οι εχθροπραξίες. Σε πρώτη φάση οι Σφαιριανοί πετύχανε σημαντικές νίκες, μα όπως ήτανε φυσικό σε τέτοια ανισότητα άρχισαν να υποχωρούνε οι Σφαιριανοί, γιατί κινδύνευαν να τους κυλιώσουνε οι Τούρκοι. Ο Μπαρμπα Μπατζελιδες μας λέει:

Στοι είκοσι έξε τ' Απριλιούμιαν Παρασιήν ημέρα

Μπαίνουν οι Τούρκοι στα Σφαιριά με το σπαθί στη χέρα

Όμως σύμφωνα με τα τουρκικά αρχεία μπήκανε στα Σφαιριά μετά τις 20 Μαΐου. Μέχρι να περάσουνε του Κατρέ το λαγινό οι Τούρκοι είχανε 1.000 νεκρούς. Κατ' άλλη πηγή μόνο 800. Οι Σφαιριανοί είχανε 75 νεκρούς. Άλλη δύναμη εχθρών εινηετο προς τον Καλλιρατή όπου ο Γεώργιος Δασκαλάκης, αρχηγός των Καλλιρατιανών και ο Στρατής Βούρβαχης αρχηγός των Ασφενδιωτών πήρανε τους άντρες τους και πήγανε από ειεί για να τους αποιρούσουνε, μα και εδώ ήτανε τεράστια η αριθμητική υπεροχή του εχθρού και άρχισε η υποχώρηση. Στο πάνω Πορόλαγιο του Νιμπριώτινου φαραγγιού του στέξανε δυο μέρες και σκοτωθήκανε ειεί 300 Σφαιριανοί και 1.000 Τούρκοι. Κατά άλλη πηγή 800 τούρκοι νεκροί. Μετά προχώρησανε στα παραλιακά χωριά και:

Καίσιν αγόρια και γιαλιές και Βουβαδοβρασιιάδες
 Πολύ καιό το πάθετε καιημένες Κομητάδες
 Σαββάτο μέρα φτάσανε στου Μπρος Γιαλού τα όρια
 Η γης κι ο κόσμος έτρεμεν από τα μοιρολόγια
 Η μιά'ιλαιγε τον άντρα τζη κι'η γι-άλλη τον υγιό τζη
 Η γι-άλλη τον αφέντη τζη κι'άλλη τον αδερφό τζη

Ο Δ.Ι. είδε πως η Ρωσία επέτυχε το στόχο της με το να ξεσηκώσει επανάσταση στο Μωριά και στην Κρήτη και τώρα δεν είχε καμιά διάθεση να πιεί στο γαρό της ελληνικής επανάστασης. Επαιρνε κάθε τόσο μηνύματα και επι-

στολές από τον πασά για παύση των εχθροπραξιών και υπογραφή συνθήκης. Δεν είχε βέβαια καμιά εμπιστοσύνη στην ειληφιρένεια του πασά, επέστρεψε όμως ότι άμα κάμει αίδημα μια θυσία να παρουσιαστεί αν αυτό θα τον σιωτώσουνε, θα σταματήσει τουλάχιστον το μακελειό και η καταστροφή των Σφαιρών και είπε τη σκέψη του στους στενούς συνεργάτες του, μα ο Μπουνατογιάννης για λογαριασμό και των άλλων του είπε:

Εμεlez εσηκωθήκαμε Τούρκοι να πολεμούμε
 κι όχι να προσκυνήσομε και να παραδοθούμε
 Και ξακουστό'χομε όνομα σ'ούλη την οικουμένη
 πως στα Σφαιριά παντοτινά βγαίνουν αντρειωμένοι
 Αιδημη κι όντεν ήσανε στην Κρήτη Βενετσιάνοι
 κινανεζ δεν ήρθε στα Σφαιριά κατοικηριό να κάνει

Μα ο πασάς έστειλε και άλλη επιστολή του Δ.Ι.

Μα'γραφε πάλι ο πασάς εις το Δασιαλογιάννη
 λόγια πολύ λυπητερά με πράσινο μελάνι
 "Δάσιαλε Γιάννη τω Σφαιριώ, έλα να μ, ανταμώσεις
 καιντα πουλιά π'αγγρύγεφες ξανοίξε να μερώσεις
 Δάσιαλε Γιάννη Δάσιαλε, εμένα να γροικήσεις
 Τα παληιάρια τω Σφαιριώ ούλα μην ταφανίσεις
 Πού ειν ο μπής τω Βλαχιάς κι ο μπής που τη Μάνη
 Ούλοι σας εγελάσανε, όπως κι οι Μοσκοβιάνοι
 Ο Βλάχος είναι στη Βλαχιά, την έπαθε ο Μανιάτης
 και η έβωλα κάθεται στα μέρη τα δικά της
 Ογλήγορα να κατευέεις και μην αργοπορήσεις
 και τα Σφαιριά ανώφελα μην τα σιοξεκληρίσεις
 Στα γράμματά μου πστεψε σε ότι θα σου πούσι
 ν'αφήσεις πάλι στα Σφαιριά άντρες να κατοικιούσι
 Σαν έρθεις να μιλήσομε, επά να νταμωθούμε
 Ούλα θε να συμπαθηστού και φίλοι θα γενούμε

Τον αδελφό του Δ.Ι. Νικολάο (τον γνωστό και ως Σγουρομάλλη) είχανε πιάσει αιχμάλωτο και τον υποχρέωσε ο πασάς και του έγραφε και αυτός γράμμα και του "συνιστούσε" να παρουσιαστεί, ήξερε όμως πόσο επικίνδυνο ήτανε αυτό και έγραφε στο τέλος "μ.μ.μ." για να καταλάβει ο Δ.Ι. πως να κατόπιν βίας έγραφε τέτοιο γράμμα και δε συμφωνεί με τα γραφόμενα

Όπως έβλεπε ο Δ.Ι. ότι η κατάσταση καλπάζει προς ολική καταστροφή και έστειλε τη γυναίκα του Σγουρομάλληνη για να μπουνε στο πλοίο μαζί με τις δυο μεγάλες κόρες του τη Μαρία και την Ανθούσα από το Λουτρό να πάνε στα Κύθηρα. Αίγιο πιο πάνω από το Λουτρό μια σφαίρα που ήρθε από πλοίο ετραυμάτισε τη Σγουρομάλληνη και επεσε αναζοθητη. Οι Τούρκοι

φτανανε εν τω μεταξύ και πιάσανε αιχμάλωτες τις δυο κόρες του Δ.Ι. Η Ξγουρομάλληνη συνήλθε αργότερα. Οι σφαιλιανοί υποχωρούσανε και κρατούνε τη δυτική μεριά του φαραγγιού της Αράδαινας και οι Τούρκοι ήσανε από την ανατολική. Το πέραςμα του φαραγγιού ήτανε πολύ δύσκολο για του εχθρού μα ξαφνικά τους είδανε να βγαίνουνε και από τη θάλασσα που είχανε μεταφερθεί με πλοία. Οι δικιοί μας υποχωρούσανε προς το βουνό. Εις εσαιοτθήσανε πολλοί και από τις δυο πλευρές. Εις έπεσε και ο αρχηγός των Ασφενδιωτών Βούρβαχης.

Στο πλάι, στην Αράδαινα πουν' ο μεγάλος πεύσιος

έπεσε ο Μπουρμπάχα πατής κι ο Διγενής ο Πέτρος

Ο Δ.Ι. ήτανε σε δραματική κατάσταση. Αιχμάλωτος ο αδελφός του Νικολάκης, τόσο νεκροί Σφαιλιανοί και τεράστια υλική φθορά στην επαρχία του, χωρίς να υπάρχει έχνος ελπίδας, και θεωρώντας υπεύθυνο τον εαυτό του. Δεν εितिμούσε πια τη ζωή του και αποφάσιζε να πάει στον πασό για να πάθουνε να χάνουνται οι Σφαιλιανοί ενώ ήτανε βέβαιος ότι αυτός θα πέθανε. Ειλάσε λοιπόν πάλι τους Σφαιλιανούς και των είπε την απόφασή του:

Εγώ θα πάω στου πασά, μαγάρι να με πνήξει

Πρι σιοξεβγάλει τα Σφαιλιά και τα αναφανίσει

Ο ποθαμός μου στα Σφαιλιά πολύ καλό θα φέρει

γιατ' οχειμώνας έρχεται, πάει το καλοκαιρί

Στα χιόνια απάνω οι Σφαιλιανοί, ούλοι να μη χαθούν

μα πάλι θάρθει ένας καιρός που θα διλαιωθούσε

Ελάστε παληιάρια μου επά να φιληθούμε

Ηρθεν η ώρα η καιρή που θα ξεχωριστούμε

Ελάστε παληιάρια μου να σασε παραγγείλω

Τούρκοι να μην πιστεύετε, αν κάνει και το φίλο

Ωστε να στέκουν τα Σφαιλιά και Σφαιλιανοί να ζιούνε

τσου Τούρκοι να τσου μάχουνται και να τσου πολεμούνε

Ο Μανούσσιος, ο Μπουνατογιάννης, ο Πρωτόπαπας και πολλοί άλλοι προσπάθησανε με κάθε τρόπο να τον αποτρέψουνε από αυτή την απόφαση μα αυτός ήτανε ανένδοτος. Ητανε βέβαιος πως θα τον σιοτώσουνε, μα θα πέθανε πρόθυμα για να σταματήσει το μακελειό στα Σφαιλιά.

Ετότε ο Πρωτόπαπας κι άλλοι πολλοί του λέει

Τα σωθικά ντωνε πονού, τα μάθια ντωνε κλαίει

"Δασιαλε Γιάννη Δάσιαλε, κι εμείς θα σ' αιλουθούμε

για να σε συνοδεύομε να σε παρηγορούμε

Α δε θα μας αφήσουνε οπίσω για να ρθούμε

Μαζί σου θα ποθάνομε, μαζί σου να χαθούμε

Και τότε λέει ο Δάσιαλογιάννης:

Κάτσατε σεις Πρωτόπαπα και χρεία, ναι μεγάλη
να δείτε έντα θα γενεέ με τω Σφαινώ τα χάλη
Μα για να μ'ωφελήσετε καθόλου δε'μπορείτε
μα μόνο που αν έρθετε μαζί μου θα χαθείτε"

Μα λέει κι ο Πρωτόπαπας:

Εμείς μαζί σου θά'ρθομε να παίνομεν αντάμι
μα ο πασάς εις τα Σφαινώ, έντά'χει μπειό να κάμει
Μα λέει κι Μανούσσαιας, "κάμετε ως αγαπάτε
Εγώ δεν το θωρώ σωστό εις του πασά να πάτε
Εγώ κι ο Βολουδούπωλος κι ο Χούρδος και οι άλλοι
δεν προσκυνούμε εμείς πασά και βασιλιά κεφάλι
εις τα φαράγγια, στα γρεμνά θα πα να κατοικούμε
Κι ώστε να στένει ένας μας Τούρριους θα πολεμούμε»

Και λέει ο Δασκαλογιάννης:

Ορπίζω πως ογλήγορα σαν πάμε να μας δούσι
ζήσομε γη ποθάνομε θε να ξειουμπιστούσι

Οι Τούρριοι είχανε μπει στην Ανώπολη. Στο φαράγγι της Σαμαριάς ήτανε
γυναικόπαιδα. Οι Τούρριοι κατεβήκανε από το Ξυλόσκαλο και προλάβανε και
πιάσανε μερικό, μα έφτασε ο Μπουνατογιάννης με τους άντρες του και έσω-
σε τα περισσότερα.

Ο Δ.Ι. ήρθε η ώρα να αποχαιρετήσει τη Σγουρομάλληνη

Λέει "Γυναίκα μ'ακριβή και μπιστινό μου ταβρι

Με γνώση και με φρόνηση άκουσε το χαμπέρι

Εγώ θα πάω στου πασά μαζί του να μιλήσω

και δεν κατέχω και γοργό ανε γυρίσω πίσω

Έχε την έγνοια των παιδιώ ως είσαι μαθημένη

και να τα συλλογίζεσαι ξύπνια και κοιμισμένη

Πάντα μαζί με τσοι δικούς ξαδέρφια και μπαρμπάδες

με τσάδερφους και το'ανηφιούς π'αφήκαν οι αγάδες

Ορπίζω και με τον πασά εγώ πως θα φιλέψω

Αυτούς που σιλαβωθήκασι για να τσοι ξεμπερδέψω

Σαν άνοιξε τ'αχέλι ντου για να αποχαιρετήσει

ετρέχανε τα μάθια ντου έτσα που τρέχει η βρύση

Μ'απίτης και ξειόνησε να πάει τόσια κάτω

άρχιξεν η γυναίκα ντου και τον μοιρολογάτο

"Μισεύεις Δάσκαλε Γιαννιό κι έντα μου παραγγέρονεις;

Θωρώ το και κατέχω το πως δεν ξαναγιααίνεις

Ως πότε να σε καρτερώ και να σε περιμένω;

νά'χω τσι πόρτες ανοιχτές και το σκαμνί στρωμένο

Και της λέει ο Δασιαλογιάννης :

" Απού το Κάστρο νά'ρθω γω θάργήσω όπως κι αν διάξω
μα σα γιαέρω το για μιάς τα σπύδια μας θα σιάξω "
Μα βουρνωμένος προπατεί σαν πάει ν'αλαργάρει
κι'ετρέχανε τα μάθια ντου κι ας ήτον παληιάρι
Φτάνει στο Φραγκοκιάστελλο και στου πασά αποσώνει
κι εκείνος δίδει όρδινα και τονε ξαρματώνει

Αν και δε μας το διευκρινίζει ο Μπάρμπα Μπατζελιδε ο Δ.Ι.επαρουσιάστη
στην Ανώπολη και στη σηνέχεια των πήγανε στο Φραγκοκιάστελλο στην προσω-
νή έδρα του βεζύρι.Κάποιες πηγές μας λένε ότι εφτά παπάδες)μεταξύ των
οποίων και ο Πρωτόπαπας, και 75 άντρες, τον συνόδευσαν όταν πήγε στον βε-
ζύρι,μα εγώ πιστεύω στην ειδοχή ότι οι 75 άντρες με τους παπάδες πήγαν
όταν τον είχανε στον Εμπρόσνερο.Όταν ο Δ.Ι.επαρουσιάστηκε στον πασά μπο-
ρεί να τον συνοδεύανε λίγοι από τους συντρόφους του.Ο τουρκιιδε στρατός
από το Φραγκοκιάστελλο έφυγε μαζί με τον μεγάλο κρατούμενό τους και πή-
γανε στον Εμπρόσνερο στον πύργο του Αληδάκη ενώ ο στρατός ήτανε απλωμέ-
νος από τον Αλήιαμπο ως τον Φρέ.Ο πασάς ήθελε να βάλει στο χέρι και άλ-
λους Σφαιλιανούς και έστειλε στα Σφαιλιά την παρακάτω επιστολή(παγίδα)

Προς τους καπεταναύους των Σφαιλών

Με τον γενικό σας αρχηγό,τον οποίο θεωρώ φίλο και όχι αιχμάλωτο,επει-
δή παρεδόθει εις ημάς μόνος του,εμπιστευθείς δικαίως στην τιμιότητάμας
δεσα τας αναλόγους συμφωνίας τας οποίας ή πρέπει να παραδεχθείτε και εφ-
σείς όλοι ή αν δε τις παραδεχθείτε να επιστρέφομεν πάλιν και με τη βο-
ήθεια του Θεού να σας καταστρέφομεν κατά κράτος.Ας συμφωνιαί μας είναι
Α'Να μην επιστρέφει ο αρχηγός σας Δ.Ιωάννης επί τρία έτη,ούτε οι αδελ-
φοί του,αλλά να μένει πάντοτε μαζί μας περιποιούμενος αναλόγως της θέ-
σεώς του.Β'Να γράψητε επισήμως ότι αναγνωρίζετε ανωτάτη αρχή της Κρήτη
την τουρκιική κυβέρνηση.Γ'Ως απόδειξητης υποταγής θέλετε πληρώνει κατ)
έτος 5.000 γρόσια ως φόρον χωρίς να ενοχλείσθε από τους εισπραχτορες
των εβδομών κατὰ τα ισούλια της Κρήτης.Θα έχετε δε τα όπλα σας και θα
διοικηθήθε ως και πρότερον με τα ήθη και έθιμά σας."

Η παραπάνω επιστολή του πασά είναι μια απόδειξη ότι οι Σφαιλιανοί μέ-
χρι τότε,δεν αναγνώριζαν την τουρκιική διοίκηση,δεν πλήρωναν φόρους και
ότι αυτοδιοικούνταν

Στην Παναγία του Πετρέ στο Αρσιφου εμαζευτήσανε 24 καπετάνιοι για να
αποφασίσουνε πως θα αντιμετώπισουνε την επιστολή του πασά.Τελικά αποφά-
σισανε ότι έπρεπε να παραδεχτούνε την ήτα τους και οι όροι που αναφέρν
νταν στη "συνθήκη" δεν ήταν ταπεινωτικοί και θα έπρεπε να τους δεχτούν

Την άλλη μέρα 7 παπάδες ,μεταξύ των οποίων και ο Πρωτόπαπας,(που αν
και ήταν αντίθετος στην επανάσταση εμπήκε ηρωικά στον πόλεμο) και μα-

ζέ ήτανε 75 παληιάρια με τον σημαντιό Μπουνατογιάννη. Επιστέφανε σ'την επιστολή του πονηρού και δόλιου Ασιάτη και κατεβήκανε στον Εμπρόνερο για να δούνε το Δασιαλογιάννη, μα ο πασάς, μάλις φτάσανε τους ξαρμάτωσε τους έβαλε χειροπέδες και τους πήγε στο Μεγάλο Κάστρο.

Ούλους τσοι μπέμπει μαζωχτούς αλισυδοδεμένους
 Πολύ τσοι βασάνισανε στο δρόμο τσοι καημένους
 Στο Κάστρο μολις φτάσανε εις τω Χανιά τήν πόρτα
 χάμω ειηλίστειν ο λαός στα μαραμένα χόρτα
 Γλακούν οι Τούρκοι για να δούν, ούλοι μικροί μεγάλοι
 τον πρώτον απού σήνωσε του βασιλιά κεφάλι

Και αρχίζει το μαρτύριο των ανακρίσεων

Καλώς τονε το Δάσιαλο τον πρώτο των κουρσάρω
 απού μου μήναν κι έλεγε ται χώρες σου θα πάρω
 Σαθέλεις Δάσιαλε Γιαννιό να μην κακιαποδόσεις
 πες μου έντά'τον αφορμή πόλεμο να σηιώσεις;
 Οι Σφαιλιανοί δροσίματα, χαράτσια δεν εδίδα
 Πέ μου έντά'τον αφορμή κι έπεσες στην παΐδα;
 Και Σφαιλιανός δροσίματα δεν εδιδε ποτές του
 Ο βασιλιάς τα χάριζε για χάρη τη νενές του

Και ο Δασιαλογιάννης απαντά:

Τση Κρήτης το' άλλους χριστιανούς απού'νιε στο σουλτάνω
 δεν τα' έχετε για τίβοτοι στον ισόμο τον απάνω
 Γιαυτό και γω αποφάσισα την Κρήτη να σηιώσω
 κι απού τα νύχια των Τουρκιά να την ελευτερώσω
 Πρώτο για την πατρίδα μου, δεύτερο για την πίστη
 Τρίτο για το' άλλους χριστιανούς που βρίζουνται στην Κρή
 Γιατί κι αν είμαι Σφαιλιανός, παιδί τση Κρήτης είμαι
 και να θωρώ τσοι χριστιανούς στα βάσανα πονεί με
 Πάλι ξαναρωτά τονε "Πε μου Δασιαλογιάννη
 Ποιούς φίλους έχεις στο Μωριά και μπιστικούς στη Μάνη;
 Λέει του "Σώπασε πασά, μόνο τα λόγια χάνεις
 Κομμένο'ναι το δίχτυ σου, το φάρι δεν το πιάνει
 Και λέω σου'το καθαρά. ούλά'σάν απού μένα
 Οτι κιαν θέλεις κάνε με, μη βλάφεις μπλιό λιανένα
 Ανέν και θέλεις άφης με, μα μι ώρα με φτάνει
 Να παραγγείλω στα Σφαιλιά με το Μπουνατογιάννη
 Ναπέτ τση Σγουρομάλλινης να μη με περιμένει
 και να φορέσει φορεσιά μαύρη σιοτεινιοαομένη

Και λέει ο πασάς

Άφης ται ται παραγγελιές Δάσιαλε για την ώρα

γιατ'έχομε λογαριασμό σαν ήρθες εις τη χώρα
 Και ο Μπουνάτος στα Σφαιριά γλήγορα δε θα πάει
 Κι εσέν κι ενέκνο Δάσκαλε το κύμα θα σας φάει

Και πάλι ο Δασκαλογιάννης

Θωρώτο και νατέχω το πως θα μασε χαλάσεις
 Στη θάλασσα γη στα σικυλιά ρίξε με να χορτάσεις
 Μα ώποτε να στέκουν τα Σφαιριά και Σφαιριανοί να ζιούνε
 Τουσι Τουριούς θα τουσι πολεμού και θα μένδληθούνε

Μα οργισμένος ο πασάς λέει

Για δείτε το γκιούρμπαση που θε ν'αποιοτήσσει
 και μέσα στο σεράι μου για να με φοβερίσει
 Γλήγορα πάρετέ τονε ναφύγει από κοντά μου
 να τονε δω δέχως πετάι να δροσιστεί η καρδιά μου

Ο πασάς θα τον είχε καθαρίσει προ πολλού μα επέσευε μεταχειριζόμενος διάφορες πονηριές ότι θα προσελίσει να βάλει στα χέρια του και τους αδελφούς του. Αφού όμως έπαψε να ελπίζει ότι θα πιάσει και άλλους, εδι-άταξε και οδηγήσανε το Δ.Ι. την 17 Ιουνίου 1771 στην πλατεία που είναι σήμερα το άγαλμά του, τον βγάλανε απάνω σε μια εξέδρα και ο δήμιος τον έγδαρε ζωντανό, βγάζοντας λουρίδες τις σάρκες του. Του είχανε ένα καθαρέ-φτη μπροστά του" για να βλέπεις καπετάνιε πως σου πηγαίνουνε τα κού-μινά" Έφέρανε δεμένο και τον αδελφό του Δ.Ι. Νικολάο και παρακιολουθούσε τη σιηνή και δεν άντεξε ο καημένος μα παραφρόνησε. Τουριουός πολιτισμός

Από τους αιχμαλώτους που πιάσανε οι Τουρκοί άλλους εσιοτώσανε και τους πουλήσανε δούλους. Από αυτούς που κατεβήκανε στον Εμπρόνερο, όσους δεν σιοτώσανε τους θάλανε στον κούλε του Ηρακλειού όπου να ενεί πέθανανε πολλοί από τις υστερήσεις. Μετά τρία χρόνια καταφέρανα να απ-δράσουνε οι περισσότεροί όσοι ζούσανε αιόμα μα όταν τους πήρανε χαμπά-ρι τους κυνηγήσανε και σιοτώσανε πολλούς. Αυτοί που προλαβανε να απομα-κρυνθούνε, ένα μέρος πήγε στον Κουσό και τους προστατέφε ο Κουρμούλης. Ένα μέρος αιόμα πήγε στη Γέργερη και τους προστατέφε ο Βαγιωνής που τους πήγε στον Ρούβα και τους έκρυβε σε μια τρύπα και ενεί τους τροφο-δοτούσε. Φαίνεται όμως ότι ενεί τους έπιασε χιονιά και πέθανε ο Πρωτό-παπας και δυο συντρόφοι του. Τα οστά τους τα φέραμε το 1985 στην Ανώπο-λη 212 χρόνια μετά το θάνατό τους και τα τοποθετήσαμε δίπλα από το άγαλμα του αρχηγού τους. Όσοι επιζήσανε μετά την απόδραση εστεύανε τον ταχύποδα Ανωγειανό Γιώργη Σουλτάτο και ειδοποίησε στα Σφαιριά και φέρα-νε μουλάρια και τους παραλάβανε από του Αγίου Αντώνη τα Χάλαρα νοτιώς νοτιώς του Ροδανίνου.

Εις τα Σφαιριά αποσώσανι και πήγαν στα χωριά των

Δεν ηύραν ται γυναίκες των, δεν ηύραν τα παιδιά των
 Αναστενάζου θληβερά και κλαίνε βουριωμένα
 Πώς αποδοκίαν τα Σφαιλιά τα πολυπονεμένα
 Πού είνιε οι γι-άντρες τω Σφαιλιώ, ούλοι μικροί μεγάλοι
 Απού πρωτοσημάσανε του βασιλιά κεφάλι
 Πού ειν η Χώρα τω Σφαιλιώ με τα πολλά καράβια
 με το 'εκατό τζη ενιληοιές, ταπλούσιιά τζη σεράγια

Όπως έχουμε πει ή σπουδαιότερη πηγή για την επανάσταση του Δ.Ι. ήταν ο Μπάρμπα Μπατζελιός, ο άνθρωπος αυτός ήτανε και βοσκός και λόγιος, και και ιστορικός και ποιητής, και αγράμματος και λογοτέχνης. Ευτυχώς που είχε την έμπνευση να ενσωματώσει στο έπος που έγραφε την ταυτότητά του γιατί διαφορετικά δε θα δεχότανε σήμερα κανείς ότι μπορούσε ένα τόσο σημαντικό έργο να έγινε από έναν αγράμματο βοσκό των Σφαιλιών

Εγ' Αναγνώστης του παπά του Σήφη του Σιορδύλη
 Αυτά που σας δηγηθήγια με μπένα με κοντύλι
 Αρχίνηξα και τά'γραφα λιγάκι κάθε μέρα
 και στην παπούρα ειάθου μου στον Κύβεργο από πέρα
 Ες την Παπούρα ειάθουμου, γιατί ήμου γγαλονόμος
 και με το μπάρμπα Μπατζελιό, απού ταν τυροκόμος
 Εγώ ειράθιουν το χαρτί κι ειράθιου και τη μπένα
 κι αυτές μου τα διγούντανε και τά'γραφα ένα, ένα
 Τραγουδιστά μου τά'λεγε γιατί είναι ρημαδύρος
 Γιατ' έχει απού το Θεό το πλιά μεγάλο δώρος
 Πολλά τα μάθια ντου είδασι κι αιούσσασι τ'αυτιά ντου
 Βάσανα πάθη και καημοί ασπρίσαν τα μαλλιά ντου
 Στα χέλια εφτανόσια ογδόντα εξε-έτος
 Που του Δασιάλου τον καιρό δειάζε χρόνια οφέτος
 Σαν ειγιδάρης ο φτωχός, πο κάτω από'να πρίνο
 Τά'γραφα ως ειάτεχα. Τω γνωστιώ τ'αφήνω

Ο Δασιαλογιάννης ήτανε γιος του Βλαχαντρουλή από την Ανάπολη. Ήξερε στη Βλαχιά ένα διάστημα, Αμα ήρθε στην Ανάπολη, επειδή ήξερε πολλά γράμματα αιούγετο "Δασιαλός" όπου αυτό κατέλιξε επώνυμο (ήξερε απταίστως ρωσιλιά και ιταλιλιά και λίγο ισπανιλιά) Ητανε πρώτος ανηψιός του Γιάννη Πρωτόπαπα και αδερφούς είχε τον Παύλο, το Νικολάη (που αιούγετο και "Σγουρομάλλης"), το Γιώργη, το Μανούσο και μια αδερφή την Κατίω. Παιδιά κατά τον Π. Κελαϊδή είχε τον Ανδρέα, τη Μαρία, την Ανθούσα και την Ελευθερούσα. Όμως κατά τον Παπαδοπετράη, είχε και άλλο γιο τον Νικολάη που ίσως πέθανε νέος γιατί δεν τον σηναντάμε στην ιστορία και αιόμα ο Παπαδοπετράηης μας γράφει ότι ο Δ.Ι. όταν θα άρχιζε την επανάσταση έστειλε τις μικρές του κόρες στα Κύθηρα. Ήδιάβασα κάπου ότι την μικρότερη κόρη

του Δ.Ι.τη λέγανε Χρυσή και ότι την πήρε ένας Βαρδινογιάννης.Η γυναίκα του Δ.Ι.,η Σγουρομάλλινη ήτανε από το Ρέθυμνο μα δεν ξέρομε από ποιά οικογένεια..Την κόρη του τη Μαρία την πήρε γυναίκα του ο πλούσιος Αχμέτ πασάς.Ήτανε καλός άνθρωπος και την αγαπούσε και της επέτρεπε να λατρεύει τη θρησκεία της.Πέθανε όμως γρήγορα και αυτός και τα δυο παιδιά τους και η Μαρία το 1816 πήγε καλόγρια στην Ώνο με το όνομα Πελαγία.Τη δεύτερη κόρη του Δ.Ι.την Ανθούσα την πήρε ένας Σφαιλιανός Γ.Δασκαλάκης και κατοικήσανε στις Δαφνές Ηρακλείου.Γιος της ήτανε ο οπλαρχηγός Α.Παχυνάκης οπλαρχηγός που σκοτώθηκε από τους Τούρκους στη μονή Τοπλού.(επειδή ήτανε παχίς τον ονόμασαν Παχυνάκη).Την τρίτη κόρη του Δ.Ι.την Ελευθερούσα την πήρε ένας Τούρκος βαλής της Σμύρνης ο Γιαλί Χουσεΐν μπέης,βιασώς και αυτός.Κάνανε δυο παιδιά μα αφού γοργόπέθανε ο ένας,τα παιδιά τα έκανε χριστιανάκια.Για την τέταρτη κόρη τη Χρυσή εδιάβασα κάπου ότι την πήρε ένας Βαρδινογιάννης που επειδή αγόρασε ένα κτήμα από τον Τούρκο Πασαραμαντή,αιούγετο και "Πασαραμαντής.Ο Ανδρέας του Δ.Ι.άφησε τρεις γιούς.Το Γεώργη,που για τη λεβεντιά του αιούγετο"Τσελεπής" και σκοτώθηκε στην Κάντανο σαν αρχηγός 1500 ανδρών τον Δεκέμβριο του 1821.2)Το Νικολάκη που πήρε γυναίκα από καλή βυζαντινή οικογένεια Κατακουζίνου ενώ κατά άλλη πηγή ήτανε Καρατζά 3) Τον Γιάννη που τον πήρε ο Μ.Ναπολέων όταν προσέγγισε στο Λουτρό και τον είχε αρχηγό της ανακτοριικής φρουράς και αργότερα εκπαιδευε Ράλλους στα όπλα.4) Τον Μανούσο που πήρε γυναίκα από τους Μάρους του Ασιώφου και που ήτανε γιος του ο Γεώργιος" Οδευτερος Τσελεπής" και σκοτώθηκε στο Λιμνί της Ανώπολης την 5-3-1867 σαν αρχηγός των δυτ.Σφαιλιών και τον διαδέχτηκε ο αδελφός του Νικολάος.Ο Γεώργιος Δασκαλάκηςγιος του Νικολάου και της Ηρακλείας,εγγονός του Δ.Ι.σαν φοιτητής Ιατρικής προσέφερε τις υπηρεσίες του στους επαναστάτες το 1866-67είχε και τρεις κόρες ο Ξ.Δασκαλάκης όπου τη μία πήρε ο Γιωγανομάριος,από τους Δασκαλιανούς του Καλλιμαράτη και γιος της ήτανε ο Γεώργιος που σαν αρχηγός των νυχτοπολεμιστών,οι Τούρκοι τους λέγανε Σεϊτάν ταιζίμ και αυτός αιούγετο Δαιμονάκης και σκοτώθηκε αρχηγός 150 αντρών και σκοτώθηκε το 1821 Μάρτιο μήνα μαχόμενος κατά των Τούρκων.Έίχε και μια αδελφή ο Δ.Ι.την Κατίω που την πήρε ένας Κριαράς.

Η επανάσταση του Δ.Ι.εστούχισε στους Τούρκους 6.000 νεκρούς.Εστούχισε και στους Σφαιλιανούς 3.600 νεκρούς και αιχμαλώτους και 1.500 νεκρούς από καιουχίες και υστερήσεις.Ακόμα φύγανε περί τις 4.000 στις Κυριάδες και τα Εφτάνησα,γιατί δεν τους έμεινε ούτε σπύτι,ούτε ζώα,ούτε περιουσία.Εστούχισε και 75.000 δίστηλα τα οποία έσωσε και εξ ολοκλήρου τα δέθηκε ο Δασκαλογιάννης.Με όλον ότι ήτανε κυριολεπτικά καταστρεφμένοι Σφαιλιανόςπριν περάσουνε 4 χρόνια διαλύσανε τον Αληδάνη στον Εμπρόδοναφο

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ο τόπος πολύ σπάνια ήρωες τέτοιους βγάνει
 Και πατριώτες φλογερούς σα τον Δασκαλογιάννη
 Σημαντικές εφοπλιστής ήταν στην εποχή του
 Τέσσερα τριονιάταρτα είχε στην κατοχή του
 Τούρκοι και τούρκοιες αρχές δεν ήταν στα χωριά του
 μα για τους άλλους Κρητικούς πονούσε η καρδιά του
 Αυτόν στην επανάσταση είχαμε πρωτοπόρο
 Πρώτος αυτός τον έριξε της λευτεριάς το σπέρμα
 Αρχισε επανάσταση με έξοδα δικιά του
 Έδωσε πλούτη και ζωή, μα και τη φαμελιά του
 Ετόλμησε και χτύπησε μια αυτοκρατορία
 Με δυο χιλιάδες Σφαιριανούς έγραψε ιστορία
 Τους Ρώσους επερίμενε να συμπαρασταθούνε
 Μ'αυτούς δεν ετολμήσανε να παρουσιαστούνε
 Και όπως ήταν φυσικό σε λίγες εβδομάδες
 στην επαρχία των Σφαιριών εμπήκαν οι Μπουρμάδες
 Πεφτει φωτιά και θάνατος στον τόπο απ'άκρου εις άκρη
 Το χώμα εζυμώθηκε με αίμα και με δάκρυ
 Μόνο η δόξα στα Σφαιριά φτερούγιζε αιόμα
 μα δεν πατούσε εις τη γη γιατί έπαιγε το χώμα
 Μαχόμενοι και άμαχοι επέσανε χιλιάδες
 Έξι χιλιάδες πέσανε κι από τους Τουρκαλάδες
 Ο Δάσκαλος εσήμωσε να τους καταπραΰνει
 γιατί εφοβήθει Σφαιριανός κανείς πως δε θα μένει
 Το χέλια εφτακόσια και εβδομήντα ένα
 Κοντά στο χρόνο, στου πασά πολλά 'χε τραβηγμένα
 Τον μήνα τον Ιούνιο εις τις δεκα επτά του
 εστείλανε το Δάσκαλο γδαρμένο του θανάτου
 Και τον εγδάραν ζωντανό εις το Μεγάλο Κάστρο
 Μα λάμπει ακόμα και νεκρός όπως της μέρας τ'άστρο
 Και το δέντρο της λευτεριάς που άπειρε δεν εχάθει
 Εβγαλε φύλλα και κλαδιά και μυρωδάτα άνθη
 Με αίμα το ποτίζανε και το καλλιεργούσαν
 για τη θεά τη Λευτεριά κι ετουριοπολεμούσαν
 Του δέντρου οι αιριβοί καρποί, μέχρι να ωριμάσουν
 χρόνοι πενήντα κι εκατό έμελλε να περάσουν
 Ο ήλιος της Ελευτεριάς ανέτειλε με χάρη
 κι εφύγανε οι βάρβαροι με το μισό φεγγάρι
 Αιώνια η μνήμη σου Γιάννη Δασκαλογιάννη
 Χαρά στην Κρήτη που μρεφές σαν τη μορφή σου βγάνει
 Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

Στις 18-6-2010 στο Ηράκλειο στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου έγι-
 νε συνέδριο για τον Δασκαλογιάννη και με κάλεσαν και τραγούδησα το
 τραγούδι μου αυτό από τη θέση των συνέδρων.

Ο ΜΑΛΙΚΙΑΝΑΓΑΣ ΤΟΥ ΕΜΠΡΟΣΝΕΡΟΥ ΙΜΠΡΑΪΜ ΑΛΗΔΑΚΗΣ
Ομιλία από το "ΚΡΗΤΗ 1" TV την 18-8-1998

Ο ξαιουστός για τον πλούτο του, τη δύναμή του και τη σιληρότητά του Ιμπραήμ Αληδάκης, ήτανε ο μεγαλύτερος τιμαριούχος στο νησί της Κρήτης. Ήτανε ο μόνος που είχε το δικό του "Μαλικιαναγάς". Οι βοσκίτοποι του φτάνανε από τον ποταμό Μουσελά μέχρι τα κεραιδιά και τις βορεινάδες των Λευκών ωρών και αινάμα στα Σφαιδιά πλησιάζανε στα χωριά Ασιούφου και Καλλιμαράτης. Ήθελε να αλλιεργήσουμε ειπάσεις στα χωριά μέχρι τα Φοικαλαριά και αινάμα στα Χανιά και μας λέει ο λαϊκός ποιητής για τον Αληδάκη:

"..Πού'χε κοπάδια αλάλητα και κάμπους και λειβάδια
και μητατοιαθήματα και βρύσες και πηγάδια
Δάσα βουνά και χειμαδιά, στέρνες και ποτιστήρια
Κουράδια τ'αγγριγιόβουξδα, κουράδια τα μεγύρια
Λιόφυτα και λετριβιδιά, χαλέπες και χωράφια
και στα Χανιά στο τοπαλτί μετόχια και κουνάια
Περβόλια, μελισσοθήπους, αμπέλια, πατητήρια
Αλώνια και ζευγόσιπτα και χόρτα και τσαξίρια
Μητάτα εινοστέσοερα έστενε στην αράδα

Συγκρατηχτά από τη Γωνιά να πάει στη Λειβάδα

Ήθελε φρουρά πάντα γύρω στους 200 άντρες και 150 άτομα μόνιμο προσωπικό υπαλλήλους και εργάτες. Ήθελε πλέον έβραζε αγγαρεία οιογενειακά τους χριστιανούς και του δουλεύανε και τους αντιμετώπιζε με ιδιαίτερη σιληρότητα. Τους έβραζε καλοσύνια και τα τρώγανε (ένα χόρτο με αποικροστική μυρωδιά). Όπως άκουσα από γέροντες όταν ήμουνα παιδί, έδινε φαλίδια στους "γυιαούρηδες" και ντους διάταζε να κόβουνε τα ανθάκια από τους αγιαράθους για να φτάνουνε οι προβοσίδες των μελισσών να παίρνουνε το νέκταρ. Αγαρούσε και βασάνιζε τους κατοίκους του Αποικρώνα και της ανατολικής

Κυδωνιάς. Όμως τους Σφαικιανούς που του κλέβανε τα ζώα του τους έλεγε "Οι κιακοί γείτονες από τον ψηλό τόπο". Μετά την επανάσταση του Δασιαλογιάννη, που το είχανε και περισσότερο ανάγκη, του κλέβανε συχνότερα

Ίντα να κάρουν οι φτωχοί, ότι είχαν αποκάμα
Και πού θε να χτυπήσουνε για να γυρεύουν πράμα
Δεν έχουνε να βόσκουνε, να σπέρνουν, να θερίζουν
Πολλά κιακά τσοι βρήκασε, πολλά τσοι τριγυρίζουν
Καράβια μπλεϊό δεν έχουνε να τώνε κουβαλούσι
κι αν δεν σφριφογυρίζουνταν κιακά θελα περνούσι

Μ'αυτοί δεν ήσαν κουζουλοί να κάρου να ζαρώσου
Στα ριμασμένα τα Σφαιδιά τη πείνας να κάρωσου
Αποικροσούνταν χαμηλά τσ'αγάδες κι ετρυγούσα
Βούγια και γιδοπρόβατα απάνω ειουβαλούσα
Βούγια και γιδοπρόβατα ειάναν έσια πάνω

και γενιτοάρους δεν ψηφού, πασά μουδε σουλτάνο
 Κι απ' ούλους ενεντρώνασι αυτό τον Αληδάκη
 που ήταν στον Αποιδρώνα αιούλι στο χαράκι

Μα και ο Αληδάκης είχε δώσει οδηγίες στους ανθρώπους του να "αποσιυλα-
 κούνε" τους Σφακιανούς

Μούδε και δεν εντρέπεντο να λείει τω βόσκω ντου
 Να μπιζιλιάρου Σφακιανούς να κάνει το σιοπό ντου
 .....

Κι εμπλέκουνταν τσοι Σφακιανούς, όπου θελα τσοι σμίξου
 Σε πόλεμον επιάνουνταν, όπου θελ' απαντήξου
 Γιατ' απού τον αγά ντωνε ήσα δασιαλεμένοι
 Να μην αφήνου Σφακιανό στον τόπο του να μπαίνει
 Κι αυτούρους και τα ζά ντωνε να τ' αποσιυλακούς
 Στον εδιικό ντου το ναγέ πόδα να μην πατούσι

Και ο Αληδάκης και οι Σφακιανοί δεν αιολθάνονταν άνετα και συχνά εσιέ-
 φτεντο η μια μεριά πώς να βρει τρόπο να εξαφανίσει την άλλη. Ήιδικά ο
 Αληδάκης, βλέποντας εξαντλημένους τους Σφακιανούς από την επανάσταση
 του Δασιαλογιαννη εθεωρούσε ότι τότε ήτανε ευκαιρία να εξαφανίσει τους
 σφακιανούς

Κάποια φορά τα πρόβατα του παπά-Σήφη από τον Καλλιιράτη εμπήγανε στη
 μαδάρα του Αληδάκη και οι βοσκοί του τα πήρανε όλα και τα πήγανε στον
 Εμπρόσνερο του αφέντη τους. Ο Αληδάκης ήξερε ότι είναι κατοχώνευτα τα
 πρόβατα του παπα-Σήφη και διάταξε να του επιστραφούνε μα ο παπά-Σήφης
 επήρε παρέα και πήγανε στη Ροδαρέ στου Αληδάκη το μητάτο και όσοι βο-
 σκοί αντιδράσανε τους σιοτώσανε, τους άλλους τους δείρανε και τους διώξανε.
 και αυτοί πήρανε τα πρόβατα, τα τυριά και τα σιετή του μητάτου και τα
 πήγανε στον Καλλιιράτη και τις μαδάρες που τις είχε κατοχέφει πιο πα-
 λιά ο Αληδάκης, τις κατοχέφανε και αυτοί τώρα και ούτε τα πρόβατα, ούτε
 οι βοσκοί του Αληδάκη δεν ξαναπατήσανε εισεί. Κατά το παράδειγμα των Καλλι-
 ιλιρατιανών κατοχέφανε και οι Ασιυφιώτες τις μαδάρες στου Δέσιο και
 στο Κλίμα που και παλιότερα ήτανε διικές τους. Και μας λέει ο ριμαδόρος:

Και μιαν ημέρα τα σφαχτά του παπα-Σήφη φεύγου
 και μέσα στη μαδάρα του επήγασι και μπαίνου
 Κι αρπούσι ντα σιγιούραδα, κιανένα δεν αφήνια
 Πεσιέσι του Μπρατζμ αγά στο Μπροσνερο τα πήγα
 Μα εσηιώθει κι ο παπάς στη Ροδαρέ και βγαίνει
 και το μητάτο του αγά στον Καλλιιράτη πχαίνει
 Ούλα τουπιά, ξεπορταρές, λαβέτζια κι αρμεγάρια
 Κανιιά, μυζήθρες και τυριά, κι όσα ήβρασι κουράδια
 Χαλούν και τα μητάτα του και πέτρα δεν αφήνια

Του παπά-Σήφη τα σφαχτά πολλά ξινά του βγήια

Θεωρώντας ευάλωτους τους Σφαιλιανούς ο Αληδάκης αποφάσισε να τους χτυπήσει για να μην τους έχει μόνιμο πρόβλημα. Εζήτησε από τον βεζύρη ενίσχυση για να πετύχει το σκοπό του, μα αφού δεν του υποσχέθηκε συμπαράσταση ο βεζύρης άρχισε να στρατολογεί από όλη την Κρήτη Τούρκους για τα όπλα και χριστιανούς για σκουλιέρηδες και για βοηθητικές υπηρεσίες και ακόμα συγκέντρωνε εφόδια και πολεμοφόδια. Οι Σφαιλιανοί μάθανε τις κινήσεις του καιού γέιτονα και μαζευτήκανε προύχοντες και καπεταναίοι κάτω από τη σιά ενός πρίνου υπό την ηγεσία του Μανούσσια και αποφάσισαν να μην αφήσουν τον Αληδάκη να κουράσει για να βγει στα Σφαιλιά να τους γυρεύει μανα κατεουσνε αυτοί να τον συναντήσουνε στον Εμπρόσνερο και εκεί να λύσουνε τις διαφορές τους.

Μια αυγή λοιπόν της άνοιξης του 1774 τέσσερα χρόνια μετά την κατάρση των Σφαιλών από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, πριν φέξει η μέρα οι Σφαιλιανοί είχανε πολιορκήσει τον πύργο στον Εμπρόσνερο. Μαζί είχανε 18 γυναίκες και 14 παπάδες. Είχανε συλλέξει τις πληροφορίες που τους ήτανε απαραίτητες και ξέρανε ότι ήταν πρωί άνοιγε το παράθυρο και έδινε διαταγές και οδηγίες στους ανθρώπους του, και είχανε τοποθετήσει δυο καλούς σκοπευτές σε κατάλληλες θέσεις για να ξεκινήσει το πατίρντι με το θάνατο του θηρίου. Για κακή συμπτωση όμως, δεν πήρε φωτιά ούτε το ένα ούτε το άλλο όπλο των σκοπευτών και όχι μόνο που δεν τον σκοτώσανε, μα τους πήρανε και χαμπάρι και άρχισε κανονική μάχη, και λέει ο ριμαδόρος

Τρεις χρόνοι μόνο πέρασαν, τσοι τέσσερις απάνω
που τα Σφαιλιά τα ρεμαξε τ'ασιέρι του σουλτάνο
Που κι ο Αληδάκης σέφτηνε ασιέρι ν'αρματώσει
να πα να βρει τσοι Σφαιλιανούς να το 'αποτελειώσει
Στο Μπρονιερο εις το χωριό κανει το 'ετοιμασίες
κι ασιέρια γράφει διαλεχτά πεζούς και ατιλήδες
Ψωμιά, μπαρουτσια κι άρματα, τον πύργο που γεμίζει
και ταχτινά τσοι Σφαιλιανούς στέκει και φοβερίζει
Πως στα Σφαιλιά σαν τσοι χοχλιούς θα βγει να τσοι μαζώνει
Κι αν βγούνε και στη Σβουριχτή κιανεις δεν του γλιτώνει
Ζιμιό αποφάσισαν κι αυτοί να τονε φοβερίσου
Να κατεβού στο Μπρονιερο να τονε ξεφτυλίσου
Για δεν τονε βακούσι μπλειό, σα σιύλος τσοι μπαχίζει
Να τσοι μαζώνει από παντού και να τσοι τριγουνέζει
Να ξανακάνουν πόλεμο εις'αποφασισμένοι
Στ'Ασιύφου πρεμαζώνουνται στραθιώτες αντρειωμένοι
Στ'Ασιύφου εις το σώχωρο, εις το δροσιό του πρίνου
Καλοί καιοί μονομεριού να ειδούν έντα θα γίνου
Γυναίκες, γέροντες, παιδιά, ούλοι μικροί μεγάλοι
Εκειά μονομεριάσανε να κάμουν ένα χάλι

.....

Λέει των ο Μανούσσινας με τη χοντρή φωνάρα
 και με την ποιαμίσσα του και την πλατέ ζωνάρα
 Απού'τανε κι η γι-αφορμή για να πρεμαζωχτούνε
 Κι εδώ σαν του πνευματιού τα λόγια του γροισούνε

- Μωρέ παιδιά γροισετε κι εμένα τη βουλή μου
 Απού σε τέθρια βάσανα άσπρισε η κεφαλή μου
 Δεν κρινω ν' ανημένομε μητε να καρτερούμε
 Τον Αληδάκη γλήγορα επά να τονε δούμε
 Μετρήοετέ το γνωστικιά, πως δε μαςε συμφέρει
 Ελε τα Σφανιά να ξαναβγεί το τούριλιο ασιέρι
 Θα κάψουν την καλύβα μας , ως τηνε ξανακάμα
 Κι ούλη η φτωχειά μας θα χαθεί κι αν έχομεν και πράμα
 Κι όσοι γλιτώσουν ύστερα θα μένου δίχως βράια
 Και σπιθκια και νοικοιυριά θ' αρχίσουν απ' την άικρα
 Γιατ' ο Αληδάκης το σικλί, ειν αποφασισμένος
 Γη εμείς να ξεκληρίσομε γη ειέινος ξεβγαρμένος
 Μον'ας αποφασίσομε κιάτω να κατεβούμε
 Στο Μπρόνιερο στον πύργο του να πα να τονε βρούμε
 Να μην του δώσομε καιρό ασιέρι να σηκώσει
 Να κάμει ούλες τοι δουλειές να'ρθει να μας πλακώσει
 Και σαν τονε ξεινάρομε γλιτώνουν τα παιδιά μας
 γλιτώνουνε τα έχει μας και τα νοικοιυριά μας
 Κι ο βασιλιάς θε να το δει το δικιο το δικιά μας
 Καλά που του το κάμαμε, θα πεί κι ας είν εχθρός μας
 Κ'οι Τούριοι δεν αποιστού, κιανένας δε σημώνει
 Γιατ' κι αν ελιγάνομε φοβούνται μας αιόμη
 Ο Μπεγοδασιαλόπαπας λέει κι άλλοι παπάδες
 Μέσα απου την Ανώπολη κι απού τσοι Κομητάδες
 Ο παπά-Σηφης Σιορδαλής κι ο Χαρτζιδογιωργάκης
 Μπουρδούνης Σηφοδάσιαλος και ο παπά-Μωράκης
 Βλάχοι και Μαυροπάτεροι είπασιν την βουλήν των
 Να πά να βρούσι τον αγά ήτον η γι-αφορμήν των
 Κι εμείναν ούλοι σύφωνοι κι απόφασην ειόμά
 Να πα να βρούσιν τον αγά χωρίς κιανένα πράμα
 Επε κι η Πατσουροζαμπιά «Κι εμείς θ' αρματωθούμε
 Κ' η Νικολέτα κι η Χρυσή και θα σας αιλουθούμε
 Μαζέ θα πολεμήσομε, μαζέ κι ανε χαθούμε
 Κι εμείς εβαρεθήκαμε τσοι Τούριους να γροισούμε»

«Ούλες μαζέ σας θάρθομε» φωνιάζει η γι-Αρχοντούλα
 Και η Λουπασιατεριά και η Παπαδοσοφούλα

Κι ως τα γλυκοχαράματα το Μπρόνιερο κυλιώνου
και δύο παιγνιώτες διαλεχτοί στον πύργο αποσώνου

.....
ο Καραβάνος είναι ο γέρος κι άλλος που τσοι Μπουζίδες
Αυτούς τσι δυό διαλέξανε γιατ'ήσαν αγουτζίδες
Μα τ'αριομπούζια τ'άτιμα του κάμασι χατήρι
γιατ'ως επρόβαλε πρως απου το παραθύρι
Εμονοπαίζαν του κ'όι δυό μα κείνα δεν επίρα
Και βάσανα, κι άλλης λοής του φύλαγεν η μοίρα

Εσυνεχίστηκε λοιπόν ο πόλεμος και ο Αληδάκης έμεινε μόνος με τη φρουρά του και τους σιστώσανε οι Σφαιριανοί μέχρι τον τελευταίο καιμο απολογισμός ήτανε από την πλευρά του Αληδάκη 150 Τούρκοι και 50 Έλληνες που ήτανε στην υπηρεσία του, και από τους Σφαιριανούς 18 άντρες και 2 γυναίκες. Ούτε οι Τούρκοι από τον Εμπρόνερο και τα γειτονικά χωριά δεν συμπαρασταθήκανε στον Αληδάκη, μα ούτε οι χριστιανοί δεν συμπαρασταθήκανε των Σφαιριανών, ενώ βλέπανε το πατιρντί που διεξήγετο.

Σαν είδαν τέτοι χωρατό τη ράχην εγυρίσα
Σπίθια κι οζά και πράματα ούλα τα παραιτήσα
.....

Κι αφήσαν τονε μοναχό, το δόλιον Αληδάκη
Κι εφάγαν τον οι Σφαιριανοί ως το ιολατσιδάκη
.....

Κι αυτόνο και το'αθρώπους του ούλους τσ'εκαταλύσα
Μεσα στον πύργο ζωντανό κι ανένα δεν αφήσα

Στη συνέχεια ο λαϊκός ποιητής αναφέρει τους Σφαιριανούς που δώσανε τη ζωή τους για να απαλλάξουνε την περιοχή από αυτό το αιμοβόρο θηρίο.

Μα κλαίσινε κ'οι Σφαιριανοί καμπόσους αντριωμένους
Λιοντάρια στην παληαριά, στον πόλεμο αξιωμένους
Κλαίσιν το Μπουζοθόδωρο πούχε μεγάλο νόμι
Και το Φλεφλέ το Σταβιανό και τον Πατερογιάννη
Τον Καναιογερώνυμο, ακού ήτον αντρειωμένος
Κ'ήτونه και μοναχογιός περίσσια χαϊδεμένος
Κλαίσιν το Σιορδαλαντρουλή τον όμορφο παιγνιώτη
Κλαίνε και τον παπά-Βαρδή και τον παπά το Χιώτη
Και το Σπαντηό Ιωσταντή και το Σηφομανώλη
Το Μπριλογιαννοθόδωρο που τον παινούσαν όλοι
Και το Νιόλα Μαλαντρή, το Ροσόιο από το Θόλος
Καημένος ο Βαφδιωστας κι ο Μπιργερός ο Πόλος
Κλαίν τη Μπουρμπαχοιάτσουλή με τη χοντρή πλεξούδα
Από έπολέμα αντρίστηνα κι ας ήταν κοπελούδα
Κλαίσιν και τη Σγουραφυλλιά που ιανε τα λαγούμια
Κι έκανε τα παιδιά'ρφανά, χηράδες τα χανούμια

Από τὴν ἡύρε ἡ μπαλωτέ κι ἔπεσεν εἰς τὸ δῶμα
κι ἐπῆρε ἡ μπορμπερη φωθιά και τῆνε κἀνει λυῶμα

Για τὴ Σγουραφυλλιά ἔμαθα ἀπὸ τὸν 100χρονίτη τότε, Μανούσο Καγιαυτάκη
ὅτι ἦτανε ἀπὸ τοὺς Μανουσαῖους.

Γλήγορα θε νὰ κιάφουσι και τὸ Ζαμπετογιώργη
και τὸ Μιχελιουδύπολο και τὸ Βαρδοκουιδλή
Και τὸ Μπουνατομιχελή κι ἔχου μεγάλη πρίνα
Γιατί κι αὐτοὶ στὸν πόλεμο περίσια εβαριστήια.

Ἐχάσανε οἱ Σφαιλιανοὶ τῶσα και τέτοια παληιάρια μα δε μπορούσε νὰ γί-
νει ~~διαφορετικά~~: Τώρα εἶχε σειρὰ ὁ ἀγῶνας μεταφορὰς στὸ Ἀσιύφου ὅτι μπο-
ρούσε νὰ μετακινήθῃ ἀπὸ τὰ υπάρχοντα τοῦ Ἀληδάκη. Στὸ Λειβάδι τὰ μετα-
φέρανε και τὰ προστάτευε φρουρὰ μέχρι πὺν τέλειωσε ἡ μεταφορὰ και τὰ
διαμοιραστήιανε δίκαια, μόνο στοὺς καπετάνιους βγάζανε διπλὴ μερίδα. Ἡ
διαδρομὴ δυο μέρες ὅλη ἔμοιαζε με δρόμο μυρμιγκιῶν. Με ζῶα και με
τὴν πλάτη, οἱ φορτωμένοι βγαίνανε και οἱ ἀδειοὶ κατεβαίνανε για νὰ ξα-
ναφορτωθούνε. Πολύ τοὺς βοηθήσανε τὰ φορτηγὰ ζῶα τοῦ Ἀληδάκη. Οχι μόνο
τὸν πύργο τοῦ Ἀληδάκη ελεηλάτησαν μα και τὰ σπίτια τῶν Τουρῶν τοῦ
Ἐμπρονέρου, μέχρι και τὶς πόρτες ἔβγαναν και τὶς παίρνανε

Στὸ Μπρονιερο ειάτσασι κι ειάμασινε δεῖπνο
κι οὐλα τὰ σπιθχια τῶν Τουρῶν τὰ κιάμασινε λύχνο
Καλά τὰ συγυρίσασι εβγάλαν και τὰ πόρτες
Κατοικιριδὲ τὰ κιάμασι σπουργίτες και οἱ σιλῶπες
Πῶς νὰ τὰ κουβαλήσουσι τὰ τῶσα κελεπήγια
Μούδε μουλάρια φτάνουσι, γαϊδάρου και μπεγίρια
Γίνουνται χτήματα κι αὐτοὶ στὴ ράχη τὰ σηιώνου
κι ὅτι κίαν εσηιώνεντο στ' Ἀσιύφου τ' ἀποσῶνου
Περίσια εκουραστήηασι δυο μέρες για νὰ γδύσου
Ὅτι κι αν εσηιώνεντο πράμα νὰ μην αφήσου
Οὐλα τὰ κουβαλήσασι στ' Ἀσιύφου στὸ Λειβάδι
Ἡ κιάφα δε τὰ ἐμπόδιζε μούδε και τὸ σικωτάδι
Και τὰ μπαροῦθια παίρνουσι, παίρνουν και τὰ μολίζια
Και τὰ μουλαρογαϊδουρα φοράδες και μπεγίρια
Ἡ στράτα ἀπὸ τὸ Μπρόνιερο νὰ πάει στὸ Λειβάδι
Ἦτονε μιὰ μελιντανιά συγυρηχτὸ κοπάδι
Θι ὄφιαίροι ειατέβαινα κ' οἱ φορτωμένοι εβγαίνα
Ἀφήναν τὸ γομάρι ντῶν και πάλι εγιααίνα
Ὅπως τὸ κἀνου οἱ μέρμιγνες, ὄντεν εἰς τὴ φωλιά ντῶν
Τὸ κιαλοκίρι κουβαλοῦν τροφή για τὴ χρονιά ντῶν
Στ' Ἀσιύφου μονομέριασαν οὐλα τὰ κελεπήγια
κι ἀπῶνειας τὰ μοιράσασι οὐλα χωρὶς χατήρια

Μα για ψηφίν εις τα 'αρχηγούς εβγάνασι δυο πάρτες
μα ειουβαλούσσασι κι αυτοί κι εκάνασινε στράτες

Παρά το ότι οι Σφαιλιανοί ήτανε πληγωμένοι από τα παληιάρια που χάσανε
δεν μπορούσανε παρά να πανηγυρίσουνε τη σημαντιότατη νίκη τους. Αμα τε-
λειωσε το κουβάλημα και η διανομή των περισσοτέρων από τα υπάρχοντα
του Εμπροσέρου, εστήσανε καζάνια και ετοιμάσανε ένα πλουσιότατο δεί-
πνο στη μνήμη του αιμοβόρου θηρίου.

Μα σαν απομειράσαι το στρώνου στο λειβάδι
Εμεί για να ξεκουραστού εμείνανε το βράδυ
Εσφάξαν βούγια και σφαχτά και στείρες και κριγιάρια
Και μερτικιάγεμίσασι λαβέτζια κι αρμεγάρια
Εψήσα βούγια και σφαχτά, κριγιάρια σουβλιομένα
Να φάσι να ξεκουραστού, τα βαρυκουρασμένα
Ούλοι χαροκοπίσανε, ήπιαννι ετραγουδήσα
κι Αυτούς που σιστωθήσανι συχνά τσ'εμακαρίσα
Εξέτοι τον εδιάξασι το δούλιον Αλιδάκι
Που ήτο στον Αποκίδωνα αιούνιοτο χαράκι
Κ'ήτονε ο πλουσιότερος τω γενιτσαραγάδω
Κ'ήτον και δυνατώτερος των άλλωνώ πασάδω
Και δεν επρόλαβε ο φτωχός τ'ασιέρι ν'αρματώσει
Να πα να βρει τσοι Σφαιλιανούς ούλους να τσοι σιστώσει
.....

Ασιέρια εμονομέριαζεν εις τα Σφαιλιά να βγάλει
να μην αφήσει στα βουνά πέτρα απάνω σ'άλλη
Ασιέρια εμονομέριαζεν εις τα Σφακιά να ρύξει
Τσοι Σφαιλιανούς εις τα γρεμνά ούλους να τσοι γρεμίσει
Γιατί τσοι ρίμαξε η Τουρκιά τσ'άζουδους κι επεινούσα
Και πότες γεροντόβουιδα, πότες σφαχτά τ'αρπούσα
.....

Αυτόνος ο Μπαζάμ αγάς με τον αγά μπαμπάτου
τα γονιά ντων άρπαξε και τά καμε διιά του
για κέινο δα στο Μπρονιερο κατέβησαν με τ'άστρα
κι Αυτόνο και τσ'αθρώπους του, ούλους τσ'εινάμαν πάστρα
Τον πύργον εχαλάσασι και μέσα τσ'επετρώσα
Την απονιά ντου την πολλή καλά την επλερώσα
Καλά τον επλερώσασι για την παλιαθρωπιά του
κι επήρανε τά έχει του και τα νοικοιυριά του
Παίρνουν και τσι μαδάρες του πούστνε τα μητάτα
κι έκανε τα καλά τυριά τη Ροδαρές τ'αφράτα.

Ο Αληδάκης ήτανε απόγονος Εγετού φερουδάρχου που όταν οι Τούρκοι κατα-

λάβανε την Κρήτη, ο πρόγονός του αυτός ετούρνεψε για να διατηρήσει τα φεουδα και τα προνόμιά του. Αυτός πρέπει να γεννήθηκε το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα. Αυτός και ο πατέρας του εγκαταπέζανε σκληράτα χριστιανούς που μένανε στα κοντινά τους χωριά και καταπατούσανε περιουσίες και δικαιώματα. Από τους Σφαιλιανούς εγκατάπατησε μαδάρες από τους Καλλιρατιανούς και τους Ασιυφιώτες μα τις είχε λίγα χρόνια. Αυτός έχτισε τον πύργο στον Εμπρόνερο και αυτός έσκαψε το πηγάδι της Κράπης για να ποτίζονται εκεί τα νοπάδια του.

Το τραγούδι του Αληδάκη μας δίνει πολύτιμα ιστορικά στοιχεία. Έχει συνταχτιές και λειτιές ομοιότητες με αυτό του Δασιαλογιάννη. Εγώ πιστεύω ότι και αυτό είναι έργο του Μπάρμπα Μπατζελιού. Εντοπίζομε μια ασυμφωνία μεταξύ του τραγουδιού αυτού και της ιστορίας των Σφαιλών του Παπαδοπετράκη. Ενώ το τραγούδι του Αληδάκη τον παρουσιάζει ότι μετείχε στη συγγέντρωση στο αρχοντιό που αποφάσισε να πάνε να χτυπήσουνε στον Εμπρόνερο και μάλιστα είπε ο παπά-Σήφης

Απόψε είδα στον ύπνο μου τον Άγιο νικητή

και μούλεγε στο Μπρονιερο να πάμε με τη νύχτα.

Όμως ο παπαδοπετράκης γράφει ότι τον Παπασήφη τον πιάσανε μαζί με τα παιδιά του κατά την επανάσταση του Δασιαλογιάννη και επειδή δε μπορούνα βαδίζει τον σκοτώσανε.

Η εξολόθρευση του Αληδάκη ήτανε ηρωισμός πρώτου μεγέθους, διότι καθώς ήτανε καταστρεμένη από την επανάσταση του Δασιαλογιάννη κυριολεκτικά η επαρχία Σφαιλώνετολήσανε να χτυπήσουνε και αιόμα προσδίδει βαρύτητα το γεγονός ότι στην εικοστρατεία συμμετείχανε 14 παπάδες και 18 γυναίκες που είναι πολύ σπάνια η συμμετοχή γυναικών σε εικοστρατευτικές επιχειρήσεις. Οι Σφαιλιανοί, φοβούμενοι ότι μπορεί να διαρρεύσει το μυστικό δεν ενημερώσανε τους Αποιορωνιώτες γιατί ποντάρανε στον αιφνιδιασμό. Μα πάλι μέμφεται ο Παπαδοπετράκης στην ιστορία του, επειδή δε λάβανε μέρος και οι Αποιορωνιώτες άμα είδανε πως άρχισε η μάχη

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΚΑΤΑΠΑΤΗΣΗΣ ΔΟΞΑΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ

Παρεϊνύησα τους δασιδάλους του Βουβά, και την 18-5-1999 πήγαμε και επισκεφτήκαμε τον πύργο του Αληδάκη στον Εμπρόνερο. Την 28-5-1999 γράφανε τα "Χανιώτικα Νέα" επιστολή μου που έγραφα ότι πήγανε οι μαθητές του Δ. Σχολείου Βουβά και επισκεφτήκανε τον πύργο του Αληδάκη, εκεί που ανδραγάθησαν και δοξάστηκαν οι πρόγονοί τους. Ομως κάποιοι Εμπροσνερίτες ~~δελοντες~~ ~~καταπατήσουνε~~ την δόξα των Σφακιανών άρχισαν να υποστηρίζουνε ότι, αφού η ανδραγαθία έγινε στο χωριό τους, συμμετείχανε και αυτοί. Έφτά φορές έγραψαν σχετιές επιστολές στα "Χανιώτικα Νέα" και είχανε απαντήσεις μου. Μα όταν γράψανε στα πρακτικά του ΠΑΝΑΠΟΚΟΡΩΝΙΩΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «υποβοηθούς» τους Σφακιανούς έγραφα την παρακάτω επιστολή μου και τους έφερα όλους στη θέση τους. ~~Απολυθεί η επιστολή~~
(Χανιώτικα Νέα Σάββατο 14 Αυγούστου 1999)

ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΠΕΡΙ ΑΛΗΔΑΚΗ

Κύριε Διευθυντά

Κάτι έγραφα προ καιρού περί Αληδάκη και προκάλεσε αυτή η επιστολή μου απαντήσεις και ανταπαντήσεις, μα τελευταία έπεσε στην αντίληψή μου και άλλη καινοποίηση της σχετικής με τον Αληδάκη ιστορίας.

Ενώ στο βιβλίο της κ. Ευμορφίας Βαγιάνη-Μπουντουράκη "ΒΑΦΕΣ ΜΕΤΕ-ΠΡΙΖΙ ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ" γράφει ότι τον Αληδάκη τον σκοτώσανε Σφακιανός με τους Ριζύτες στη σελ. 30, στο βιβλίο ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ του Παγκοσμίου Συνεδρίου Αποιορωνιωτών 1987, έκδοση του βιβλίου 1989, ούτε λίγο, ούτε πολύ τους Σφακιανούς τους χαρακτηρίζει «υποβοηθούς» η κ. Στέλλα Αλιγιζάκη στη σελ. 93-94 του πολύτιμου κατά τα άλλα αυτού βιβλίου: «... Τρία χρόνια μετά τον θάνατο του Δασιαλογιάννη, οι εμπροσνερίτες αγανακτισμένοι από την αρπαικτικότητα, την κακία και τις αυθαιρεσίες του τοπικού πλουσιότατου Γιαννίταρου Αληδάκη, υποβοηθούμενοι και από Σφακιανούς, σκοτώνουνε τον ίδιο και ταυτόχρονα λεηλατούνε και καταστρέφουν τον επιβλητικόν του πύργο...» Μα από ότι διαβάσαμε σε όλες τις ιστορίες η επιχείρηση κατά του Αληδάκη ήτανε εκατό τοις εκατό δουλειά των Σφακιανών. Εδώ κυριολεκτικά ταιριάζει αυτό που γράφει ο κ. Ξενάκης στην τελευταία επιστολή του με κεφαλαί γράμματα "ΟΛΘΙ ΣΑΣ ΘΑ ΠΟΛΕΜΗΣΕΤΕ ΚΑΙ ΟΛΘΙ ΜΑΣ ΘΑ ΔΟΞΑΣΘΟΥΜΕ". Μερους της δόξας των Σφακιανών πάνε να οικειοποιηθούνε άλλοι. Μα ο Παπαδοπετράκης μέμφεται κατά των Αποιορωνιωτών που δεν συμπαρασταθήκανε άμα είδανε το πατρυντί και γράφει στην ιστορία των Σφακιών, έκδοση 1971 σελ. 170 για τη μη συμπάρσταση των Αποιορωνιωτών: "... Ενώως ορεινοί και αυτοί ηδύναντο κάλλιστα να ενωθώι μετά των Σφακιανών προς εξόντωσιν του θηρίου των ...". Γνωρίζω την κ. Αλιγιζάκη και την θεωρώ αξιόλογο άνθρωπο, όμως πώς τα κατάφερε να παθ

ρουσιάζει υποβοηθούς τους Σφακιανούς στην επιχείρηση κατά του Αληδά-
κη, ενώ όλες οι ιστορίες αναφέρουν ότι εκεί αυτοί έδρασαν από μόνοι
τους; Συνιστώ στην κ. Αλιγιζάκη να διαβάσει πρώτα τις σχετικές ιστορί-
ες όταν πραγματεύεται ιστορικά θέματα.

Αυτά που γράφει δεν τα βρήκε πουθενά γραμμένα. Ας μας αποδείξει λοι-
πόν με ντοκουμέντα ότι οι Σφακιανοί επολέμησαν τον Αληδάκη σαν βοηθοί
και όχι μόνοι.

Η παρούσα μου αποτελείται σε όσους , γραφτά ή προφορικά, επιχειρούν
να ανατρέψουν την ιστορία και ερωτώ:

1) Γιατί μεταξύ των θυμάτων στη μάχη εκείνη δεν ήταν κανείς μη Σφα-
κιανός; Πώς οι εχθρικές σφαίρες βρέθηκαν μόνο "υποβοηθούς"; Έχουμε
ονομαστικό κατάλογο και ξέρουμε από πού ήτανε ο καθένας από τους 20
νεκρούς.

2) Γιατί ο κινητός πλούτος του Αληδάκη μεταφέρθηκε και διαμοιράστη-
κε στο Ασιύφου στο Λειβάδι;

3) Γιατί όλοι οι ιστορικοί γράφουνε ότι οι Σφακιανοί καταφέρνανε να
απαλλάξουνε τον τόπο από αυτό το ανθρωπόμορφο θηρίο και δεν γράφει
κανείς ότι τους συμπαραστάθηκαν άλλοι; Και ο ωραίος ερευνητής σε το-
πικά θέματα Μάριος Ντουιάκης που δημοσίεψε σε συνέχειες στα "Χ.Ν." μία
εργασία του για τον πύργο του Αληδάκη ειφράζει την απορία του στο φύλ-
λο της 29-4-1997 γιατί δεν αναφέρεται Αποικωρονιώτης στην επιχείρηση
αυτή; μα δεν γράφει υποβοηθούς τους Σφακιανούς. Σαν παιδί άκουσα από
τους τότε γέροντες ότι δε θέλανε οι Σφακιανοί να φύγει το μυστικό από
τα σύνορα της επαρχίας τους γιατί φοβόντουσαν ότι μπορεί να διαρεύσει
και αυτοί ποντάρανε πολύ στο αιφνιδιαστικό χτύπημα. Ήτανε λοιπόν οι Απο-
ικωρονιώτες και απροειδοποίητοι και απροετοίμαστοι .

Για το συγκεκριμένο αντιτιθέμενο παραλέμω στις παρακάτω ιστορίες ,
και αποφεύγω να γράφω αποσπάσματα γιατί τα έγραφα σε προηγούμενη επι-
στολή μου

1) Β. Ψιλιάκης Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1453

2) Κριάρης Ιστορία της Κρήτης σελ. 39 έκδοση 1902

3) Ε. Μουρέλος Ιστορία της Κρήτης τ. Α' σελ. 223

4) Δρ. Παπαδοπετράκης Ιστορία των Σφακιών σελ. 169-170 έκδοση 1971

5) Κ. Κρητοβουλίδης Ιστορία των Επανάστασεων της Κρήτης σελ. 282. Ο

συγγραφέας που έζησε τη μεγάλη επανάσταση του 1821 στην Κρήτη. Ο Κρι-
τοβουλίδης κατέγραφε γεγονότα από το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα και
εγνώρισε ανθρώπους που έζησανε τα γεγονότα που αφορούσαν τον Αληδάκη
και ήτανε Αποικωρονιώτης και δεν θα μπορούσε να αποφύγει να γράφει στην
ιστορία του δραστηριότητες των Αποικωρονιωτών. Να τι γράφει ο Κρητοβουλί-
δης: "... Ηνώχλει τους ποιμένες των Σφακιών ποιηλοτρόπως, κατελθώ-

ντες οι Σφαιριανοί επολιορησαν αυτόν εν τω πύργω του και τον κατέκαυσαν μετά των ανθρώπων του....." Δεν γράφει ότι κάποιοι άλλοι βοήθησαν.

6) Ο κ. Πανηγυράκης γράφει στην ετήσια έκδοση του Δήμου Χανίων του 1979 σελ 17 άρθρο με τίτλο "Ο ΠΥΡΤΟΣ ΤΩΝ ΑΛΗΔΑΚΗΔΩΝ" ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ" μα και ο κ. Πανηγυράκης, όπως και όλες οι ιστορίες, πουθενά δεν αναφέρουνε ότι συμμετείχε κανείς μη Σφαιριανός στην επιχείρηση κατά του Αληδάκη.

7) Το τραγούδι του Αληδάκη εγγράφηκε όταν ήτανε νωπά τα γεγονότα και δε θα μπορούσε εύκολα να τα παραποιήσει ζώντων των πρωταγωνιστών.

Αγαπητέ κ. Ξενάκη, ^{γράφετε} ότι δε μελέτησα καλά αυτά που γράφω. Μελετήσετε κι εσείς τις παραπάνω επτά επίσημες ιστορικές πηγές και αν αντιληφθήτε ότι κάτι παραποίησα, πείτε μου το.

ΚΑΝΑΚΗΣ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗΣ

"Άλλη μία άποψη του Πύργου.

ΟΙ ΠΑΛΙΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ
Ομιλία στην Αθήνα στο ινστιτούτο Καλοβούνη 27-2-2005
Στο πλαίσιο της Έν Σφαιρίων

98

Κατά ιδίον έχομε περὶ οὗ το τεχνικὸς πολιτισμὸς ἔφερε ἐξελίξεις
καὶ ἀνέσεις, μα ἀνέτρεψε καὶ πολλὰς καλὰς ἰσορροπίας. Οσεβασμὸς, ἡ ἐρ-
γατικὴ ἀποδοτικότης, ἡ φιλότιμο εἶναι συρρικνωμένα καὶ δὲν
ἔμεινε ἀλόβητος καὶ ὁ δασκαλικὸς κλάδος. Δὲν θέλω νὰ κατηγορήσω τοὺς
νέους Δασκάλους, μα θέλω νὰ παινέσω τοὺς αὐτοὺς ποὺ μετῴρασαν τὸ πρῶτον

Τὸ 1933 ἐπῆγα στο Σχολεῖο. Ἦτανε τότε τὸ σχολεῖο μαρ ἕνα σπῆ-
λιό. Δὲν εἶχαμε καθόλου ἐποπτικὰ ὄργανα. Δὲν εἶχαμε μίαν μπάλα γιὰ νὰ
παίζομε. Δὲν εἶχαμε σόμπα καὶ κρυῶνα. Ἐβίωναμε τὶς συναλπίες τοῦ
κράτος τοῦ χρηματιστηρίου τῆς Ν. Ὑρκῆς καὶ αὐτὰ ἦτανε αἰσθητὰς οὐ
συνέπειες τῆς μιρασιατικῆς περιπέτειας καὶ οὐτε τὸ κράτος δὲν εἶχε
τὴ δυνατότητα νὰ βοηθήσει τὰ σχολεῖα, μα οὐτε οὐρικογένειες δὲν εἶ-
χανε τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρουνε στα παιδιὰ τοὺς τὰ ἀπαραίτητα. Ἐυ-
πόλυτα ἦμαστε κλονηθέντα καὶ ὄχι χορτάτα. Οἱ δασκάλοι ἐκείνης τῆς
ἐποχῆς ἐξεπερνοῦσαν κατὰ πολὺ τὸ υπηρεσιακὸ τοὺς καθήκον γιὰτὶ πι-
στεύανε ὅτι ἡ δουλειὰ τοὺς ἦτανε λειτουργημα καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ ἐκεῖ
πού τελειώνει τὸ υπηρεσιακὸ καθήκον ἀρχίζει ἡ κδικὴ ὑποχρέωση.
Ἐδὼ διαφέρανε οἱ δασκάλοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τοὺς σημερινούς ποὺ
περιορίζονται μέχρι ἐκεῖ που φτάνει τὸ υπηρεσιακὸ τοὺς καθήκον.

Εἶπαμε πως τὸ 1933 τὸ σχολεῖο μαρ ἦτανε ἕνα σκέτο σπῆλιό, μα στα
ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, μέχρι τὸ 1938, εἶχαμε στο σχολεῖο μαρ, καὶ μπά-
λα καὶ σόμπα, καὶ βιβλιοθήκη, καὶ εἰκόνες ζῶντων καὶ φυτῶν, καὶ εἰκόνες
ἡρώων κ.α. γιὰτὶ εἶχαμε δασκάλου τὸν αἰγυπτίον τ. Μανταδάκη. Εἶχαμε ἀκόμη γιὰ σειρά
εἰκόνες, τῆς τῆς Παλαιᾶς διαθήκης καὶ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα ἐποπτικὰ
ὄργανα. Ὁ δασκαλὸς μαρ ἐχρεώσθηκε νὰ κάνει μίαν ἐγχείριση τὸ 1935
καὶ κινδύνισε καὶ τὴν ἔκανε τὶς γιορτὰς τοῦ Πάσχα καὶ ἕνα Πάσχα στο
νοσοκομεῖο γιὰ νὰ μὴν χάσομε ἐμεῖς μαθήματα. Στο σχολεῖο μαρ ὑπῆρχε
ἀπόλυτη τάξη. Κάθε Σάββατο εἶχαμε ἐπιθεώρηση. Κάθε 15 μέρες εἶχαμε δι-
κασίμο. Πεντε μαθητὰς τῆς ἕκτης τάξης ἦτανε οἱ δικαστὰς. Ὁ δασκαλὸς
μποροῦσε νὰ κάνει παρέμβαση ἐπὶ τὴν ἀπόφαση τοῦ «δικαστηρίου» καὶ με ἐπι-
χειρήματα νὰ ζητήσῃ ἀύξηση ἢ μείωση τῆς ποινῆς. Τιμωρίες εἶχαμε: α)
Ὁρθοστάσια. Ὁ μαθητὴς ἔπρεπε νὰ στέκει δίπλα στο θρανίον τοῦ γιὰ μίαν
ῶρα καὶ δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καθίσει. β) ληστεία. Ὁ τιμωρημένος μαθη-
τὴς δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀιολάσει με τοὺς συμμαθητὰς τοῦ καὶ ἔμεινε
στο σχολεῖο γιὰ μίαν ῶρα ἢ καὶ περισσότερο γ) Ἦτανε καὶ ἡ ἐσχάτη των
ποινῶν, οἰξυλιές. Πάντα εἶχε ὁ δασκαλὸς 5-6 βέργες ἐφεδρικὰς καὶ ἀμα
ἀπόσσε στα χέρια τοῦ μαθητοῦ ἢ βέργα ἔπαιρνε ἄλλη καὶ συνέχιζε δ)
Ἦτανε καὶ οἱ γραφτικὰς τιμωρίες ποὺ τὶς ἐπέβαλε ὁ δασκαλὸς, ὄχι τὸ δι-

καστήριο. Π.χ. όταν ένας μαθητής έγραφε τον σύνδεσμο "και" με "ε" και έγραφε τιμωρία 300 φορές "και, και, και...". Για τα «καιουργήματα» είχαμε επιμελητή της τάξεως και αναπληρωτή και επίσης για την καθαριότητα είχαμε επιμελητή και αναπληρωτή του. Οι διευαστές καθίζανε σε δυο θρανία από τη μεριά της έδρας και όταν αρχίζανε χτυπούσαν το κουδουνάκι και λέγανε: "Αρχή της συνεδρίασης και να έρθει ο επιμελητής της τάξεως" και άμα τελειώνανε με τα "καιουργήματα" εφώναζαν τον επιμελητή της καθαριότητας για τους σχετιούς παραβάτες.

Όταν ο επιθεωρητής Ιωάννης Φωτίου (νομίζω ήτανε στο σχολείο έτος 1937-38) έγραφε στο βιβλίο επιθεωρήσεων:

« Το σχολείο ευρέθει εν αρίστη καταστάσει. Συγχαίρομε τον διδάσκοντα. Συστούμεν εις αυτόν να φείδεται των σωματιών και πνευματιών του δυνάμεων. Δεν ξέρω αν έχει ξαναγραφτεί αυτή η παρατήρηση σε σχολείο σε όλη την επικράτεια.

Ο δάσκαλος εις ένατα χρόνια μόλις επήγαινε σε ένα χωριό εμφωμάτωνότανε στην κοινωνία και όχι σαν απλός χωριανός, μα σαν στέλεχος σε κάθε ειδήλωση μαζί με τον πρόεδρο και τον παπά αντιπροσωπεύανε το χωριό γιατί τότε οι πολλοί ηλικιωμένοι δεν ξέρανε γράμματα και όσοι ξέρανε ήτανε του δημοτικού. Βγαίνανε και από τα χωριά εγγράματοι μα δεν είχε πεδύον δράσεως το χωριό για εγγράμματος και φεύγανε στην πόλη. Στους γάμους και γενικά στις ειδηλώσεις ήτανε πάντα καλεσμένος ο δάσκαλος. Κάθε δάσκαλος που έκανε έστω μιά χρονιά σε ένα χωριό γινότανε τοπικός φίλος, όχι μόνο όσο ήτανε στο χωριό αυτό μα και στο μέλλον. Τώρα οι δασκάλοι που περνούνε από ένα σχολείο δεν έχουνε καμιά επαφή με την τοπική κοινωνία. Έρχονται με το αμάξι τους την ώρα που ανοίγει το σχολείο και φεύγουνε την ώρα που κλείνει. Βέβαια τώρα τα σχολεία είναι πολυθέσια και είναι μεταξύ τους οι δασκάλοι απαρτία και δεν έχει ανάγκη να κάμει παρέα τους χωριανούς, μα εγώ νομίζω ότι έχει ηθική υποχρέωση να πάει στο καφενείο του χωριού έστω 3-4 φορές το χρόνο να διευκολύνει και κάποιους γονείς για να ρωτήσουνε πώς πηγαίνουνε τα παιδιά τους στα μαθήματα. Δεν είναι μόνο που άλλαξε ο κόσμος νοοτροπία, μα αλλάξανε και οι ανάγκες. Ο δάσκαλος πιο παλιά ήτανε σαν εξόριστος στο χωριό που υπηρετούσε και ήτανε υποχρεωμένος να πλησιάζει την κοινωνία που βρήκε, σήμερα όμως και το αμάξι του έχει, και τον φτάνει η παρέα των δασκάλων, αφού τα σχολεία είναι τώρα συνηθέστατα πολυθέσια.

Εμείς οι μαθητές τότε είχαμε όλοι υφαντές σάνες. Των αγοριών είχε μάντα και την κρεμούσανε στον ώμο ενώ των κοριτσιών είχε αυτιάκια και την κρατούσανε τσάντα. Τα αγόρια όλα φορούσαμε κοντά πατελονάκια από δρόλι, λίγο πιο πάνω από το γόνατο, ενώ των κοριτσιών η φούστα από τσίλι συνήθως έφτανε πιο κάτω από το γόνατο. Βοηθητικά:

κά βιβλία μόνο σε 4 σπύτια στο χωριό μου παίρνανε για τα παιδιά τους. Για κάθε μάθημα είχαμε ένα τετράδιο και αντιγράφαμε σημειώσεις από τον μαυροπίνακα που μας τις έγραφε ο δασκάλας.

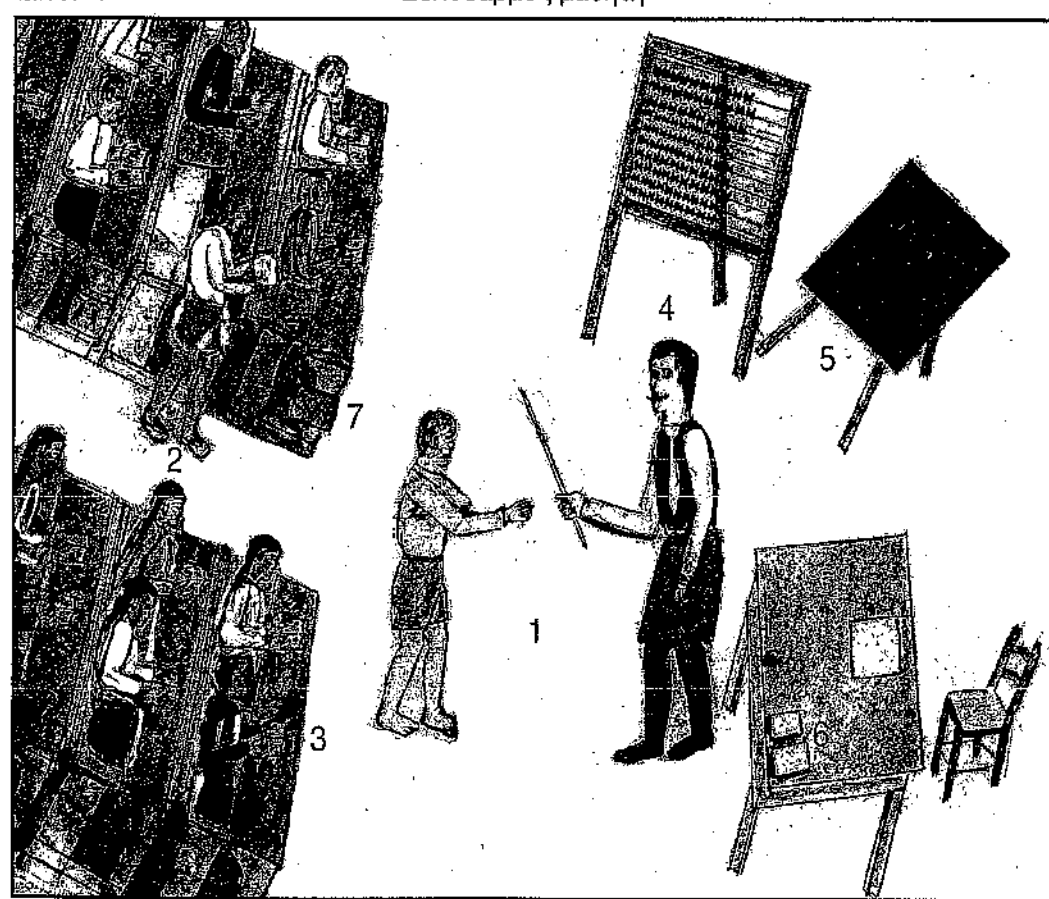
Τα άλλα χωριά ήτανε σε χειρότερη κατάσταση γιατί τα πιο πολλά δεν είχανε ούτε χτίριο, ενώ στην επαρχία Σφαιρών είχαμε το κληροδότημα του κελμηστού Γεωργίου Ξενουδάκη που μ' αυτό χτιστήκανε στα Σφαιριά 13 σχολεία και ένα γυμνάσιο, και ακόμα κάνανε συσσίτιο στα γυμνασιόπαιδα, και υπάρχουνε ακόμα περίπου 500.000 ευρώ για εξυπηρέτηση της παιδείας των Σφαιρών.

Θα αναφέρω εδώ όσους δασκάλους ειατάφερα να βρω από τα Σφαιριά

- 1) Οι πιο παλιοί δασκάλοι που ξέρομε ήτανε ο Μπιροδάσκαλος από τις Κομητάδες και ο Προκοπάκης από τον Καλλιμαράτη
- 2) Στυλιανός Ζερβός από την Ιμβρο. Υπηρέτησε Βουβά, Αράδενα, Κολοιδάσια
- 4) Ιωάννης Ζερβός από Ιμβρο. Υπηρέτησε στην Ιμβρο
- 5) Μαρία Ζερβού από Καφοδάσο
- 6) Ελένη Ζερβού από Ιμβρο. Υπηρέτησε Βουβά και Αγ. Γεώργιο
- 7) Νικολάος Πάτερος από Ασιούφου. Υπηρέτησε στο Ασιούφου
- 8) Κατίνα Χρυσουλάνη-Πάτερου. Από Ασιούφου. Υπηρέτησε στο Ασιούφου
- 9) Ανδρέας Πάτερος από Ασιούφου. Υπηρέτησε στη Μακεδονία
- 10) Γεώργιος Μανταδάκης από Ασφένδου. Υπηρέτησε Βουβά, Μαλεμε, Χανιά και Αθήνα.
- 11) Χρυσή Μανταδάκη-Μανουσολιάννη από Ιμβρο. Υπηρέτησε Βουβά, Κομητάδες Ιμβρο
- 12) Γεώργιος Μανουσέλης από Καλλιμαράτη. Υπηρέτησε σε σχολεία των Σφαιρών, των Χανίων και της Αθήνας.
- 13) Αρτεμισία Μανουσέλη από Καλλιμαράτη. Υπηρέτησε Βουβά, Χανιά
- 14) Μαρία Μανουσέλη από Καλλιμαράτη. Υπηρέτησε Βουβά, Ανάπολη και ε χωριά του Αποιδρώνα
- 15) Μαρία Πολάκη από Αργουλέ. Υπηρέτησε Σιαλωτή, Αποιδρώνα και Ηράκλειο
- 16) Ευαγγελία Πολάκη από Αργουλέ. Υπηρέτησε Σιαλωτή, Ανάπολη, Ασιούφου, Αποιδρώνα, Ηράκλειο.
- 17) Αθανάσιος Πολάκης από Αργουλέ. Υπηρέτησε Ευρυτανία, Ρέθυμνο
- 18) Χαράλαμπος Πολάκης από Αργουλέ. Υπηρέτησε Βουβά, Αγ. Γεώργιο Αποιδρώνα Ρέθυμνο
- 19) Πολάκης Γεώργιος από Αργουλέ. Υπηρέτησε σε σχολεία Ρεθύμνου
- 20) Πολάκη στέλλα από Αργουλέ. Υπηρέτησε σε σχολεία του Ρεθύμνου
- 21) Πολάκη Γεωργία από Αργουλέ. Ακόμα αδιόριστη
- 22) Γεώργιος Πέτρος από Ασφένδου. Υπηρέτησε στα Μυριοκέφαλα
- 23) Νικολάος Σφηνιαδάκης από Ασφένδου. Υπηρέτησε στη Μακεδονία

- 24) Γλυμένος Νικολάος από Ανάπολη. Υπηρέτησε Ανάπολη και Κόσαμο
- 25) Γλυνιαδάκης Στυλιανός από Σιαλωτή. Υπηρέτησε σε σχολεία Κισάμου
- 26) Παπαδάκης Γεώργιος από Καλλιριόνη. Υπηρέτησε σε σχολεία της Κυδωνίας.
- 27) Γιαννακάκη Ασπασία από Καλλιριόνη. Υπηρέτησε στον Καλλιριόνη
- 28) Καλλιριόνη Μπούχλη. Υπηρέτησε στο Αιρωτήρι
- 29) Μαρία Καριάνη από Ασιόφου. Υπηρέτησε Αγ. Γεώργιο και Ασιόφου
- 30) Παπαδόσηφος Γιάννης από Πατσιανό. Υπηρέτησε στα Χανιά
- 31) Μαρμουτάκη Κατίνα από Αργουλέ. Υπηρέτησε Σιαλωτή, Ανάπολη, Αποιδρώνα, Ηράκλειο
- 31) Γυπαράκη Στέλλα από Σιαλωτή. Υπηρέτησε σε σχολεία του Ηρακλείου
- 32) Παπαδογιάννη Χρυσούλα από Αργουλέ. Υπηρέτησε στο Ηράκλειο
- 33) Μανουσογιαννάκη-Κατάκη Ειργινία από Ιμβρο υπηρετεί στη Κόσαμο

Ξυλοδαρμός μαθητή

Δασκάλισσα, δασκάλισσα μη δέρνεις την Ελένη κι' απ' ούλες τσι μαθήτριες την έχω διαλεμένη

1. Ο δάσκαλος δέρνει το παιδί. Αυτό βάζει στη μασχάλη το πονεμένο χέρι εναλλάξ. 2. Ένα άλλο παιδί εκτίει ποινή ορθοστασίας, δίπλα στο θρανίο του. Όρθιο κρατά το βιβλίο του και διαβάζει το μάθημά του. 3. Τα αγόρια κάθονται χωριστά. Είναι κουρεμένα με μηχανή. Οι σάκες τους είναι με μεγάλο μάντα και περνούνε στον ώμο. 4. Τα κορίτσια με τα κοτσιδάκια. Οι τσάντες τους με λαβή στο πατάρι του θρανίου. Τις τσάντες τις ύφαιναν οι μητέρες. 5. Ο μαυροπίνακας. 6. Η «απασαύλη» για την Γ' και Δ' τάξη και η «απασαύλη» για την Ε' και Στ'. 7. Οι τσάντες των αγοριών κρέμονται από το θρανίο. Συχνά ήτανε «πλουμιστές» (διακοσμημένες) και σχεδόν πάντα υφαντές.

ΕΙΚΟΣΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΜΑΡΤΙΟΥ

Ομιλία στην τελετή του Δήμου Σφακιών 25-3-2011

Η 25η Μαρτίου είναι από τις μεγαλύτερες γιορτές της χριστιανοσύνης, μα για τους Έλληνες είναι η μέγιστη των εορτών γιατί συγχρόνως εορτάζουμε τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου για τη γέννηση του Χριστού, μα και τον "Ευαγγελισμό" για την αναγέννηση του ελληνικού κράτους ύστερα από 4 αιώνες σιλαβιάς σε βάρβαρο καταιτητή. Δεν έχει επισημανθεί αρκούντως 'ότι ο Δασιαλογιάννης έβαλε τα θεμέλια για να ξαναγίνει ελληνικό Κράτος. Όχι μόνο που ήτανε το πρώτο επαναστατικό σιρότημα στην Ελλάδα μα κυρίως γιατί είχε τεράστιες επιπτώσεις αυτό το σιρότημα στην μετά από 50 χρόνια επανάσταση του 1821.

Η Ρωσία είχε πόλεμο με την Τουρκία από το 1768 και όταν συναντήθηκε ο Δασιαλογιάννης στην Τερέστη με τους αδελφούς Ορλόφ, ναυάρχους της Ρωσίας στη Μεσόγειο, τον παρότρυναν να ξεσηκώσει επανάσταση στην Κρήτη και θα έχει αμέριστη τη συμπαράσταση του ρωσικού στόλου μέχρι να την ελευθερώσει. Εξεσήκωσε τους Σφακιανούς ο Δασιαλογιάννης περιμένοντας τους Ρώσους μα αυτοί δε φτάσανε ποτέ. Οι Ρώσοι πετύχανε τον αντιπερισπασμό που επεδίωξαν μα τα Σφακιά έγιναν ολοκαύτωμα. Όταν όμως ετέλει σε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος, η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Μεγάλη Αικατερίνη από τη θέση της νικήτριας δύναμης, θέλοντας και να αμβλύνει τις εντυπώσεις για τη στάση της Ρωσίας επί Δασιαλογιάννη, στην υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καΐναρτζή το 1774 ικανοποίησε πάρα πολύ κάποιες ανάγκες των Ελλήνων. Από το πρώτο άρθρο της συνθήκης προβλεπτο, η αποφυλάκιση των φυλακισμένων Ελλήνων, η επιστροφή των απελαθέντων και εξορισθέντων κ.α. με το άρθρο 24 επέτρεπε στους Έλληνες υπήκοους της Τουρκίας, όσοι το επιθυμούν, να εγκατασταθούν στο ρωσικό έδαφος. Επέτρεφε ακόμα στα ελληνικά πλοία να έχουνε ρωσική σημαία. Μα με τη ρωσική σημαία τα ελληνικά πλοία κυριαρχούσανε στην ανατολική Μεσόγειο και μεγάλη ανάπτυξη είχανε οι έμποροι και ναυτικοί μας. Ακόμα η συνθήκη προέβλεπε ότι η Ρωσία θα μπορούσε να ενδιαφέρεται για τους χριστιανικούς πληθυσμούς που ευρίσκοντο στην τουρκική επικράτεια. Πολλοί Έλληνες ειδικά στην παροικία της περιοχής Οδυσσού επλούτισαν και αναδειχτήσαν εθνικά ευεργέτες και συμπαροστάτες του αγώνα.

Μα η τεράστια ωφέλεια των Ελλήνων από τη συνθήκη Κιουτσούκ Καΐναρτζή ήτανε ότι στην Οδυσσευρέθιμη το κατάλληλο έδαφος για να φυτρώσει και να καρποφορήσει η Φιλική Εταιρεία. Είναι σύγυρο ότι η επιτυχία της επανάστασης του 1821 εν πολλοίς οφείλονται στις προϋποθέσεις που δημιουργήθηκαν από την επανάσταση του Δασιαλογιάννη.

Το 1814 ο Νικολάος Σκουφάς, ο Έμμανουήλ Εάνθος και ο Αθανάσιος Τσακάλωφ ίδρυσαν τη Φιλική Εταιρεία στην Οδυσσό. Το 1818 εστέλανε τον Ξαν-

θο από την Φ.Ε. να προτείνει στον Ι. Καποδίστρια να αναλάβει την ηγεσία της Φ.Εταρείας μα δε δέχτηκε και την ανέθεσαν στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, υπασπιστή του τσάρου. Την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων ανέθεσαν στον Δημήτριο Υψηλάντη αδελφό του Αλεξάνδρου που άρχισε επιθέσεις τέλη Φεβρουαρίου 1821 στο Ιάσιο της Μολδοβλαχιάς. Μαζί του ήτανε 150 Σφαιριανοί και άλλοι Κρήτες αρχηγός των οποίων ήτανε ο Καλλιρατιανός Γεώργιος Δαιμονάκης από τους Δασκαλιανούς όπου εισητώθηγε εις στο Γαλάτσι και σιοθιαν και πολλοί από τους άντρες του. Στις 13 Μαρτίου ύψωσε στην Αγία Λαύρα τη σημαία της επανάστασης ο Παλαιών Πατρών Γερμανός μα τον εορτασμό του γεγονότος τον μεταφέρανε στην 25 του Μάρτη για να συνορτάται με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.

Στον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων αντέδρασαν οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, διότι είχανε υπογράψει "Πενταπλή συμφωνία" στο Συνέδριο της Βιέννης το 1815 να μένουνε απαραβίαστα τα εθνικά σύνορα στην Ευρώπη. Ενώ όμως ήτανε αντίθετες οι κυβερνήσεις, στους λαούς ήτανε πολλοί φιλέλληνες και συμπαρασταθήκανε με κάθε τρόπο.

Με ποταμούς αίματος, με φοβερές θυσίες και αυτοθυσίες και με άφθαστους ηρωισμούς εγκαταφέρανε οι επαναστάτες στην Κρήτη να στριμώξουνε ασφηνιτικά τον εχθρό και παράλληλα συγκινηθήκανε τη διεθνή κοινή γνώμη με τον εννεάχρονο συνεχόμενο αγώνα. Όταν όμως την 22 του Γενάρη το 1830 έγινε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου αναγνωρίσανε ελεύθερο κράτος την Ελλάδα, δεν επέτρεψαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα μα την άφησαν στα νύχια του σουλτάνου, αν και οι Τούρκοι ήτανε στριμωγμένοι στα τρία μεγάλα αστυικά κέντρα κυρίως.

Η Φιλική Εταιρεία δεν είχε καλλιέργησει έδαφος στην Κρήτη, όπως στην ηπειρωτική Ελλάδα. Από τους πρώτους που μνηθήκανε στην Κρήτη ήτανε ο Αναγνώσης Μανουσολιαννάκης όπου του έδωσαν βαθμό "αιδέσμου"

Όταν εξεράγει η επανάσταση στο Μωριά, η Κρήτη δεν το είχε πάρει χαμπάρι. Σφαιριανοί παραβοιρηδες έφεραν το νέο και καλέσανε τους προύχοντες και τους καπεταναλούς στα Γλυκά Νερά του Λουτρού την 7η Απριλίου για να λάβουνε αποφάσεις. Όλοι είπανε ότι ήρθε να επαναστατήσει και η Κρήτη μα έχοντες πικράν πίκρα από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη είπανε ότι αυτή τη φορά πρέπει να προχωρήσομε με περσίωση και μόνο άμα βεβαιωθούμε ότι η κίνηση αποίηση θα είναι παγιρήτια. Εικάσαν λοιπόν ειπροσώπους από όλα τα διαμερίσματα της Κρήτης στο Λουτρό την 15 Απριλίου. Και εις είπανε ότι αυτή η μεγάλη απόφαση έχει και μεγάλη ευθύνη και ορίσανε για την 29 Μαΐου συγκέντρωση στη Θυμιανή Παναγία για μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού. Εις μαζευτήκανε πάνω από 1500 άντρες από όλη την Κρήτη και με ενθουσιασμό αποφασίστηκε η κήρυξη της επανάστασης. Έγινε η κατανομή των αξιωμάτων. Ορίσανε έδρα της επαναστατικής κυβέρνησης το Λουτρό

και με την ονομασία "Καγγελάρια Σφαιρών". Μέχρι τότε ήτανε εις η Θυμιανή Παναγία των Κομητάδων, από τότε όμως έγινε "Η Αγία Λαυρα της Κρήτης»

Στις 14-6-1821 εδώθη η πρώτη μάχη στον Λούλο Κεραμιών με νίκη των επαναστατών και από τότε μέχρι το 1829 η Κρήτη ήτανε συνεχώς ένα ενεργό ηφαιστειο. Οι επαναστάτες με πολλές θυσίες, με πολλές υστερήσεις και υπερανθρώπους ηρωισμούς εκυριαρχούσαν σε όλη την υπαιθρο της Κρήτης ενώ οι εχθροί ήτανε στριμωγμένοι κυρίως στα τρία μεγάλα αστυια κέντρα του νησιού. Συχνά ειότανε σφαγές σε βάρος του χριστιανικού πληθυσμού, σποραδικές μα και ομαδικές και αιόμα πυρπολήσεις χριστιανικών σπιτιών. Μεγάλα μακελια κάνανε και στην υπαιθρο στη Μιλατο, στο Μελιδόνη Μυλοποτάμου, στην Κρυονερίδα του Βαφέ και αργότερα τη σφαγή των Κομητιανών στο φαράγγι της Ίμβρου. Όμως οι Μεγάλες Δυνάμεις, για δικές τους σκοπιμότητες στο Πρωτόκολλο του Λονδίνου την 22-1-1830 άφησαν την Κρήτη στα βάρβαρα νύχια του σουλτάνου και χρειάστηκε να γίνουνε σειρά επαναστάσεων και να χυθεί ακόμα ποταμός αίματος μέχρι την 1-12-1913 για να γίνει πραγματικότητα το ονειρο αιώνων των Κρητών, ένωση με την Ελλάδα και η ολοκλήρωση της ελευθερίας της ύστερα από 7 αιώνων σιλαβιά. Σήμερα ευρεθήκαμε εδώ φίλοι να αποτήσουμε φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης σ' αυτούς που μας κληροδότησαν το δικαίωμα να απολαμβάνουμε τα αγαθά της ελευθερίας. Επιληρονομήσαμε όμως και την υποχρέωση να λατρεύουμε τη μνήμη τους διότι, αν και θύητοί αυτοί οι ημίθεοι καταφέρανε θαύματα ως εάν ήσανε γνήσιοι θεοί

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Ομιλία από το ΚΡΗΤΗ 1 TV την 24-9-1997

Πολεμικά όπλα ξέρωμε αυτά που σιοτώνουνε: άμεσα,μα αποτελεσματικά
 πολεμικά όπλα είναι αιόμα η προπαγάνδα,η κατασκοπία,μα και η πένα.
 Ήιδιικά ο έμμετρος λόγος είναι διαχρονικό και αποτελεσματικό όπλο.Με
 ποίημα εξεσήκωσε τους αθηναίους ο Σόλωνας και πήρανε πίσω τη Σαλαμί-
 να από τους Μεγαρείς.Με την ποίηση ο Ρήγας Φερατός εμφύχονε και προ-
 ωθούσε στον ξεσηκωμό.Μα και σε όλους τους πολέμους η ποίηση συμμετέ-
 χε ενεργά.Εγώ επρόλαβα ανθρώπους που εζήσανε την επανάσταση του 1866
 και που συμμετείχανε στις τελευταίες επαναστάσεις του 19ου αιώνα και
 θυμούμαι τα τραγούδια που λέγανε και θα τα καταγράψω για να μη χά-
 νονται.Δεν θα ασχοληθώ με τους «στρατηγούς»της πένας Ρήγα Φερατό,Αδα-
 μάντιο Κοραή,Διονύσιο Σολωμό,Κ.Παλαμά κ.α.,γιατί μ'αυτούς ασχολείται
 η ιστορία μα με την πολεμική λαϊκή ποίηση αρχίζοντας με χρονολογική
 σειρά.

Κατά τη μεγάλη επανάσταση του 1866 η γιαγιά μου από τον πατέρα
 μου και ο παππούς μου από την μητέρα μου είχανε πάει προσφυγάνια
 στην Κέρκυρα,μα αυτοί την ξέρανε Κορφούς.Τότε λέγανε τη μαντινάδα:

Ειάψαι τα σπύθλια μας,εφάγαι τα ζά μας

και προσφυγγάνια στσοι Κορφούς επήγαν τα παιδιά μας

Όταν ήλθε ο πρίτζιπας ηγεμόνας της Κρήτης λέγανε τις μαντινάδες:

Ήφέραμε τον πρίτζιπα με τα καλά μουστάκια

Στην Κρήτη δε θα ξαναδεύε τούριλια μπαϊράκια

Ήρθε στην Κρήτη ο Πρίτζιπας κι εφύγαν οι πασάδες

Επήγανε στο διάολο μπέηδες και αγάδες

Για το Μακεδονικό αγώνα

Σε Φλώρινα και Καστοριά μάχουνται αητοί τση Κρήτης

Ο Βάρδας,ο Διονύμιος,Γύπαρης,Καραβέτης

Μα και ένας νοήτσος διάλογος μεταξύ Κρήτης και Μακεδονίας

- Απορώ μακεδονία πώς κρατάς υπομονή

και τα βλέπεις τα παιδιά σου μέρα νύχτα στη σφαγή;

- Τι να κάνω η καημένη,είμαι αλυσοδετή

Δε μ'αφήνουν οι δυνάμεις να τραβήξω το σπαθί

- Μη φοβάστε Μακεδόνες και μη χάνετε καιρό

μα γενναία Κρητινάκια έρχονται για βοηθός

- Το σπαθί μου είναι άσπρο κ'είν'ανάγιη να βαφτεί

Είς το αίμα των Βουλγάρων πρόκειται να δοξαστεί

Πολεμητές των Βαλκανικών πολέμων θυμούμε που λέγανε τις παρακάτω
 μαντινάδες

Επήραμε τα Γιάννενα, τ'Αλή πασά την πόλη
απού εδίασ'εδαζε καθημερινή και οιδλή

Επήραμε τα Γιάννενα το φοβερό Μπιζάνι
πού'πχλαινεν ο Αλή πασάς κι έκανε το σεριάνι

Επήραμε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη
Και στην Κωνσταντινούπολη θα τελειώσει η νίκη

Εύπνα καημένε Αλή πασά να δεις τα Γιάννενά σου
Οι έλληνες τα πήρανε δεν είναι μπλιό δικιά σου

Εύπνα καημένε Αλή πασά από το τεπελένι
να δεις ελληνικό στρατό στα Γιάννενα να μπαίνει

Για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Η Κρήτη από τη μάνα τζη ήτονε χωρισμένη
Μα δα που ξανασμίξανε είναι ευτυχημένη

Ελα να σμίξομε τα δυο καλή μου φιλενάδα
όπως η Κρήτη έσμιξε με την παλιά Ελλάδα

Από τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο που είχανε πιάσει οι Γερμανοί αιχμα-
λώτους αυτοί άμα γυρίσανε λέγανε τις μαντινάδες:

Στη Γερμανία εζμονε εις την αιχμαλωσία

Μα δεν ευρέθηγε κιανεις να δ'ώσει σημασία

Δεν πάει σιντερόδρομος, δεν ταξιδεύουν πλοία

να φέρουν το κορμάκι μου από τη Γερμανία

Από τη Μιρασιατική εισστρατεία:

Σεις περίφανα πουλάκια που πετάτε υψηλά

Αν θα πάτε στην Ελλάδα στη γλυκιά πατρίδα μας

Τση μανούλας μου να πείτε χαιρετήματα πολλά

πεστε ο γιός της εσιοτώθει στις Άστας τα βουνά

Η δικτατορία είναι και αυτή εμπόλεμη κατάσταση .Ο δικτάτορας Μεταξάς
είχε επιβάλει πλύση εγκεφάλου στη νεολαία μας. Έιχανε και σχετικό ύμνο

Στη γλυκιά μας την πατρίδα την τρανήν ιστορική
μόνη έμεινες ελπίδα νεολαία ελληνική

Στην ολόθερμη ψυχή της εθνική φωτίζει αυγή

κι ο μεγάλος κυβερνήτης τρυφερά την οδηγεί

Έμπρός για μια Ελλάδα νέα, εμπρός μ'ελληνικά καρδιά

Έμπρός περίφανα γεναία πουδίτης Ελλάδας τα παιδιά

Έπρός η δόξα η παλιά της να ξαναζήσει με καιρό

Με το μεγάλο βασιλιά της, εμπρός, πάντα εμπρός

Κατά την διτατορία εξορίζανε τους αριστερούς στη Γαύδο και αυτοί λέγανε το παρακάτω τραγούδι:

Στο φοβερό νησί της Γαύδου ο θάνατος μας τριγυρνά
Σα μάννα στοργική η Ε.Β.Α. ούτε στιγμή δε μας ξεχνά
Μας ξόρισαν οι πλουτοκράτες του Λιβυκού την ερημιά
Γιατ'εζητήσαμε το δίκιο και του λαού τη λευτεριά
Η θάλασσα μας ζώνει γύρω σαν αλυσίδα φοβερή
Φρουρός ανοίμητος φυλάει μερα και νύχτα το νησί
Μοναδική μας στεναχώρια στη ερημιά του Λιβυκού
που είμαστε μακριά απ την πόλη στο γιρέμισμα του φασιζισμού

Τον καιρό της διτατορίας ακρίβινεφτο φωμί. Ένας ηθοποιός εβγήκε στη σιηνή και ήθελε να σατιρίσει μα σιεφτόταν και τις συνέπειες. Εφώναζε λοιπόν προς τους θεατές:

- Να το πω; μα αν το πω θα τοπλώ!

- Πέστο και πιέτο, του φώναζαν

-Αμα ήρθε το Μετάξι πήγε το φωμί δειάξι

Μιά ήπια τιμωρία ήτανε τότε να υποχρεώσουνε τον άλλο να πχει ρε-
ταινόλαδο, γιαυτό λέει αυτός " αν το πώ θα το πχιώ"

Την 1-7-1940 έγινε μια αεροναυμαχία μεταξύ αγγλικών πλοίων και ιτα-
λιών αεροπλάνων ανάμεσα Γαύδου και Σφαιλών, Οι κάτοικοι του Βουβά φο-
βηθήκανε και πήγανε στα φαράγγια και στα ορεινά χωριά. Τους βγάλανε
ρίμες. Παραθέτω εδώ μερικές.

Παπώρια κι αερόπλانا ειανονοβολούσα
κι όσοι κιαν ήσαν στοί γιαλιές στ'αγόρια εγλακούσα
Φεύγει ηγυναίνα του Ήτρατή και του Μαριάντη η κόρη
Μεσα σε τέσσερα λεφτά εβγήκανε στ'αγόρι
Η μπογιατζίνα έφυγε κι εβγήμενεστα πλάγια
κι ο Μπογιατζής ειάθεντον κι έβλεπε τα πιθάρια
Πιάνει τα πλάγια κι ο Βαρδής κι εβάσταν και γιαούρτη
Για να ταΐσει τη Χρυσή να μην τη φάνε οι Τούρκοι

Από τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Εδώ παραθέτω ένα τραγούδι που το έγραφε
ένας Κύπριος στρατιώτης που ήρθε από της αρχές του πολέμου στην Κρήτη
με το αγγλικό ειστρατευτικό σώμα.

Της μοίρας μου ήτανε γραφτό θάλασσα να περάσω
και μ'αγγλικό πολεμικό στην Κρήτη για να φτάσω
Μόλις εξεβαριάραμε στις Σούδας το λιμάνι
Εστειλα μια επιστολή στο σπίτι μας να πάει
«Τριανταφυλλιά στην πόρτα μας βάλε και ιαρεφύλλι
και πότιζε τα μάννα μου κάθε πρωί και δείλι

Κι αν δεις τα τριαντάφυλλα μάνα μου ανθισμένα
 Ογιός σου είναι εν ζωή και μάχεται στα ξένα
 Αν δεις τα τριαντάφυλλα μάνα μου και μαδίσουν
 Ο γιός σου εσιοτώθηκε κι εσύ στα μάύρα ντύσου
 Όταν στο σπίτι μας κοντά φωνάζει η κουκουβάγια
 Ετότες με κουιλώνουνε σ'ενός βουνού τα πλάγια»
 Μα σαν εξεβαριάραμε μας είπε ο καμπενιέρος
 «Εδώ που ήρθαμε παιδιά θα κάνομε ένα τέλος
 Πάμε να σύρομε παιδιά προς τα Περγόλια πάνω
 Να στείλω τηλεγράφημα του Τσώρτσιλ τι να κάνω»
 Ηρθε το τηλεγράφημα μέσα απο το Λονδίνο
 Πηφτούν αλεξιπτωτηστές από το Βερολίνο
 Την Κυριακή το κολατσιό προτού το μεσημέρι
 Γερμανιός ανιχνευτιός αντίχνευε τα μέρη
 Και τη Δευτέρα το πρωί πληταγωγά εφανήσαν
 Σιλνέ, Φουρνέ και Μάλεμε τους Γερμανούς ερίχναν
 Σαν είδανε τους Γερμανούς οι Κρήτες ελησιάζα
 Κ'οι Αυστραλοί, κ'οι Ζιλανδοί κι ούλοι τα όπλα επίδασα
 Οχτώ μέρες ειράτησε ο πόλεμος στην Κρήτη
 κ'όστερα παραδόθηκε μετά μεγάλης λύπης

Ιολλές μαντινάδες έχω υπόψη μου από την εποχή του πολέμου και θα
 αναφέρω εδώ μερικές

Για την Ελλάδα μιαν αυγή ξεκίνησε ο Πράσια
 όμως το δρόμο έχασε γιατ'ήτονε μπουρσία
 Τον Πράσια εζυγώξανε κι εφέρανε το Σόντου
 Μα ήτανε το τυχερό παιδί και το δειδί ντου
 Για πλια γεναίο στρατηγό εφέραν τον Μπαντόλιο
 Μαεχαστουίσαν τον κι αυτό, οι γι-Ελληνες το δόλιο
 Επήραμε την Κορυτσά, έπεσε κ'η Κλεισούρα
 Καλά γλαιούνε οι Ιταλοί σαν τα θωρούνε σκουόρα

να ποιήμά μου που το έγραφα το 1945 ως νεαρός. Το έγραφα στην Κρητι-
 ή διάλεκτο.

Ο Μουσουλίνης έβαλε χοντρή δουλειά στο νού ντου
 και το ξεμυστιώθηκε του Τσιάνο του γαμπρού ντου
 Ηθέλησε διηή ντωνε ναιάμουν την Ελλάδα
 κι εχάντανε παλιναριά θα κάμει κι εξυπνάδα
 Κι εμήνυσε του Μεταξά μια νύχτα με το Γιράτση
 πως πρι τα ξημερώματα ο πόλεμος θ'ανάφει

Και να του παραδώσομεν ,αν θέλομε τη χώρα
 γιατί θ' αρχίξει το καιρό μέσα σε λίγη ώρα
 Κι ο Μεταξάς του μήνυσε, αν είναι παλιό και
 θα τονε περιμένουμε κι ας έρθει να την πάρει
 Στ' Οχτώβρη το 'είκοσι οχτώ πρόχου να φέξει η μέρα
 οι γ-Ιταλοί τση χώρας μας εβάλασινε χέρα
 Με γενικό των αρχηγό τον Πρόσια το Βισιόντι
 αρχίξαν κι εγροικούντανε των κανονιών οι βρόντοι
 Ο Πρόσια αποτύχαινε σε κάθε σιδιό ντου
 και τον αποζυγώξασι κι εφέρονε το Σόντου
 Μα και ο Σόντου δε νικά κιεφέρονε το Μπαντόλιο
 Μα ερεζιλέσαν τον κι αυτό οι Έλληνες το δόλιο
 Μα κι ο Μπαντόλιο δε νικά και τον ανακαλούνε
 Τον Καμπαέρο φέρανε να σιορεζιλευτούνε
 Είχανε οπλισμό καλό και τρέδιπλους φαντάρους
 μα τα 'εζυγώνα οι γι-Έλληνες σα μουνουχογαϊδάρους
 Εφέρονε για διαλεχτούς τσοι λύκου τση Τσοκάνης
 Μα επά τσοι κάμανε λαγούς, στο γλάιο που τσοι πιάνει
 Επήραμε και Κάρουτσά, Κλεισούρα και Χειμάρα
 Του Ντούτσε τα στατέματα τα κάμαμε μαντάρια
 Μ'αφού ανικανότητα εδεξάν οι Νταλιάνοι
 Ο Χίτλερ αποφάσισε επίθεση να κάνει
 Οι Γερμανοί κ'όχι γι Ιταλοί μαζί μας εχτυπήσα
 Μας ελυγίσανε μαζί μα δε μας καταχτήσα
 Το τελευταίο μας χαρτί το πείξαμε στην Κρήτη
 Επά των την αλλάξαμε των Γερμανώ την πίστη

Μαντινάδες δικές μου με τις οποίες έλαβα μέρος σε διαγωνισμό και που
 η πρώτη εδιακριθήκε και ήτανε για τη μάχη της Κρήτης

Ο ναζισμός τση Κρήτης μας δεν τση ξεχνά ποτέ του
 γιατί στην Κρήτη εξέγραφε τα 'αλεξιπτωτιστές του
 Ενδοξη και παράδοξη έγραφε ιστορία
 η Κρήτη οντέν την πάτησαν ταφτερωτά θηρία
 Από τον ουρανό θεριά επέσανε στην Κρήτη
 Στο τέλος τη λυγίσανε μα δεν εικαταχτήθει

ΝΟΜΟΙ ΣΤΑ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΑ ΣΦΑΚΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
Ομιλία από την ΚΡΗΤΗ 1 TV την 28-11-1991

Είναι γνωστό ότι στα Σφακιά δεν κατοίκησαν ποτέ κατακτητές και ότι δεν εδρεύανε ποτέ εις κατοχικές υπηρεσίες, ούτε διοικητικές, ούτε αστυνομικές ούτε δικαστικές, μα ούτε και τα φρούριά τους δεν τα είχανε πάντα επαδρομένα. Το 1828 π.χ. το Φραγκοιάστελλο εχρησιμοποιήθηκε από τους επαναστάτες και όχι από τους κατακτητές. Εξ ανάγκης, αφού δεν ήτανε εις εξουσία είχανε δινούς τους νόμους. Συμβολικά τους επιευρώνανε στα Χανιά. Ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων, έκδοση 1971 σ. 91 γράφει: «...Διατελούντες δ' αυτοί μεμονομένοι και όλως αιωνώνητοι του κόσμου επί των ορέων των ηναγιόσθησαν να αναπτύξοσιν αριούντως τους πόρους της χώρας των προς ιδίαν συντήρησιν και να εξεύρωσιν τρόπον του αυτοκυβερνάσθαι. Η ανάγκη αυτή εσχημάτιζεν αυθορμήτως εν εικόστη κώμη διαίτησάν ει των προκρίτων αυτής.... Όλων δε των χωρίων οι πρόκριτοι ομού απετέλουσιν αμφικτυονικώς την ανωτάτην αρχήν.. Από τότε έχει μένει η φράση "Αντρες τα 'ρίζουν τα Σφακιά" Επίσης στην ίδια ιστορία σελ. 95 και 96 γράφει "...Καθ' α δε προέβλεπεν ο στρατηγός Φωιάς, υπεραγαπήσας τους Λευκωρείτας εχαρίσατο αυτοίς πολλάς δωρεάς..... κατ' αίτησή τους δε τοίς παρεχώρησεν και το δικαίωμα του αυτοκυβερνάσθαι εν τη ορεινή αυτή χώρα.... εντεύθεν ήρξατο η χώρα των Λευκών Ορέων ούσα προνομιούχος άχρι των ημερών μας ..... ο Φωιάς βρήκε συμπαραστάτες τους Σφακιανούς και ηθέλησε να τους ανταμοίψει...." .....

Στην εφημερίδα "ΕΘΝΙΚΗ ΦΩΝΗ" των Χανίων στο φύλλο της 28-2-1969 εδημοσίεφε η τότε διευθύντρια του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης Ανθούλα Παπαδάκη ένα νόμο των Σφακίων που τον βρήκε στο αρχείο, γραμμένο στα ελληνικά και στα τουρκικά που αφορούσε το κληρονομικό δικαίο και που έχει ως εξής επιευρωμένος: (Ήτανε τότε Αιγυπτιοκρατία)

Προς τους Καπεταναίους, Προεστούς και λοιπούς κατοίκους της
Επαρχίας Σφακίων

Το Αντιβασιλικόν Συμβούλιον της Κυδωνίας έλαβε την αναφοράν σας υποσημειουμένην από 60 υπογραφάς, καθώς και τον νομον που αποβλέπει τας κληρονομίας επιευρωμένα και τα δυο από τον διοικητήν σας Αλή Εφέντην. Παρατηρήσαμεν εις την ειρημένην αναφοράν σας ότι από παλαιόν καιρόν η επαρχία σας έχει ξεχωριστόν νόμον.....

Α' Όταν αποθάνει ένας της επαρχίας Σφακίων και αφήσει παιδιά ή ασερνικά ή θηλυκά, να κληρονομούσιν αυτά όλον το πράγμα του πατρός των χωρίς να ημπορεί να εμβαίνει κανένας άλλος εις την κληρονομία.

Β' Άμα υπανδρεύσει ένας πατέρας την θυγατέρα του ή ένας αδελφός την αδελφήν του, πρέπει να ευχαριστηθεί τόσο η θυγατέρα όσο και η αδελφή με την προίκαν που των δίδεται τον καιρόν της υπανδρείας των και μετά ταύτα να μην εμπορούν να ζητήσουν άλλην κληρονομία από ενείνην όπου επήραν ως προίκαν. Αν όμως η αδελφή ή ο αδελφός όπου την υπανδρεύσει δεν είναι εις νομου ηλικίας, τότε αν θελήσει έχει το δικαίωμα να ζητήσει και άλλην κληρονομίαν έξω από ενείνην όπου επήραν ως προίκαν.

Γ' Όταν αποθάνει ένας άντρας και αφήσει την γυναίκα του, αυτή πρέπει να ζωτροφεύτε με τα εισοδήματα του ανδρός της όσον καιρόν καθίσει εις το σπίτιόν του, αν όμως υπανδρευτεί δεν δικαιούται τίποτα από την κληρονομίαν του ανδρός της, ούτε να ζωτροφεύται από τα εισοδήματά του. Το ίδιο και όταν αποθάνει μια πλούσια γυναίκα και αφήσει τον άνδρα της. Αυτός να έχει στην εξουσίαν του τα εισοδήματα του πράγματος της, όσον καιρό μένει ανύπανδρος. Αν όμως θελήσει να υπανδρευτεί να αποξενώνεται ολως διόλου του πράγματος και από το εισόδημα.

Δ' Όταν ένας πατέρας έχει δύο ή τρία ασερνικά παιδιά και υπανδρεύσει το ένα ή τα δυο τα οποία να κάμουν και αυτά παιδιά, αν αποθάνει ο πατέρας των πριν τον παππού να κληρονομήσουν οσάν και τα άλλα του παιδιά.

Ε' Όταν ένας κάμει διαθήκη με σδας τας φρένας και έμπροσθεν μαρτύρων, να ενεργείγεται αυτή η διαθήκη καθως ορίζει.

ΣΤ' Όσαι κρισολογίαι αποβλέπουν κληρονομίας όπου να μην αναφέρονται εις τα προειρημένα άρθρα να θεωρούνται και να αποφασίζονται εις το συμβούλιο της Κυδωνίας και να δίδεται το δικαίον εις όποιον ανήκει

Επειδή με την ειρημένην αναφοράν σας ζητείτε να σας δοθεί νέον Διάταγμα δια να ενεργείται και στο εξής ο ειρημένος νόμος, ο οποίος ανεγνώσθει εις το συμβούλιον της Κυδωνίας παρόντων πολλών από τους καπεταναύους και προεστούς των Σφαιίων, οι οποίοι έμειναν όλοι σύμφωνοι εις αυτών, και απεδείχτει ότι δεν διαφέρει διόλου από ενείνον που εδόθει από μέρος της Α.Υ. του Αντιβασιλέως, παρα μόνον ότι εξεκαθαρίσθει καλύτερα, δια τούτο η Α.Ε. ο Σερασιέρης της Κρήτης διατάττει να δωθεί η άδεια εις τους κατοίκους των Σφαιίων να ενεργούν τον ειρημένον νόμον όταν το καλέ η χρεία. Μόνον εις την επαρχία σας εως όπου κρατούν τα σύνορά της διά πράγματα κινητά και ακίνητα και δια να έχει το κύρος και την ισχύν του να δωθεί ένα αντίγραφο επικυρωμένο από την Α.Ε. τον Σερασιέρην εις καθένα από τα δώδε-

να χωριά της επαρχίας σας τυπωμένον εις τουριστογρειακήν γλώσσαν, και
έτερον εις τον Μεχμεταγάν και εις τον Αλη Εφέντη προς είδησίν των.

Εν του Συμβουλίου Χανίων

Την 21 Σεπτεμβρίου Εβδ1256(1839)

Το έγγραφο επιυρλώθη, υπογράφηκε και εσφραγίσθη με δυο τουριστο-
γρειακές σφραγίδες όπως γράφει η αρθρογράφος της "ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ"

Επί της Κρητικής Πολιτείας στα Σφακιά είχανε τη δικαστική εξου-
σία ..... δήμαρχοι. Δεν ξέρω τι γινόντανε στις άλλες επαρχίες.

Όταν ήτανε δυο δήμοι η επαρχία, στον ανατολικό δήμο ήτανε ο Σταύ-
ρος Πολέντα και μεταβατικά εδίαζε στον Βουβά στο κελί Αγ. Ζώνης

Αργότερα το Ασφένδου υπαγότανε στο δήμο Καλλιμαριάτη και έχω στο
αρχείο μου μια ειδίκαση αγροζημίας και την παραθέτω στη συνέχεια

Εν ονόματι του Υπάτου Αρμοστού

Το

Δημαρχείο Καλλιμαριάτους Σφακίων

Συγκείμενον κτλ

Συνεδριάσαν κτλ

Δια ταύτα

Ιδόν και τας σχετινάς διατάξεις του περί αγροφυλακικής Νόμου υπο-
χρεεί τους εναγόμενους Ρούσον Φρουρούλην, Γεώργιον Ρ. Φρουρούλην όπως
πληρώσωσιν προς τον ενάγοντα Παναγιώτη Σποντή κότεριον Κολοικασίων
δρχα 3,20 και ο Εμμανουήλ Δαμουλάκης 1,30 δια την εν τω ιστορικόν
τησδε αναφερομένης αιτίας εισπρακταίας, και δια μηνιαίας αυτών προ-
σωπικής κράτησεως.

Επιβθει και αποφασίσεται

Εν Καλλιμαριάτη 24 Σεπτεμβρίου 1907

Ο Δήμαρχος

Ο Γραμματέας

Τ.Σ.Υ. Εμμ. Μανουσέλης

Γ. Μανουσέλης

Κηρύσσομεν εκτελεστική την απόφασιν ταύτην και παραγγέλλομεν προς
τους εισαγγελεάς, προς τους κλητήρας, προς τους αξιωματικούς της χω-
ροφυλακικής και προς πάνταν αρμόδιον να ενεργήσει έκαστος σύμφωνα
προς τα καθήκοντά του πάντα τα προς ειτέλεσιν

Εν Καλλιμαριάτη αυθημερόν

Ο δήμαρχος

Ο Γραμματέας

Τ.Σ.Υ. Εμμ. Μανουσέλης

Γ. Μανουσέλης

Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Σ Ξ Ε Ν Ο Υ Δ Α Κ Η Σ

Επιμνημόσυνο ομιλία στη Νύμφο την 30-10-2003

Σήμερα βρεθήκαμε εδώ για να αποτήσουμε φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης σε ένα μεγάλο ήρωα, μεγάλο ευεργέτη, σε ένα μεγάλο της Κρήτης, σε μια μοναδικότητα για τα Σφακιά. Ήρωες έβγαζε πάντα η επαρχία μας μα ο Γ. Ξενουδάκης ήτανε και ήρωας μα και μέγας ευεργέτης. Και η μεγάλη του προσφορά γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, αφού ο μεγάλος αυτός διανοούμενος επέλεξε σωστά το αντικείμενο στο οποίο επένδυσε, στην παιδεία των Σφακίων.

Ο Γ. Ξενουδάκης γεννήθηκε στη Νύμφο Σφακίων και επέθανε 30 Αυγούστου το έτος 1888. Η ληξιαρχική πράξη θανάτου των γράφει ότι ήτανε τότε 65 ετών, εγώ όμως διασταυρώνοντας διάφορα στοιχεία υπολογίζω ότι ήτανε πάνω από 70 ετών και πιθανότατα γεννήθηκε το 1816 όπως γράφει ο Π. Κελαϊδής στο βιβλίο "ΚΑΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ", ο Ξενουδάκης όταν επισκεπτόταν στα Σφακιά το 1880 ήτανε εβδομηντάρης και ο Χαράλαμπος Πολυγιώργης στον επιμνημόσυνο που εξεφώνησε την 15-9-1888 στο ναό των Εσσοδεών στα Χανιά είπε ότι το 1824 που σκοτώσανε οι Τούρκοι τον πατέρα του και αυτόν τον πήρανε σιλαβάνη ήτανε 8 ετών και ότι σκοτώσανε τον πατέρα του και νεκρό τον καθιοποίησανε μπροστά στα μάτια του παιδιού. Τον πήγανε στην Αίγυπτο και κατά τον Πολυγιώργη επλήρωσε τα λύτρα ο πλούσιος Γάλλος Μερσιέ για να απελευθερωθεί το παιδί, ενώ κατά τον Φαφουτάκη, ο Μερσιέ το είχε αγοράσει και έδωσε τα λύτρα ο Καποδίστριας στον Μερσιέ και το απελευθέρωσε. Πάντως την ίδια εποχή, επί Καρόλου του 10ου επλήρωσε τα λύτρα η γαλλική κυβέρνηση και απελευθέρωσε 107 Ελληνόπουλα.

Ο Ξενουδάκης επέρασε στη Νομική Σχολή στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1837 και το 1841 πήρε το πτυχίο του με άριστα. Τα έξοδα των σπουδών του επλήρωνε ο κυβερνήτης Καποδίστριας. Με τις ικανότητές του και την άριστη κατάρτησή του εξελίχθηκε σε μεγαλοδιδηγόρος και απέκτησε μεγάλη κίνητη και ακίνητη περιουσία. Παράλληλα εξελίσσεται ως παράγοντας. Με τις ενέργειές του ενστάθηκε να αναγνωριστούνε δήμοι για τους μετανάστες Κρήτες ο Αδάμαντας Μήλου και η Μηνώα Ναυλίας. Αγωνίζετο με κάθε τρόπο για την απελευθέρωση και ένωση με την Ελλάδα, της Κρήτης. Σε κάθε επανάσταση κατέβαινε στην Κρήτη και το 1841 στο κίνημα του Χαιρέτη αυτός ήτανε ο γραμματέας της επανάστασης. Το 1843 εκλέγεται βουλευτής των Κρητών στον Αδάμαντα. Εσυνέχισε από νέο πόστο να αγωνίζεται για την αγαπημένη του Κρήτη. Εμεσοφρονούσε στη διηγορική και παράλληλα φαίνεται ότι διατηρούσε και εμπορικές επιχειρήσεις. Επλούτιζε. Αγόραζε ακίνητα. Αγόραζε μετοχές σε επιχειρήσεις. Ανέβαινε με γοργό ρυθμό οικονομικά και κοινωνικά μα ποτέ

δεν έπαψε να εργάζεται , μετένα, με διπλωματία, με όπλο, και με οικονομικές εισφορές για την Κρήτη του. Το 1880 ήρθε στην Κρήτη και περιόδεψε σε όπλα τα χωριά των Σφακιών και από τότε εντόπισε την αναγκαιότητα για φροντίδα στην παιδεία της επαρχίας.

Το 1881 έγιναν εκλογές και βγήκε βουλευτής των Κρητών , όμως έγινε ένσταση ο έταιρος υποψήφιος της Μήλου, Νουστράκης και έχασε την έδρα ο Ξενουδάκης. Το 1885 ξαναγίνανε εκλογές και αυτή τη φορά βγήκε εγγυρά βουλευτής. Το 1883 για δυο μήνες περιόδεψε στην Ευρώπη και επικοινωνήσε με βασιλιάδες και με πρωθυπουργούς για να επιρεάσει τη διεθνή κοινή γνώμη για τα δίκαια αιτήματα της Κρήτης. Περιόδεψε με δική του πρωτοβουλία και με δικιά του έξοδα. Επίγε Γερμανία, Βαβαρία, Πρωσία, Σαξωνία, Βέλγιο, Ιταλία και Γαλλία. Αμα γύρισε έστειλε επιστολή στο δήμαρχο της Αθήνας ενημερώνοντάς τον για τις επαφές που είχε και για τις εντυπώσεις που απειρόμισε. Φωτοαντίτυπο αυτής της επιστολής έχω στο αρχείο μου. Ως βουλευτής στο ελληνικό κοινοβούλιο, ο Ξενουδάκης ήτανε η φωνή της Κρήτης και για τα δίκαια της Κρήτης αγωνιζόταν. Με τον έταιρο βουλευτή της Μήλου ερχότανε κάποιες φορές σε αντιπαράθεση και κάποια φορά τον προκάλεσε ο Νουστράκης λέγοντάς του: "Εσύ βγάνεις με 200 ψήφους, μα εγώ βγάνω με 2.000", μα ο Ξενουδάκης του είπε: "Εσύ αντιπροσωπεύεις αυτούς τους 2.000 μα εγώ αντιπροσωπεύω και 250.000 χριστιανούς της Κρήτης". Τότε σείστηκε το κοινοβούλιο από τα χειροκροτήματα επιδοκιμασίας υπέρ του Ξενουδάκη. Σημειωτέο ότι τότε το πανελλήνιο ήτανε ευεσθητοποιημένο με το Κρητικό Ζήτημα. Μεγάλη υπόθεση να είναι μέσα στο ελληνικό κοινοβούλιο μια αγωνιστική και μαχητική φωνή της Κρήτης σ' αυτή την κρίσιμη καμπή για το νησί.

Όταν ο πρωθυπουργός της Αγγλίας Γλάδστον, μα και ο πολιτευτής της Αγγλίας Τόαμπερλεν υποστηρίζανε ότι η Κρήτη δεν επιθυμεί την ένωση με την Ελλάδα μα μόνο καλύτερο τρόπο διακυβέρνησης, ο Ξενουδάκης τους απέκρουσε λέγοντας ότι οι Κρήτες στις επαναστάσεις τους έχουνε σύνθημα και γράφουνε στις σημαίες τους: "ΕΝΩΣΗ Ή ΘΑΝΑΤΟΣ" και έλεγε ακόμα ότι η Κρήτη μέχρι να ελευθερωθεί δεν θα γεννά πολίτες μα θα γεννά πολεμιστές.

Η διαθήκη του Ξενουδάκη

Το καλοκαίρι του 1888, ο Ξενουδάκης ειατάλαβε ότι τον εγιαταλείπουνε οι δυνάμεις του και πήγε την 20-8-1888 και έγινε τη διαθήκη του στον συμβολαιογράφο Παπαδιαμαντόπουλο. Αποσπάσματα της διαθήκης αυτής ακολουθούν:

"...Εγιναιώ γενικήν και μερικήν κληρονομίαν μου εφ' όλης της περιουσίας μου κλητήν και αικινήτου, την επαρχία της γεννήσεώς μου εν Κρήτη, τα Σφακιά της Κρήτης, υπό τον όρον να συγκεντρωθεί η περιουσία μου

εις μετοχές της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος και ει του εισοδήματος αυτών να αναφερθεί δημοτικό κατάστημα εις όλους τους δήμους της επαρχίας Σφαιρών (ήτοι καταστήματα Σχολείων), να συντηρεί ει του εισοδήματος αυτών τα Σχολεία αυτά πληρώνοντας ταχτικώς η κληρονομία μου τους μισθούς των δασκάλων. Εις δε το χωρίον μου Ίμβρος όπου εγεννήθηγα να διατηρεί όχι μόνον δημοδιδασκαλιον, αλλά και ελληνοδιδασκαλιον. Ει της περιουσίας μου να δωθώσιν 5.000 δρχ. εις την εικλήσιαν της Παναγίας του αυτού χωρίου Ίμβρος της γεννήσεώς μου δια να αυξηθεί. Ο τάφος μου να ανεγερθεί πλησίον του Σχολείου το οποιο ο ίδιος ανέγειρα..... Ο νεκρός μου μετά το κοιμητήριο, να φροντίζει ο εν Αθήναις Ανδρέας Κερδέλας, τον οποίον ορίζω εκτελεστή της παρουσίας μου, να αποσταλεί κατ'αλληλώς εις την Κρήτην δια να μεταφερθεί εις τον τόπον της γεννήσεώς μου και πλησίον του Σχολείου μου ως άνω ερήθει.....

Τα μνημόσυνά μου ει της περιουσίας μου. Ο δε Νικολάος Ταμβακιάκης να φροντίζει δια τα μνημόσυνά μου.... Τα μερίσματα της Εθνικής Τραπέζης, άτινα ως άνω θα αγορασθώσι, ως και των υπαρχουσών τεσσαράκοντα τεσσάρων (44) ονομαστιών μετοχών μου, παρά της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος θα στέλλονται στην επαρχία Σφαιρών, εις τους κατά καιρούς αρμόδιους δια τα Σχολεία διαχειριστάς, όπως χρησιμεύωσι δια τους ως άνω ειτεθέντας σιοπούς, ιδρύσεως των Σχολείων και της συντηρήσεως αυτών. Αυτή είναι η τελευταία επιθυμία μου και επιθυμώ να εκτελεστεί κατ'αγράμμα και μετά πάσης ακριβείας....."

Θάνατος-μεταφορά νεκρού-κηδεία

Στις 20-8-1888 είπαμε ότι είκανε τη διαθήκη του ο αξιόμνησος Ξενουδάκης. Στις 29-8 εισήλθε στο νοσοκομείο από τυφοειδή πυρετό, στον "Ευαγγελισμό" και στις 30-8 έπαψε να χτυπά αυτή η μεγάλη καρδιά.

Ο διευθυντής της εφημερίδας του Ρεθύμνου "ΑΡΚΑΔΙΟΝ" επρακιολούθησε την κηδεία μα είχε και από την Αθήνα ανταποκρίσεις και γράφει στο φύλλο της 22-9-1888 της εφημερίδας του πολύτιμα στοιχεία με λεπτομέρειες μα συμπληρώνομε το κείμενό μας και από άλλες πηγές:

" Τρεις βαρυσήμαντους στεφάνους κατέθεσαν, Τον ένα κατέθεσεν ο Μινάς Ζωγράφος ει μέρους των Σφαιριανών. Τον άλλον κατέθεσεν ο Εμμανουήλ Βαρδίδης ει μέρους των κατοίκων του Αδάμαντα Μήλου και τον άλλο ο οπλαρχηγός Νικολούδης ει μέρους των Κρητών Αθηνών και Πειραιώς.

Την 1-9-1888 εφάλει η κηδεία του Ξενουδάκη στη μητρόπολη των Αθηνών. Στη συνέχεια επήγανε το λείψανο στο νεκροφυλάκιο όπου το ταριχεύσανε και του έκαναν μολύβδινο φέρετρο 180 οκάδων. Φεύγοντας από τον "Ευαγγελισμό" εσουνόδεψε την πομπή μέχρι των πυλών απόσπασμα μηχανικού με τη μουσική της φροφράς, αποδίδουσα τιμές και στο παράσημο του

Σωτήρος με το οποίο είχε τιμηθεί ο Ξενουδάκης.

Τη νεκρόσειμον πομπή συνοδεύανε, ο Υπουργός Παιδείας Μανίνας, ο Μάρκος Ρενιέρης Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, βουλευτές, διεθνο-ντές διαφόρων πιστώσιων και ασφαλιστιών καταστημάτων, γιατροί, διηγη-γόροι ~~στρατιωτικοί~~ και πλήθος λαού.

Την 12-9, όλα τα δημοτικά συμβούλια των Σφαιίων αποφασίσατε ειτά-ιτωσφ να πάνε όλοι οι άντρες της επαρχίας να υποδεχτούνε και να τι-μήσουνε τον μεγάλο νεκρό πατριώτη τους και να καταθέσουνε μεγαλοπρε-πή στέφανο. Την 14-9 ετηλεγράφησαν από την Αθήνα ότι έφυγε για Χανιά από Πειραιά ελληνικό ατμόπλοιο και φέρνει τον νεκρό Ξενουδάκη.

" Αμέσως δε έσπευσαν οι Σφαιιώται Σελίνου, Κισάμου, Κυδωνίας, Αποιο-ρώνου και Ρεθύμνης, ει δε της πόλεως της Ρεθύμνης οι επίσκοποι Ιερό-θεος και Λάμπης και Σφαιίων Ευμένιος με τον κύριο Μανούσο Μαυρατζά-κη, Γεώργιον Χατζιγρηγοράκη, Δαμουλή Τσιριντανάκη και άλλων.

Την 15-9-1888 παρέλαβεν από το πλοίο τον νεκρό ο πρωτοσύγγελος του Αγίου Κυδωνίας και τον μετέφεραν στον ναό των Εσοδεών όπου οι Σφαιιανοί Δήμαρχοι κατέθεσαν μεγαλοπρεπή στέφανο και έφάλει η ιηδεύα από τρεις αρχιερείς και πλήθος ιερέων. Επικήδειον εξεφώνησεν ο βουλευ-τής Χαράλαμπος Πολογιώργης. Ήταν παρόντες μεταξύ τών επωνύμων: οι αντιπρόεδροι του Συνδέσμου Σφαιιωτών, κ. κ. Α. Βουρδουμπάς και Ιωσήφ Χατζιγρηγοράκης, έπαρχος Σφαιίων, ο εν Ρεθύμνη ζάπλουτος Σφαιιανός Μανούσος Μαυρατζάκης, ο βουλευτής Σφαιίων Χ. Πολογιώργης, ο διοικητι-νός σύμβουλος παρά τη Γενική Διοίκησει, Ρούσος Χριστοδουλάκης, ο κ. Ρούσος Κούνδουράκης, ο εισαγγελεύς εφετών κ. Γεδάκης, και ο κ. Πολιου-δάκης ιατρός. Ηκολούθουν δε την ιηδεύαν οι κ. κ. πρόξενοι Ρωσίας, Αγγλ-ας, Γαλλίας, ο υποπρόξενος της Ρωσίας κ. Βουλγαρίδης, ο υποπρόξενος της Ελλάδος κ. Ζυγομαλάς, γιατροί διηγηγόροι και πλήθος λαού"

" Απασα η προκήμια και ο λιμήν παρίστον θέαμα μαγευτικώτατον όμα και μεγαλοπρεπές. Τα εν τω λιμένι πλοία έφερον τας σημαίας μεσιστί-ους έβρυθον δε ισόμου τα καταστρώματα αυτών, καθώς και οι εξώσται και τα παράθυρα των οικιών πάσης τάξεως, φύλου ηλικίας και θρησιεύ-ματος"

Από τα Χανιά η νεκρόσειμος πομπή εξεικίνησε από το νεκροταφείο με αρ-χιερείς, ιερείς και με ένοπλους Σφαιιανούς, τιμητική φρουρά και πολ-λούς καπετίνους. Πολλοί πήγανε με ζώα στις Καλύβες. Ο νεκρός και πολ-λής ιδάμος πήγε με πλοίαρια. Οι Καλυβιανοί τιμητικά, αυτοί παρέλαβαν τον νεκρό και τον κράτησαν για λίγο στην ειλησία τους. Στο Ασκίφου έφτασε η πομπή βασιλεμένος ο ήλιος. Μόλις πρόβαλε η πομπή στο Ξυλό-δεμα εχαιρέτησαν με πυροβολισμούς τον νεκρό μα και με κανονιές αφοδ

είχανε ένα κανονάκι, λάφυρο από τους Τούρκους. Ο νεκρός και αριετός κίδαμος διενυιτέρευσε στις Καρές στον Τίμιο Σταυρό. Την 17-9 έφτασαν οι Νιμπριώτες "οι γυναίξες και τέκνοις" και με την πολεμική σημαία του στρατάρχου Μανουσουλαννάκη.

Στις 18-9 έγινε η κηδεία στη Νιμπρο, σύμφωνα με την παραγγελία που είχε δώσει ο νεκρός. Όταν τον κατέβαζαν στον τάφο εχαιρέτησαν με ομοβροντίες πυροβολισμών και η σημαία του στρατάρχου ενυμάτιζε μεσάτια.

Ο διευθυντής της εφημερίδας "ΑΡΚΑΔΙΟΝ" γράφει στο φύλλο της 22-9-1930:

"Το θέαμα υπήρξεν μαγευτικώτατον. Ωραιότεραν πομπήν ουδ' είδον, ουδ' εφαντάσθην πόποτε...". «Είτα δε διελύθει το πλήθος μετά παραδειγματικής τάξεως και ησυχίας, ανερχόμενον επέκεινα των τρισχιλίων ψυχών "

Την προτομή του Ξενουδάκη που βλέπουμε στη Νιμπρο την έφτιαξε ο Φωκίων Ρωμ. ο ίδιος που έφτιαξε το μνημείο του αγνώστου στρατιώτου στην Αθήνα. Ήστριχισε 40.000 δρχ. της εποχής εκείνης, το 1930. Την τελετή για τα αποκαλυπτήρια την κάνανε μαζί με την επέτλιο για το Πρωτόβλο του Λονδίνου που αναγνωρίζετο η Ελλάδα σαν ελεύθερο έθνος. Την τελετή τιμήσανε με την παρουσία τους, ο Διοικητής της Κρήτης Κατεχάκης, προϊστάμενοι ευημεριστικών, πολιτικών, εκπαιδευτικών και διοικητικών αρχών, πολλοί προσωπικότητες και πολλή λαός. Κεντρικός ομιλητής ο Σταυρός Κελαϊδής. Απλά μνημόδουνα του κάνανε πολλά, μα επίσημο με συμμετοχή προσωπικώτων έγινε το 1938 στα 50 χρόνια από τον θάνατό του με ομιλητή των Γυμνασιάρχη Χ. Σφακιών Ι. Μαυραϊάκη και το 1988 στα 100 χρόνια από τον θάνατό του με ομιλητή των Πάρη Κελαϊδή.

Αμα πέθανε ο Ξενουδάκης φύτρωσαν κάποιοι συγγενείς του και άνοιξαν αγωγές διεκδικώντας κληρονομία και προκάλεσαν πολύχρονους διαστυκούς αγώνες μα δεν κατάφεραν να προσβάλουν τη διαθήκη.

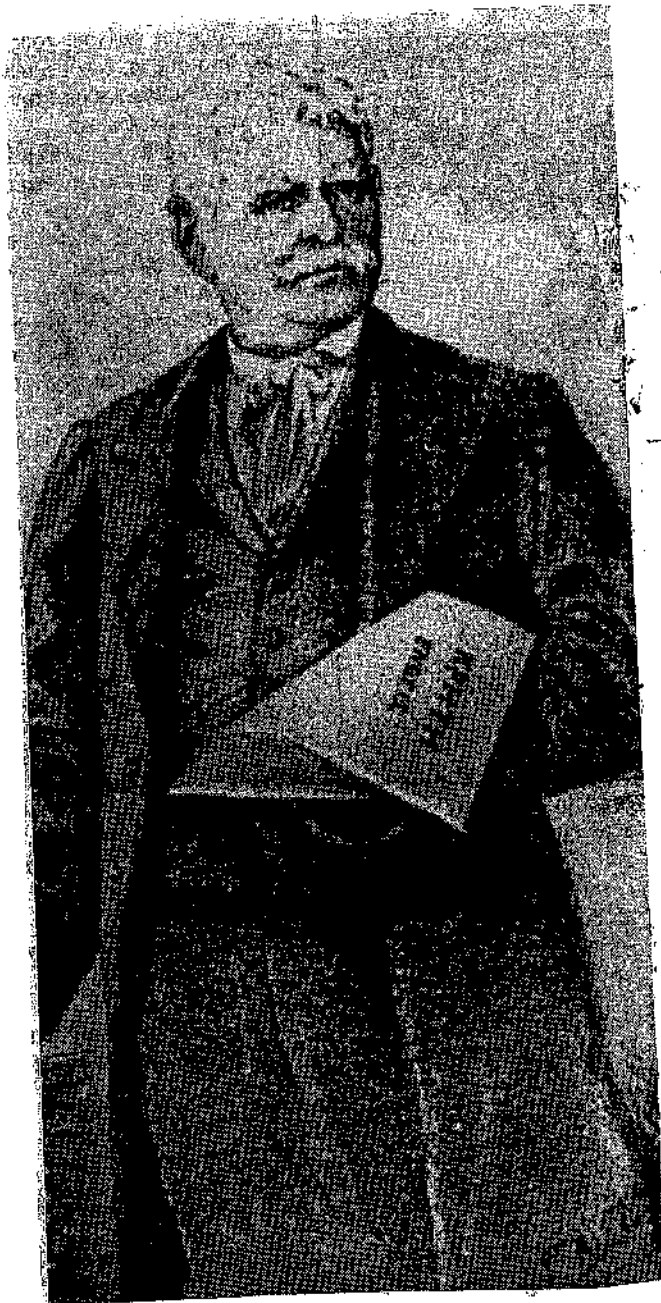
Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι και η Λουίζα Κορβάτζη Ζαμπελίου, παράκλινηθείσα από τον αρχημανδρότη Παρθένιο Κελαϊδή, άφησε κληροδότημα για την παιδεία των Σφακιών, μα μικρότερο από αυτό του Ξενουδάκη. Από το κληροδότημα έγιναν 13 δημοτικά Σχολεία και ένα γυμνάσιο. Σε πρώτη φάση εμίσθοδοτούνταν οι καθηγητές και οι δάσκαλοι από το κληροδότημα. Εγένετο ασυστόλο στα γυμνασιόπαιδα και επιχωρηγούνταν οι Σφακιανοί φοιτητές των ΑΕΙ. Υπάρχει ακόμα από το κληροδότημα γύρω στο μισό εκατομμύριο ευρώ το προϊόν του οποίου διατίθεται στην παιδεία των Σφακιών.

Το κληροδότημα του Ξενουδάκη έβαλε πολλούς Σφακιανούς στο λούκι των γραμμάτων και αξιοποιήσανε τον εαυτό τους μα προσφέρανε και στην κοινωνία και φτάσανε σε ανώτατα αξιώματα, ενώ διαφορετικά θα μένανε στην αφάνεια.

Αυτός ήτανε αγαπητός μου ο Ξενουδάκης. Οδήςμος της Αθήνας, εκτιμώντας την αξία του και την προσφορά του στην πατρίδα και την κοινωνία έδωσε το όνομά του σε μια οδό, ανάμεσα στις οδούς Ταύγετου και Κυθαϊρών. Φαίνεται ότι και ο δήμος ~~Σαλίων~~ σκεφτεται να δώσει το όνομα του Ξενουδάκη σε ένα δρόμο, μα να δούμε αν ο δρόμος αυτός θα είναι ανάλογος με το όνομα που θα φέρει.

Εύχομαι να βγάλει ο τόπος μας και άλλες μορφές σαν αυτή του Γεωργίου Ξενουδάκη

Αιώνια σου η μνήμη Μεγάλε μας Ευεργέτη

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΞΕΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΕΘΙΜΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Ομιλία από την ΚΡΗΤΗ 1 TV 1-9-1997

Εθιμικά ποιήματα λέμε αυτά που λέγονται στα πλαίσια εθίμου σε συγκεκριμένη περίπτωση και με συγκεκριμένη έννοια. Πολλά από τα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης, ειδικά τα ριζέτικατα λέμε εθιμικά μα αιδμα και τα κάλαντα. Θα παραθέσουμε αριετὰ αρχίζοντας από του δρόμου το τραγούδι που λέγανε στην αρραβώνιαση πηγαίνοντας προς το σπίτι της νύφης.

Ο Αρχοντας τα Άνατολής κι ο Πρίτζιπας τση Δύσης
Συμπεθεριόν ειδήμασι παντρεύουν τα παιδιά ντων
Και παίρνει ογιδές του άρχοντα του Πρίτζιπα την ιδρη

Συνιθέστατα οι γάμοι γίνονταν Κυριακή. Το Σάββατο μια δεκαριά άντρες πηγαίνανε με τα φορτηγά ζώα και παίρνανε από της νύφης τα προικιά και τα φέρνανε στου γαμπρού το σπίτι. Στο δρόμο λέγανε το παρακάτω τραγούδι του δρόμου:

Επήραμένα τα προικιά τση νύφης τα ψιμήθια
Απόσ'χουνε ζωγραφιστό τον ουρανό με τ'άστρα
Τον ήλιο τον ολόχρυσο, τ'ασημωτό φεγγάρι
Κι έχουνε και τη θάλασσα μ'ούλα τζη τα καράβια
Ας είνιε καλορίζικα στο σπίτι αφού θα πάνε

Αμα τα φέρνανε τα προικιά στο σπίτι του γαμπρού, ένας "μανοκυρουδάτος" (που ζούσανε και οι δυο γονείς του) τα κρεμούσε με τάξη πάνω σε δοκίδες που τις κρεμούσανε από τα δοκάρια κοντά και στους 4 τοίχους του σπιτιού. Την Κυριακή κάθιζε στην "ταύλα" όλος ο γάμος για φαΐ και μετά πηγαίνανε να πάρουνε τη νύφη. Για τους άντρες ήτανε ο αριθμός απεριόριστος. Γυναίκες μπορούσανε να είναι 12-15. Τις λέγαμε "συνοπάρτουςες". Κάθε γυναίκα υποχρεωτικά πήγαινε καβάλα και υποχρεωτικά ένας διικός της ο "καβαλιέρος" έπρεπε μα σέρνει το ζώο. Εξαινούσε ο γάμος με το παρακάτω τραγούδι του δρόμου:

Δώσε μας μάνα την ευηή να ξεινιήσει ο γάμος
"Η γι-ευηή μου ομπρός κι οπίσω σας ζερβά σας και δεξιά σας
Να πάτε να μου φ'ερετε τη νύφη του παιδιού μου
Την πλουμισμένη πέρδικα τ'αηδόνι το παγώνι

Η διαδρομή μπορεί να ήτανε και πολλά χιλιόμετρα από του γαμπρού το χωριό μέχρι αυτό της νύφης και λέγανε και τραγούδια σχετικά με το γάμο μα και άσχετα. Θα γράψω εδώ ένα άσχετο επειδή μου άρσει πολύ.

Κοράσιο στην Ανατολή έφαινε κι ετραγούδιε
Μα ο συριομός του μασουριού κι ο χτύπος του πετάλου
Κι ο αηδονισμός τση λυγερής εις τα 'ουρανούς εβγήμε
Κοραββωνιούρης τραγουδιά π'αναμεσις πελάγου

- Ετέξετε ναύτες τα κουπιά, ναύηληροι το τιμόνι
 Ν' αιουόσομε τη λυγερή έντα τραγουδι λει
 Ιντά'χεις κέρη και πονείς και τραγουδείς θλημένα
 - Εγώ και στο τραγουδι μου κι ειειά μοιρολογούμαι
 Μάνα και κέρην έθαφα κι αδέρφια και ξαδέρφια
 Κι ο άντρας που μου πήρανε εβγήνε βερεμιάρης
 Εαρρωστικόν μου ζήτηξεν απόυ δεν τό'χει ο τόπος
 Τα' άγριας λαφίνας το τυρέ και του λαγού το γάλα
 Κυδώνι απ την Ανατολή και μήλο απόυ τη Δύση
 Κι ώστε να πιάσω το λαγό, ν' αρμέξω τη λαφίνα
 Να πάω στην Ανατολή και νάρθω απόυ τη Δύση
 Αρρώστησε ξαρρώστησε κι άλλη γυναίκα επήρε

Όταν ο γάμος επλησίαζε στο σπίτι της νύφης ελέγανε το αιόλουθο τραγουδι του δρόμου

Ο νύος γαμπρός εμηνυσε του πεθερού μαντάτο
 - Να το κατέχεις πεθερέ την Κυριακή πως θά'ρθω
 Να παρασύρετε τα' αυλές ν' ασπρίσετε ται ρούγες
 κι ο νύος γαμπρός σας έρχεται να τον αποδεχτείτε

Έξω από την αυλόπορτα της νύφης περιμένανε οι κεραστάδες με δίσκιους με κρσιά, ραιές και μεζέδες για το κέρασμα της υποδοχής. Η στεφάνωση συνηθέστατα τότε στην περιοχή μου γινόντανε στις νύφης το σπίτι ή την κυλή. Όταν ξεκινούσε ο γάμος λέγανε το αιόλουθο τραγουδάκι του δρόμου

Αποχαιρέτα νύφη μου σούλους τσαι συγγενείς σου
 Μα πρώτα τσαι γονέους σου και τα γλιουιά σου αδέρφια
 Έκετές τσαι φιλενάδες σου και τσαι γειτόνισές σου
 Ύστερα από το παραπάνω τραγουδάκι ενδεικνυσότανε το αιόλουθο

Επήραμε την πέρδλια την πενταπλουμιομένη
 κι αφήναμε τη γειτονιά σα χώρα κουρσεμένη

Όπου περνούσε η γαμήλιος πομπή στο χωριό της νύφης και στο χωριό του γαμπρού και σε τυχόν ενδιάμεσα χωριά ειερνούσανε όλο τον γάμο. Όταν επλησίαζε ο γάμος στο σπίτι του γαμπρού λέγανε το αιόλουθο τραγουδι:

Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης
 Ν' αποδεχτείς την πέρδλια απόυ σου φέρνει ο γιός σου
 και την ευηή σου δώσ' τωνε και γλυκοφέλησέ τσαι

Η μητέρα του γαμπρού, αν φορούσε μαυρα έβαζε μια άσπρη πετσέτα στο κεφάλι της και αγιάλιαζε και φιλούσε τη νύφη. Τώρα δένανε στη νήφου ένα ιαυρομάνινο μαχαίρι και έκανε το σημείο του σταυρου στο ανώφλιο του τέρου

Τώρα είχε σειρά το φαγοπότι και στο γλέντι ευριταρχούσε το τραγούδι της ταύλας (το ριζίτιο). Ενδεικνυότανε το ακόλουθο:

Σήμερα ούλοι χαίρουνται κ'είναι χαρά μεγάλη
Σήμερα εστεφανώθηκε ο αητός την περιστέρα
Να ζήσουν, να στεριώσουνε και να ν'ευτυχομένοι
Και ας ειν καλά κι η συντροφιά.

Σε κάθε περίπτωση όταν αποχαιρετούσε μια παρέα ξεινούσε με ειδικό τραγούδι του δρόμου:

Έχετε γειά ψηλά βουνά και βιόλες αθημένες
και ιοπελιές ανύπαντρες κι εσείς οι παντρεμένες

Πάντα στα ριζίτια λένε οι μεν την κοντιλιά και ακριβώς όπως την λένε αυτοί την επαναλαμβάνουνε οι δε. Κατ'εξέρεση στο παραπάνω τραγούδι οι μεν αποχαιρετούνε και δε αποβγάζουνε με διαφορετικά λόγια. Λένε

Αμέτε φίλοι στο καλό και στηνιαλό την ώρα
Και να γεμίσει η στράτα σας γαρέφαλλα και ρόδα

Μπορούσανε όμως ξειινώντας να πούνε και ένα άλλο τραγούδι:

Εδώ στον εξεινησμό τρεις ποταμοί κοινούνε
Ο ένας πάει νοτινά κι άλλος οθέν τη δύση
Κι ο τρίτος ο καλύτερος περβόλια να ποτίσει
Ποτίζει δέντρα και μηλιές, μηλιές και κυπαρίσσια
Μια λεμονοπορταγιαλιά μια ραζακιά κουρμούλα

Όταν κάθεται στην "ταύλα" (στο τραπέζι) η παρέα συνηθως αρχίζουνε με το παρακάτω τραγούδι:

Χιλίες καλώς το βρήκαμε του φίλου μας το σπίτι
Του φίλου, του συντήννου μας, του πλιά καλλιά μας φίλου
Και του καιρού να 'ναι καλά, τάντίκαιρου και πάντα
Νάρθουμε, να ξανάρθουμε.

Έστω κάποτε θα βρεθεί το γλέντι σε ανάπαυλα. Τότε κάποιος μπορεί να αρχίσει το σχετικό ριζίτιο,

Ιντάχετε γυρού-γυρού κ'είναι βαρέ η καρδιά σας
Δεν τρώτε και δεν πίνετε και δε χαροιοπάτε
Πρι νάρθει ο Χάρος να μας βρεί ναμασε διαγουμίσει
Να διαγουμίσει ται γενές, να ξεδιαλέξει το άντρες
να πάρει το άντρες τσοι καλούς

Στη βάφτιση πάντα στο γλέντι λέγανε το ακόλουθο τραγούδι:

Σαν εβαφτίστην το παιδί κι εγίνει χριστιανάκι
να το χαρού οι γονέοι ντου και να το μεγαλώσου

Ευνηθίζετο τότε να στεφανώνει ο νονός το βαπτιστικό του μα και να του βαφτίζει παιδί και αυτό εύχεται το τραγούδι. Μα και ει μέρους του νονού υπάρχει ειδικό τραγούδι

Φιλίτσο μου στο γάμο σου και στην ξεφάντωσή σου
Τα χιόνια αλεύρια να γινού και τα βουνά κριγιάρια
Κ'η θάλασσα γλυκιά κρασί και τα καράβια κούπες
Να πιούν οι καλεσμένοι σου.

Τις χρονιάρικες μέρες δεν παρέλειπώ να πούνε το παρακάτω τραγούδι:
Τούτες οι μέρες το καλούν, τούτες οι εβδομάδες
κι απούχει φίλο τον καλέ, δικό τον περιμένει
κι απούχει αγάπη αλόργο του κάνει γραφή και μπέμπει
και γράφει λόγια στη καρδιάς.

Το επόμενο τραγούδι έχει σχέση με τους συγγενικούς δεσμούς

Ανάθεμα 'που εζήλεψε σ'αμπέλια σε περβόλια
Εγώ ζηλεύω στο 'εδιούς όντε μονομεριούνε
Προπάντω νάνιε αδερφοί γή ναύ' πρωτοξαδέρφοι
Γή νάναι μπάρμπας κι ανηψιός

Όταν η Κρήτη ήτανε υπό τη βάρβαρη τουρκενική κατοχή, με τραγούδια στέλνανε μηνύματα για να τονώσουνε το ηθικό του λαού και να του αναπερνώσουνε τις ελπίδες ότι κάποια μέρα θα έλθει η πολυπόθητη ελευθερία. Μα επειδή οι Τούρκοι παντού φυτρώνανέ ακάλεστοι, τα φτιάχνανε με τρόπο που και το μήνυμα έστελνε στους δικούς μας, μα συγχρόως να περιλαμβάνει παραπλανητικά στοιχεία για τους τυχόν ανεπιθύμητους ακροατές. Αυτά τα τραγούδια τα λέγανε "αλληγορικά" και θα ακούσετε εδώ μερικά απ'αυτά.

Χριστέ και να ξεδείλιαινε τ'όνειρο πού'είδα απόψε
Τον μπέλο μου είδα κυνηγός, τον άντρα μου είδα αγρόμι
Χριστέ και να το σιδώνεν ο κυνηγός τ'αγρόμι
Να πάρω από το αίμα του να βάψω ταμαλλιά μου.

Εδώ ο λαϊκός ποιητής μας παρουσιάζει την Κρήτη σαν μια κοπέλα που την έχει γυναίκα του βιάλα ένας άντρας που τον αντιπαθεί (η Τουρκία). Αυτή παρακαλεί το Χριστό να σιοτώσει ο μπέλος της (η Ελλάδα) τον άντρα της (την Τουρκία)

Αητέ που κάθεσε ψηλά στ'όρος το χιονισμένο
Τρώεις το δρόσο του χιονιού, πίνεις νερό κατάνερο
Λαγός κι αν πιάσεις γεύγεσαι, περδίνι και δειπνάς το
Φιλές κι κέρην όμορφη

Σ'αυτό το τραγούδι ο λαϊκός ποιητής μακαρίζει τον πληθυσμό που

ζει στα ορεινά χωριά απαλλαγμένος από την παρουσία και το βάρος του κατακτητή και όταν λέει "φιλέε και κέρην όμορφη" εννοεί ότι απόλαμβάνει ένα είδος ελευθερίας.

Σε ψηλό βουνό σε ριζιμιό χαράκι κάθεται αητός
βρεμένος χιονισμένος και παραναλεί τον ήλιο ν'ανατέλλει
- Ηλιε ανάτειλε, ήλιε λαμψε και δώσε για να λυώσουνε
χιόνια απου τα φτερά μου και τα κρούσταλλα
από τ'αιράνυχά μου.

Εδώ παραναλεί να έρθει ο ήλιος της ελευθερίας για να απομακρυνθούνε τα αβάσταχτα βάρη της σιλαβιάς.

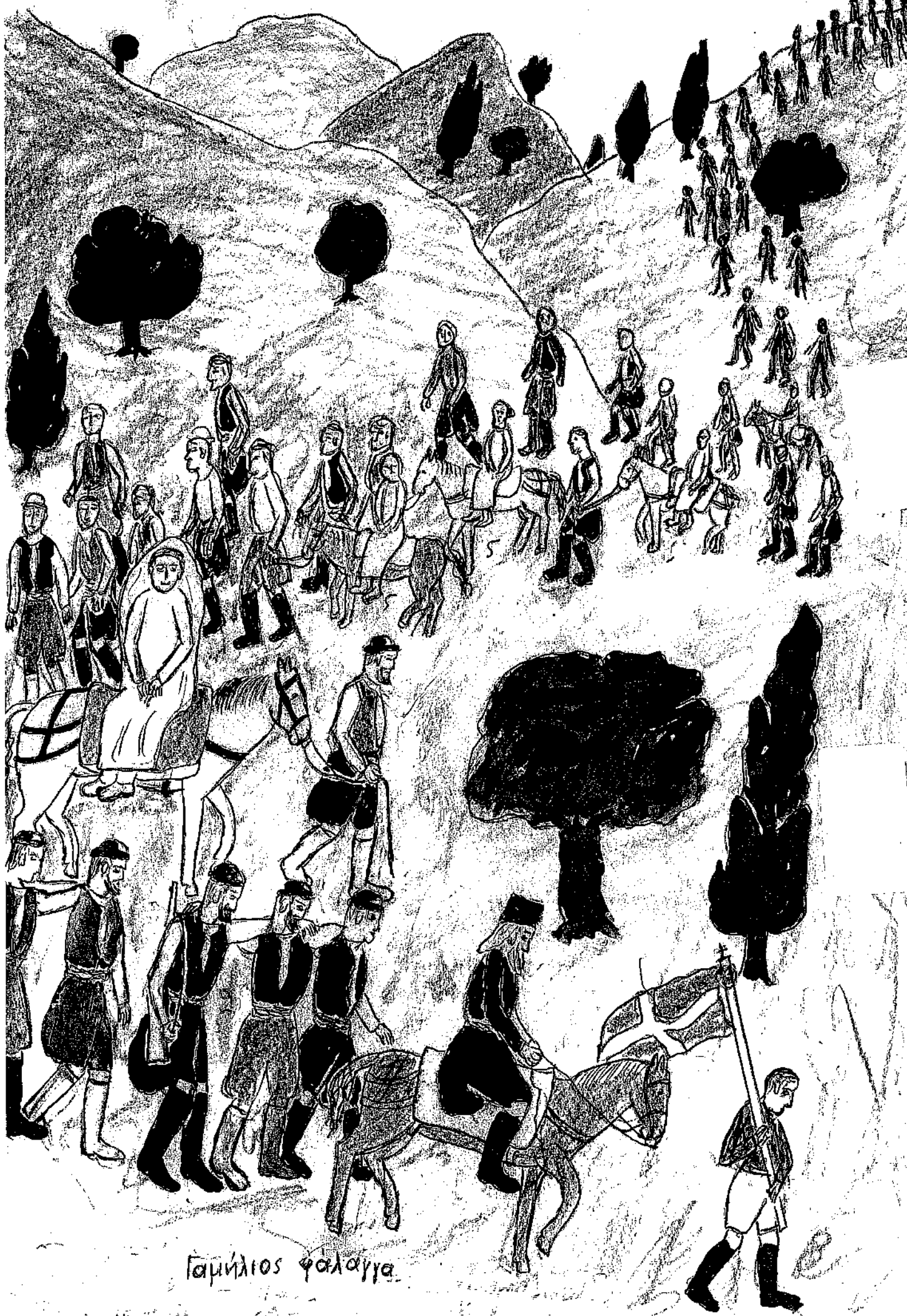
Προβάλετε φωνιάξετε στ' Ορθούνη και στ'οι Λάκκουσ
Νά'ρθουν ρι γιοί του Γιάνναρη και του Μπιρμπροτάμη
Κι ένα λάγον ετόπασα νά'των των ορμινέφω
Μα μη θαρρούν πως ειν λαχός να πρεμαζώνου σιόλους
Είναι θεριό διέφαλο με τρεις σειρές αντόδια

Βέβαια το παραπάνω τραγουδάκι εννοεί ισχυρή εχθρική δύναμη

Αιόμα και το πασίγνωστο ριζιτινιο με τα αγριμάγια είναι αλληγορικό και παραπέμπει στους επαναστάτες.

Και τα κάλαντα ανήκουνε στα εθυμικά ποιήματα. Εδώ θα αναφέρουμε μόνο τα κάλαντα όπως τα λέγαμε την δεκαετία του 1930 τις πρωτοχρονιές:

Αρχημενιά κι αρχηχρονιά κι αρχη του Γενάρου
Αυριο ξημερώματα τ'Αγίου Βασιλέου
Κι αρχή που βγήκειν ο Χριστός στη γη να προπατήξει
Εβγήκει κι εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες
κι ο πρώτος που τ'απάντηξεν ήτον Αγιός Βασίλης
- Αγιε Βασίλη Δέσποτα, Καλό ζευγάριν έχεις;
- Καλό το λέω, Αφέντη μου, καλό και βλοημένο
Γιατί το βλόησε ο Χριστός με το δεξιά ν'βου χέρι
Με το δεξί, με το ζερβί, με το στεφάνω χέρι
Πιάσε Βαγίτσα το καιρί και πιάσε το δεφτέρι
Και πιάσε και λογάρισε, έντα θα μασε φέρεις
Απάνι γη λουιάννιο γη από πλευράς κομμάτι
Γη απού τη μαυρην όρθα σας κιανέναν αυγουλάκι
Γη απου το γέρο πίδαρο κιαιμιά σταλέ λαδάκι
Κι αν είναι με το θέλημα, χρυσή μου πελιστέρα,
Ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε καλησπέρα

Γαμήλιος φαλαγγα.

Επικοπή στην ΤΥ"ΚΡΗΤΗ" 4-2-1998

ΤΑ ΣΙΤΗΡΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΠΟΡΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΦΟΥΡΝΟ

Τα Σφακιά και εις ότι αφορά τη γεωργία ήτανε διαφορετικά από την έλλη Κρήτη. Άγρονη επαρχία στη μεγαλύτερη της έκταση. Όχι μόνο τα έργο-
να Δευκά Όρη που καλύβουνε τη μεγαλύτερη της έκταση, μα ακόμα και η
πεδινή λωρίδα γης που είναι στα παράλια του Λιβυκού, μόνο προς τα ανατο-
λικά είναι ικανοποιητικά γόνιμο χώμα. Σε μέτρια χρονιά ο σπόρος μπορεί
να πάει 5, 6, 7 οκάδες η οκά. Στα "αγέρια" (στα ψηλά χωριά) είχε καλύτερη
απόδοση. Ο Τούρκος ιστορικός Ελβιά Τσελεμπί τον 17ο αιώνα, επαινώντας
την κρητική γή γράφει ότι ο σπόρος στην Κρήτη αποδίδει ένα προς εκατό
και ο Ηρόδοτος λέει ότι στη Μεσοποταμία αποδίδει ένα προς διακόσια εως
ένα προς τριακόσια. Οι κλιματολογικές και οι εδαφολογικές συνθήκες στα
Σφακιά είναι διαφορετικές, μα ακόμα και οι βροχοπτώσεις. Θα μαζί δημι-
ουργούνε εδώ διαφορετικό μικροκλίμα με χαμηλότερη απόδοση.

Επειδή οι συγκοινωνιακές και οι επικοινωνιακές συνθήκες και ακόμα το
γεγονός ότι στα Σφακιά κατοικούσε αμύγλης χριστιανικός κόσμος, καθιστού-
σανε τα Σφακιά μια χωριστή γεωγραφική ενότητα και ως εκ τούτου αναπτύ-
ξανε στα Σφακιά σε αρκετό βαθμό διαφορετικό τρόπο ζωής σε πολλούς το-
μείς, μα ακόμα και διαφορετικά έθιμα. Συντελούσε και η μωργαλογία του εδάφους.

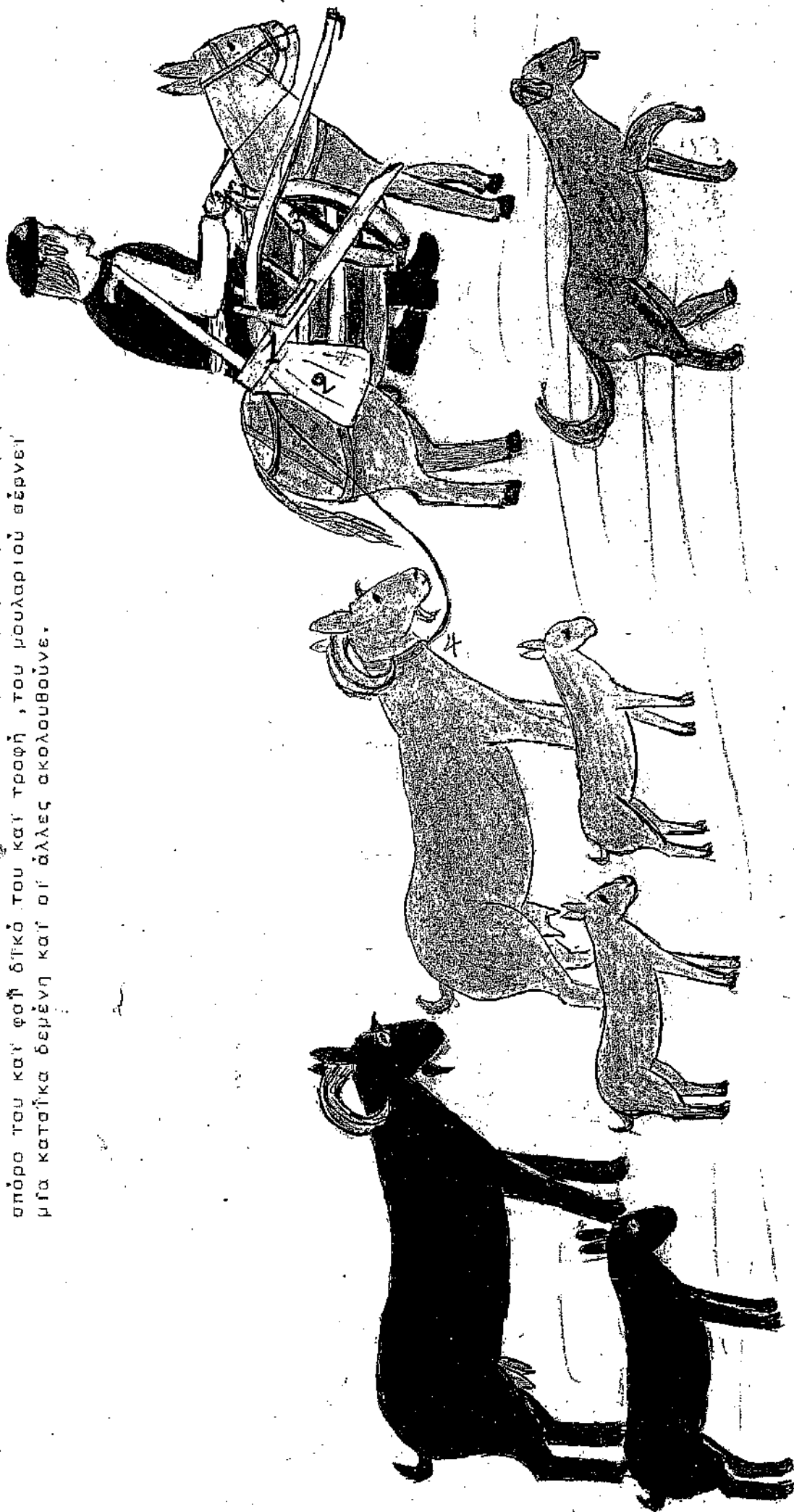
Σε ότι αφορά τη γεωργία σε πολλά σημεία δεν αλλάξαμε και πολύ από
αυτά που περιγράφει ο Ισίδος τον 8ο π.χ. αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ού
αιώνα. Εγώ και ζευγάρισα με το ξισιδίον άρωτρομα και πελέκησα ο ίδιος
το άρωτρο αυτό. Επίσης, ενώ σε άλλα χωριά είχανε "βολδύρους" για το αλώ-
νισμα (ένα πλακέ παχύ ξύλο που από κάτω έχει οδοντωτά λαμάνια για να
κόβουν τα στάχια), εμείς, όπως και επί Ισίδου, δέναμε 5-6 βουηδογάϊδου-
ρα) σημά μεταξύ τους και τα γυρίζαμε γύρω-γύρω ωσπου να αλωνεύονταν τα
στάχυα με τα πλόδια τους.

Από ενωρίς το φθινόπωρο ετοιμάζε ο ζευγάς τα ζυγάλετρά του, τα γινό-
λουρά του, εκανόνιζε το σπόρο του, τις τρωφές των βοδιών του. Εφρόντιζε
να βρει χωράφια από τους μη ζευγάδες, αν δεν τον φτάνανε τα δικά του.
Τη ξένα χωράφια που νοικιάζανε πληρώνονταν ενοίκιο με όσο σπόρο βάζει
το χωράφι για να σπαρθεί και το ενοίκιο αυτό το λέγαμε "χωραφοσηέπαση"
και πληρώνετο άμα έβγαίνε η σοδειά. Ακόμα αν έκανε "συμμετακό" Ζευγά-
ρι (μαζί με άλλον) ήθελε να βαβαιωθεί αν ο "συζευτής" του θέλει και το
ερχόμενο να είναι συζευτάδες. Συχνά, άμα έβλεπε κανείς ότι τα άχερά του
μπορεί να πέσουνε λίγα, εμαδούσε τις συκιές του και ακόμα τις αγριοσυ-
κιές από τα δάση και τα φαράγγια και ξέραινε τα φύλλα και τα αποθή-
κευε. Για τα μουλαροζεύγαρα μαζεύανε μάζες από τα βουνά και τις κόβανε
με το σκεπάρνι σαν τα άχυρα και ταΐζανε τα μουλάρια.

Στα συνεταυρικά ζευγάρια έβαζε από ένα ζώο καθένας, εβάζανε μαζί τον
κόπο, τον σπόρο και τα χωράφια και έπαιρνε καθένας τη μισή σοδιά. Αν εί-
χε ο ένας τα χωράφια και τα ζώα, έβαζε και το σπόρο και ο άλλος έβαζε

Ο ΖΕΥΓΑΣ

Μόλις ξημερώνει ο ζευγάς φέρνει τα ζυγάστρα, τα γινδλούρα, το σπόρο του και φαΐ δίκό του και τροφή, του μουλαριού φέρνει μία κατσίκια δεμένη και οι άλλες ακολουθούνε.

μόνο τον κόπο και έπαιρνε το 1/3 από τη σοδειά. Αυτό τον λέγαμε "τριτάρι". Στα ορεινά χωριά της επαρχίας, άμα έκανε πρώιμα νερά, κάνανε και "καλλουριές" εζευγαρίζανε τα χωράφια πριν να τα σπείρουνε. Δεν έβγαζε χόρτα ελιάζετο το χώμα και γινότανε πιο γόνιμο, μα ήτανε και πιο ευκολοκάμωτο όταν θα το σπέρνανε.

Τον Οχτώβριο μήνα αρχίζαμε τα ζευγάρια. Στα παραλιακά χωριά, που πέφτει λιγότερη βροχή, συχνά αρχίζαμε και αρχές Νοεμβρίου. Πάντως ξέραμε ότι "το πρώιμο είναι πρόθυμο". Η φακή πρέπει να σπαρθεί γρήγορα (ως τ' Αγίου Νικολά γη φακή σπαρμένη, γη ξεφουτωμένη). Το ρόβι (ένα ψυχανθές που το σπέρναμε για κτηνοτροφή, ιδίως για βόδια) μπορούσαμε να το σπείρουμε μέχρι και του Αγίου Χαραλάμπη (10 Φεβρουαρίου). Την εορτή των Εισοδίων λέγαμε ότι γιορτάζει η "Μεσοσπορέτισσα Παναγία" γιατί μέχρι τότε έπρεπε να έχουμε ρίξει στη γή το μισό μας σπόρο. Ότι αφορά στην πικνότητα του σπόρου λέγαμε: "Στου βουγιού την πατηχιά δυο και τρία τα κουκιά", στα φτωχά χωράφια, μα στα πιο γόνιμα "εξε κι εφτά" (όταν λέγαμε κουκιά εννοούσανε κόκκους κριθαριού).

Νύχτα εσηκωνόμαστε για να ετοιμαστούμε και να φτάσουμε λίαν πρωί στο χωράφι. Στην κατοχή, παιδί ακόμα εζευγαρίζα με ένα θελό μου. Τρώγαμε το πρωί κάτι στο σπίτι μας, και στο σακκούλι μας φκρατούσαμε μόνο χαρούφιλα και νερό. Το βράδυ στο σπίτι μας ξανατρώγαμε κατοχικά φαγιά. Στα μέρη μας συνηθέστατα εσπέρναμε "μιγάδι" (σταροκρίθαρο). Εσπέρναμε και φακές, φάβες, λαθούρια, που τα λέγαμε "μαγερέματα". Εσπέρναμε και κτηνοτροφές. Για τα μουλάρια ταή και για τα βόδια ρόβι, όμως την κατοχή τις υστερούσαμε τις κτηνοτροφές από τα ζώα, γιατί τις τρώγαμε εμείς. Την ταή την κάναμε αλεύρι και έκανε υποφερτό για την κατοχή φωμί. Το ρόβι όμως είναι τοξικό για τον άνθρωπο και το βράζαμε και του αλλάζαμε το νερό πολλές φορές για να φύγει λίγη τοξικότητα και μετά το τρώγαμε. Άμα το κάναμε αλεύρι το βάζαμε στο νερό και έκανε 2-3 μέρες και του αλλάζαμε το νερό αρκετές φορές και μετά μαζί με λίγο κριθαράλευρο το κάναμε φωμί.

Τα σιτηρά φυτρώνουνε σε λίγες μέρες άμα τα σπείρουμε μα τον χειμώνα δεν προχωρούνε. "Πέντε μήνες ένα γρόθο, κι ένα μήνα πέντε γρόθους" ελέγαμε. Τον Απρίλη, μέσα σ' ένα μήνα, ξεσταχυάζουνε και μεστώνουνε. Υστερες Μαΐου αρχίζαμε θέρος στα παραλιακά χωριά, στα ψηλά αργότερα. Στο θέρος πηγαίναμε λίαν πρωί οικογενειακώς. Και τα μωρά των λίγων ημερών τα παίρναμε και άμα ήτανε ανοιχτός κάμπος χωρίς θέντρα εβάζαμε σε μικρή απόσταση μεταξύ τους δυο δεμάτια στάχυα και απάνω ένα άλλο και κάτω από το γεφυράκι που κάνανε τα δεμάτια εβάζαμε το μωρό για να έχει ίσκιο. Όσα στάχυα έβαζαν τα δυο μας χέρια τα δέναμε μαζί και τα λέγαμε "πιάσμα" ή και "χερόβολο". Είκοσι πέντε πιάσματα τα δέναμε μαζί και τα λέγαμε "δεμάτι" ή και "αγμαλέ". Τέσσερις αγναλιές φορτώναμε στο γαϊδουράκι και τις λέγαμε ένα γομάρι. Ενώναμε ευλύγιστους θάμνους, βέργες, και τα δέναμε και λέγαμε "δεματικά" αυτούς τους ξύλινους σπάγκους

Άμα τελειώσει ο θέρος έχει σετρά το αλώνισμα. Είναι η μόνη απασχόηση του γεωργού που δεν αρχίζει λίαν πρωί και τούτο επειδή τα στάχυα νύχτα "αναπαλιάζουνε" και πρέπει να λιαστούνε για να κόβονται με τα πόδια των ζώων. Συμμετέχουνε και εδώ όλοι. Εδέναμε 5-6 βουϊδογαίδουρα μαζί και τα γυρίζαμε γύρο-γύρω μέχρι να αλωνευτούνε τα στάχυα. Αυτός που τα λαλούσε λέγαμε πως έκανε τη "δούλα" του. Ξηρατούσε μια βέργα για να τα δέφνει να πηγαίνουνε γρήγορα και στο άλλο χέρι ξηρατούσε ένα δοχείο και άμα έβλεπε τα ζώα ότι ετοιμάζονται να αποβάλουνε τα περιττώματά τους έβαζε το δοχείο και τα παραλάβαινε πριν πέσουνε στα στάχυα. Τα ζώα στο αλώνι τα φτιμώναμε με τις "μουρίδες", για να μην τρώγε τα στάχυα.

Τα αλωνεμένα στάχυα τα λέγαμε "μάλαμα". Τα κάναμε δυο σωρούς και στον κάθε σωρό, από την έξω μεριά εστακίδανε ένας άντρας με το "θρινάκι" του (είναι σαν φτυάρι μα η μισή παλάμη καταλήγει σε τέσσερα δόντια). Στην άκρη του αλωνιού εβάζαμε ένα ξύλο όρθιο και σ' αυτό δέναμε με ένα σπαγιάκι 2-3 ξερά χορταράκια για να μας δείχνει την κατεύθυνση του ανέμου. Το λέγαμε "καλόγερο". Οι δυο λιχνηστάδες, όταν ήτανε ευνοϊκή η κατεύθυνση του αέρα επετούσανε με τα θρινάκια τους το μάλαμα κατά τέτοιο τρόπο που, ενώ ο αέρας επήγαινε τα άχερα στην "αλωνιάστρα", ο καρπός έπεφτε ανάμεσα στους δυο σωρούς. Μια γυναίκα με τη δούλα απόσερνε τα άχερα που τυχόν πέσανε στον καρπό. Απαλλαγμένος από τα άχερα ο καρπός στη μέση του αλωνιού τον λέγαμε "λαμνί". Τώρα του κάνανε ένα σταυρό στην κορφή και μετά τον ζυγίζανε ογκομετρικά. Είχανε ένα κόσκινο που έβαζε 13 οκάδες κριθάρι ή 15 οκ. στάρι γιατί αυτό έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος. Το κόσκινο αυτό το λέγαμε "μουζούρι". Το πολυγεμίζανε και μετά σέρνανε από πάνω το χέρι του θρινακιού και εμενε τίγνια.....

Πριν πάμε το "άλεσμα" στο μύλο το καθαρίζανε οι γυναίκες από τυχόν ξένες ύλες και λέγαμε ότι το "αλεσματορίζουνε". Στο μύλο από τα ανατολικά Σφακιά πηγαίναμε από Δασφένδου και Καλλικράτη στην Αργυρούπολη ενώ τα παραλιακά χωριά πηγαίναμε στο Φοινικιά και στη Νόρτιο, ενώ για κάποια χρόνια ελειτουργούσε ο μύλος στου Τζιέρη κοντά στα ανατολικά σύνορα των Σφακιών και ακόμα στην Αγ. Ρουμέλη. Στη δεκαετία του 1930 φέρανε στο Φραγκοκάστελο ένα μύλο πετρέλαιοκίνητο. Για να πάμε στην Αργυρούπολη να αλέσομε από το Δασφένδου, πηγαίναμε τη μια μέρα και μέναμε στο μύλο και γυρίζαμε την άλλη μέρα, ή φεύγαμε πολύ πριν ξημερώσει και γυρίζαμε πολύ νύχτα, και ήρθε η ώρα που θα κάναμε το φως.

Όταν η γυναίκα θα εζύμωνε, από το προηγούμενο βράδυ "ανάπιζε". Κάθε φορά άφηνε από το ζυμωτό "προζύμι". Ένα βόλο ζύμη όσος είναι ο γρόνθος του ανθρώπου. Για να «αναπτέσει» έβαζε 5-6 οκάδες αλεύρι και μαζί με το προζύμι και το ζύμωνε καλά με χλιαρό νερό που το λέγαμε "θερμό". Το σκέπαζε για να διατηρήσει θερμότητα και την επομένη μέρα έβαζε πάλι γύρω στις 10 οκάδες αλεύρι και το ζύμωνε μαζί με το αναπιτό πάλι σε χλιαρό νερό, γύρω στους 40 βαθμούς κελσίου. Αν ήτανε πολύ ζεστό θα ζεμάτιζε τους μι-

κροοργανισμούς που προκαλούνε τη ζύμωση. Μα και αν ήτανε κρύο δεν του ενεργοποιούσε. Άμα δεν έπαιρνε ανέβαση λέγανε πως εμενε "λειψό" και ήτανε άνοστο και κακοχώνευτο. Τώρα έκανε τις πίτες η ζυμώτρα και μια-μια την έκανε και την πήγαινε στην "ψωμοσανίδα" και τη σιέπαζε με την "ψωμομαντίλα" όπου τις σιέπαζε μετά με κουβάρτες και άναβε το φούρνο. Όταν το "πορόφουρνο" άσπριζε ήτανε ένδειξη ότι ο φούρνος ήτανε πυρωμένος. Τα κάρβουνα τα σέρνανε με το "πάνιστρο". Ένα ξύλο γύρω στα δυο μέτρα πού στην άκρη του δένανε μια λινάτσα, όπου τη βρέχανε και μετά το πάνιστρο με τη λινάτσα του, απόσερνε τα κάρβουνα και μετά βάζανε τις πίτες με το "φουρνόφτυαρο". Μπροστά στο φούρνο άφηναν την αδάλη. Εκεί ανάβανε 2-3 θάμνους μόλις εφουρνίζετο το ψωμί για να το "ροδίσουνε" και στη συνέχεια κλείνανε το φούρνο με ένα τενεκέ. Επειδή κρατούσε πολλές μέρες η "φουρνέ" το ψωμί, αν το κάνανε όλο πίτες θα μπορούσε να μουχλιάσει, γι'αυτό κάνανε μερικό παξιμάδι. Το έκαναν πρώτα μακρούλα ψωμάκι που τους έκαναν 3-4 εγχοπές, που τα λέγανε "παύλους". Όταν βγάζανε τις πίτες βγάζανε και τους παύλους και τους χωρίζανε από τις εγχοπές σε "ντάκουσ" και αυτούς τους ντάκουσ τους ξαναγυρίζανε στο φούρνο για να παξιμαδιαστούνε, όπου γινότανε «διπυρίτης»

Αν υπολογίσουμε την εργασία που διέθετε ο γεωργός σε όλες τις φάσεις θα δούμε ότι σε κάθε μεροκάματό του δεν αντιστοιχούσε πάνω από τρεις οκάδες ψωμί, ενώ δούλευε 12-15 ώρες το εικοσιτετράωρο, δε χόρταινε ψωμί. Ήτανε όμως καταναγκαστική προσγείωση. Δεν υπήρχε διέξοδος. Ούτε μετανάστευση, ούτε παράθια, ούτε μεροκάματο έβρισκες. Ήτανε τότε που λέγανε ότι το σπίτι που είχε λάδι και ψωμί δεν ήτανε φτωχό. Ήτανε τότε που, αν γλιστρούσε από τα χέρια του ανθρώπου ένα κομμάτι ψωμί το έπιανε με ευλάβεια, το φιλούσε και έλεγε: «Μπέφε το Θε μου όπου το λείπουνται». Ακόμα τα ζυγάλετρα τα θεωρούσανε ιερά σύνεργα και λέγανε πως όποιος θα κάψει αλέτρι ή ζυγό, θα βασανίζεται στον ψυχομαχημό του και η ψυχή του δε θα βγει αν δεν θα του ακουμπήσουνε πάνω του αλέτρι ή ζυγό

*Αγώνας της Κρήτης" 6-2-1998 σε συνέχειες

Ο Ι Σ Υ Ζ Ε Φ Τ Α Δ Ε Σ

Πάρα πολλά στοιχεία διαφόρων κατηγοριών, βρίσκονται αποθηκευμένα στη μνήμη μου, από τα παιδικά μου χρόνια ακόμα, που τότε που τα άκουγα δεν ήξερα ότι αξίζουνε να τα θυμούμαι, μα τώρα που τα συναντώ παραπεταμένα σ' αυτή την αποθήκη τα θεωρώ πολύτιμα. Άκουσα π.χ. από το γέρο Σήφη Πυροβλάκη και από τον Μαννόλη Χρητάκη «Μπογιματζομανόλη» πολλά στοιχεία ιστορικού και κοινωνικού περιεχομένου. Ήτανε και οι δύο σχεδόν δυο γενιές πιο μεγάλοι από μένα. Για το σημερινό μας θέμα π.χ. άκουσα από αυτούς ότι το χωριό μου, ένα χωριό 250 κατοίκων είχε στις μέρες τους 60 ζευγάρια ενώ στα δικά μου νεανικά χρόνια είχαμε 30 και τώρα και αρκετές δεκαετίες δεν έχουμε κανένα. Εγώ πάντως

Το λίκνισμα

και ο ίδιος εξευγάρριζα στην κατοχή, αν και παιδί ακόμα.

Στο δικό μου χωράφι τα πιο πολλά ζευγάρια ήτανε συνεταίρρικά και οι συνεταίροι αυτοί ελεγόντουσαν συζευτάδες. Είχε ο καθένας τους ένα βόδι. Εβάζανε μαζί τα χωράφια, τον σπόρο και τον κόπο και μοιράζανε την παραγωγή. Δανειζόμενοι τη λέξη, ελεγόντουσαν συζευτάδες και όσοι είχανε μαζί τα πρόβατα ή τις μέλισσες. Από τα φθινόπωρα εκοίταζε ο ζευγάς αν είναι γερά τα ζυγάλετρά του, αν έχει τα γινώλευρά του, αν τον φτάνει ο σπόρος που εφύλαξε, αν φτάνουνε τα ζώα του οι τροφές. Εκκοιτάζανε να ανοίκιάσουνε χωράφια, αν δεν τους φτάνανε τα δικά τους. Για ανοίκιο εδίνανε τόσο κερπό όσο βάζει το χωράφι σπόρο για να το σπείρουνε και αυτό το ανοίκιο το λέγαμε «χωραφασκέπωση». Αρχίζανε ζευγάρη αρχές Νοεμβρίου, γιατί στα δικά μας μέρη έχουνε λίγες βροχοπτώσεις και αργεί να «απαλήνει» η γη. και συνήθως δεν είχανε ρίξει το μισό σπόρο μέχρι της «Μεσοσηρίττισσας Παναγίας» όπως θέλει η παροιμία. Άλλος τρόπος συζευτιάς είναι όταν ο ένας έχει και τα χωράφια, και τα δυο βόδια και βάζει και τον σπόρο και ο άλλος βάζει μόνο τον κόπο και παίρνει το 1/3 από τη σοδιά και τον λέγαμε «τρίταρη». Η πικνότητα του σπόρου στη γη στα φτωχά χωράφια: «στου βουγιού την πατησιά δυο και τρία τα κουκιά» και στα καλύτερα χωράφια «έξε κι εφτά». Μέχρι τα μέσα του Γενάρη ήτανε καλά να τελειώσομε τη σπορά, ενώ η φακή θέλει πρόωμη» ως τ' Αγίου Νικόλα γή φακή σπαρμένη, γή ξεφυτωμένη» ενώ το ρόβι (ένα ψυχανθές που το βάζαμε για κτηνοτροφή) μπορούσαμε να το σπείρομε μέχρι και του Αγίου Καραλάμνη (10 του Φλεβάρη)

Στα μέσα του Μάη αρχίζαμε το θέρος στα «μαγεριά» (φάβες, φακέ ψαρές, μπιζέλια). Τοθερίζαμε, τα αλωνεύαμε τα σοδεύαμε και εντός του Μαΐου αρχίζαμε το θέρος και στα σταροκρήθαρα. Συνηθέστερα εσπέρναμε μ'γάδι (στάρη και κριθάρι μαζί) «Συν γυναίξί και τέκνοίς» και οι δύο οικογένειες ευρισκονταν με το πρώτο φως της μέρας στο χωράφι. Για τα πολύ μωρά εκάναμε με τρία δερμάτια σταχια ένα γεφυράκι και τα βάζαμε στον ήσκιρο άμμο. Είχαμε θέρος σε ανοιχτό κάμπο. Βραδινάσματα εγυρίζαμε στα σπίτια μας. Όσα στάχια βάζανε τα δυο μας χέρια τα δέναμε και τα λέγαμε πιάσμα ή χερόβολο 25 πιάσματα τα δέναμε μαζί και τα λέγαμε δερμάτη ή αγκαλέ. Τέσσερις αγκαλές εφορτώναμε στο γαϊδουράκι και το λέγαμε ένα γωμέρι. «Δερμάτικα» γήναμε δέναμε της αγκαλές εκάναμε ενώνοντας ευλύγιστες βέργες. Και ήρθε ησεϊρά για το αλώνισμα. Δενυπήρχανε τότε πριμέντα για να κάνομε πάτο στο αλώνι. Εβρίσκαμε φρέσκα περιττώματα των βοδιών και τα ανακατεύαμε με αργιλόχωμα και κάναμε πάτω που κρατούσε για μια χρονιά. Στο αλώνι βάζαμε 5-6 «βουΐδογάιδουρα» τα δέναμε πολύ κοντά μεταξύ του τους βάζαμε «μουρίδες» (φύμωτρα) και τα γυρρίζαμε γύρω-γύρω, όσες μέρες εχρημάζετο μέχρι να αλωνευτούνε τα σταχια με τα πόδια τους. Αυτός που τα λαλούσε λέγαμε πως κάνει τη δούλα του. Εκρατούσε στο ένα χέρι τη βέργα και στο άλλο ένα δοχείο και όταν έβλεπε ότι θα αποβάλλουσε τα περιττώματά τους επήγαθνε το δοχείο και τα παραλάμβανε πριν πέσουνε στα στάχια.

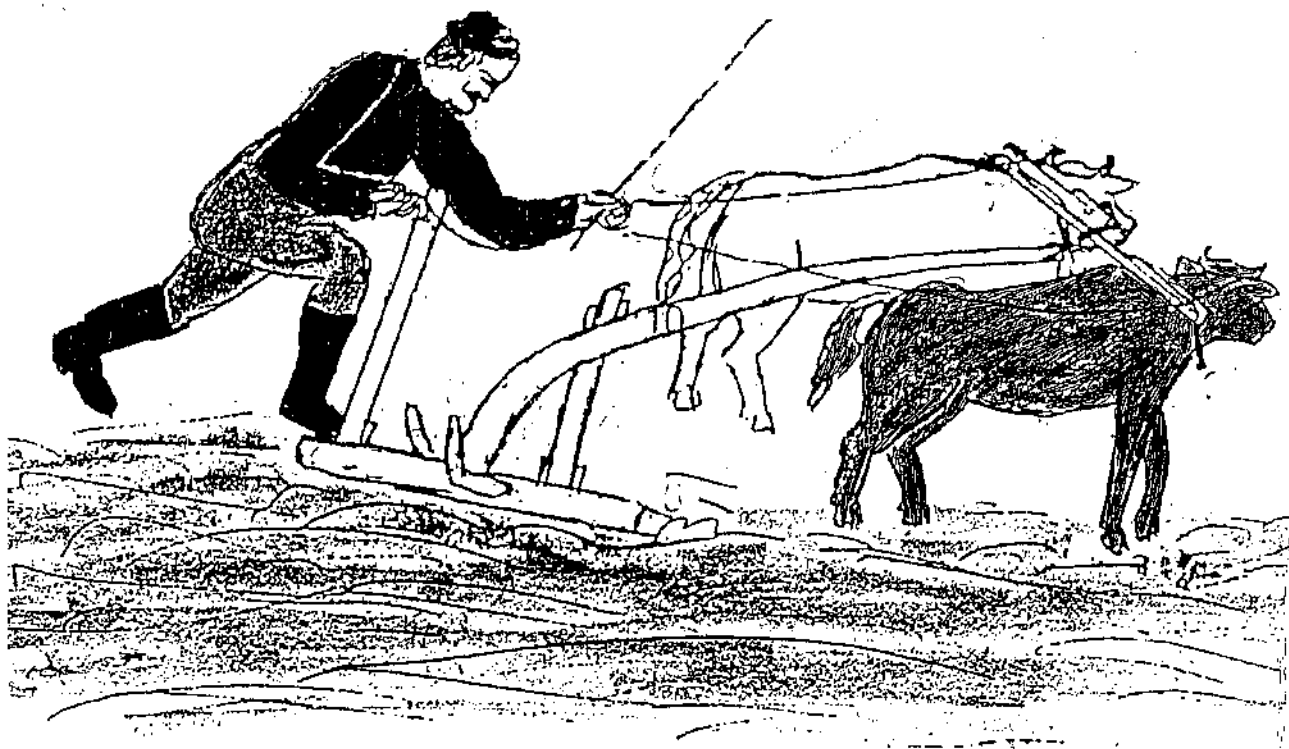
Και ήρθε η σεϊρά για το λήχνισμα. Δυο σωρούς εκάναμε τα αλωνευμένα στάχια που τα λέγαμε «μέλαμα» και υπήρχε ένα κενό ανάμεσα τους. Στην άκρη του αλωνιού έβαζαν ένα ξύλο όρθιο και του

δένουμε δυο-τρῆα χωρταράκια, συνήθως αγρίσταγή για «ανεμαύρη»
 Από ένας άντρας στεκότανε από την έξω μεριά στον κάθε σωρό
 του μαλάματος και όταν το ανεμαύρη (που το λέγαμε «καλόγερο»)
 έδειχνε κατάλληλη διευθύνση του αέρα επετούσαν με το λήχνάκι
 τους το μάλαμα ψηλά, κατά τέτοιο τρόπο που να πάει ο καρπός
 ανάμεσα στους δυο σωρούς και τα άχαρα να τα πάει ο αέρας στη
 «αλωνίστρα». Μια γυναίκα με τη σκούπα της απόσερνε τυχόν άχε-
 ρα που πέφτανε πάνω στον καρπό. Τελικά έμενε καθαρός ο καρπός
 ένας σωρός στη μέση του αλωνιού. Τον λέγαμε «λαμνή». Το ζύγισμα,
 (μα και το μείρασμα, αμα ήτανε το ζευγάρι συνετάπηκό) το κάνα-
 με με το «μουζούρη» και το ζυγίζαμε ογκομετρικά. Το μουζούρη ήταν
 ένα κόσκινο που χωρούσε 13 ακάδες κριθάρι, ενώ σάρι έχωρούσε
 15 ακάδες, γιατί το σάρι έχει μεγαλύτερο εφδτικό βάρος. Πρώτα
 εκάνανε ένα σταυρό με το λήχνάκι απάνω στου λαμνή. Μετά έβγαζαν
 το πρώτο κόσκινο για τον παπά της ενορίας, δηλαδή τότε οι παπά-
 δες δεν ήτανε μισθωτοί και συντηρούνταν από τους ενοριτες και
 από τα εισοδήματα των ναών. Και από τα μητάτα όταν μείραζαν το
 τυρι το πρώτο και το καλύτερο τυρι το βγάζανε για τον παπά.
 Τότε τους παπάδες τους λέγαμε «δικονήρηδες με υπέληψη». Τώρα
 παραγεμίζανε το μουζούρη και μετά αποσέρνανε απάνω το χέρρι
 του λήχνακιού και έμενε τήγκα όπου και στο βάρος ακριβεία.

Τα θεροαλωνιστικά βάσανα γίνονταν στους ζεστότερους μήνες
 του χρόνου και είναι κουραστικά. Γιαυτό λέγαμε τη μαντινάδα:

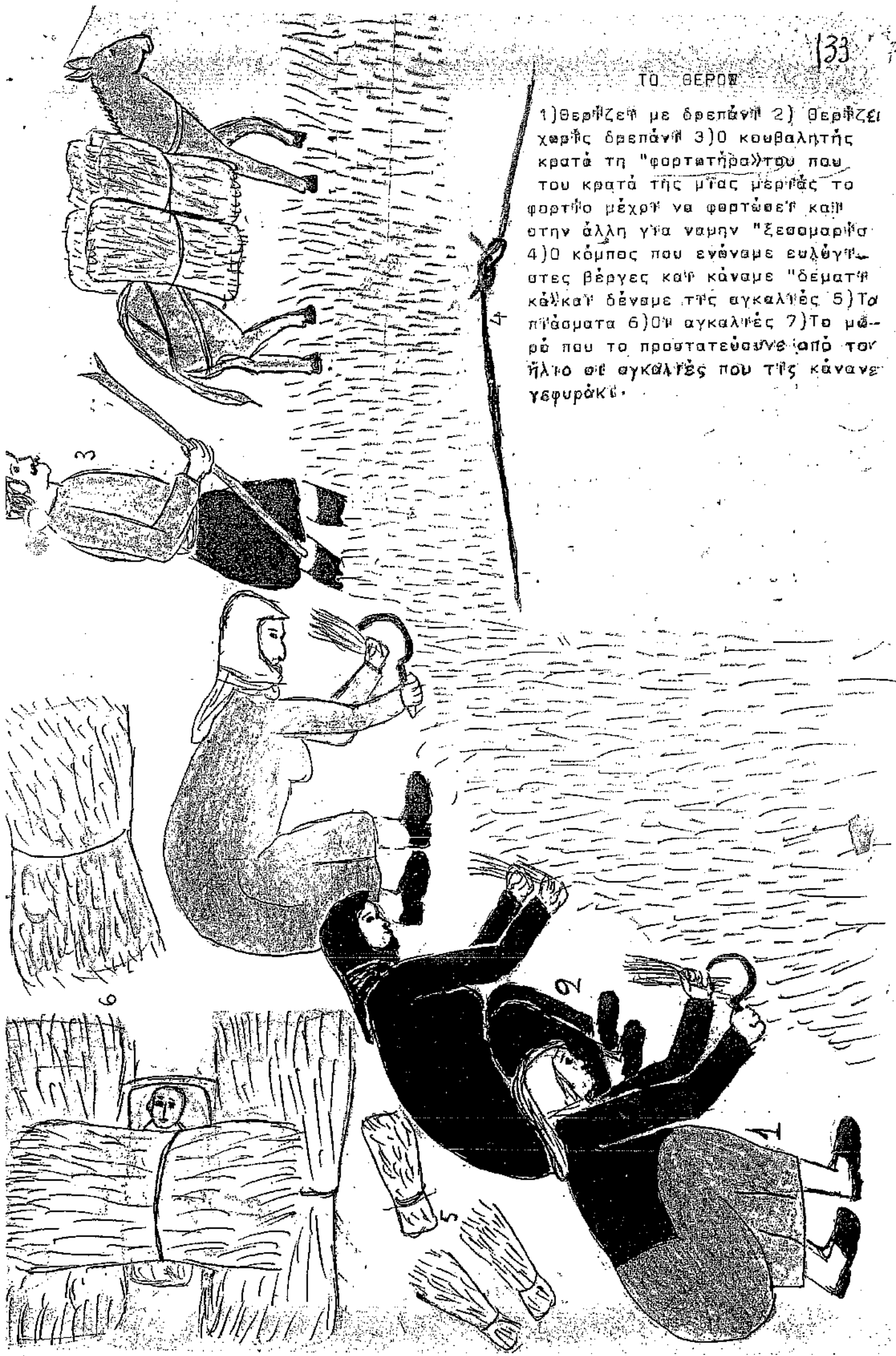
Το βούρι αν δεν αλώνευε, γυναίκα αν δεν εγέννα
 και η κόρη αν δεν εθερίζε ποτέ τζη δεν εγέννα

"Χανιώτικα νέα" 3-1-2004

ΤΟ ΘΕΡΩ

1) Θερμίζει με δρεπάνι 2) Θερμίζει
 χερσὶς δρεπάνι 3) Ο κουβαλητὴς
 κρατᾷ τὴ "φορτωτήρα" του που
 του κρατᾷ τῆς μίας μερίδας το
 φορτίο μέχρι να φορτώσει καὶ
 στην ἄλλη γὰ να νερν "ξεσομαρίσ"
 4) Ο κόμπος που ἐγὼναμε εὐλύγι-
 στες βέργες καὶ κάναμε "δέματα"
 καὶ καὶ δέναμε τῆς ἀγκαλιές 5) Τα
 πιάσματα 6) Οἱ ἀγκαλιές 7) Το μᾶ-
 ρο που το προτατεύσανε ἀπὸ τον
 ἥλιο σὲ ἀγκαλιές που τῆς κάνανε
 γεφυράκι.

ΤΟ ΑΛΟΝΙΣΜΑ

1) Αυτός που λαλεί, το ζώο κάνει τη "δούλο" του και κρατά τη βέργα και το δοχείο για τα περιττώματα των ζώων 2) Στα βόδια εβάζουμε φώμητρο33) Με το δίχτυ ανοκατεύουμε τα στάχυα για να κόβονται καλύτερα 4) Συχνά βάζουμε και άλλα στάχυα

Τ Ο Ο Λ Ο Κ Α Υ Τ Ω Μ Α Τ Ο Υ Κ Α Λ Λ Ι Κ Ρ Α Τ Η

Ομιλία την 10-10-2011 στην τελετή του ολοκαυτώματος

Το θέμα μας είναι για το ολοκαύτωμα του Καλλιμαράτη, επιτρέψτε μου όμως παρακαλώ μια σύντομη εισαγωγή για το χωριό. Το χωριό του Καλλιμαράτη είναι στο πολύ όμορφο και έφορο ομώνυμο οροπέδιο, πλατειομένο από το μεγαλύτερο προνοιάσος της Κρήτης. Είναι σε υψόμετρο 750μ. και το 1943 που το κάψανε οι Γερμανοί είχε 120 οικογένειες. Ο Καλλιμαράτης δεν είναι ένα από τα 1000 περίπου χωριά της Κρήτης. Είναι ένα από τα πιο ηρωικά τα πιο ιστορικά και τα πιο μαρτυρικά χωριά του νησιού μας. Από τους Τούρμιους ειδήθηκε τρεις φορές και από τους Γερμανούς ειδήθηκε το 1943. Έχει δώσει κατά καιρούς ήρωες πρώτου μεγέθους στην πατρίδα.

Έρχομενοι όμως στο θέμα μας ας δούμε γιατί το έκαναν αυτό οι Γερμανοί και πώς το έκαναν.

1) Το 1941, όταν κάνανε φυλάκιο στο Φράγιονιάστελλο, κάποιος μια νύχτα τους κάψανε 100 μ. καλώδιο από το τηλέφωνό τους και απαίτησαν να έχουν γενιάθε βράδυ δύο άντρες από την Κοινότητα Καλλιμαράτη ως ομήρους. Όταν είχανε όμηρο τον Δημήτριο Καρούδη και όταν του δώσανε ένα τενεκέ να τους φέρει νερό μα αυτός πέταξε τον τενεκέ και δραπέτευσε. Οι Γερμανοί, προς γνώση και συμμόρφωση, όποιου θα ήθελε να παραβεί το θέλημά τους, έψαξαν το σπίτι του Δημήτρη στον Καφοδάσο, μα όταν πήγανε και στον Καλλιμαράτη να κάψουνε και το θερινό του σπίτι, ο αδελφός του Αθανάσιος τους πυροβόλησε από απόσταση. Δεν τους πετύχανε οι εφοίτοι μα τρομοκρατηθήκανε και τράπηκαν σε φυγή, εγινάταλείποντας τα όπλα τους τα κιάλια τους και τα πιλίκια τους. Ο τότε πρόεδρος της κοινότητας Γεώργιος Μανουελάης εμάζεψε τα όπλα και τα άλλα τους είδη και τους τα πήγε. Δεν προέκυψαν τότε συνέπειες. Ίσως ντραπήκανε να το αναφέρουν στους ανωτέρους τους ή φοβήθηκαν ότι θα είχε συνέπειες για τους εστάση τους ειελ

2) Δυο χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Καλλιμαράτη στον Βουρβουρέ στο σπίτι του Ανδρ'εα Παπαδάκη οργάνωσαν την 15-6-1941 την Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης (ΑΕΑΚ) όπου οι Γερμανοί το μάθανε και όπου η περιοχή καθίστατο βεβαρυμένη.

3) Στον Καλλιμαράτη δεν είχανε φυλάκιο οι Γερμανοί και οι Καλλιμαρατιανοί οπλοφορούσανε και συχνά τα Καλλιμαρατιανάκια κάνανε εισβολή στο καλλιμαρατιανό δάσος. Από τον Αιονέ όμως άκουγαν τους πυροβολισμούς οι Γερμανοί. Το χειμώνα του 1943 με υποχρέωσαν 5-6 Γερμανοί να τους οδηγήσω στον Καλλιμαράτη από το Αεφένδου. Όταν περνούσαμε από το Καλλιμαρατιανό δάσος άκουσαμε πυροβολισμούς και με νοήματα με ρώτησαν ποιοί τους παίζανε. Εγώ, παιδί αιδμα, ειαννα πάνω τους ώμους μου.

4) Ανατολικά του Καλλιμαράτη το 1943 εσυναντήθηκε το αντάρτικο του Μπαντουβά στη θέση Τσιλιβδία με 14 Γερμανούς οι περισσότεροι των

οποιών σιοτωθήκανε στη συμπλοκή που επηκολούθησε. Στη δύναμη του Μπα-
ντουβά ήτανε και Σφακιανός όπου και ο Καλλιρατιανός Νικολαός Μανου-
εέλης γνωστός ως "Κουδλής". Μάλιστα κάποιοι είπανε στους Γερμανούς
ότι αυτοί που τους σιοτώσανε ήτανε Καλλιρατιανός.

Για όλα τα παραπάνω την 6-10-1943 ελεβάλανε στον Καλλιρατή 2000
Γερμανοί από 4 διαφορετικά σημεία. Από του Σταυρού το Σελί, από τις
Χορευτρες του Ασιούφου, από το Αφέγδου και από το Καλλιρατιανό φαρά-
γγι. Την πρώτη μέρα φτάσανε απογευματινή ώρα και δημιουρήσανε πανδα-
μόνιο με πυροβολισμούς, πολυβολισμούς και με βολές όπλου. για να τρο-
μοκρατήσουνε τον κόσμο. Απαγορέψανε την έξοδο από το χωριό δηλώνοντας
όποιος φύγει θα γινεται "ιαπούτ". Ήναταφέσανε όμως οι πιο πολλοί άν-
δρες και φύγανε στο δάσερ. Για να τους πείσουνε οι Ναζί να ξαναγυρι-
σουνε στο χωριό, σε δυο-τρεις που βρήκανε των δώσανε χαρτιά για ελεύ-
θερη κυκλοφορία εντός του χωριού, όμως τους είπανε πως όποιος επιχει-
ρήσει να βγει από το χωριό θα σιοτώνεται. Οι άνθρωποι με επιφύλαξη,
μα επειδή είχανε ανάγκες μπαίνανε και βγαίνανε κρυφά στο χωριό.

Από τις 7-10-1943, συνεχίζοντας τους πυροβολισμούς για τρομοκρατία
άρχισαν τις λεηλασίες αρπώντας ότι πολύτιμο εύρισαν, μα και σε φαγό-
σιμα (τυριά, μέλια κ.α.) Στα Μυριονέφαλα, κοντινότερος σταθμός αυτοκιώ-
του, μετέφεραν 50 φορτία προϊόντων λεηλασίας με φορτηγά ζώα.

Την 8-10-1943 σιοτώσανε το Γιάννη Λυιάνη από το Ασιούφου και αιώ-
μα ένα άτομο, που τους πήσανε μαζί από την επλειοπή όταν ερχόντανε
για τον Καλλιρατή, όπου δεν εξακριβώθηκε η ταυτότητα του άλλου α-
τόμου. Στη συνέχεια μαζεύανε τους χωριανούς χωριστά της κάθε συνοι-
κίας. Τελικά τους συγιέντρωσαν όλους στην Παναγία την κεντρική εκ-
κλησία του χωριού. Από εκεί πήσανε 17 άντρες μα από αυτούς άφησαν το
Νικολάο Γανταδάκη όταν απέδειξε ότι ήτανε τραυματίας πολέμου και κατά
διαδρομή σε μια στροφή του δρόμου ήνατάφερε να φύγει από τη γραμμή
ο Ιωσήφ Ν. Μανουεέλης χωρίς να τον καταλάβουνε. Τους υπόλοιπους 15 τους
πήγανε στη συνοικία Πιπιλίδα σε ένα ερειπωμένο σπίτι και τους τουφε-
κίσανε. Όταν τους είχανε στην εκκλησία ο Μανούσος Ν. Μανουεέλης, είπε
στον διπλανό του: "Θωρείς τσοι, πολλοί είναι Έλληνες προδότες" σου-
μπερίτες ντυμένοι γερμανικά". Πραγματικά ανάμεσα στις 2.000 Γερμα-
νούς ήτανε και 80 Έλληνες συμπερίτες και ένας από αυτούς τον άκου-
σε και του είπε: "Τι λες παλιόγερε; Έλα μαζί μου και τον απομάκρυνε
100 μέτρα και τον σιότωσε. Σποραδικά σιοτώσανε αιώμα 1) Τον Δράκο Μαρ-
κουτσάκη 2) Τον Μανούσο Γ. Βουγιούναλο και 3) Τον Παύλο εμμ, Πολάκη.

Αυτοί που φύγανε στα βουνά και στα δάση δεν ξέρανε για τους δικούς
τους αν βρίσκονται μεταξύ των ζωντανών ή μεταξύ των σιοτωμένων.

Ελέπανε όμως από μακριά που καύγονταν και καπνίζανε τα σπίτια τους. Εώρανε ακόμα ότι πολλοί στο χωριό τους ήτανε σκοτωμένοι, μα κανείς δεν τολμά να πάει να τους πάρει να τους θάψει. Παράλληλα με τους σκοτωμούς συνεχίζανε τις κυρπολήσεις και τις λεηλασίες των σπιτιών, από τα 120 μόνο 20 τους διαφύγανε. Από τις λεηλασίες δε γλιτώσανε ούτε οι εκκλησίες. Τα ιερά άμφια, τα ιερά σκεύη, ακόμα και τις εικόνες πήρανε. Πήρανε το ιερό δικαιοπότηρο και το ιερό κοχλιάριο. Το επιτραχήλιο του παπά βρέθηκε πεταμένο στη μαδάρα.

Όταν φεύγανε οι Ναζί από το Καλλιρατιανό φαράγγι, από τα περβχειλά του Φαραγγιού τους πυροβόλησαν ο Στρατής Μ. Μανουσέλης, ο Σπύρος Γιάνναρης και ο Μανώλης Στ. Μπελιβάνης μα δεν τους κάνανε κακό.

Στις 9-10-1943 ξαναγυρίσανε πάλι στον Καλλιράτη για να συνεχίσουνε το κανιβαλικό έργο τους, .Δε βρήκανε όμως άντρες και σκοτώσανε 9 γυναίκες. Η Ζάμπια Ι. Παπαδόσηφου ειρατούσε τα χρυσαφικά της σε μια πετσέτα και επειδή δεν τα έδινε πρόθυμα σε ένα Γερμανό, αυτός τη σκότωσε και όταν ο σκύλος της έγλειψε το αίμα τον σκότωσε και αυτόν. Μετά μαζέψανε 20 άτομα άντρες, γυναίκες και παιδιά, υπολείμματα από τους σκοτωμούς και τους πήρανε. Μεταξύ αυτών και τον ιερέα του χωριού Σήφη Παπαδόσηφο, τον οποίο ασφυκτικά επέζανε να τους εξηγήσει γιατί φύγανε οι άντρες από το χωριό και να τους υποδείξει πού κρύβονται οι αντάρτες. Τόσο πολύ τον πιάζανε και τον απειλούσανε που έπαθε γεννητικό κλονισμό. Ο ηρωικός ιερέας τους είπε ότι οι άντρες φύγανε από δικαιολογημένο φόβο και ότι αντάρτες δεν υπάρχουνε. .Τους 20 ανθρώπους που πήρανε τους πήγανε στο Ασκύφου με τα πόδια από τη μαδάρα και από εκεί τους πήγανε με αμάξια στα Χανιά, όπου τους μισούς βάλανε στη κληνική του Παύση και τους άλλους στις φυλακές της Αγιάς και ανέθεσαν την επιτήρησή τους στην ελληνική χωροφυλακή. Ύστερα από ένα μήνα τους απελευθέρωσαν.

Οι δύσμοιροι Καλλιρατιανοί χάσανε τους ανθρώπους τους και τα σπίτια τους με όλα τα υπάρχοντά τους και σε πολλούς η μόνη περιουσία που τους έμεινε ήτανε τα ρούχα που φορούσανε. Επί πλέον απαγορέψανε την κατοίκηση του χωριού.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΤΕΛΕΣΘΗΝΤΩΝ ΑΝΔΡΩΝ: Γεώργιος Μιχ. Μανουσέλης, Μανώλης Γ. Μανουσέλης (γιός του προηγούμενου), Μανούσος Ν. Μανουσέλης, Μανούσος Γ. Μανουσέλης, Ευστράτιος Γ. Μανουσέλης, Ρούσος Γ. Γανταδάκης, Σπύρος Χ. Χαϊρέτης, Νικολάος Εμμ. Χαϊρέτης, Ευστράτιος Μ. Χαϊρέτης, Μανούσος Α. Βουγιούκαλος, Αλέξανδρος Γ. Βουγιούκαλος, Μανούσος Γ. Βουγιούκαλος, Ιωάννης Σηφοστρατουδάκης, Εμμανουήλ Κωνσταντουδάκης, Νικολάος Χαρογιαννάκης, Γεώργιος Κανδήρος, Παύλος Εμμ. Πολάκης, Ιωάννης Λυιάνης, Μάριος Μαριουτάκης και ένας ξένος που τον είχανε πάρει για οδηγό από την Επισκοπή

Και δεν εξαριβώσαμε ποιάς ήτανε και από πού ήτανε

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΙΣΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ: Ζαμπία Ι, Παπαδόσηφου, Ελένη Πολίτη
 Εανθίπη Κανδήρου, Αγγελική Γανταδάκη, Αθηνά Τειβολεδάκη, Μαρία Χαϊρέ-
 τη, Αικατερίνη Γιαννακίδη, Ευαγγελία Τειβολεδάκη, Φάνια Βλαχάκη (80 χρό-
 νων την σιότωσαν στο κρεβάτι)

Οι Καλλιμαράτιανοί, όταν τους καίγανε δεν μπορούσαν να ανοίξουνε μέ-
 τωπο με τη Γερμανία, όμως τον Σεπτεμβριο του 1944 οι: Χαράλαμπος Μανου-
 σέλης, ο Σπύρος Γιάνναρης και ο Γιάννης Βρανάς εσιοτώσανε στη θέση Πα-
 παδιάς το Ρούμα, νοτιανατολικά από τα Νομικιανά του Γερμανού λοχία διοι-
 ητή του φυλακίου του Φραγκοκαστέλλου και ένα στρατιώτη του. Επίσης
 στις 12-11-1944 στη μάχη στο Κλεφτοπέραμα έδρασαν ηρωικά οι Καλλι-
 κρατιανοί όταν εξόρμησαν οι Γερμανοί και πέσανε στο σφαιλιανό λόχο
 που είχε διοιητή τον Ασφενδιώτη Προϊόπη Μπολιώτη, όπου εσιοτωθήκανε
 πολλοί Γερμανοί και αναγκαστήκανε να υποχωρήσουνε με επασμένα μού-
 τρα. Δυστυχώς όμως εσιοτωθήκανε και δικοί μας. Ο καπετάνιος Μανούσος
 Ήμμ. Μανουσέλης από τον Καλλιμαράτη, ο Σήφης Ήμμ. Μανουσάκης έφεδρος αν-
 θυπολοχαγός από τη Νύμφο και ο Χαράλαμπος Κουτρούλης από τους Λάι-
 κους Κυδωνίας καπετάνιος.

Μόλον ότι ο Καλλιμαράτης έχασε 29 ανθρώπους του και του πυρπόλησαν
 πάνω από 100 σπίτια, εν τούτοις στα "Χανιώτικα νέα" δεν αναφέρεται ότι
 γράφανε κατάλογο με τα μαρτυρικά χωριά της Κρήτης. Μα και στο "Έθνος"
 στο περιοδικό ΙΣΤΟΡΙΑ της 24-2-2011 που αναφέρονται 100 ντάδες μαρ-
 τυρικά χωριά και πόλεις δεν αναφέρεται ούτε εις ο Καλλιμαράτης. Έστει-
 λα επιστολές διαμαρτυρίας όπου στα "Χανιώτικα νέα" την δημοσεύσαν
 την 1-3-2011, το ΕΘΝΟΣ δεν ξέρω αν και πότε την δημοσεύσε. Ελπίζω ο
 δραστήριος δήμαρχός μας να φροντίσει για την αποκατάσταση της ιστο-
 ρικής αυτής αδικίας.

Αιώνια σας η μνήμη Σεβαστό μας Νειρού που οι κανίβαλοι του Χίτλερ
 έχυσαν τόσο άδικο το άθωο αίμα σας

(Ομιλία του Κανάκη Γερωνυμάκη την 9-10-2011 στον Καλλιμαράτη στην
 τελετή της 70ης επετείου του ολοκαυτώματος)

Έδημοσεύτηνε στα ΚΡΗΤΙΚΑ ΝΕΑ τον Δεκέμβριο του 2011 στη σελ. 31

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ ΤΟ 1828

Οιπληγυριδός της ημέρας την 15-9-2004

Αυτό το έδαφος που πατούμε αυτή τη στιγμή είναι ζυμωμένο από την προϊστορία αιώμα, με αίμα με θρύλους, με ηρωισμούς και με πολιτισμό. Αφού διεξήγοντο εδώ αγώνες από την αρχαιότητα, είναι προφανές ότι ο αθλητισμός είναι παραφυάδα του πολιτισμού. Εδώ υπήρχε στην αρχαιότητα ναός της θεάς Νίκης και προς τιμή της η πόλη ονομαζότανε Νικηία, και προς τιμή της διεξήγονταν αθλητικοί αγώνες, ασφαλώς πριν αρχίσουν να γίνονται στην Ολυμπία. Κατά τον Πausανία, οι πρώτοι αθλητικοί αγώνες έγιναν στην Κρήτη. Οι 5 αδελφοί Κουρίτες, που τους έλεγαν και "Δαχτύλους", ήταν αυτοί που όταν γεννιόσε η Ήρα τον Δία στο Διιτέο άντρον και τον μετέφεραν στο Ιδαίο άντρον, επροστάτεψαν το θεό βρέφος για να μην το ανακαλύψει ο πατέρας του Κρόνος και το καταπεί. Ο μεγάλος τους αδελφός, ο Ηρακλής (που δεν έχει σχέση με τον πιο γνωστό μας Ηρακλή το γιο της της Αικμνήμης), έβαλε τα αδελφία του να αγωνιστούνε στο τρέξιμο και στεφάνωσε τον νικητή με αγριελιά. Μπορούμε να πούμε ότι τότε έπεσε ο σπόρος για να γεννηθεί ο αθλητισμός. Ξερομε από αρχαιολογικά ευρήματα και από ειδήσεις αγιετών ότι και οι Μινωίτες αγωνίζονταν σε πυγμαχία, στο τρέξιμο και στην ταυροκαθαψία. μα και σε άλλα αγωνίσματα. Ένας απόγονος του Ιδαίου Ηρακλή αργότερα πήγγε από την Κρήτη, ο Κλημένης, στην Αρχαία Ολυμπία και καθιέρωσε τους ολυμπιακούς αγώνες για πρώτη φορά.

Όταν στην Κρήτη άλλαξαν θρησκεία, στη θέση που ήτανε ο ναός της Αθηνάς, εχτίστηκε ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγ. Νικηία, όπου εσυνέχισαν να γίνονται αθλητική αγώνες μα προς τιμή του Αγ. Νικηία πιά. Και όταν οι αγώνες εγιαταλείφτηκαν από την αρχή Κρήτη, λόγω κατακτητών, εσυνέχισαν για αιώνες να διεξάγονται στα Σφακιά, αφού δεν έφτανε ως εδώ το διλητηριώδες εχθρικό βλέμα.

Ο Αγ. Νικηίας ήτανε Γότθος και έζησε στα χρόνια του Μεγάλου Κων/νου Ασπάστηκε τη χριστιανική θρησκεία. Όταν ο αξιωματούχος Αθηναίος δεν κατάφερε να τον επαναφέρει στην ειδωλολατρεία τον κάψανε ζωντανό.

Κατά τα τέλη του 17ου αιώνα εγιαταλείφτηκαν και στα Σφακιά οι αγώνες για δυόμισυ αιώνες μα επανήλθανε στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Φυσικά ο χώρος αυτός, είναι και ιστορικά καθαγιασμένος.

Οι Ένετοί που κατέχανε την Κρήτη από το 1204, τον 14ο αιώνα άρχισαν να αισθάνονται την τουρική απειλή μα και για να έχουνε την παρακολούθηση των ατίθασων Σφακλιανών από κοντά, χτίσανε το 1374 αυτό το φρούριο που βλέπομε κοντά μας. Εχρησιμοποίησανε υλικά από τα ερείπια

για της πόλεως Νικηίτα μα και από το βουνό φέρνανε πέτρες βάζοντας στη σειρά αγγαρεία ανθρώπους από το εργοτάξιο μέχρι το βουνό και τις δύναν από χέρι σε χέρι. Όμως 6 αδερφοί Πατσού, τους χαλούσανε κάθε νύχτα, ότι χτίζανε την ημέρα. Αιόμα τους χαλούσανε τα ασβεστοκιάμινα και τους καίγανε τα ξύλα που είχανε για να ψήσουνε τον ασβέστη. Τους ανακάλυψαν όμως και τους κρέμασαν στον πύργο. Το φρούριο το τέλειωσαν μα ούτε οι Ένετοί, ούτε και οι Τούρκοι αργότερα, δεν το είχανε πάντα επανωρωμένο. Είναι γνωστό ότι και στη μάχη του Φραγκοκαστέλλου το 1828 το χρησιμοποιήσανε οι επαναστάτες και όχι οι Τούρκοι.

Επειδή από το 1824 που εισέβαλε ο Χουσεΐν στα Σφακιά, ο αγώνας ήτανε λίγο γονατισμένος, εστάλει από την ηπειρωτική Ελλάδα ο Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης για να συμπαρασταθεί με 600 πεζούς και 70 ιππείς. Το πραγματικό όνομα του ήτανε Μιχαήλ Χρήστου, μα επειδή πήγε στους Αγίους Όρους τον ονόμασαν Χατζή, και επειδή έφερε ένα φορτίο ιταλικά όπλα και τα διέθεσε στον αγώνα τον ονόμασαν Νταλιάνη και πέρασε στην ιστορία σαν Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης. Εσπούδασε στην Ιταλία και οι σπουδές του βοηθήσανε για να γίνει επιτυχημένος έμπορος, εισαγωγέας, εξαγωγέας και κέρδιζε πολλά λεφτά και τα διέθετε στον εθνικό αγώνα. Ο Χ. Μιχάλης ήτανε μεγάλος ήρωας και φλογερός πατριώτης, μα ήτανε και πολύ ισχυρονόμων, και όταν ο Μουσταφά πασάς ερχότανε στα Σφακιά με 8.000 πεζούς και 400 ιππείς αυτός επέμενε να τον περιμένουνε στον κάμπο του φραγκοκαστέλλου ενώ οι Σφακιανοί καπετάνιοι επέμεναν να παρασύρουνε τον χθρό στα φαράγγια και στους ατραπούς, όπου αυτοί ήτανε γνώστες του δάφους, και ο εχθρός δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον όγιο των υνάμεών του, ενώ στον κάμπο δεν μπορούσαν να ελπίζουν σε νίκη απέναντι ε πολυπληθέστερο εχθρό γυμνασμένο, οργανωμένο και καλώς εξοπλισμένο. Κάθε πλευρά ήτανε ανένδοτη στις απόψεις της και τελικά η διάταξη των επαναστατών είχε την αιόλουθη διάταξη: Ο ανηψιός του Χ. Μιχάλη Κυριακούλης Αργυροκαστρίτης με 123 άντρες ήτανε δυτικά του φρουρίου από την Αγία Πελαγιά, ο Χ. Μιχάλης με την υπόλοιπη δύναμή του, ήτανε κοντά στο φρούριο. Οι πιο πολλοί Σφακιανοί κρατούσανε νοτίως των ορεινάσων και ο Παπαδογιάννης και Τσουδερός με τους άντρες τους από τον Καφοδάσο, ενώ ο Στρατής Δεληγιαννάκης αρχηγός των Ασφενδιωτών ε 60 παληκάρια επολεμούσανε μέσα από το φρούριο. Ο Μουσταφά έφτασε τις 15 του Μάη, άφησε τους άντρες του τρεις μέρες για να ξεκουραστούνε και έστειλε μηνύματα του Χ. Μιχάλη, αν θέλει να εγιναταλείψει τον αγώνα και θα μεταφέρει με δικιά του πλοία τους άντρες του όπου θέλουνε. Μα ο Χ. Μιχάλης απαντούσε: "Ηρθα για να πολεμήσω τους Τούρκους και θα ολεμήσομε, και όπου θέλει ο Θεός ας δώσει τη νίκη". Στις 18-5-1828 έσαν πρώι άρχισε η μάχη. Πρώτα εχτυπήσανε το μέρος που κρατούσε ο Αρ-

γυροιαστρίτης και σε λίγη ώρα κανείς από τους 123 άντρες δεν είχε μείνει ζωντανός. Στη συνέχεια εκτόπησαν τον ισύριο όγκο του Χ' Μιχάλη και πάλι σε λίγη ώρα είχανε σκοτώσει και από αυτούς 250. Έβδανε ότι δεν υπάρχει ελπίδα, 20 παραδοθήκανε, 20 κατα φέρανε και πήγανε στο φρούριο, και οι άλλοι τρέξανε και φύγανε, ο Χ' Μιχάλης ήτανε αιχμα μετωξύ των ζωντανών και έτρεξε να μπει στο φρούριο από την ανατολική, τη μικρή πύλη μα ήτανε φραμένος ο τόπος από πτώματα και δεν κατάφερε να περάσει μέσα. Έσταμάτησε εκεί και μαχότανε μέχρι που τον σκοτώσαν. Έβδανε το κεφάλι του και το πήγανε του पासά στου θυμέ το Αρμύ, μα αυτός τον ήθελε ζωντανό. Ήτανε κοντοπατριώτες, ο पासός ήτανε και αυτός από την Ήπειρο όπως και ο Χ' Μιχάλης.

Έίχε σειρά τώρα η πολιορκία του φρουρίου που κράτησε από τις 18 του μήνα μέχρι τις 24. Από τους πολιορκημένους άρχισε να λείπει το φαΐ, το αλάτι, τα ξύλα για να ψήσουνε κάρτι. Οι αναθυμιάσεις είχανε καταστήσει ανυπόφορη τη ζωή για πολιορκητές και πολιορκημένους. Ο Μουσταφά पासός επρότεινε στον Δεληγιαννάκη να παραδοθούνε μα δεν το δεχόντανε επ' ουδενί. Διαρρηχθείς της πολιορκίας, κάποιος Ντιλιντάς ειατάφερε να ξεπορτίσει νύχτα και μέσα από τους Τούρκους έτρεξε και πήγε στη θάλασσα και κολυμπητός βιήκε πιο πέρα και πήγε στη Χ. Σφαιρών και ανέφερε πως έχουνε τα πράματα, και μετά γύρισε με βάρια και εφώναξε κοντά από τον πύργο: "Αντέξετε χριστιανοί, έρχονται βοήθειες από το Σέλινο και από την Κίσαμο και θα σωθείτε. Αυτή η φωνή ετόνωσε το ηθικό των δικών μας και ειλώνισε το ηθικό των εχθρών. Όταν εξαναζήτησε ο पासός από τους πολιορκημένους να παραδοθούνε, ο Δεληγιαννάκης εδήλωσε πως για να τελειώσει το πατιρντί θα πρέπει να του επιτρέφουμε να φύγει από το κάστρο με τους άντρες του και με τον οπλισμό τους. Έίπαμε ότι οι αναθυμιάσεις επιέζανε και τον εχθρό. 800 Τούρκοι ήτανε σκοτωμένοι γύρω-γύρω στο φρούριο και 340 Έλληνες και πολλά άλογα και δέχτηνε ο पासός τους όρους αυτούς και φύγανε οι πολιορκημένοι με τον οπλισμό τους και πήγανε και ενωθήκανε με τους άλλους επαναστάτες. Το τούρκικο ασιέρι πήγε και στρατοπέδεψε στην Αιασταρέ, νοτίως της Σιαλωτής, εκεί πήγανε και τους χτυπήσανε οι δικιοί μας βάζοντες και φωτιές γύρω-γύρω για να μην μπορούμε να φύγουμε και αυτοί το βάλανε σε άταχτον φυγή. Στην καταδίωξη από Αιασταρέ μέχρι Κόρανα, νοτίως του Ροδαίνου, γράφει ο Παπαδοπετράκης ότι εσκοτώθηκανε 1902 Τούρκοι. Εκινδύνεφε αιχμα και ο Μουσταφά पासός να σκοτωθεί ή να συλληφθεί. Τον έσωσε ένας αράπης και τον αυτάμοιφε βάζοντάς τον μπάνι χαμάλ στο Ρέθυμνο.

Μια καλόγρια, Μαγδαλινή έφερε το κεφάλι του Χ' Μιχάλη που το βρήκε στον Καφοδάσο και το έθαφε μαζί με το σώμα και επροτοστάτησε και μαζέφανε τους νεκρούς, Τούρκους και Έλληνες και τους πέταξαν σε ένα σκάμα Σημ: Για τους Δροσουλίτες ακολουθεί άλλη λεπτομερή ομιλία

Ο Ι Δ Ρ Ο Σ Ο Υ Λ Ι Τ Ε Σ

Ομιλία στην Αθήνα στο Ραδιόφωνο Σταθμό F M 103,4 26-11-2000

Στην περιοχή του Φραγκονιαστέλλου, μόνο κιντά στο φρούριο το Μαΐο του 1828 σκοτωθήκανε περί τους 1200 νέοι άνθρωποι, έχασαν τη ζωή τους στη μάχη που έγινε εκεί. Οι 380 ήτανε ήρωες της χώρας μας, μα και οι 800 Τούρκοι που σκοτωθήκανε ήτανε και αυτοί ήρωες της δικής τους πατρίδας. Στον ίδιο αυτό τόπο και στην ίδια εποχή παρουσιάζετο μέχρι πριν λίγες δεκαετίες ένα φαινόμενο που δεν κατέστει δυνατό να του δωθεί επιστημονική εξήγηση. Είναι οι "Δροσουλίτες" που τους δόθηκε αυτή η ονομασία επειδή παρουσιάζονταν το πρωί με τη δροσούλα.

Πριν φανεί ο ήλιος το Μάιο, εφόσον δεν ήτανε συννεφιά, δε φυσούσε αέρας και σε απόσταση 250-1000 μέτρα θα μπορούσε κανείς να δει μια φάλαγγα που μπορούσε να είναι σε δυάδες ή τριάδες. Ασπρόμαυρες σκιές, σαν ανθρώπινες σιλουέτες κινούμενες από ανατολάς προς το φρούριο. Πάρα πολλοί τους είδανε και μερικοί λένε ότι διέκριναν καβαλαρέους και τον οπλισμό τους. Το θεωρώ βέβαιο ότι εδώ υπάρχει αλατοπέππερο. Δεν είναι το φαινόμενο αυτό στο χωριό μου και δεν τους είδα, μα άκουσα από πολλά αξιόπιστα πρόσωπα που τους είδανε και πιστεύω, σαν και να τους έβλεπα αυτοπροσώπως, Μια φορά που λέγανε ότι φαίνονταν συχνά εκείνο το χρόνο, πήγαμε από τον Βουβά δυο πρωινές με αμάξι και ξημερωθήκαμε εκεί μα δεν είδαμε τίποτα. Ήρατούσα και φωτογραφική μηχανή και θα άξιζε πολύ να τους "συναντήσουμε". Μόλις αρχίζε να φέγγει εμφανόνταν και μόλις έβγαλνε ο ήλιος εξαφανίζονταν. Ο κόσμος εδώ πιστεύε ότι ήτανε οι ψυχές των σκοτωμένων εκεί, και ότι κέρχονταν κάθε χρόνο στον τόπο και στην εποχή της μεγάλης τους θυσίας. Άλλοι που δεν παραδέχονται υπερφυσικά φαινόμενα λέγανε ότι ήτανε αντινατοπτριαισμός από στρατόπεδα ή καραβάνια της Αφρικής. Εγώ πιστεύω ότι όπως ζευγαρίζανε τότε τον κάμπο και ήτανε καθαρός εδημιουργούντο οι προϋποθέσεις και παρουσιάζανε το φαινόμενο. Όμως μετά που έγινε οικιστικός χώρος, έγιναν δρόμοι, χτιστήκανε σπίτια και φυτευτήκανε λιόφυτα εξέλειπαν οι προϋποθέσεις αυτές και εξέλειψε και το φαινόμενο.

Ο Ίδιηγόρος Ανδρέας Μπιδάκης απο τις Κομητάδες είχε γράψει την 1 Οκτωβρίου του 1907 στην εφημερίδα "Κρητικός Αστήρ" των Χανίων για τους Δροσουλίτες μεταξύ των άλλων "...έχουσι ενδυθεί ενδύματα μελανά φέρουσιν όπλα επ' όμου μετα λογχών απαστραπτουσών. Ποιούσιν διάφορους ελιγμούς, οσί ενγυμναζόμενοι..... Πλην της εκπλήξεως των κατοίκων δια το φαινόμενον τούτο... μοι εδιηγήθει τούτο αξιόπιστον πρόσωπον όπερ υπήρξεν αυτόπτης μάρτης και το εξής αστείον: Πρωίαν δηλαδή τινά, οι αξιωματικοί των εκεί κατά το 1889 εστρατοπεδευμένων Τούρκων, παρετήρησαν από τον Πύργον τους Δροσίτας. Δεν εδύστασαν να ειλάβοσιν αυτούς

ως «γκριαούρ ασιέρι» και να διατάξωσιν διά σαλπύγιων τον στρατό να καταλάβει τα προχώματα....". Ακουσά όμως ότι και οι Γερμανοί στην κατοχή τους είδανε και τους θεωρήσανε κατ' αρχήν αντάρτες μα βρέθημε κοντά διηώς μας και τους καθησύχασε.

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1920 πέρασε ένας Άγγλος περιηγητής και είδε το φαινόμενο και πήγε και το είχαμε γνωστό στην "Εταιρεία Ψυχικών ερευνών του Λονδίνου και την άνοιξη του 1929 έστειλανε δύο υπαλλήλους τους, τον Μπένετ και τον Ουάιλς και καθίσανε κομπόσες μερες μα δεν ήτανε ευνοϊκές οι καιρικές συνθήκες και δεν είδανε τίποτα. Αφού είδανε και από την Αθήνα ότι ενδιαφέρθηκε το εξωτερικό για το φαινόμενο αυτό, ήρθε και ο ιδρυτής και διευθυντής της Ελληνικής Εταιρείας ψυχικών ερευνών Άγγελος Τανάγρας, μα και αυτόν δεν τον ευνόησαν οι καιρικές συνθήκες και δεν είδε τίποτά. Όμως η κίνηση των Άγγλων και του Τανάγρα, αν δεν κατάφεραν να δούνε, κατάφεραν όμως να κάνουνε επίκαιρο το φαινόμενο των Δροσουλιτών και πολλές επιστολές εστάλησαν σχετικές το 1929 και 1930 στο περιοδικό της Αθήνας "ψυχικά έρευνα". Θα αναφέρω αποσπάσματα 1) Στον 5ο τόμο του περιοδικού αυτού και στη σελ. 61 δημοσιεύθηκε επιστολή του Διευθυντού της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης Μανώλη Ψυλλάκη που ήτανε από το χωριό Κολοκιάσιμοντινό στο Φραγκοκάστελλο και γράφει: "...Ήτο το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου ή του Ιουνίου του 1904 ή του 1905 ότε λίαν πρωί και προ της ανατολής του ηλίου, ευρέθην εις Φραγκοκάστελλον. Κατά την στιγμήν ανατολής του ηλίου αντελήφθη εις μεγάλην ένταση της προς β. του φρουρίου σχηματιζομένης πεδιάδος, σιιάς διαφόρων σχημάτων κινουμένων, και σαν ιπταμένους του εδάφους προς τον ουρανόν. Αι σιιάς αύται ήσαν ασθενέσταται και όμοιαι προς εκείνας όστινες σχηματίζονται υπό των αντικειμένων εντός υπό του σμηθούς φωτός της ημέρας (όχι του ηλιακού).

Δεν παρετήρησα σιιάς ανθρώπων ή ζώων, αλλά διαφόρων σχημάτων, μικρών ή μεγάλων σχηματιζομένας απέναντι του ανατέλλοντος ηλίου επί της πεδιάδος.

Κατά τη γνώμη μου, χωρίς να μπορώ και επιστημονικώς να την υποστηρίξω, δεν πρόκειται ούτε περι αντικατοπτρισμού, ούτε περι σχεδιαγραφίσεως των κορυφών των ορέων, αλλά περί σιιών υδρατμών άτινες αναπτύσσονται εκείνη την ώρα εις την περί ης πρόκειται πεδιάδα,

Μετ' εξαίρετου τιμής

Εμμ. Ψυλλάκης

2) Ο στρατηγός Χατζημιχάλης (απόγονος του ηρωικού Νταλιάνη) γράφει στην ίδια σελίδα ότι συνάντησε τον Ψυλλάκη και συζητήσε μαζί του την περίπτωση και ότι συνεπέρανε ότι τους Δροσουλίτες τους είδε όταν εδίαλύνονταν και για το λόγο αυτό είδε συγκεχυμένες ειδήσεις.

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Μεταπολιτεύσεως του 1895 Μανούσος Κουνδουρος στην επιστολή του λέει ότι πρόκειται περί αντινατοπτρισμού, διότι πηγάζοντας από Αιθίοψου στη Γωνιά κάποτε είδε στις Χορεύτρες ανάλογο φαινόμενο.

Ο Νεάρχος Κοιναρδίνης γιατρός από το Ζαρό Ηρακλείου γράφει στη σελίδα 74 του ίδιου περιοδικού: «...Φαινόμενα όμοια προς τους Δροσουλίτες συμβαίνουν και εις το χωρίον Χάραϊας Μονοφαταίου....Κατά τας αρχάς του θέρους πρωινάς ώρας...παρατηρούνται θινιά ανθρωπόμορφα στρατών γυμναζόμενου ή μαχόμενου, όπου προ 100 ετών έγιναν και εις πολύνειρη μάχαι»

Ο περιηγητής Παυσανίας γράφει κάπου ότι είδε ανάλογο φαινόμενο στο Μαραθώνα, τοποθεσία και εις πολύνειρης μάχης.

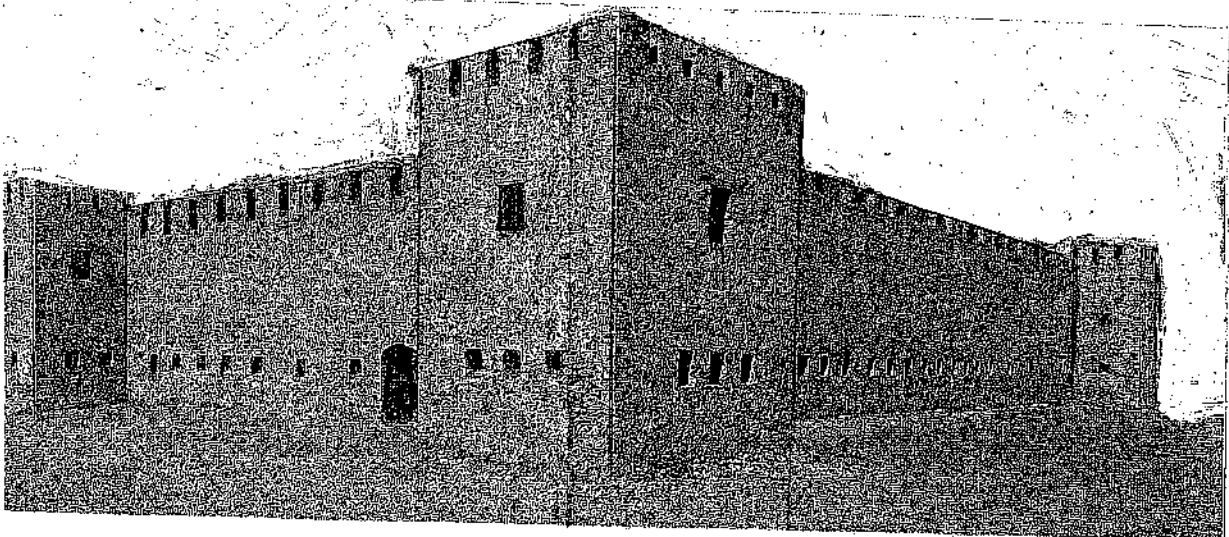
Το φαινόμενο του αντινατοπτρισμού παρουσιάζεται συχνά στη Σαχάρα και στο στενό FATA MORGANA της Σιελίας.

Σε άρθρο της στην "Παραψυχολογική Επιθεώρηση" του Όσλο της Νορβηγίας η Σοφία WERE, κορυφαίο μεντιούμ, με διάφορα επιχειρήματα υποστηρίζει ότι υπάρχουνε τέτοια υπερφυσικά φαινόμενα.

Εγώ επαναλαμβάνω την άποψή μου ότι διάφορες φυσικές συνθήκες εδμιουργούσανε αυτό το φαινόμενο και αν ήτανε δυνατό να ειλεόφουνε τα έργα της ανθρώπινης δραστηριότητος των τελετών 60 χρόνων, θα ξαναγυρίζανε και οι δροσουλίτες στην "πατρίδα" τους

Κανάνης Ι. Γερωνυμάνης

Συγγραφέας-Λαογράφος

ΣΤΗ ΘΥΠΑΝΑΓΙΑ ΤΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821
Οπανηγυριίδς της ημερας τη 666-1999

Ιερό καθήκον μας έφερε σήμερα εδώ για να αποδώσομε φόρο τιμής στους ήρωες προγόνους μας.

Η φύση και η μοίρα έταξαν αυτόν τον τόπο να γίνει ορμητήριο των επαναστάσεων, να πρωταγωνιστήσει πάμπολλες φορές στις μάχες, μα και αρηιτές φορές να γίνει ολοκαύτωμα.

Τα δεδχτιστα Λευκά Όρη εκαθιστούσανε την επαρχία Σφακιών ένα εκτεταμένο φρούριο και μαζί με τη γενναιότητα και τη φιλοπατρία των κατοίκων της, εκρατούσανε σε απόσταση τους κατακτητές και ούτε Τούρκος δεν κατοίκησε ποτέ στα Σφακιά, μα ούτε τούρκικες αρχές δεν εδρεύανε εδώ. Μα αυτό είχε τεράστια σημασία και ευεργετικότερες επιπτώσεις για ολόκληρη την Κρήτη

Σε όλη την Κρήτη υπήρχανε πάντα και γενναίοι άντρες και καλοί πατριώτες μα οι προϋποθέσεις ήτανε διαφορετικές στα Σφακιά. Για το λόγο αυτό από εδώ έγινε η πρώτη επανάσταση εναντίον των

Τούρκων με τον μεγαλομάρτυρα Δασκαλογιάννη.

Γι' αυτό βρεθήκανε στα Σφακιά το 21 οχτακόσα όπλα, όταν όλη η άλλη Κρήτη είχε μόνο τετρακόσα. Γι' αυτό εδώ γίνανε οι συγκεντρώσεις, εδώ ελήφθησαν οι αποφάσεις και εδώ έγιναν οι προετοιμασίες για τον ιερό εκείνο αγώνα. Η ελευθερία της Κρήτης όμως εκερδίσθη με το αίμα και τις δυσίες όλων των Κρητικών και κάθε δευτερομα προσέφερε όσο μπορούσε.

Αρχές Απριλλίου 1821 Σφακιανοί παραβοκύρηδες εφέρανε την είδηση ότι άρχισε η επανάσταση στο Μωριά και εκαλέσανε τους καπεταναλούς και τους προεστούς της επαρχίας στις 7 Απριλλίου στα Γλυκά Νερά του Λουτρού για μια πρώτη ανταλλαγή σκέψεων και απόψεων για τον μεγάλο ξεσηκωμό. Όμως, έχοντες υπόψη την πικρή εμπειρία από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη αποφάσισαν ότι πρέπει να προχωρήσουνε αυτή τη φορά με περίσκεψη και μόνο αν θα βεβαιωδούνε ότι ο ξεσηκωμός θα είναι παγκρήτιος. Εστείλανε λοιπόν αγγελιαφόρους σε όλη την Κρήτη και καλούσανε να έλθουνε στο Λουτρό εκπρόσωποι τους την 15η Απριλλίου για να ξεκινήσουνε με παγκρήτια ευθύνη την επανάσταση. Πράγματι, την 15η Απριλλίου, Παρασκευή της διακαινησίμου, εμαζεύτηκε στο Λουτρό ότι καλύτερο διέθετε ο χριστιανισμός της Κρήτης από τον χώρο του πνεύματος, της φιλοπατρίας και της παλληκαριάς.

Χωριστά είναι γραμμένοι στην ιστορία οι Σφακιανοί παράγοντες Οι ακόλουθοι: Χατζή-Ιωάννης Παλιουδάκης, Ανδρέας Κριαράς, Ανδρέας και Αναγνώστης Αναγνωστάκης, Αναγνώστης Ψαρουδάκης, Νικόλαος Ανδρουλακάκης, Ανδρέας Φασούλης, Γεώργιος Τσελεπής, Γεώργιος Παλογιωργάκης, Στρατής Μπελιβάνης, Κωστώπωλος, Αναγνώστης Μανουσουλιάκης

νάκης, Χατζη-Χιονιάς, Αναγνώστης, Αντρέας και Πέτρος Μανουσελάδες Σήφης Δασκαλάκης, Μπουζομάρκος, Θόδωρος και Ρούσος Χούρδης. Αναγνώστης Κουσκουμπές, Γιώργης Σήφης και Στρατής Δεληγιαννάκης, Καυκαλοσήφης, Στρατής και Ρούσος Βουρδουμάδες, Αναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης ή Πάτερος, Πωλίδς και Μανούσος Μωράκης και ο Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος Μωράκης.

Παράγοντες από την άλλη Κρήτη: Βασίλης Στέφανος και Γιάννης Χάλης από το Θέρσο, Αντώνης Σαρρής, Γιάννης Πλάξιος, Πρωίρηδες και Παρασκευιανοί από τους Λάκκους και τα Μεσιλά, Παπαδαντρέας από τα Κεραμιά, ο ηγούμενος της Χρυσοπηγής Άνδριμος και ο Κων/νος Γεραμάκης από τα Χανιά, ο ιερομόναχος Νεόφυτος Οικονόμος από το Μαλεβύζι, Ευθύμης Ψαρουδάκης, Γιάννης Κουβαρίτης, και Γιάννης Γερασιώτης από την Κυδωνία, ο Σήφακας με τους αδελφούς του από το Μελιδόνι, Γιάννης Τσακίρης από τον Κεφαλά, Γιώργης Ξέπαπας από τον Τζιτζιφέ, Γιώργης Βελεζίνης από τον Αλέκαμπο, Γιώργης Γιάνναρης και Ξενοδοδώρης από τον Εμπρόσνερο, ο ηγούμενος του Πρέβελι Μελχισεδέκ Τσουδερός με τους αδελφούς του Γιώργη και Γιάννη από τα Λευκώγεια, Γιώργης Σακκόραφος, Γιάννης Δρουλίσκος, και Γιάννης Δαμβέργης από το Ήδυμνο, Γιώργης Καλλέργης, Στυλιανός και Μ. Χιονάκης από το Ξυλοπόταμο, Γρηγόρης και Τζώρτζης Σαουνάτσοι από το Αμάρι, Μιχάλης και Γιώργης Κουρμούλης από τη Μεσσαρά.

Στη συγκέντρωση αυτή με ενθουσιασμό αποφασίστηκε να κηρυχτεί η επανάσταση μα εθεωρήθηκε απαραίτητο να καλέσουμε ακόμα μια συνέλευση στη Θυμ. Παναγία, την ύστερη Κυριακή του Μάη για ευρύτερη συμμετοχή του λαού και να μην πέφτει το βάρος της ευθύνης σε λίγες δεκάδες άτομα για ένα τόσο μεγάλο εγχείρημα που ο Ψιλάκης το χαρακτηρίζει "τρισεγγεστη εθνική επιχείρηση". Από εκείνη την ημέρα, η επανάσταση έλαβε σάρκα και οστά και ο αγώνας άρχισε υπό μορφή εράνου και προπαρασκευαστικών ενεργειών.

Υπολογίσανε το χριστιανικό δυναμικό της Κρήτης σε έμφυχο και άφυχο υλικό. Ορίσανε πρωτεύουσα της ελεύθερης Κρήτης το Λουτρό. Ονομάσανε την επαναστατική τους κυβέρνηση "Καγκελαρία Σφακίων". Ορίσανε τον τύπο της σφραγίδας τους που θα είχε στο κέντρο την εικόνα της Παναγίας του Λουτρού και κυκλικά θα έγραφε τις λέξεις "ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΥΤΡΟΥ". Στον έρανο πρώτος προσέφερε ο Ανδρέας Φασούλης 360 οκάδες πυρίτιδα και ανάλογο μολύβι και χαρτί για να κάνουν φυσέκια. Ο Βασίλης Χάλης και ο Μιχάλης Κουρμούλης προσέφεραν σημαντικά ποσά και όλοι δι-

Άλλοι προσέφεραν το κατά δύναμη. Αμέσως εστράφησαν καράβια με το προϊόν του εράνου και με τα αφιερώματα και τα σκεύη των εκκλησιών, που διετέθησαν προς πώληση για τον αγώνα, για να αγοράσσουμε πολεμοφόδια. Προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση ορίσανε την 21 Μαΐου τους: Πρωτόπαπα Σφακιών Γεώργιο Μωράκη, Χατζή Ιωάννη Πωλιουδάκη, Σήφη Παπαδάκη, Στρατή Βουρδουμπά, Ανδρέα Κριρά και Αναγνώστη Ψαρουδάκη.

Στις 29 Μαΐου ημέρα Κυριακή εμαζεύτηκαν εδώ ^{που είμαστε} παράγοντες από όλη την Κρήτη και πλήθος λαού και μετά από τη θεία λειτουργία και ύστερα από σχετικές ομιλίες εξηγοκραύγαζαν όλοι υπέρ της κηρύξεως της επανάστασης. Στη συνέχεια ελήφθει ^{η ιστορική} απόφαση, ορίσανε τους αρχηγούς και σπλαρχηγούς κατά επαρχίες και διαμερίσματα και ο ιερός αυτός χώρος ειαδαγιασθήκε και ιστορικά μέχρι τότε εδώ ήτανε η Θυμιανή Παναγία των Σφακιών. Από τότε, στη συνέλευση όλων μας εδώ είναι η Αγία Λαύρα της Κρήτης.

Δεν είναι μικρότερης σημασίας η συγκέντρωση του Λουτρού που έγινε στις 15 Απριλλίου, μα για πρακτικούς λόγους, με το 93/1966 Β.Δ. ορίστηκε να εορτάζουμε εδώ την επέτειο για την κήρυξη της επανάστασης του 21.

Εκατοντάδες μάχες εγινήκανε κατά την ηρωική και δραματική δεκαετία του 1820 και συνηθώς ο Δαβίδ νικάει τον Γολιάθ, μά ει βαρβαροί ξεσπούσανε με τους εμάχους. Η Μίλατος, η Κρουονερίδα, το Μεμίδωνι Μυλοποτάμου, οι Σφαγές στις πόλεις, οι Σφαγές των κληρικών μας το κατ'επανάληψη ξεθεμέλιωμα των Σφακιανών χωριών και ^{αγίων} χωριών της Κρήτης, είναι μερικά παραδείγματα, αυτής της επαναστατικής περιόδου.

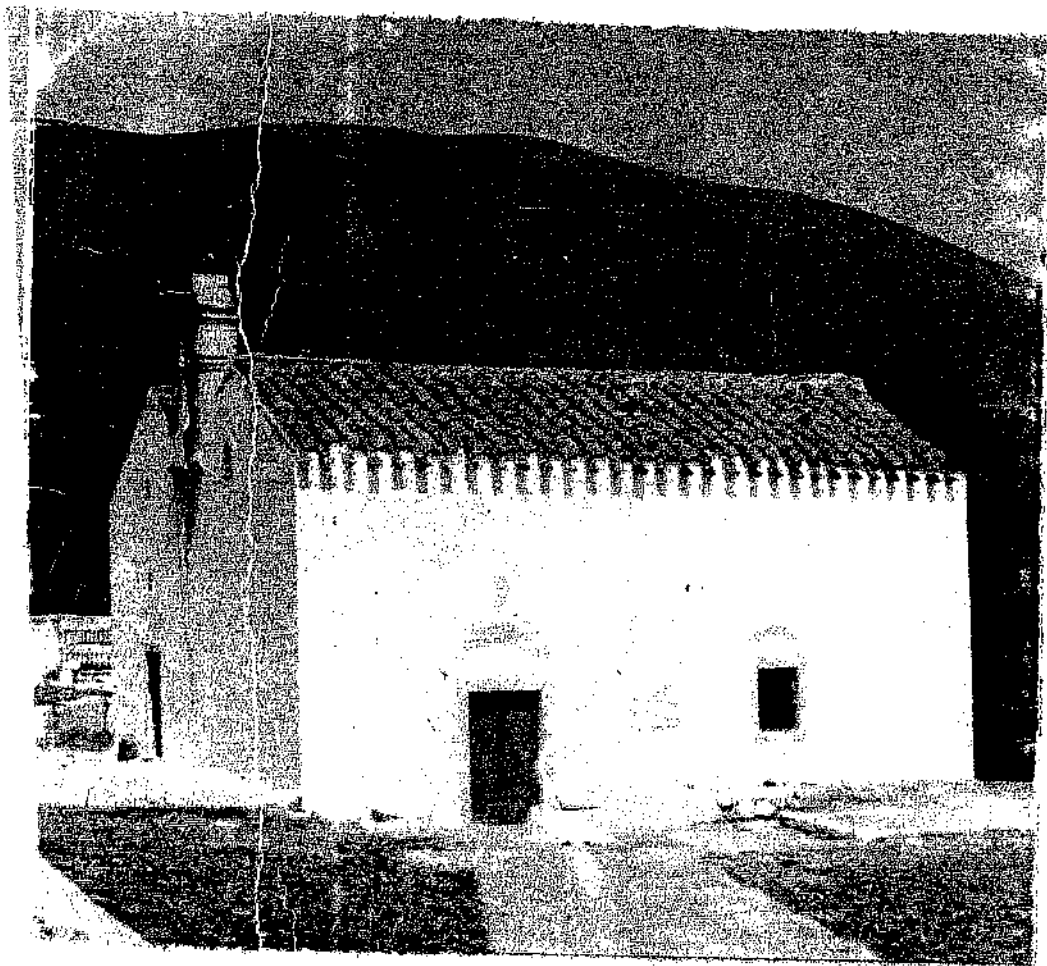
Αρχές του 1830 οι επαναστάτες ήτανε κυρίαχοι της Κρήτης και οι Μουσουλμάνοι ήτανε στρουμωγμένοι στις μεγάλες πόλεις και εφαίνετο ότι επλησίαζε η μέρα της οριστικής απελευθέρωσης. Αυστυχώς όμως, την 22^η του Γενάρη του 1830, με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, οι μεγάλες δυνάμεις, όταν αναγνώρισαν τα σύνορα του νεοσύστατου τότε Ελληνικού Κράτους, την Κρήτη την καταδίκασαν να παραμείνει ακόμα στα νύχια του σουλτάνου, εξ αιτίας των μεταξύ τους ανταγωνιστικών επιδιώξεων και ότι κερδίσθηκε με χιλιάδες ζωές και πολλά ολοκαυτώματα, τους το υστέρησαν βάνουσα οι αιώνιοι προστάτες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι ποταμοί αιμάτων που χύσανε ^{οι Κρητικοί} στον δεκάχρονο ηρωικό και αίνο αγώνα δεν πήγανε χαμένοι. Την επανάσταση του 1897 τη λέμε τυχερή γιατί τότε έφυγε ο τουρκικός στρατός κατοχής από την Κρήτη, μα δεν θα ήτανε τυχερή αν δεν θα είχανε προη-

γηθεί μια σειρά επαναστάσεων με πρώτη αυτή του Δασκαλογιάννη.

Από τους προγόνους μας ειληρονομήσαμε το δικαίωμα να ζούμε ελεύθεροι και το δικαίωμα να είμαστε περήφανοι για τους. Ειληρονομήσαμε όμως και την υποχρέωση να τιμούμε τη μνήμη τους και να σεβόμαστε τις υποθήκες τους.

Αιώνια η μνήμη σε όσους εθυσίασθησαν και σε όσους αγωνίσθησαν για να απολαμβάνουμε εμείς τα ανεκτίμητα αγαθά της ελευθερίας

Η Θυμιάνη Παναγία

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝ ΚΑΙΡΩ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Στις 9-1-1949, οι στρατεύσιμοι της κλάσεως 1947, 11 ΕΣΟ εφύγαμε από τα Χανιά με την κορβέτα "ΣΥΡΟΣ" και πήγαμε στο Ηράκλειο για να ντυθούμε στρατιώτες. Από τα Σφ.νιά ήμαστε Κ. Γερωνυμάκης, Γιάννης Μπολιώτης, Σήφης Μανουσολιάνης, Μάριος Ζερβός, Κων/νος Ζουλάκης, Στρατής Σπαθαρόγης, Μιχάλης Μανουσάκης, Γεώργιος Κονταρός και πάντα ήτανε παρέα μας ο Γεώργιος Μπραός από τη Ρέντα. Εφάγαμε στο εστιατόριο του Ν. Σαμαρέτη και το βράδυ μέναμε στο ξενοδοχείο Ελβετία. Την 10-1-1949 εγυρίζαμε στην πόλη και το βράδυ παρουσιάστηκαμε στις Ρουσές. Μας κούρεψαν με φιλή μηχανή μας ντύσανε στα στρατιωτικά και μετά είχαμε συσσίτιο. Χοντρά μακαρόνια κοφτά, πολύ άνοστα. Δεν είχαμε εστιατόριο και καθίσαμε στο ύπαιθρο για να φάμε, μα δε φάγαμε γιατί δε μας άρεσε το φαΐ. Ίσως που υστερούσαμε σε πολιτισμό το 1949, ίσως όμως και από αντίδραση για την ποιότητα του φαγητού, όπου κάθισε καθένας μας άδειασε χάμω την παραβάνα του και κανείς δε ζήτησε τα δοχεία απορρημάτων. Αν κάποιος θα μετρούσε τα χυμένα μακαρόνια θα εύρισκε πόσο καθίσαμε εκεί για φαΐ. Τις άλλες μέρες είχαμε καλύτερα φαγιά. Στη συνέχεια μας κάνανε το πρώτο προσκλητήριο και μετά ένας λοχίας, που δε φαινότανε και πολύ μορφωμένος, μας ομίλησε για τους Έλληνες και για τους κομμουνιστές. Είχαμε πολύ σιληρή πειθαρχία μα δεν τολμούσαμε να αντιδράσομε διότι για λίγο-λίγο σεφχαρχηρίζανε κομμουνιστή και οι πόρτες του Μακρόνησου ήτανε ανοιχτές να σε δεχτούνε. Καρτερινιά κάναμε και τα πιο σληνρά καθώνια. Να μετρήσεις με ένα σπυρτόξυλο, πόσα σπυρτόξυλα είναι η περιφέρεια της στρατώνας, να τρέξεις κάμποσες φορές όλες τις στρατώνες, να κάνεις "υποβρύχιο" (περνώντας έρποντας κάτω από τα κρεβάτια και άλλα εξ ύσου ταπεινωτικά). Είχαμε εγερτήριο στις 6 η ώρα π.μ. και ο ειπαιδευτής έβγαζε τη ζωστήρα του και χτυπούσε αλύπητα τους τελευταίους και παράλληλα εφώναζε σαριαστικ.α, Να δω τον τελευταίο". Αν χτυπήσεις τώρα τόσο αλύπητα τα ζώα είσαι παραβάτης. Εμείς για να αποφύγομε τα χτυπήματα του ειπαιδευτού εσπροχυνόμαστε τόσο πολύ που ένα πρωί εσπρόξαμε το μπεντενάκι που ήτανε στο κεφαλόσκαλο και πέσανε τα πρώτα παιδιά και

τα δεύτερα πέσανε πάνω στα πρώτα. Ήυτυχώς ήτανε χαμηλά και δέ χτυπήσανε πολύ. Ήνιώθαμε σαν αιχμάλωτοι.

Στις 20-1 παραλάβαμε όπλα. Στις 22-1 μας κάνανε επιλογή και στις 31 του Γενάρη μας όρισαν. Την 1-2-49 εφύγαμε με τα πόδια 2.000 στρατιώτες από τις Ρουσές και πήγαμε στο λιμάνι του Ηρακλείου. Σε όλη τη διαδρομή ακούγετο το ίδιο τραγούδι από τα γραμμόφωνα, διότι όταν έπαινε να ακούγεται του ενός μαγαζιού, άρχιζε να ακούγεται από το άλλο:

Φεύγω Λενιώ, Λενιώ μου αγαπημένη

Στον πόλεμο τραβώ με τ'άλλα τα παιδιά

Πάψε μην κλας μην έλσαι λυπημένη

Μονάχα πες μ'αγάπη στην καρδιά

- Γειά σας παιδιά, με το καλό να 'ρθείτε

Με το καλό και με της δάφνης τα κλαδιά

Κινόλες εμάς και πάλι θα μας βρείτε

Πιοτές αγνές μ'αγάπη στην καρδιά

- Φεύγω Λενιώ, σαν φύγω να μην κλάψεις

Δε θέλει κλάματα το ελληνικό χαίρ

μα ένα νερό στην Παναγιά ν'ανάψεις

Να είναι η νύξη πάντα ελληνική

Φεύγω Λενιώ δε θέλω ναφσε νοιάζει

Πάρε τη μάνα κι έλα αγάπη μου κοντά

Θέλω η μιά την άλλη ν'αγκαλιάζει

Ως ότου θά μαι εγώ στα μαιριά

Πραγματικά πήγαίναμε σε πόλεμο, μα σε ποιά πόλεμο; στην αδελφοκτονία. Τη λίγη ειπαίδευση που κάνα με στο Ηράκλειο, την κάναμε στο αεροδρόμιο που τότε ήτανε απλά ένας διάδρομος, χωρίς κίνηση αεροπλάνων.

Με το αρματογωγό "ΣΤΕΦΙΜΩΝΑΣ" πήγαμε στον Πειραιά, όπου ενέει μόλις

βγήκαμε από το πλάι μας βάλανε σε κάτι κλειστά βαγόνια που γράφανε από έξω "ΗΠΙΟΙ 8 ΑΝΔΡΕΣ 40. Όσοι ήμαστε για το πεδινό και το βαρύ

πυροβολισμός μας άφησαν τα βαγόνια στα μέγαρα ενώ οι άλλοι προχωρήσανε για άλλα στρατόπεδα. Ήτανε πάρα πολύ κρύο και χοροπηδούσαμε μέσα στα βαγόνια για να ζεσταίνεμαστε. Αμα βγήκαμε στα Μέγαρα τρεις μέρες δεν είδαμε ήλιο και δεν ξέραμε "από πού ξημερώνει". Μας πήγανε σε ένα μεγάλο θάλαμο που είχε στεγή από λαμαρίνες χωρίς ταβάνι και πάτωμα είχε το έδαφος χώμα χωρίς τσιμέντο. Είχε ενάμαμε τη βασική επιαίδευση.

Στις 28-2-49 εδιήλωσα ασθένεια αφού είχα πρόβλημα στο στομάχι. Εφτά φορές επήγα στην Αθήνα για διάφορες εξετάσεις και τις 4 πρώτες μέρες είχα λεφτά μα τις επόμενες 3 δεν είχα ούτε δραχμή γιατί είχε κάνει μεγάλη χιονιά το χειμώνα το 1949 και 40 μέρες δεν είχε ταχυδρομείο. Επήγαίνα με στρατιωτικό αυτοκίνητο, έτρωγα στο 401 στρατιωτικό νοσοκομείο και την ημέρα γύριζα στην Αθήνα και χάζευα στις βιτρίνες μα δε μπορούσα ούτε ένα αναφυιτισμό να αγοράσω. Δεν είχανε και οι άλλοι φαρμάκοι να δε δανείσουνε. 25 δραχμές μας δένανε το μήνα και πολλά παιδιά με το "μηνιάτικο περνούσανε. Αμα ξυριζόσουνα, κάποιος συνάδελφος θα σου έλεγε: "Μην το πετάξεις μετά το ξυραφάνι, Δώο 'το σε μένα, εμένα και ναίς δε μου στέλνει λεφτά. Το έτρωβε σε ένα ποτήρι για να αιονιστεί και ξυριζότανε. Για να ανοίξει η συγιοινωνία στα Σφαιικά βγήκε ένας λόχος στρατού και ξεχιόνισε το δρόμο, όπου έλαβα και εγώ επιταγή.

Στις 14-3-49 είχαμε απόριες και το συρματοπλεγμένο στρατόπεδό μας ήτανε στον κεντρικό δρόμο και μέσα από το συρματοπλέγμα παρακιολουθούσαμε τις ωραίες Μεγαρίτισσες που κάνανε βόλτες στο δρόμο φωτωμένες φεύτινες λέρες. Μάσινε δεν επιτρέπότανε, αφού είχαμε τον εμφύλιο. Μόλις πήγαμε στα Μέγαρα μας κατέστησαν προσεχτικούς οι αξιωματικοί μας να μην πούμε ποτέ στους Μεγαρίτες για τον "Παναή" γιατί θα μπορούσε να δημιουργηθεί πρόβλημα. Ο Παναής ήτανε από την Κόρινθο και στην κατοχή πήγαινε και πουλούσε γυαλιά στα Μέγαρα. Εσουνδέθηκε με 12 Μεγαρίτισσες και σε όλες υποσχότανε γάμο. Μι, Κυριακή όρισε σε όλες σε ορισμένη ώρα στηννιδιά ειληθεί ότι θα γίνότανε η στέψη. Ήάνε όλες στο ραντεβού μα "Μην τον είδατε παιδιά τον Παναή" και τώρα θεωρείται τοπινη προσβολή. Στις 5-4-49 φύγαμε από τα Μέγαρα και πήγαμε στο Μεγάλο Πεύιο που επιαιδευόμαστε στα κανόνια. Εμένουμε σε τολ και φωτιζόμαστε με λάμπες θυέλλης. Κάποιο βράδυ εσπάσαμε ένα λαμπόγυαλο και όταν ήρθε ο επιαιδευτής και δεν του κατονομάσαμε τον "κακούργο" που τό'σπασε, μας εβγάλε όλους έξω με τα ολιπάνια, με τα κρήνη και με τα όπλα και μας έκανε καφόνι. Μας εδιόταξε να πηγαίνουμε με τα γόνατα στο σπαστό τσακιλάκι, μετά μας διόταξε όταν θα λέει "χι" να καθίζουμε και όταν θα λέει "φι" να σηωνόμαστε. Μα το έλεγεφστα γρήγορα και η κατάσταση ήτανε και για γέλια και για κλάματα. Αιόμα μας έπε να φωνάζουμε: "Είμαστε μαλακισμένα

αγοράζωια" είπαμε όμως ότι μας έβρισκε ανειδίκευτο το Μακρόνησο. Ο εκπαιδευτής αυτός ήταν απλός στρατιώτης και όταν ήμουνα επιλοχίας στο 102 σύνταγμα μου τον φέρανε επειδή στρατιώτης μα δεν τον ειδικήθηκα ούτε εμμεσα ούτε άμεσα. Στο Μεγάλο Πεύκο μας τιμωρούσαν να τραβούμε το κανόνι πάνω και κάτω και όμως έκανε λάθος ένας, την πλήρωνε όλο το στοιχείο που το αποτελούσαμε 6 άτομα. Συχνά έκανε λάθος ο Μούτος και τραβούσαμε το κανόνι όλοι μας στις ανηφόρες. Ήταν ένα καλό παιδί με οριστώθηκε μόλις πήγαμε στο μέτωπο.

Στις 24-4-49 είχαμε Πάσχα και σουβλήσαμε στ Κ.Ε.Π. 35 αρνιά
 Στις 5-5-49 μου δώσανε φύλλο πορείας για το 102 Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού στην Καστοριά. Στη Θεσσαλονίκη βρήκα τον Γιάννη Χιωτάκη και τον ξάδελφό μου Αντρέα Καγιαδάκη και παραβίασα εγώ το φύλλο πορείας, την κοπάνισε ο Γιάννης από τη μονάδα του, και ο Αντρέας από τη Σχολή του και γυρίζαμε τρεις μέρες στην πόλη. Το σύνταμά μας είχε δυο πυροβολαρχίες. Κάθε πυροβολαρχία είχε 4 κανονιά και τα κάθε δυο τα λέγαμε ένα ουλαμό. Τα κανόνια ήταν αγγλικά ειδικά πεντάλιμπρα. Λίγες μέρες άνηκα στο γραφείο κινήσεως μετά στην πυροβολαρχία που έδρευε στη Μεσοποταμία, ένα κεφαλοχώρι της Καστοριάς. Κάθε μέρα πήγαινε ένας ουλαμός στην Αγ. Κυριακή για να φτάνομε καλύτερα το Μαλι Μάδι. Ένα πυροβολείο των ανταρτών μας είχε οριμώσει. Για να το εντοπίσουμε βγήκε σε μια κορφή ένας λοχαγός με τις διόπτρες του και ένα τρίγωνο (τεθορακισμένο αυτοκινητάκι) επροχώρισε προς τα εκεί και μόλις το είδανε το αρχίσανε στις κανονιές μα ευτυχώς δεν το πετύχανε και αυτό γύρισε πίσω, το πυροβολείο εντοπίστηκε, και την ίδια μέρα το διαλύσαμε. Ιούλιο και Ιούλιο για παρενόχληση στείλαμε μια ειδική ομάδα οβίδες στους αντάρτες και τα ίδια κανονια με αυτοί σε εμάς. Στις 5-7-49 αρχίσαμε επιχειρήσεις στο Κάιμαϊ Τσαλάν. Εμείς εκπορεύσαμε από τη Βέβη, μα πήγαμε και από την Κέλη και τη Μελίτη. Κάποια φορά κατεβήκανε οι αντάρτες και πήρανε 70 πρόβατα κοντά από την Κέλη. Ήτανε βραδινή ώρα και είχαμε πάρει το συσσίτιο μα πριν αρχίσουμε να τρώμε ακούσαμε το παράγγελμα: "Στας θέσεις σας. Ειρηνητική 119 γέμισμα τρίτον. Σημείο σισπεύσεως. το γωνιόμετρο. Γωνία θέσεως, διεύθυνση επιτηρήσεως. Αρχίσατε πυρ. Ο στόχος ήτανε κινούμενος και όπως αλλάζαμε κατεύθυνση του κανονιού, με τα αέρια μου αναποδογύρισε τις καραβάνες μου και οι πατάτες γιαχνί και η κρέμα μου εχυθήκανε και έμεινα αδελπνήςτος. 7-7-49 πήγαμε από τη Μελίτη. Σε αυτές τις μάχες είχαμε νεκρούς εκατέρωθεν. Στις 10-7 πήγαμε στην Αμμούδα του Γράμμου. Στις 14-7 μου είπε ο Λοχαγός Επιτελείδιος ότι μετέρασε η ημερική διαταγή για δεκανέα. Στις 21-7 πήγαμε στην Αναράχη που είχανε φανεί αντάρτες ένας ουλαμός. Δεν είδαμε τίποτα και ούτε δε ρίξαμε κανονιά. Μείναμε εκεί και το πρωί που φευγαλάπου μας σταμάτησαν οι ναρκαλιευτές. Ήχανε ξεκουφώσει οι αντάρτες τον

ασφαλτο και ειχανε βάλει μια αντιαματινή νάρηη πτελερμάιν ενισχυμέν με τρεις οιαδες υλιού.Οι μετακινήσεις ήταν επικίνδυνες.Και τα πολιτικά αυτοκίνητα δεν τολμούσανε να μπουνε στο δρόμο και κολλούσανε στις στρατιωτικές φάλαγγες.Ειδικά από τη Θεσσαλονίκη προς τη Εβρουα μπορούσαν να δειε φάλαγγα από 200 αυτοκίνητα.Και οι αντάρτες μα και ο στρατός επαραβάλνανε τους κανόνες του πολέμου.Ακουσα μια κουβέντα που κάνανε δυο συνάδελφοι.Δεν τους γνώριζα τότε μα η κουβέντα που κάνανε μου έκανε εντύπωση και την πρόσεξα και θα την διηγηθώ και εδώ: Κρατούσανε οι αντάρτες ένα στρατηγικό ύψωμα.Οστρατός επιχειρήσε κατ' πανάληψη να το καταλάβει μα δεν το κατάφερε και ένα βράδυ πήγε μια διμοιρία αιόλυπτοι στο ύψωμα όπου ο σιοπός τους φώναζε "αλτ" μα αυτοί τουβείπανε: "Εμείς είμαστε συναγωνιστή,έχπμε την πληροφορία ότι θα χτυπήσουνε οι φασιότες και μας στείλανε για ενίσχυση".Ο σιοπός το πιστεφε και τους άνοιξε και τον σφάξανε και μπήκανε μετά στα αμπριά και τους σφάξανε όλους.Τότεφήτανε κλιμάκιο Βαλκανικής Ερευνης και παρακιο-λουθούσε τις εξεληξεις και ένας Άγγλος ταγματάρχης επήγε σαν επινεφαλή της του κλιμακίου να κάμει αυτοψίαν.Οταν είδε τους σφαμένους είπε ότι αυτά τα πράματα αντίκεινται στους διεθνή κανόνες του πολέμου.Μα στις αποθήκες τους οι αντάρτες είχανε τελευταίου τύπου όπλα αγγλικής προελεύσεως που δεν είχανε έρθει αιόμα στον στρατό μας.Εδιηγήθημε λοιπόν ο λοχίας που τον συνόδευε ότι τουμήρθε να τον καρφώσει με τη λόγχη τουγιατί πρόσεξε πως εσφαχτήκαμε μα δεν πρόσεξε ότι δεν έπρεπε να εφοδιάζει η Αγγλία τους αντάρτες τελευταίου τύπου όπλα πριν έρθουνε μά-λιστα στα χέρια του στρατού.Μα είχε παρατηρηθεί ότι σεπολλές περιπτώσεις αντάρτες σιοτώσανε αδέρφια τους ή άλλους διούς τους.Κάποτε σε ανάπαυλα της μάχης καθόμαστε σε μία πλαγιά του Γράμμου και ένας στρατιώτης που ήτανε από εκείνα τα μέρη μας έδειξε στο βάθος ένα χωριό που το λέγανε Παναγιά και μας είπε ότι εκεί ένα βράδι εσυναντηθήκανε στο πατριό τους σπύτι ένας αντάρτης με τον ΜΑΥαδελφό του και τη νύχτα ο αντάρτης έσφαξε στο κρεβάτι του το ΜΑΥαδελφό του και ξαναέφυγε στο βουνό.

Στις 29-7-49 μετακινήθηκαμε προς το ύψωμα Χελώνα.Την 1-8-49 μας διο-τάξανε να κάνομε μια νάνα από 120 βλήματα και 120 κάλυτες δίπλα από το κάθε κανόνι,διότι την επομένη 2-8-49 αρχίζομε γενικές επιχειρήσεις.Την 2-8 η ώρα 5,40,ο αξιωματικός βοής ανθυπολοχαγός Κολομπούρας μας είπε να συντονίσομε τα ρολόγια μας.Σε λίγο βγήκε απάνω σε μια κούβα και μας έδωσε τα στοιχεία βοής και ρυθμίσαμε τα κανόνια μας και έχο-το δεξί χέρι ψηλά μας λέει "Σε 5 λεπτά αρχίζομε πυρ.Σε τρία,σε δύο,σε 30 δευτερόλεπτα και κατεβάζοντας το χέρι μας φωνάζει.Αρχίσατε πυρ!!! 40 κανόνια πεδινά,βαριά και ορειβατικά αρχίσαμε την ίδια στιγμή και σελοτηε ο ισόμορς.Σε μισή ώρα ερίξαμε 50000βλήματα κατ' της Χελώνας.

Συγχρόνως 36 αεροπλάνα ήτανε σε κίνηση. 12 ερχότανε τις βόμβες τους. 12 ερχόντανε φορτωμένα και 12 πηγαίνανε να φορτωσούνε. Ο στόχος ήτανε να καταλάβουμε τη Χελώνα γιατί από εκεί επίοικωννούσανε το συγιρότη-ανταρτών του Βίτσι με αυτούς του Γράμμου. Καταλάβαμε και άλλα υψώματα.

Στις 3-8-49 ένα αεροπλάνο Νταϊότα έριξε 5 βόμβες στην Τούχουλη στο παρατηρητήριο που ήτανε ο λοχαγός μας, από λάθος. Ευτυχώς δεν τον σκότωσε. Τα αεροπλάνα μας ήτανε Νταϊότα και Σπιτφάιερ. Τη νύχτα της 3-8 φύγαμε για τις Σπανούδες του Γράμμου. Στις 5-8 κάναμε μεγάλη επίθεση και πήραμε διάφορα υψώματα όπου και το στρατηγικό Τσάρνο. Επειδή περιμέναμε ότι θα επιχειρήσουνε οι αντάρτες να το ανακαταλάβουνε, ημάστε όλη τη νύχτα σε θέση μάχης. Ολή τη νύχτα άραυτε, βροντούσε, έβρεχε ο καιρός και οι αντιμαχόμενοι με κανόνια με όλμους με πολυβόλα και με φωτοβολίδες, συμπληρώναμε το πανδαλιμόνιο που μόνο στον κληματογράφο θα μπορούσε να παρουσιαστεί. Την επομένη 6-8 ο ουρανός ήτανε πεντακάθαρος μα παράλληλα ήτανε στην κορφή του Γράμμου πολύ δυνατός κρύος. Βάλαμε τις χλαίνες μας και ανάψαμε μεγάλη φωτιά από ξύλα οξιάς για να ζεσταίνουμε. Την 7-8 η ώρα 10 φύγαμε για την Κουσιλιά, ένα περικόρω της Καστοριάς. Τη νύχτα της 7 προς 8-8 μας πήρανε το Τσάρνο. 8-8 και 9-8 κάναμε μεγάλες μάχες, παίρνομε διάφορα υψώματα. 11-8 πηγαίνομε στο Μπίκοβλι νύχτα. 12-8 παίρνομε το Βατοχώρι και διάφορα υψώματα. Την ίδια μέρα πήγαμε στον Πολυάνεμο κοντά στα αλβανικά σύνορα. Πριν αποσυνδέσουμε τα κανόνια από τα τζέιμε πέφτανε βροχή οι οβίδες. Στο ύψωμα 11,30 σκοτώθηκε στο παρατηρητήριο ο ταγματάρχης μας Κωσταντάτος Νικηφόρος. από βλήμα όλμου. Στις 13-8 η 41 ταξιαρχία πέρασε στο αλβανικό έδαφος για να καλύψει την 42 ταξιαρχία που πέρασε και αυτή και χτύπησε τους αντάρτες ει των οπισθεν. Επειδή παραβιάσαμε το αλβανικό έδαφος μας ρίξανε οι Αλβανοί 80 βλήματα από βαρύ πυροβολικό. ευτυχώς δεν σκοτώθηκε ούτε τραυματίστηκε κανείς. Μια οβίδα έπεσε πολύ κοντά μου μα δεν εξερράγει. Δεν απαντήσαμε αμέσως, μα στις 14-8 που είχε λασκάρει η μάχη ειελύνη ερίζαμε 250 βολές σε αλβανικό χωριό. Στις 15-8 ένα αεροπλάνο μας έριξε μια εφημερίδα δεμένη με μια μεγάλη κόνινη κορδέλα, για να τη βρούμε ευκολα, και είχε σε πλαίσιο από κόνινη μολύβι : "Ο Εμβέρ Χότζα οραματίζεται ότι ελληνικό πυροβολικό βάλει εναντίον των παραμεθόρων χωριών του" Ήμείς βέβαια ξέραμε ότι αυτό δεν ήτανε δραματισμός.

Τους σκοτωμένους στρατιώτες από όπου δεν πήγαινε αυτοκίνητο τους μετα φέρναμε με τα μουλάρια και αμα είχαμε δυο βάζαμε ένα από κάθε μεριά, αμα είχαμε ένα τον βάζαμε με την κοιλιά στο σαμάρι. Στην αρχή που βλέπαμε σκοτωμένους συναδέλφους παθαίναμε περισσότερο σοκ μα σιγά-σιγά εξοικειωθήκαμε λίγο με το μαιάβριο αυτό θέαμα.

Στις 14-8 έπεσε ο Άγιος Δημήτριος και η Λσιμα όπου το αρχηγείο των...

ανταρτών και κατέρρευσε οριστικά το συγκρότημα του Βίτσι. Είχε νυχτώσει μα εμείς θαμπώσαμε τα άστρα από τις τροχιολοδειχτινές σφαίρες και τις φωτοβολίδες που ρίξαμε επινύκια. Οι αξιωματικοί μας φωνάζανε να κάνουμε διανομία στα πυρομαχικά και να θυμόμαστε τους νεκρούς συναδέλφους μας, μα εμείς σκεφτόμαστε ότι φεύγαμε γεροί από το Βίτσι και από το γράμμο βλέπομε...;

Στις 15-8, ημέρα της Παναγίας εφύγαμε μεσημέρι από τον Πολυάνεμο. Το γιορτινό μας γεύμα ήτανε μια μεγάλη πατάτα βρασμένη και μια ντομάτα χωρίς λάδι χωρίς αλάτι. Περνώντας από τη Μεσοποταμία είδα σταφύλια σε ένα μαγαζί και κατέβηκα και πήρα μια οιά και τα έφαγα επί τόπου. Εγκαταβληστήκαμε το βράδυ κοντά στο Νεστόριο και νύχτα φύγαμε όπου εξημερωθήκαμε στις Αμμούδες του Γράμμου. Κάποτε παίρναμε νερό από του Αλέξη τη βρύση, μα εκεί ήτανε "νεκρά ζώνη" και το φέρναμε με κίνδυνο. Τα κιβώτια των πυρομαχικών κλείνουνε ερμητικά. Γεμίζαμε το αυτοκινητάκι κιβώτια και 10 στρατιώτες από τη μια μεριά και 10 από την άλλη με τα δάχτυλα στη σιαντάλη πηγαίναμε και το φέρναμε. Είκαναμε μεγάλη διανομία στο νερό και άμα άδειαζε η ιαραβάνά μας τη σιουπίζαμε με την ψύχα του φωμιού και την τρώγαμε, την ξανασιουπίζαμε όσο χρειαζότανε και τελικά η ιαραβάνα ήτανε κατακάθαρη χωρίς να χρησιμοποιήσομε νερό. Κάπου κάπου μας δίνανε ξηρά τροφή για τρεις μέρες. Κόσσερβινά και γαλέτες, μα συχνά την τρίτη μέρα επεινάζαμε. Την 25-8 εκτύπησε η 15η μεραρχία στον ανθρωπάκο, Καραγιυζή και Ψωριάρινα μα είχε αποτυχία και αριετές απώλειες. Στις 26-8 μας δώσανε εσφαλμένα στοιχεία και ρίξαμε 280 βολές σε διικά μας τμήματα, εβομβάρδισε και η αεροπορία με τα ίδια εσφαλμένα στοιχεία και σιουπώθηκαμε στην Τούχουλη τρεις στρατιώτες και ένας αξιωματικός. Στις 28-8 έπεσε ο Γράμμος στα χέρια του στρατού. Λάφυρα είχαμε 8 πυροβόλα, 320 τουφέκια, 237 πολυβόλα, και συλλάβαμε 350 αιχμαλώτους. Το βράδυ μάς ευρυσαιετο στα Τρία Συνορα. Απέναντί μας είχαμε την Αρένα του Γράμμου και εκεί είχανε οι αντάρτες ολμαρχίνα μια Στέλλα που ήτανε σιληρό καρύδι και, παρόλον ότι είχε χαθεί το παν για τους αντάρτες, αυτή μας φώναζε με τον τηλεβόα; "Φασόστες, κωλόπαιδα της Φρειδερίκης, εδώ δεν είναι Βίτσι. Εδώ είναι γράμμος και εδώ θα αφήσετε τα κορμιά σας". Οι κάλυκες του ορειβατικού πυροβολιού είναι πιο καλός για να θοδοχελά και πηγαίναμε και παίρναμε από αυτούς γιατί του πεδινού έχουνε δευτερότερη εμφάνιση. Ένας διικός μας ενώ είχε γλιτώσει από τις μάχες, εκεί πάτησε νάρη και έκοψε τα πόδια του.

29-8 Ο υπολοχαγός Αγγελόπουλος μας διάβασε την ημερσία διαταγή, σύμφωνα με την οποία ο εχθρός εξουδετερώθηκε και η αποστολή του συντάγματος έληξε.

30-8 Ο αρχηγός του πυροβολιού ήρθε επί τόπου και μας έκανε συγχαρητήρια (αρχηγός πυροβολιού του Β' Σώματος Στρατού). 31-8 Ο αρχηγός πυροβολι-

μού μας απευθύνει συγχαρητήρια

· 1-9 Φεύγομε από τα Τρία Συνορα και πήγαμε στο καλοχώρι της Καστοριάς όπου κάναμε 10 μέρες. 10-9 φεύγομε για Λάρισα και περνούμε από Καστοριά υπό τύπον αποχαιρετηστηρίου παρελάσεως επειδή το 102 Σ.Π.Π. για πολλούς καιρούς είχε ορμητήριο αυτή την πόλη. Πήγαμε και μέναμε αυτό βράδυ κοντά στο χωριό δρέπανο της Κοζάνης. 11-9 φτάσαμε στη Λάρισα και μέναμε επί τέλους σε στρατώνα ύστερα από πολλούς καιρούς.

Ο εμφύλιος πόλεμος ήτανε μια εμπειρία, όχι μόνο από κινδύνους και ταλαιπωρίες, μα και για τη σιέψη ότι ήτανε αδελφοκτόνος πόλεμος. Συνέβαινε καμιά φορά από τη μια κορφή στην άλλη να διακρίνομε κινήσεις των ανταρτών, μα δε χτυπούσαμε χωρίς διαταγή. Θυμούμαι όμως τη σιέψη που είχανα όταν τους αντίκρυζα: "Εγώ νομίζω ότι είμαι πατριώτης. Ασφαλώς έτσι νομίζει και ο απέναντι. Ποιος μας έχει δίκιο; Ποιός μας φέρανε εδώ; Τι μοιράζομε;

28-9 Με μεταφέρουνε από την Γ' Πυροβολαρχία στο επιτελείο του συντάγματος όπου ο υποσπιστής μου ανακάλυψε ότι θα μου αναθέσουνε καθήκοντα επιλοχίου, ενώ αιδμα ήμουνα δεκανέας. Δεν είχανε αριετούς υπαξιωματικούς διότι πρόσφατα, μετά το πέρας των επιχειρήσεων απολύσανε πολλές σειρές μαζωμένες.

Δε χρειάστηκε να χρησιμοποιήσω βία ως επιλοχίας. Έστω όταν μου έλεγε ο λοχίας υπηρεσίας ότι δε μπορούσε με κανένα τρόπο να στείλει αγγαρεία στις τουαλέτες επήγαίνα εγώ και τους έλεγα: "Ποια παιδιά θα πάνε στις τουαλέτες; Δε θα το μετανιώσουνε". Κάθε μέρα επήγαίνα από το "Σπίτι του Στρατιώτου" και μου δύνανε 30 υπηρεσιακά εισητήρια για τον κληματογράφο και τα μούραζα και ικανοποιούσα τα υπάκουα παιδιά και αιδμα τα έβαζα σε καλό νούμερο σιοπιά, και άμα υπάρχει κίνητρο πηγάλνανε εθελοντικά στην αγγαρεία. Κρατούσα κατάσταση κάθε μέρα που έδωσα τα εισητήρια, μα κανείς δε με ρώτησε. Ευδειννυται να οδηγεί μοτοσυκλέτα ο επιλοχίς του συντάγματος μα αφού δεν ήξερα εγώ έπαιρνα πάντα ένα καλο παιδί από την Κομοτινή και πηγάλνανε σε όλους τους κληματογράφους για να δούμε τα προγράμματά τους, και μια φορά είδα ότι στον κληματογράφο ΟΛΥΜΠΙΑ θα επαρουσιάζετο η Χούλια (εθνική σταρ) της Τουρκίας. Εμεις είχαμε τρεις ρθωμανούς στο σύνταγμα και έδωσα στο Χασαν Ογλού Ιντρίε τρία εισητήρια και του είπα: "Πάρε αυτά τα εισητήρια να πάρεις και τους άλλους δυο δικούς σας να πάτε στα ΟΛΥΜΠΙΑ να δείτε τη Χούλια σας. Επήγανε και άμα γυρίσανε, μου είπε ο Ιντρίε: "Να σου φιλήσω τα πόδια σου, κυρ επιλοχία μου" Ήθελε να μου πεί πόσο ευχαριστηθίαν.

Είχαμε στο σύνταγμα διμοιρία διαβιβάσεων μα δεν ανέκαμε στο όπλο του πυροβολιού. Ο επικεφαλής τους ήτανε λοχίας και εγώ ήμουνα αιδμα δεκα-

νέας, εγώ όμως ειτελούσα καθήκοντα επιλοχίου και εγώ εβαζα υπηρεσία και τους διαβιβαστές. Όταν κάποτε εξηγούσα στον Γιατρούση (αυτό ήταν το όνομά του) πώς κατένημα την υπηρεσία, ένας φοιτητής της νομικής παρεμβάλλοντάς στην κουβέντα μας, μου είπε: "Μα κυρ επιλοχία εμείς έχουμε να συντηρήσουμε και τους αυρμάτους και πρέπει να μας βάνεις λιγότερη σιοπιά" εγώ του είπα χαριτολογώντας: "Οι διηγήτορες πληρώνονται για να μιλήσουνε. Εμείς δε σε πληρώσαμε τώρα να μιλήσεις" Αμα είπα αυτές τις λέξεις, έστω και αστεϊευόμενος, εσκέφτηκα ότι αυτό το παιδί θα γίνει διηγητής και θα ζήσει σε άλλα στρώματα και σε άλλα εγώ που θα γυρίσω στο χωριό μου να ζήσω ως γεωργός

Για 10 μέρες με βάλανε επιμεφαλής της φρουράς στο 404 στρατιωτικό νοσοκομείο στη Λάρσα και επισκεπτόμενος τους θαλάμους από περιέργεια αντίκρισα την πιο τραγική εικόνα στη ζωή μου. Ένα παιδί με κομμένα τα χέρια από τους ώμους και τα πόδια από τη βάση τους. Το κορμί του όλο στο γύφο με μια τρύπα από μπροστά και μια από πίσω για τις σωματικές του ανάγκες. Έχε το σχήμα που έχει ένα παγούρι. Αιόμα όποτε το θυμίζομαι λυπούμαι. Έκιοσι χρόνων παιδί να έχει όλη τη ζωή προστατού. Στο κεφάλι του δε φαίνότανε καμιά ζημιά.

16-12 φύγαμε για τα Γιάννενα. Το βράδυ καταβληστήκαμε έξω από την Καλαμπάνα συνεχόμενα με το 104 σ.π.π. 17-12 μείναμε έξω από τα Γιάννενα και 18-12 πήγαμε στον Πρωτόπαπα, ένα κεφαλοχώρι προάστειο των Ιωαννίνων. Σε μια κάμερα ήτανε το γραφείο του υπασπιστού, το δικό μου γραφείο, του στρατολόγου, του δαχτυλογράφου και των τεχνικών βοηθών. Σε άλλη κάμερα ήτανε ο βοηθός του γιατρού, ο βοηθός του διαχειριστού και ο δεσμοφύλακας. Όλοι αυτοί αποτελούσαμε ένα τσορμιο και αυτοαπαιαλούμαστε "σιυλολόδι". Από τα πιο χαμηλά αρχίζει η αδιεξοχή. Οτι καλό υπήρχε στη διαχείριση ήτανε για το "σιυλολόδι". Τα πιο άχριστα τσιγάρα π.χ. μας δίνανε "Φούσια", "Αθηνά", "Ολυμπός" μα αυτά ήτανε για το μη "σιυλολόδι", ενώ στο σιυλολόδι μοιραζόμαστε τα "Τριάρια" που ήτανε ωραία τσιγάρα.

21-12 πήρα την πρώτη άδεια ύστερα από ένα χρόνο σχεδόν. Κλειστή άδεια 23 μέρες. 22-12 φεύγω από Πρέβεζα με το ΔΟΥΤΣ ΙΝΤΑ. 23-12 φτάσαμε στον Πειραιά και 24-12 φεύγομε από Πειραιά για Κρήτη με την κορβέτα ΣΥΡΩΝ υπολογίζοντας ότι θα κάνω Χριστούγεννα στο σπίτι μας, όμως ήτανε μεγάλη θαλασσοταραχή άμα πιάσαμε κρητικά νερά και φοβήθηκε ο καπετάνιος και μας πήγε σε ένα ξερολίμανο στη Μήλο. Φύγαμε τη νύχτα και μετά τα μεσάνυχτα φτάσαμε στα Χανιά. 26-12 έφτασα στο σπίτι μας. Στις 8-1-1950 έφυγα με το ΤΕΤΗ από Χανιά για Πειραιά. και στις 9-1-50 βγήκαμε στον Πειραιά. Στις 11-1 φτάνομε με το ΔΟΥΤΣ ΙΝΤΑ στην Πρέβεζα. Στις 12-2-50 πέρασε στην ημερησία διαταγή η προαγωγή μου στο βαθμό του λοχίου

Στις 5-3-50 είχαμε βουλευτικές εκλογές, Εγώ εφήφισα πρώτη φορά με τη στρατιωτική ταυτότητα. Μας είχαν στείλει ψηφοδέλτια από όλους τους νομούς. Εγώ τότε δεν είχα πολιτική ωριμότητα, μα πάντως μου άρεσε το κόμμα των φιλελευθέρων σαν Κρητικός, και σαν Σφαιριανός τον Μανούσο Βολουδάκη. Το εκλογικό σύστημα επέτρεπε να βάλεις στο ψηφοδέλτιο της προτιμήσεώς σου και έναν υποψήφιο από άλλο κόμμα που μετρούσε ο σταυρός ή του εγγραφα με δικιά μου γράμματα και το όνομα του Γρηγ. Παπαδόπουλου από το κόμμα των Λαϊκών. Ο ήρωας και φλογερός πατριώτης Ν. Πλαστήρας ήτανε στην ΕΠΕΚ, μα οι αξιωματικοί μας τον χαρακτήριζαν "συνοδοιπόρο των κομμουνιστών" και μας παροτρύνανε να μην τον ψηφίσουμε Την 26 Απριλίου μετακινήθηκα από τον Πρωτόπαπα στα Γιάννενα και μέναμε σε τολ στην περιοχή Αμπελοκήπων.

Στις 11-5 πήρα 20 μέρες κλειστή άδεια για Κρήτη. Για να περάσω από άγνωστα μέρη δεν χρησιμοποίησα το φύλλο πορείας να πάω στον Πειραιά δια θαλάσσης μα με στο στοπέμεινα το βράδυ στο Μεσολόγγι και στις 12 Μαΐου έφυγα από τον Πειραιά με το "Αγγελία". Ήτανε τότε το καμάρι της ακτοπλοΐκής μας συγκοινωνίας. Εξιαιόμουν, ως λοχίας, να ταξιδέψω με δεύτερη θέση και ένα ναυτάκι με πήγε για να μου δείξει την καμπίνα μου, μα με πήγε σε λάθος καμπίνα. Όταν πήγα στην καμπίνα αυτή είδα ότι είχε πλαγιάσει άλλος επιβάτης σε ένα κρεβάτι. Πλάγιασα και εγώ μα σε λίγο μπήκε στην καμπίνα μια ομορφιοπέλια. Εγώ νομίζοντας ότι αυτή είναι λάθος της είπα: "Κοπέλια, θα μου άρεσε η παρέα σου μα εδώ η καμπίνα είναι για άντρες". Δε θυμούμαι αν εμίλησε καθόλου η κοπέλια, μα ο προηγούμενος επιβάτης, που όπως είδα, ήτανε επιβάτης, εξεδίπλωσε μια γλωσσάρα και έβριζε και βλαστημούσε, Αμε στο διάολο βρωμιοπέλο, έντα γυρεύεις στο γυναικώ τσι καμπίνες; "Δεν έφταιγα εγώ μα δεν της εξήγησα τίποτα. Ας νομίζει ότι θέλει. Πού την ξέρω πού με ξέρει. Εγύρισα πλάτη και ντύθηκα, πήρα τον γυλιό μου και βγήκα και βρήκα ένα ναυτή και με ταχτοποίησε. 26-5 φεύγω με το ΑΝΔΡΕΙΑΣ για Πειραιά. Πάλι πήγα με αυτοστόπ μα ενώ κατέβηκα από Αιτωλοακαρνανία τώρα πήγα μέσω Θεσσαλίας. Εβγήκα στα Μετέωρα και έμεινα στην Καλαμπάκα και 27-5 έφτασα στη μονάδα μου. Όταν έλειπα στην άδεια επήγε στο σύνταγμα η εγινυλιος που αναφέρει ότι μου απενεμήθει πολεμικός σταυρός Γ' τάξεως δικό του από 4-5-1950 βασιλικού διατάγματος, Αμα γύρισα για 10 μέρες ήμουνα επί κεφαλής της φρουράς των στρατιωτικών φυλακών των Ιωαννίνων. Επαρέλαβα 137 στρατιώτες με απλή φυλάιση και 7 σε φυλάιση υψηλής ασφαλείας που ήτανε σε υπόγειο και δεν ξέρανε πότε είναι μέρα και πότε νύχτα. Αυτός που με αντικατέστησε, πάλι από τη μονάδα μας, βγήκε μια δόση και κουβέδιαζε με το σιστό και χωρίς πιλάνιο. Κατά καινή του τύχη περνούσε ο διοικητής μας και τον είδε σε αυτή την κατάσταση και τον αντικατέ-

στησε και τον τιμώρησε δια εικοσαήμερου αυστηράς φυλακίσεως. Ίσως είχε και άλλα προβλήματα το παιδί και στο πειθαρχείο αυτοπυροβολήθηκε με το πολυβόλι του για να αυτοιτονήσει μα δεν πέθανε.

Τον Ιούλιο του 1950 είχα συμπληρώσει 18 μήνες ηπηρεσίας και ως πρωτότοκος υιός οικογενείας θύματος πολέμου εμεταφέρθηκα σε δευτέρα σειρά εφεδρίας και απολύθηκα. Δεν πήγα όμως στην Κρήτη να τευθείαν γιατί τέ πήγα από τη Χαλκιδική και πήρα τα οστά του αδελφού μου Γεωργίου που σκοτώθηκε από αντάρτες την 22-12-1946 στη Στρατονίκη.

Δεν τιμωρήθηκα ούτε μια ώρα στους 18 αυτούς μήνες, όμως δυο φορές έδωσα διναζώμα.

α) Όταν ήμαστε στον Πρωτόπαπα, αιούσαμε πολλά πλιν'εματα για τη Ζήτσα κοντινό μας χωριό και μια Κυριακή πήρα αιόμα δυο αξιωματικούς και πήγαμε στη Ζήτσα. Δεν ήτανε όμως καλός ο καιρός και καθίσαμε σε ένα καφενεό και παίξαμε στηννπρέφα τρεις μπαλαβάδες. Όταν φεύγαμε συναντήσαμε τον υποδιοικητή μας αντισυνταγματάρχη Πατήλη Δημήτριο (στη χούντα ήτανε στρατηγός και τον βάλανε υπουργό Βορείου Ελλάδος). Ήτανε με τη γυναίκα του και άλλους δυο αξιωματικούς. Εσταμάτησε το τζιπάκι και άρχισε τις φωνές και ετοιμαζότανε να μας πέ'την τιμωρία, μα τον πρόλαβε η κ. Αθηνά (ωραία γυναίκα και ωραίος άνθρωπος) "Άσε τα Δημήτρη τα παιδιά σε παρακαλώ, μην τα τιμωρήσεις, τα φτάνει που τα μάλωσες" Και λοιπόν αθώοι οι κατηγορούμενοι. Ήτανε που φύγαμε αφθαίρετα

β) Στο μέτωπο είχαμε αποκτήσει πολλή οικειότητα με τους αξιωματικούς. Ήμαστε σαν συνάδελφοι. Άμα κατεβήκαμε στην πόλη θέλησαν να επιβάλουνε τη χαιρετούρα. Κάποια φορά ο λοχαγός της ΕΣΑ βγήκε στην πλατεία της Λάρισας σαν ταγματάρχης μηχανικού. Όπως έβγαίνα από τον κινηματογράφο ΟΛΥΜΠΙΑ με ένα φίλο μου τον είδαμα μα δεν τον χαιρετήσαμε. Μας έβλεπε έστεξε και φώναξε τους ΕΣΑτζήδες και μας πήρανε στο πειθαρχείο. Επήρα τηλεφώνο το σύνταγμα για να τους ενημερώσω ότι είμαι κρατούμενος και δε θα κάμω το εσπερινό προσιλητήριο. Στο κρατητήριο ήμαστε 20 στρατιώτες για παράλειψη χαιρετούρας. Τεσσερις ήμαστε από το σύνταγμα μας. Στην απολογία μου είπα ότι δεν πρόσεξα τον αξιωματικό και δεν ήτανε θεληματική παράληψη. Για τους άλλους τρεις στρατιώτες μας μας ενημέρωσε η ΕΣΑ ότι ετιμωρηθήκανε δια 20 ημέρου φυλακίσεως. Εμένα δε με τιμωρήσανε. Ίσως πιστέψανε την απολογία μου.

Μα αιόμα δυο περιστατικά που δεν τα έγραφα στην κανονική τους σειρά
1) Κάποτε κρατούσανε οι αντάρτες το πάνω νεστόριο και το κάτω ο στρατός. Μια φορά πιάσανε ένα αυτοκινητάκι οι αντάρτες. Πήρανε αιχμάλωτο το στρατιώτη, πήρανε ότι μπορούσανε από το αμάξι και μετά το κάψανε. Πήρανε βέβαια και το ταχυδρομείο και πήρε καμπόσα γράμματα ένας αντάρτης και πήγε πίσω από μια μεγάλη πέτρα και φώναζε: " Ο στρατιώτης τάδε να

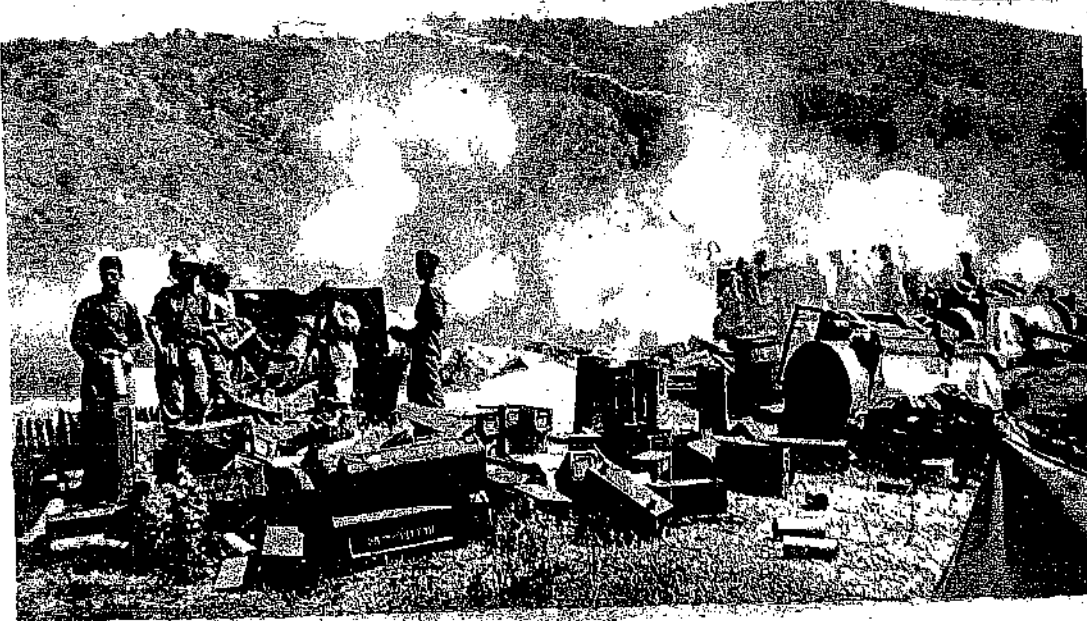
βγει να ακούσει που θα του διαβάσω τι του γράφει το κορίτσι του.
Ο στρατιώτης τάδε να βγει να ακούσει τι του γράφει η μητέρα του"

2)Μεχρι που πήγαινε ο Αυγουστος του 1949 για παρενόχληση ανταλλάσσαμε οβ
οβίδες με τους αντάρτες 5,6,10 20 όσες θέλαμε και όποια ώρα θέλαμε.
Μια φορά κοιμότανε ένας στρατιώτης πάνω στο αμπρι όταν έπεσε κοντά το
του μια οβίδα.Αυτός με ένα πήδημα βρέθηκε στο αμπρι.Η δεύτερη οβίδα έπε
έπεσε πάνω στα ρούχα που κοιμότανε πριν ο Δανέζης και τα διάλυσε.Την
άλλη μέρα πήγε με το ολιπάνη στη διαχείρηση και του δώσανε καινούρια ρ
ρούχα.Ούτε το πιλίνιό του δε βρέθηκε.

Για να σκεπάσουμε το αμπρι βάζαμε μια σειρά κορμούς απόμλευνες να αγ
αγιλίζει ο ένας στον άλλο.Μετά ένα στρώμα χώμα.Μετά άλλη σειρά κορμούς
σταυρωτά και πάλι χώμα,και πάλι κορμούς και αντέχουνε και βόμβα μι-
κρού δια μετρήματος.

Λοχίας του 102 Σ.Π.Π., ιλάσεως 1947 Ε.Σ.Σ.Ο.11
Ηφωτογραφία εβγήκε στα Ιωάννηνα την 26-6-1950

Οι πάνω φωτογραφίες είναι βγαλμένες στη Βουινιά της Κοστοριάς την 9-8-1949 εν ώρα μάχης. Η κάτω εβγήκε την 7-9-1949, όταν γυρίζαμε από τον Γρόμμο με στολισμένα με κλαδιά τα αυτοκίνητα,

ΠΟΛΛΕΣ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ομιλία από το ΚΡΗΤΗ 1 ΤΥ την 9-4-1994

Δεν είμαι καθόλου ειδικός στο αντικείμενο,μα επειδή ζω σε περιοχή που επιβιώνουμε πολλές λέξεις ιδιωματικές,και επειδή έχωμε αριετή ιδιαιτερότητα και στην τοπολαλιά στα Σφακιά και από την άλλη Κρήτη θα γράψω και θα πω κάποιες παρατηρήσεις μου.

Μέχρι πριν από 40 χρόνια δεν έπρεπε να πει κανείς στα χωριά μας λέξη που να πλησιάζει στην καθαρεύουσα γιατί αυτές τις λέξεις τις λέγαμε "ελληνιούρες".Ενώ και τις άλλης άκρης τις λέγαμε "χωριατάδες".Ομως πολλές από τις λέξεις που τις θεωρούμε "χωριατάδες" είναι της αρχαίας ελληνικής μερικές απόφικες και μερικές άλλες από λόγο ή πολύ παρεφθαρμένες.Η ανάπτυξη του τεχνικού πολιτισμού,άλλαξε τον τρόπο της ζωής μας,μέχρι και η γλώσσα μας είναι αριετά επιρρεασμένη.Αποβάλλονται σιγά σιγά πολλές ιδιωματικές λέξεις.Άλλες αλλιώνονται,και πολλές ξένες λέξεις εισβάλλουνε στο ελληνικό λεξιλόγιο.Μα δεν επιβάλλεται σεβασμός μόνο στα εδαφικά μας σύνορα.Η γλώσσα μας και γενικότερα η πολιτιστική μας κληρονομιά πρέπει να έχει όρια σεβαστά όπως και τα εδαφικά μας σύνορα.Δυστυχώς τα ΜΜΕ και οι πνευματικά μας άνθρωποι,αυτοί που θα έπρεπε να την προστατεύουνε τη γλώσσα μας ,αυτοί κυρίως την κακοποιούνε χρησιμοποιούντες κατά κόρον ξένες λέξεις,ενώ στις ομιλίες τους και στα γραφτά τους δεν αποτείνονται μόνο σε λόγιους,μα και στον απλό λαό που δεν είχε την τύχη να γίνει γλωσσομαθής.Ομως και ο απλός λαός έχει το δικαίωμα και την αξίωση να καταλαβαίνει αυτά που του λένε.

Αναφέρω στη συνέχεια κάποιες "χωριατάδες" που είναι της αρχαίας ελληνικής

Καματερό βόδι.Ετσι λέγαμε το βόδι που ήτανε συνηθισμένο στο αλέτρι κάματος στην αρχαία ελληνική σημαίνει μόχθος.Το βόδι συνηθισμένο στον μόχθο.

Απίς και απόης.Σύνθετη λέξη από την πρόσθεση από και την αντωνυμία σε ενικό πρώτου προσώπου ης

Ανηφόρας.Ετσι λέγαμε τον καπνοδόχο.Από την αρχαία ελληνική λέξη ανωφέρεια(άνω φέρει τον καπνό)

Κατέχω.Στην Κρήτη σημαίνει ξέρω.Είναι από τη λέξη κάτοχος

Βρούχος.Από την αρχαία ελληνική λέξη βρυχάται

Σπολάητή σου Ευχή,εις πολλά έτη σου.

Ματσαοίς.Χρησιμοποιείται σαν επιπόλαιος όρισος και ετυμολογείται από τους Αγίους

Παρούτια.Είναι σαν αυτιά στο αλέτρι για να ανοίγουνε την αλετρώταρ φτια.

Κατάλυμα. Έτσι λέμε αιόμα το ερειπωμένο σπίτι. Είναι διαλυμένο
Αμπάθω. Σπρώχνω, απωθώ

Φαντασμός. Εμφαντισμός

Χοχλίδες. Έτσι λέμε τα σαλιγκάρια. Στην αρχαία ελληνική κοχλίας
Πέσπυρα. Δεφτά υπέρπυρα βυζαντινά νομίσματα (που παρεί χίλια πύσπυρα
και καιουριά γυναίκα. τα πύσπυρα θα φύγουνε μα η καιουριά θα μένει)

Ορθά. ιότα στην αρχαία ελληνική ορνιθα

Βούι. Στην αρχαία ελληνική βους

Μυθώω, ορίζομαι στην αρχαία ελληνική ομνύω

Έσω. Όταν θέλαμε να γυρίσουμε τα βόδια στο αλέτρι ή στο αλώνι τους
λέγαμε "έσω" δηλαδή μέσα

Θρινάκι. Έτσι λέγαμε το εργαλείο που λυχνούσαμε τα αλωνευμένα στα-
επειδή έμοιαζε με την τρίαινα του Ποσειδώνα

Σιυβαλα. λέγαμε τα χοντράδια που μένουνε μετά το λείχισμα στην α.ε.
σιύβαλα σημαίνει απομεινάρια.

Γομάρι. σε μιάς σημαίνει φορτίο στην α.ε. λέγανε γόμο το φορτίο του
πλοίου

Ομπιστέ. λέγαμε τα λουριά που κρατούσανε το λουριά που κρατούσανε το
σαμάρι από το πίσω μέρος. Στην α.ε. οπισθεν

Λουβί. Έτσι λέμε τα χλωρά όσπρια όταν αιόμα είναι στο χέδροπα στην
α.ε. το λεγανε λοβό

Κεντινάρι. πιο παλιά λέγανε το ειατοστάρι. Στο Βυζάντιο και τους
ειατόνταρχους τους λέγαμε κεντινάριους

Ορχιούνται. τα αρνάκια λέμε όταν τα βλέπομε παίζουνε χαρούμενα και χερ
χορτοπατα και παιζουνε σιερτοόζικια πηδαράκια. Στην α.ε. ορχιση είναι ο
χορός

Άσσω. λέμε στις κατσίνες για να μπουνε στη μάντρα, δηλαδή έλα έσω

Νόμη. λέμε την πληρωμή της "μαδάρας" (του θερινού βοστιάτοπου στην
α.ε. νομή λέγανε τη χορτονομή

Τσίμαρο λέμε τον νεαρό τράγο. Στην α.ε. τον λέγανε χίμαρο

Μουσταρέ λέμε τα βυζιά των ζώων στην α.ε. μαστός σημαίνει βυζί

Έρι είναι αυξητικό επίθετο. Το συναντούμε αιόμα στη λέξη ερίτιμος
και είναι της α.ε.

Πόδε, στην αρχ. ελληνική οδε

Αρτυσιά. Έτσι λέμε το τυρί π.χ. ή ότι δίνει γεύση στο ψωμί. Στην α.ε.
το λέγανε άρτυμα

Εικασία Είναι λέξη της α.ε.

Γουζιομαι σημαίνει διαμαρτύρομαι έντονα. Στην α.ε. γογιούζω

Ψεγάδι σημαίνει ελάττωμα. Η Σάρα όταν ετοίμαζε τον Ισαάκ για να τον
πάει για θυσία ο πατέρας του Αβραάμ είπε:

Κάλεσμά τό'χουν το φτωχό σε γάμο εις τον Άδη

κι άσε να καλοστολιστετ να μην του βρουν φεγάδι

Στην α.ε. φέγος

Χσλιασμα λέμε ιδιαίταιρα στα παιδιά όταν αρνούνται να φάνε από αντέδραση όταν νομίζουνε ότι ιάτι τους υστερούνε.Στην α.ε.χόλος οργή

Παστό λέμε το μέρος που καθίζει μαζί το ζεύγος μετά τη στέψη.Στην α.ε.παστό λέγανε το νυφικό δωμάτιο

Αναβρυτός σημαίνει το μέρος που αναβλύζει νερό,ιατα την α.ε.

Τανύζω σε μάε τραβώ .Στην α.ε.τεντώνω

Αφουριάζομαι σημαίνει ακουώ μα και υπακουώ στην α.ε.ακροάζομαι

Αγχιουρος σημαίνει εφηβος.Στην α.ε,κουρος

Γαίμα.Στην α.ε.πολλές δασινόμενες λέξεις ακουόνταν με αρχικό γράμμα το "γ" αν άρχιζαν από φωνέν.Το παρατηρούσα στους ηλιωμέ- νους όταν εγώ ήμουν παιδί

Κετέε.Το αναγνωστικό μου όταν πήγαινα στο σχολείο εχρησιμοποιούσε τη λέξη είτα αντι του έπειτα.Κετέε είναι και είτα

Μίτος είναι ένα εξάρτημα του αργαλειούπου το αποτελούνε σπάγιοι στην α.ε.μίτος σημαίνει σπάγιος.

Αγγρίζω Κυρίως το λέμε για παιδιά όταν τα ιάνομε να κλάφουνε στην α.ε.αγγρίζω σημαίνει ερεθίζω.

Πάταχος Λέξη της α.ε.εν χρήση στην κρητική διάλετο

Θωρώ στην α.ε.ορώ

Γε είναι βεβαιωτικό μόριο της α.ε.που διατηρείται στην κρητική διάλετο σε διάφορες λέξεις αυξητικά χάρην ευφωνίας.Έινε έννογε", "επα- γε", "ετσιγε" κ.α.

Σαφήε σημαίνει απολύτως.Έίναι της α.ε.

Κούτομαι Έίμαι ξαπλωμένος στο κρεβάτι μου.Στην α.ε.κούτη σημαίνει κρεβάτι

Συντριμάε Έταψλέμε το χοιρινό κρέας που ψημένο σε μικρά κομμάτια στο λίπος του χοιρου το βάζομε μετά να καλύβεται στο λίπος και δια- τηρείται για πολύ καιρο.Στην α.ε.συντρίμια σημαίνει κομμάτια

Οι παραπάνω λέξεις θεωρούνται ότι ανήκουνε στην κρητική διάλετο μα είναι αργαιοελληνικές

ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Τα σφακιανά μοιρολόγια, όπως και τα μανιάτικα, έχουνε ιδιαιτερότητες και έχουνε απασχολήσει συχνά ερευνητές. Μα και αυτά ανήκουνε στο παρελθόν. Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα όταν επέθανε ένας άνθρωπος, αν ήτανε νέος, οι στενά συγγενείς του γυναίκες έκοβαν τα μαλλιά τους και τα έθεταν στο στήθος του. Ετραβούσανε τα μαλλιά που τους είχανε μείνει. Εχτυπούσανε στο στήθος τους με τους γρόνθους τους. Έβαζαν τα νύχια τους και ξεσχίζανε τα μάγουλά τους που συχνά τρέχανε αίμα. Μα προ πάντων εμοιρολογούσανε. Τα σφακιανά μοιρολόγια ήταν ενδεκασύλλαβα όταν ετονίζονταν στην παραλήγουσα και δωδεκασύλλαβα όταν ετονίζονταν στην προπαραλήγουσα. Απαραιτήτως έπρεπε να είναι ομοιοκατάληκτα. Για να επιτευχθεί η ομοιοκαταληξία, σχεδόν πάντα τελειώνει ο στίχος σε προσφώνηση: «...παιδάκι μου ...χρυσάφκι μου», «...παιδί μου...μερακλή μου». Ότι αφορά στα μανιάτικα μοιρολόγια, έτυχε μια φορά το 1949 το Μάρτη, και πέθανε ένας ταγματάρχης Μανιάτης στο 401 στρ. νοσοκομείο, θυμούμαι που έκλαιγε η τραγική μητέρα με οχτασύλλαβα ομοιοκατάληκτα μοιρολόγια. Θυμάμαι ακόμα ένα:

"...Αγαπημένο μου παιδί"

που να με πιάσει συγκοπή ή ή."

Τα αρχαιότερα σφακιανά μοιρολόγια που φτάσανε σε μας είναι παράλληλα και ιστορικά. Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη εσκοτώθηκε στη μάχη ένας Ζαμπέτης από την Ανώπολη και τον φέρανε νεκρό στο χωριό του. Έχουμε μοιρολόγια της μητέρας του, μα πιο αξιόλογα είναι αυτά από τη μητέρα της αρραβωνιάρας του. Ήτανε αρραβωνιασμένος με μια Παττακοπούλα από τους Κομητάδες, Δεν ξέρομε για ποιά λόγο δεν πήγε η αρραβωνιάρα στην κηδεία, μα έκοψε τις κοτσίδες της και τις έστειλε. Και η Παττακίνα είπε τα παρακάτω μοιρολόγια:

Γιέ μου θληφτή παραγγελιά σου φέρνω απού τ' αγόρι (1)
Χαιρετισμό μιας άμοιρης που νά'ρθει δεν εμπόρει
Ξαθά μαλλιά π'ανάθρεφε επά και χρόνια τόσα
να στρώσει προσκεφάλι σου κ'ιδέ πως αποδώσα
Κάθε κλωνί κι απαντοχή και κάθε τρέχα ολπίδα
κι θφές ούλες τσ'απαντοχές τσ'έκοφεν η λεμπίδα
Ρωτώ τον καπετάνιο σου, το Δάσκαλο το Γιάννη
Όντεν αθίζουν τα κλαδιά πόλεμο γιάντα κάνει;
και παίρνει ο ήλιος πούλουδα και παληκάρια ο Χάρος
και τα παντέρμα τα Σφακιά διπλό τό'χουν το βάρος

(1) Η Παττακίνα επήγε από το θερινό τους χωριό, την Ίμπρο και λέει ότι ήρθε "από τ'αγόρι" γιατί αγόρια λέμε τα ορεινά μας χωριά. Η Παττακίνα στο παραπάνω μοιρολόγι δε χρησιμοποίησε ούτε προσφωνήσεις, που διευκολύνουν την ομοιοκαταληξία, μα το έκανε και δεκαπεντασύλλαβο. Δίγες τα καταφέρνανε. Μα διασωθήκανε και ενδεκασύλλαβα διιά της

Γιέ μου Πωλιό, άντρα Πωλιό, καλέ μου

Φριόθωρε και πρώτε του πολέμου
 Δεν τα ψηφάς τα δάκρυα εμέ κι εκείνης
 Περνάς δαν καταδέχεσαι να μένεις
 Πρίχου να μπεις στο βουλισμένο Νάδη
 Πέρνα χαιρέτηξέ τηνε τη μαύρη
 Κε αν δεις τη συντερόπορτα κλεισμένη
 Οπίσω στέκει εκείνη δακρυσμένη
 και μελετά το δρόμο το μεγάλο
 να ξεχωρίσει το δικό σου ζάλο

Μα και από τη μητέρα του νεκρού έχομε μίχα μοιρολόγια:

Μαρμαρωμένο σε θωρώ Παλιό μου
 Αγρίμι τω Μαδάρω και δικό μου
 Μιλώ σου και δε μου μιλείς κλωνάρι μου
 Πιάνω σου και μου φεύγεις παληκάρι μου
 Πού πάς με τέτοιαν άνοιξη καλέ μου
 Πού πας με τέτοιοι ηλιο διαλεχτέ μου

Άλλα παλιά μοιρολόγια έχομε όταν σκοτώσανε τρεις αδερφούς Ασκυφιώτες
 Είχανε αναλάβει να εισπράττουνε φόρους για λογαριασμό των Τούρκων, μα
 η επιλογή αυτή δεν άρεσε στους Σφακιανούς και μια μέρα τους σκοτώσανε
 και τους τρεις μαζεμένους. Μοιρολόγια της μητέρας τους:

Γερώνυμε με το ψηφί και Πάλο μ'αντρειωμένε
 κι εσύ παιδί μου Σιλβερή στον κόσμο ξακουσμένε
 Ποιανού να βάλω τα μαλλιά και ποιό να πρωτοκλάψω;
 Ποιό ν'άσπαστώ; Ποιό να κρατώ και ποιό να πρωτοκράξω;

Άριστη μοιρολογήτρα και αυτή. Στο δεκαπεντασύλλαβο, χωρίς προσφωνήσεις.
 Παρόλον ότι ο ρόλος των τριών αδελφών ήτανε αντιπατριωτικός και συνεπώς
 μη ηρωικός, ο θάνατός τους, εντούτοις, κάποιου δικού τους τους έβγαλαν
 ριζίτικο τραγούδι:

Χριστέ και να κατέβαινε νερό άπού τη Μαδάρα
 Να προκατέι σιγά-σιγά, να τρέχει αγάλι-γάλι
 Να βρει τσι σιάφες αδειανές να μπει να τσι γεμίσει
 Να πλύνουν οι γι-ανήπλυτοι, να πιούν οι δηφασμένοι
 Να πλύνει κ'η Κανάκαινα τα ματωμένα ρούχα

Άλλη παλιά διακεκριμένη μοιρολογήτρα ήτανε μια Βέγγλαινα από την Αγία
 Ρουμέλη. Όταν πέθανε στη γέννα της μια μικροπαντρεμένη κόρη της είπε:

Άχισ ματζουρανόρριζα κι εβιάστηκες ν'αθήσεις
 και σε κατάλυσεν ο αθός και μπλειό δε θα μυρίσεις

Όταν την κατεβάζανε στον τάφο ήτανε εκεί τα οστά του πατέρα της που
 είχε πεθάνει προηγουμένως και είπε πάλι το μοιρολόι:

Και μην αναταράχτηκες για τ'αντριμό κεφάλι
γιατ'ήταν του πατέρα σου κι έκαμε τέτοια χάλη

Όταν εγχερέμιστηκε ένας γιος της Βίγλαινας στο φαράγγι της Σαμαριάς και
όπως κατρακυλούσε σκάλωσε σε ένα κυπαρίσσι στη μέση του γρεμνού και
δεν υπήρχε τρόπος να πάρουμε και να θάψουμε το πτώμα του, η Βίγλαινα
επήγαινε από την απέναντι πλευρά και μοιρολογούσε :

Έθαφα γω κι απ'αρρωσιά, έθαφα κι από μπάλα
και πέντε μου κοθάνασι ούλα, μιτσά μεγάλα
Σαν το δικό σου τον καημό άλλο καημό δεν είχα
να σε θωρώ να κρέμεσαι να λιώνεις μέρα νύχτα
Πνιγμός, κρουμός του τσιφτελή, του τυχερού η σφαίρα
μα σένα σοδ'τονε γραφτό να λιώνεις στον αέρα

Μέχρι εδώ αναφέρω μοιρολόγια που κάπου τα βρήκα γραμμένα. Στη συνέχεια
θα αναφέρω μοιρολόγια που τα άκουσα ο ίδιος πριν από πολλές δεκαετίες
και τα είχα αποθηκευμένα, μα δεν έπρεπε να τα βγάλω στην επιφάνεια πιο
παλιά γιατί θα μπορούσε να γνωριστούνε και δε θα ήτανε σωστό.

Από μια μανα στο μοναχογιό της .

Άχις έντα μου γύνηκε, δροσιό μου
Ξεγινωμούς δεν έχει, μάθχια δυό μου
Άχις και γιάντα τδ'καμε, καμάρι μου
Ο κερατάς ο Χάρος, παληκάρι μου
Και γιάντα δεν εδιάλεξε, χρυσό μου
την πόρταν απού πήγε, μοναχό μου
Όπου είνιε τρεις και τέσσερις, παιδάκι μου
να πάρει και γ' αφήσει, λεβεντάκι μου
Μονό βρηκεν κι απόβρηκε, βλαστάρι μου
τε σπίτι το δικό μας, παληκάρι μου
Κι επήρεν το κορμάκι σου, βλαστέ μου
Ότί'χα γω στον κόσμο, διαλεχτέ μου
ούλο τον κόσμο αγάπουνε, παιδί μου
μα δα πολλά φοβούμαι, τσελεπή μου
πως θα γενώ κακόφυχη, αθέ μου
του κόσμου να ζηλεύω διαλεχτέ μου
Κι όμως κιανείς δε μου'φταξε, παιδάκι μου
μα ούλοι με λυπούνται, χρυσαφάνι μου

Άλλη μητέρα πάλι σε μοναχογιό

Με τη ζωή σου είχα ζωή, παιδί μου
και με το φώς σου εθώρου, να μην ήμου
και με το καϊρέτι σου, κλωνάρι μου
επέρνουν ως εμπόρου, παληκάρι μου

Νάχα μπορώ ν' αποκλειστώ, βλαστέ μου
 Όξω να μην πορίζω, διαλεχτέ μου
 Να μη θωρούν τα μάθχια μου, δροσιό μου,
 να μη γροικούν τ' αφχιά μου, διαλεχτό μου
 και τ' όνομά σου απού' τονε, παιδάκι μου
 το πλια γλυκιό του κόσμου, χρυσαφάκι μου,
 δε θέλω να τ' ακούω μπλειό, παιδί μου
 γιατί θα με πληγώνει, να μην ήμου
 Τσοι φίλους σου στ' αγάπουνε, λιοντάρι μου
 για τό' να σου χατήρι, παληκάρι μου
 μα' δα· σα μ' απαντίχουνε, χρυσό μου
 βαρυφυχιά θα νιώθω, μάθχια δυό μου

Για σκοτωμένο ούζυγο

Ότι κι αν πω για το φοντά, καλέ μου
 δε γιαίνει ο σκοτωμένος, φρόνιμέ μου
 Να κόψω θέλω τα μαλλιά καημός μου
 να κουλωνώ στα μαύρα, πληγωμός μου
 Έχασα τσι φτερούγες μου, μηλιά μου
 το στύλο του σπιθχιού μου, σφάκελά μου

από αδελφή νεκρού σκοτωμένου

Να κόψω θέλω τα μαλλιά, καλέ μου
 θα κουλωνώ στα μαύρα αδερφέ μου

Άλλη μοιρολογήτρα σε μοιρολογητικό διάλογο σχολιάζει την πρώτη:

Τα μαύρα κοκινεύζουνε, καλή μου
 και τα μαλλιά μακραίνου, φρόνιμή μου
 μα τα κορμιά απού χάνουνται, χρυσή μου
 κι απού τα τρώνε οι μπάλες, να μην ήμου
 Αυτάνα δεν ξανάρχουνται, καημός μου
 εις τον απάνω κόσμο, πληγωμός μου

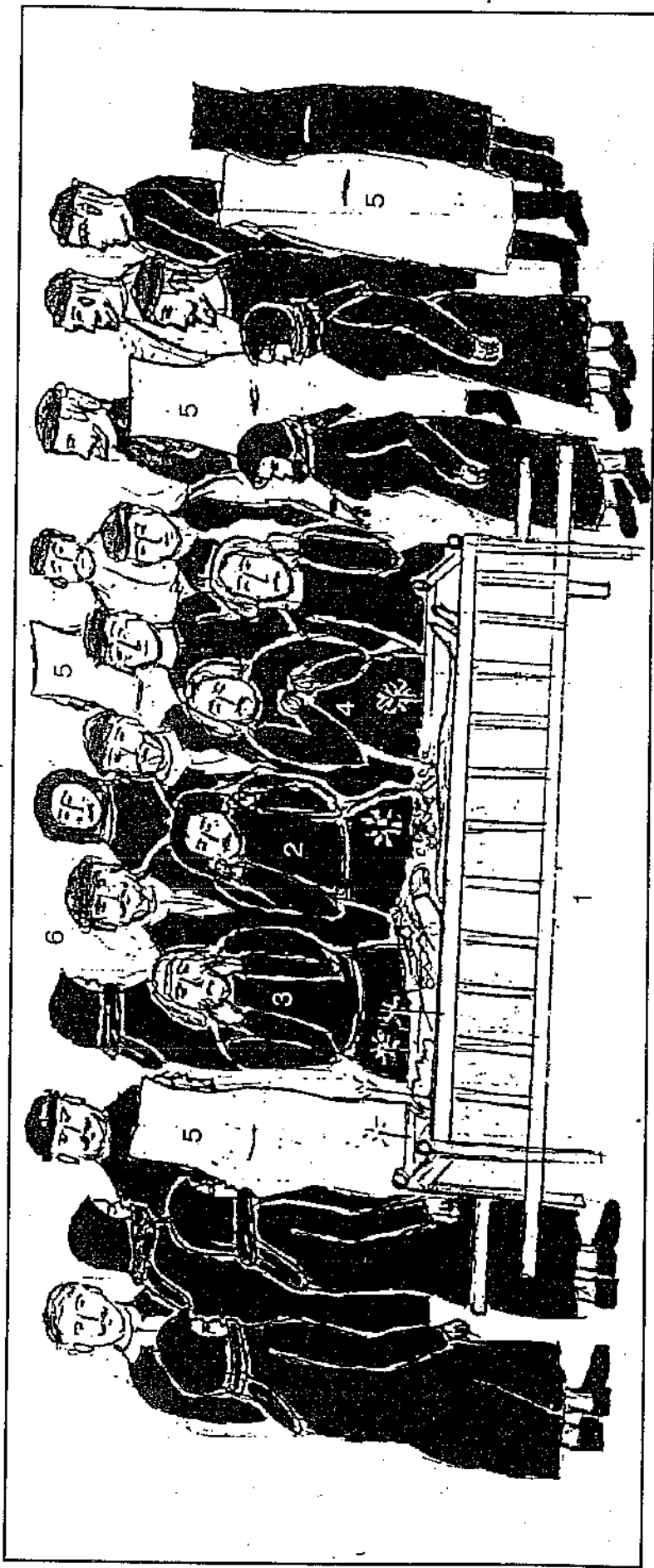
Από μια μάνα στο μοναχοπαίδι της

Δεν ξαναπροσκυνώ θεό, μηλιά μου
 Δεν πχιαίνω μπλειό στο Άγίους, κοπέλιό μου
 Δεν έχω ίντα μου βλέποννε, κλωνάρι μου
 Ότι είχα, μπλειό δεν τό'χω, παληκάρι μου
 Δεν έχω γω ίντα χάσω μπλιό, χρυσό μου
 Έχασα ότι κι αν είχα, φρόνιμό μου

Από άντρες ήτανε σπάνια τα μοιρολόγια, μα όχι και πάντα ανύπαρτα,

Και την περιουσία μου, καλό μου
 ήθελα την πουλήσω, φρόνιμό μου
 Να σε σπουδάξω, μάθχια μου παιδί μου
 και να σε ξεστραβώσω, να μην ήμου
 Κανάκης Γερωνυμάκης

Στο Λειψανο

Με τη ζωή σου είχα ζωή, καλέ μου
 και με το φως σου εθώρου, διαλεχτέ μου
 και με το καίρετι σου, καμάρι μου
 επέρνου ως εμπόρου, παλικάρι μου»

1. Το καδελέτο. 2. Βάζει τα νύχια της και ξεματώνει τα μάγουλά της. 3. Τραβά τα μαλλιά που της έμειναν. 4. Με τους γρόνθους χτυπά στο στήθος της. 5. Οι άντρες βάζανε τα ράσα τους (τις κάπες) με την κοκκούλα κι αν ήτανε ζέστη. 6. Οι μη συγγενείς γυναίκες έβαζαν το τσεμπέρι, που για την περιπτωσή ήτανε μαύρο σε ένδειξη πένθους. 6. Στο στήθος του νεκρού είναι τα κομμένα μαλλιά των συγγενών γυναικών. Οι άντρες αντίθετα σε ένδειξη πένθους μένουνε αξέριστοι και ακούρευτοι.

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΒΟΤΑΝΑ

Ομιλία στο διεθνές συνέδριο

Στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Λαϊκής Ιατρικής στο Ρεθύμνο την 8-40 Δεκεμβρίου 2000 συμμετείχα σαν σύνοδος και βέβαια δεν με καλέσανε για την επιστημονική μου κατάρτιση μα για τις λαογραφικές μου εμπειρίες και η ομιλία μου, που είναι γραμμένη στα πρακτικά του συνεδρίου έχει ως ακολούθως:

Μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες δεν υπήρχε δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Οποιος δεν είχε να πληρώσει δεν πήγαινε στο γιατρό και δεν αγόραζε φάρμακα. Η οικονομική κατάσταση μα και αιχμή η μεταφορά του ασθενούς, από τα χωριά που υστερούσαν τη συγκοινωνία, εισηγορούσανε για πιο προσιτούς τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης. Η πρώτη ενέργεια, όταν αισθάνετο κανείς αδιαθεσία, ήτανε να ρωτήσει τους γείτονες τι θα του συνιστούσανε να κάνει, ειδικά δε αυτούς που είχανε τη φήμη ότι είχανε κάποια αντίληψη. Όταν ύστερα από την πρακτική ιατρική ακόμα αν επέμενε η ασθένεια, καταφεύγανε στους Αγίους που τους υπόσχονταν κάποια τάματα, γιατί πιστεύανε ότι και ο Άγιος δραστηριοποιείται καλύτερα. Άμα του υποσχεθούμε καλό "λάδωμα". Όταν δε βρίσκανε το γενεσιουργό αίτιο της παθήσεως το χρεώνανε στα κακά πνεύματα και λέγανε ότι ο παθών είχε "βιστήριγμα". Τον έπληξαν δηλαδή τα κακά πνεύματα που εδρεύανε στα δίστρατα και τότε καταφεύγανε στους παπάδες για διαβάσματα και παρακλήσεις, γιατί σε τέτοιες περιπτώσεις μόνο η δύναμη του Θεού μπορεί να ωφελησει. Συχνά καταφεύγανε και στη γητεύτρα όπου για κάθε πάθηση υπάρχει και η σχετική γητεία (Έχω καταγράψει περί τις 60 γητείες). Όταν αποδεικνύονταν αναποτελεσματικές όλες οι παραπάνω ενέργειες, επήγαιναν καμιά φορά και στο γιατρό τον άρρωστο, συχνά όμως τότε που ήτανε ήδη αργά. Πολλά χωριά απείχανε δεκάδες χιλιόμετρα από το μέρος που θα βρίσκανε γιατρό ή ακόμα από τον σταθμό που θα βρίσκανε το αυτοκίνητο. Ήφτιαχναν ένα προχειρο φορείο με ξύλα και τον πήγαιναν 10-15 άντρες για να εναλλάσσονται και υπολόγιζαν να βρεθούνε εκεί την ώρα του λεωφορείου. Δεν θυμούμαι εκείνα τα χρόνια να κινηθεί έπιταυτο αυτοκίνητο για τη μεταφορά αρρώστου. Εχάνονταν όμως κρείταιμες και πολύτιμες ώρες και ο ασθενής υφίστατο ταλαιπωρίες μέχρι να φτάσει στον προορισμό του.

Για τις εγκύους γυναίκες είχανε κάτι χάντρες όπως του κομπολογιού και τις κρεμούσανε στο λαιμό τους και πιστεύανε ότι τις προστατεύανε από την αποβολή και τις λέγανε "αναβαστηχτήρες". Αυτή που είχε μια κδικινη κηλίδα ήτανε κατά της αιμορραγίας "αιμοστάτης" και αυτή που είχε άσπρη κηλίδα επιδρούσε για να κατεβάσει πολύ γάλα "γαλάπετρα". Τις αυτοκίδαχτες μαίες τις λέγαμε "μαστόρισσες". Το μόνο εφόδιό τους ήτανε που είχανε την τόλμη να αναλάβουνε την ευθύνη, μα βέβαια διαθέτα-

νε και κάποια καπατωσούνη. Όλη τους η σπεταριά ήτανε λίγο χαμόμηλο, λίγο γλυκάνισο, και λίγο απήγανο. Με αυτά τα τρία βότανα κάνανε βρασταράκι και δύνανε στο νεογνό μια ιδυταλιά του γλυκιού. Τα μέσα και οι γνώσεις που διέθετει η μαστόρισσα δεν εγγυόνταν έναν αιώνιο τοκετό. Στο δικό μου το μικρό χωριό θυμούμαι πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 4 θανάτους γυναικών που πέθαναν στη γέννα και δεκάδες νεογνά που πέθαναν στη γέννησή τους ή σε νηπιακό στάδιο. Η παιδική θνησιμότητα τότε ήτανε κάτι συνηθισμένο. Οι πιο πολλές οικογένειες είχανε χάσει μικρό παιδί και οι αποβολές των εγκύων ήτανε και αυτές συνηθισμένες και τις λέγαμε "μπέρμασες". Συχνά λένε οι γέροι ότι οι άνθρωποι ήτανε πιο γεροί μια φορά. Οντως εγινότανε μια φυσική επιλογή και μόνο οι ισχυροί οργανισμοί επιβίωνανε. Σήμερα και ένα καχεκτικό άτομο καταφέρνει η επιστήμη να το κρατήσει στη ζωή μα μπορεί να είναι πάντα καχεκτικό.

Σε πολλές περιπτώσεις αντιμετώπιζανε σωστά την κατάσταση. Όταν π.χ. υπήρχε πληγή που ήθελε και ράμματα, βράζανε σε μια κατσαρόλα ένα φαλίδι για να κόψουνε τις χαλασμένες σάρκες, μια βελόνα και μεταξωτή ιλωσηστή και ένας τολμηρός και επιτόχειρος αναλάμβανε ρόλο χειρουργού, αφού προηγουμένως απολύμαινε με ραιή τα χέρια του και την τραυματισμένη περιοχή. Για τοπική νάρκωση βάζανε φύλλα του μανδραγόρα. Όταν κανείς είχε άνθρωια βάζανε ένα σίδερο στη φωτιά και κοιμίνιζε και μετά τον καίγανε αλύπητα και, αν τα βακτηρίδια δεν είχανε κάνει μετάσταση τον σώζανε, γιατί τα βακτηρίδια του ανθρώπου, που εμείς τον λέμε "καρβούνη" δεν αντέχουνε σε θερμοκρασία άνω των 70 βαθμών Κελσίου. Σε περίπτωση κατάγματος έφερναν τα ιδιόκαλα στη σωστή τους θέση, απολύμαιναν αν είχε εξωτερική πληγή με πολλή ραιή, έβαζαν στην πληγή λωτό της αράχνης (από αυτόν που είναι σαν χαρτί), ετύλιζαν με άπλυτο μαλλί του προβάτου το σπάσιμο και μετά βάζανε ίσια ξυλάκια και το δένανε. Το άπλυτο μαλλί έχει μικροβιοκτόνο δύναμη, και αποτρέπει την καιροσμία ο μαλλόρυπος του. Σε θαυμαστό ποσοστό έκανανε σωστή δουλειά αυτοί οι "ορθοπαιδικοί". Για τα δόντια δεν είχαμε κούτλα οδοντογιατρού μα και δεν πηγαίναμε στα Χανιά για να τον βρούμε. Αν δεν ήτανε πολύ σταθερό το πονεμένο δόντι το έβγαζε ο ένας του άλλού με την τανάλια, αν όμως ήτανε σταθερό, βάζανε ένα σίδερο στη φωτιά και κοιμίνιζε και μετά, μέσα από ένα καλαμάκι (για να μην κάψει τα ούλα) το οδηγούσανε στο πονεμένο δόντι "για να φοφύσει ο σκούληνας".

Τον καρίνο τον λέγανε "μουρνέ" και επιχειρούσανε να τον αντιμετωπίσουνε με την αιδίουθη γητεία:

"Στου Αδάμη τα πλευρά βγαίνουνε τρία δεντρά

Μουρνέ και δάφνη και μηλιά. Η μηλιά κ' η δάφνη αθεί

Μα η μουρνέ να ξεραθεί "Δεν κάνανε άλλη ενέργεια για τη "μουρνέ"

Όταν από έγκαυμα ή άλλη αιτία ήτανε καταστρεμένο το δέρμα σε μια

έιταση, το καλύβανε με νοπό δέρμα λαγού. Αν ήτανε δυνατό να είναι κιά-
μα ζεστό όπως εβγαίνε από τον λαγό. Στα εγιάσματα επαλούφανε και κρού-
στα του γάλακτος.

Όταν κατά τη διάγνωσή τους, χρειαζότανε κλύσμα δένανε σφυχτά στο στό-
μιο του "αραγού" (δοχείο για υγρά από δέρμα αρνιού) ένα καλαμάκι και
μέσα βάζανε πυκνή σοπανάδα και αυτό ήτανε κλύσμα.

Όταν πιστεύανε ότι χρειαζέται εμπλαστρο, εξύνανε σαπούνι και το α-
νακατεύανε με ασπράδι αυγού και με ραιή και με ένα χαρτί το κολλού-
σανε στο πονεμένο μέρος του αρρώστου.

Αντί για θερμοφόρα ζεσταίναμε στο τηγάνι πύτουρα και μετά τα βάζα-
με σε μια σακουλίτσα και τα στερεώνανε στο πονεμένο μέρος.

Πάρα πολύ συχνά βγάζαμε τότε δοδιήνες (μαλαθράκιους) τους λέγαμε τό-
τε). Φαίνεται ότι τους ευνοούσε ο τρόπος ζωής που κάναμε τότε, διότι-
εξαφανιστήκανε τις τελευταίες δεκαετίες. Επαρουσιάζονταν στους μεις
των ποδιών και των χεριών. Αμα βγαίνανε στη μασχάλη ήτανε μεγαλύτεροι
και τους λέγαμε "απορροφές". Εφήναμε στα κάρβουνα ένα κρεμμύδι και με-
τά ζουλισμένο με ζάχαρη το δένανε στον δοδιήνα για να γοργοριμάσει
να γιανόμε.

Όταν μας πονούσε το παχύ έντερο ζεσταίναμε στη φωτιά ένα κομμάτι
"βίσαλο" (τμήμα από σπασμένο πιθάρι) και καθίζαμε απάνω για πολλή ώρα.

Όταν ο άνθρωπος είχε πνευμονία (που εμείς την λέγαμε "πύντα") του
κάναμε βετούζες "κουρφές" (απλές ή "νοφτές" που ξυραφίζαμε ελαφρά για
να γίνει αφάιμαξη) του κάναμε βραστάρια από δόλιταμο, μαλοτήρα, ρήγανη
και "φλιουρούνι" (μέντα). Αμα ήτανε πολύ κρυωμένος του κάναμε και σιναπι-
σμό. Σπόρο από σινάπι τον βάζαμε σε λεία επιφάνεια και τον σπούσαμε κυ-
λίζοντας με δύναμη ένα μπουιάλι απάνω του. Μετά, με ένα πανί, τον βάζαμε
απάνω στο πονεμένο μέρος, μα δεν έπρεπε να μένει για πολλή ώρα διότι
προκαλούσε εγιάσματα.

Για τη "ρουζιπίλα" (έρυσιπιας). Μια δερματική πάθηση χρόνια και δημιο-
ουργεί επιπόλαιες πληγές, εβάζαμε σιναπισμό.

Για το "σαριλίλι" (τη χροσή) εκόβαμε το χαλινό (τη μεμβράνη που είν-
αι με ταξύ του πάνω χείλους και των νοφτήρων), ή το καίγαμε.

Όταν κανείς είχε πρόβλημα στη σπλήνα του κάναμε βραστάρι με το
σπληνόχορτο. (ένα φυτό που βγαίνει στα τοιχώματα μερικών πηγαδιών σε
μεγάλα υψόμετρα).

Όταν θέλανε να μην κάνει άλλα παιδιά μια γυναίκα της κάναμε βραστά-
ρια από το "μουρνόχορτο". Ένα φυτό που γίνεται στον Αυλίμονα της Λειβά-
δας και λέγανε ότι προκαλούσε στειρώση.

Κατά της ευνοϊκότητας βράζαμε χαρούπια και πίναμε το ζουμί.

Κατά τις δυσνοϊκότητας κάναμε βραστάρι από μολόχα και το πίναμε.

Υπάρχει ένα είδος σαύρας που εμείς τη λέμε λιαϊόνι και είναι σηιοφα-
φαντημένο ότι είναι πολύ επικίνδυνο. Οτι άμα κεντρώσει τον άνθρωπο συνή-
θως επιφέρει τον θάνατο, μα και από το δέρμα του ιδρώνει ένα υγρό και ό-
ταν έρθει σε επαφή με τα ρούχα που θα φορέσουμε προκαλεί "ανάδραμα" (πολύ-
λά σπυράκια). Είχανε κάτι σταυρουλάκια και λέγανε πως είναι "από κέρατο
του όφη" τα λέγανε "λιόκουρνο" και τα βάζανε στο νερό και με το νερό
αυτό βρέχανε τα σπυράκια για να γιάνουνε. Δεν έχει κεντρώμα λέγε ότι κεντρώνει

Το φαρμακείο μας τότε ήτανε από διάφορα βότανα του τόπου μας και λί-
γαφτινά φάρμακα! γάζες μπαμπάκι, ιόδιο, οξυζενέ, κινίνο.

Ένα τέταρτο είχε στη διάθεσή του κάθε ομιλητής και μέχρι εδώ τέλειω-
σε η ομιλία μου, όμως μου ζητήσανε και έστειλα και αριετές γητείες
όπου τις γράφανε και αυτές στα πρακτικά του συνεδρίου όπου το κείμενό
μου περιλαμβάνεται στις σελίδες 109-124. Ακολουθούνε οι γητείες.

Η λέξη γητεία ετυμολογείται από το ρήμα γητεύω επειδή πιστεύανε
ότι με τα λόγια της γητεύτρας γητεύονται κάποιες μυστηριώδης δυνάμεις
και επιφέρουνε τη θεραπεία. Εδώ αναφέρω μερικές γητείες, όχι όσες ξέρω.

Γητεία της πληγής

Η γητεύτρα πιάνει στο χέρι της ένα αντικείμενο από το είδος που προ-
κάλεσε την πληγή και μ' αυτό κάνει το σημείο του σταυρού πάνω στην πλη-
γή και λέει:

Άγι Άννης κι Άγι Όργης κι Άησ Παντελεήμονας εξεικνήσανε να πάνε
κάτω στ' Άγεροσόλυμα εις του Χριστού τον Τάφο για να μάθουν τη γηθχειά
του σιντέρου του κοινιάλου και τη πέτρας και του ξύλου.

Στο δρόμο των απάντηξεν ο Χριστός και τωνε λέει:

-Πού πάτε;

-Αφέντη μας Χριστέ τα χωστά κατέεις και τα φανερά δεν κατέεις; Πάμε
στ' Άγεροσόλυμα εις του Χριστού τον Τάφο για να μάθομεν τη γηθχειά του
σιντέρου του κοινιάλου και τη πέτρας και του ξύλου.

-Κάτσετε απαγέ κι εγώ θα σας τηνε μάθω μόνο χωστά να μην τηνε λέτε
και πλερωμή να μην παίρνετε κι ώς εσταυρώσανε τον Αφέντη μας και δεν
όμπιασενε και δεν ειαιοσύνεφενε, ετσά να μην ομπιάσει και να μην καιο-
συνέφει ο δούλος του Θεού (.....) (όνομα του παθόντος)

Γητεία του θαρμού (μάτιασμα)

Η γητεύτρα δένει λίγο αλάτι στη γωνιά ενός χερομάντηλου και μ' αυτό
κάνει το σημείο του σταυρού πάνω στο θαρμισμένο αντικείμενο ή αν δεν
το έχει κοντά κάνει το σημείο του σταυρού στην ποδιά της και γητεύει
ερίμιν. Μπορεί να γητέφει πάνω σε αντικείμενο. Π.χ. ένα ρούχο του παιδιού

Στ' όνομά σου Θε μου κι αφέντη μου Χριστέ μου κι Αγιε Παντελεήμονα
πρώτε γιατρέ του κόσμου, απου γιατρεύεις τσι πληγές και διασώζεις τσι
πόνους

Στο εικοστόσσερις του Δεκεμβριού αργά ο Χριστός γεννάται, ετούτη η γι-ώρα κ'εινένη μια λογάται. Έβαλεν το δρόμο εμπρός του ο ιαημός ο θαρμός τη ιακής μάνας ο γιός. Στη στράτα τ'απάντηξεν ο Μιχαήλης Αρχάγγελος, και λέει του:

- Πού πάεις ιαημέ; Πού πάεις θαρμέ; Πού πάεις ιαταποντιομέ; τη ιακής μάνας υγιέ;
  - Δεν τ'όρπιζα Μιχαήλη Αρχάγγελε πως θελα μ'απαντήξεις, μα σόντας και μ'απάντηξες θα σου το μολοήσω: Έφτά λειβάδια πέρασα κι ούλα τα χόρτα εξέρανα. Εδά πάω βουνά να ξεπατώσω, δεντρά να ξεριζώσω, τη μάνας το μοναχογιό θα πάω να λαβώσω.
  - Γάειρε θαρμέ, γιάειρε ιαημέ, γιάειρε ιαταποντιομέ τη ιακής μάνας υγιέ να πάεις κάτω στο γιολό κάτω στο περιγιάλι να βρεις αρνούδι και ιατσούχοιρι, να τ'αρμέξεις να κάμεις τύρι κι αθοτύρι να φάεις. Οσοι τό'δαν εθαμάξαν κι όσοι εφάγαν ετρομάξαν κι αλάργο από το δούλο του Θεού(....) όμνομα του θαρμιομένου)
- Πέντε γητειές του θαρμού έχω ιαταγράμμένες και τρεις τη βαριοματές, μα φτάνει να ιαταγράψω μια ιατά περίπτωσή. Στα πρακτινά του συνεδρίου είναι γραμμένες 46 γητειές δικές μου που τις έμαθα από τη μητέραμου Ολγα το γένος Καγιαδάνη, και από τη Δέσποινα χήρα Γ.Χομπύτη.

Ο πρακτινός οδοντιατρός

Γηθχειά για το κρυγιορρεμα

Το κρυγιορρεμα, ο πυρετός κι ούλες, οι γι-αρρώστιες, οι γι-απόξω κι οι γι-από μέσα κι ούλοι κι δαιμόνοι και τα πονηρά πνέματα, διατάσσει ο Κω-
ριός μας ο Χριστός, να πάνε στ'άγγριγια βουνά με τα όρνια ειειά απού δε
φέγγει ο ήλιος μούδε το φεγγάρι και να λείπουνε το δούλο του Θεού (...)

Γηθχειά για την αιμορραγία

Η γητεύτρα όταν λέει αυτή τη γηθχειά δένει τρείς κόμπους σε ασπροϊν-
κινη κλωστή και κρατώντας την κλωστή λέει εννιά φορές:

Ο Χριστός κι η Παναγία κι η γι-Αγία Πελαγία και οι γι-Ευαγγελιστοτές
και του Χριστού οι μαθητές κι ο Θεός να βοηθήσει αλλο αίμα να μη χύσει
ο δούλος του Θεού (...)

Γηθχειά για τους ορμύγκιους (ασιαρίδες)

Ο ήλιος όντεν πρωτοβγεί κρατεί σπαθιά κι αντάνικα μαχαίρια μαυρο-
μάνικα, να κόψει να θερίσει, να πάρει και να γυρίσει. Ο δούλος του Θεού (...)
έχει ορμύγκιους στην κοιλιά ντου και δεν έχει την υγεία ντου. Εννιά
βολές τσοι κόβει κι εννιά βολές τσοι βγάνει κι άλλη δουλειά δεν κάνει
Θέ μου βγάλε τσοι να γιάνει.

Γηθχειά για τον καπνό

Απάνω πηγαίνε καπνέ εις το βασίλειό σου κι ειειά θα βρεις τον κύρη
σου και το συγγένειό σου. Ειειά'ναι και η μάνα σου και η κερά κουνιάδα
σου

Για να βρούμε κιάτι που έχομε χάσει

Τότε που ήμαστε παιδιά, άμα χάναμε κιάτι κιαρφώναμε ένα κιαρφώνι στο χώ-
μα και μετά λέγαμε τη γηθχειά:

Εκάρφωξάσε διάολε και δε σε ξενιαρφώνω. Άνε μου βρεις ότι έχασα θα
ξενιαρφώξεις ή μόνο.

Για τους ποντικούς

Μποντινέ ασερνικέ, μποντινίνα θηλυιά πάρετε τη μποντινιά σας κι ού-
λα τα μποντινιά σας θηλυιά και σερνικιά σας να πάτε απάνω στη μαδάρα
να βρείτε τ'άκιαρπα δεντρά και τσ'ακιοιζιάς τη ρίζα να φάτε και να λεί-
πετε απού το δούλο του Θεού (...)

Για την προστασία της έξω σοδειάς

Ούλα τα άγγριγια πουλιά και μποντικοί κι αριάλοι, να πάτε απάνω στα
βουνά πού'νιε δικοί σας κι άλλοι, απούνιε φαητά πολλά και βόλοι και τρι-
βόλοι και λούλουδα τση χαμολιάς και τ'αγιακράθου η σιδνη να φάτε να χορ-
τάσετε κι απού τα μαξούλια του δούλου του Θεού (...)

Γηθχειά για τη βιτοβίλα γή το φουρδίατο

Αστρα του Θεού, αστρα τ' ουρανού, ιντάδετε κ' έντα μάθετε;

- Μουλάρια είδαμε δεμένα και χαλιναρωμένα.

- Έτσά χαλιναρώνω κι εγώ τον κάτι (γή τη βιτοβίλα) και γλιτώνω τ' αρνιά γή τα ρέφια) του δούλου του Θεού(.....) κι ας πάνε άλλου να βρούνε χειμαδιά και μαδάρες να δικάουνε και να βολεύουνται.

Για την καλλιγιαννού(νυφίτσα)

Καλλιγιαννού συντένιισσα, αμε στα όρη στα βουνά να βρεις μποντινοίε κι όφηδες να τρώεις να καλοπερνάς κι εσύ κι η φαμελιά σου και να πλειοιάζεις το σόι σου κι αλάργο απού το 'όρθεσ του δούλου του Θεού(.....)

Για το σαριλίκι (τη χρυσή)

Άγι Άννης κι ο Χριστός κι Άησ Παντελεήμονας κι ο Άγιος Νικόλας του δούλου, του Θεού(.....) να του συμπαρασταθείτε στο σαριλίκι απού βγάλε να τονε λειπηθείτε, γιατί μπορεί σην υστεριά και ντίμπις να ποθάνει κι είναι καλός ο άνθρωπος κι είναι μεγάλο κρέμα

Για το σφαινομηλιδιάρικο οζό

Έχνος σφαινομηλιδιάρικ, προβατίνα γη κριγιάρικ απού είσαι του δούλου του Θεού (.....), ο Θεός να βοηθήσει να γλιτώσεις και να ζήσεις, να γενείς ως ήσουν πρώτα και να ξανατρώεις χόρτα.

Για την πολυτριχιαρέ αίγα

Έγάνει στον τόπο μας ένα χόρτο που το τρώνε οι αίγες και οι χοίροι μα άμα φάνε πολύ πιάνουνται τα πλώ τους πόδια και τελικά φοφούνε μα και στην περίπτωση αυτή έχομε τη γηθχειά:

Αίγα πολυτριχιαρέ, μισερή κι αρρωσταρέ του δούλου του Θεού (.....) Ο Θεός να σε γιατρέψει την υγεία σου να σου μπέψει.

Γηθχειά για το τροζό οζό

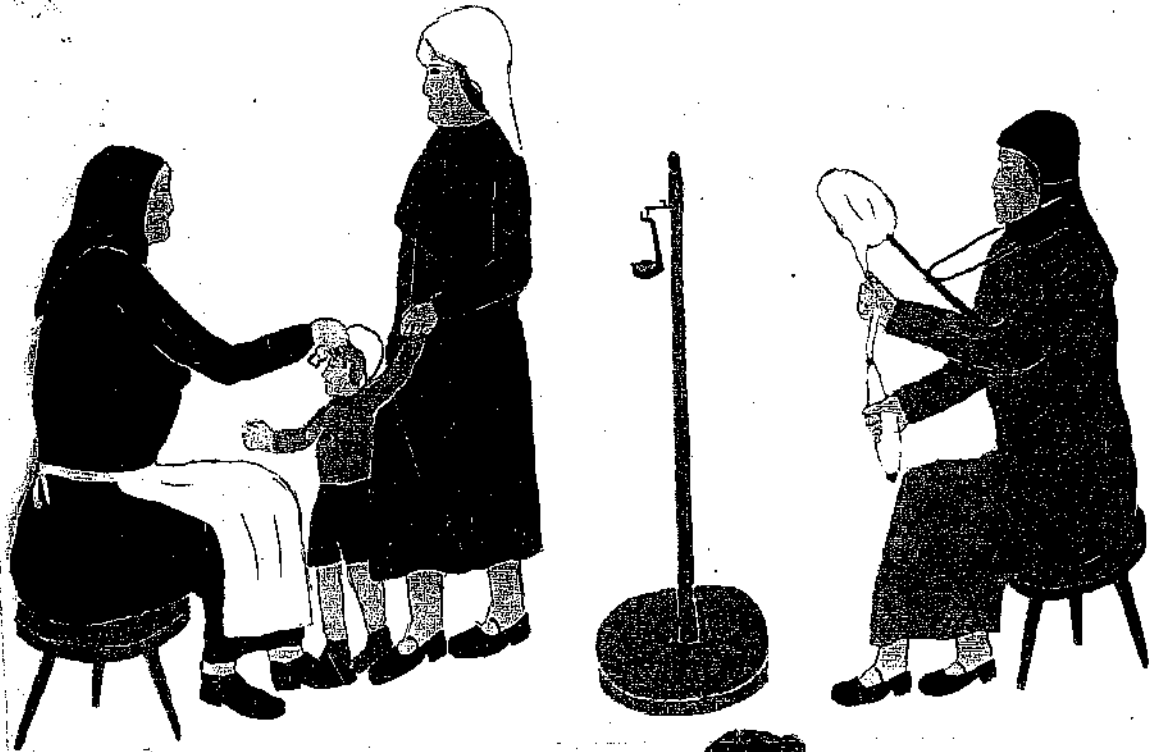
Από όλα τα ζώα που ειμεταλεύεται ο άνθρωπος, στα πρόβατα παρουσιάζεται συχνά τρέλλα όπου και εινε έχομε τη γηθχειά:

"Όρα τ' Αγίου να βρεθεί το 'ζο του δούλου του Θεού(.....) να ξετροζαθεί Να ξανάρθει στα καλά ντου και να βρει τα πρότεινά ντου. Ο Θεός να του το γιάνει και μεγάλη ανάγκη κάνει"

Για τον όφη

Όφη και μιάρδ, μου παράγγειλε η Κερά η μεγάλη Παναγιά. Άησ Τίτος ο Κρητινός νά'σαι φίλος κι όι οχθρός. Να κοπούνε τα λουριά σου και τ' ασήμοιούλουρά σου. Να πάεις να ξεκουμπιστείς, να βρεις μια τρύπα να χωστείς

Ο πιο προσεγγιστικός τρόπος αντιμετώπισης των ασθενειών ήταν οι γητείες (σπίτσο 1) και ο ιαθες γέστονας "ορθοπεδικός" (σπίτσο 2)

Κ Ρ Η Τ Ι Κ Ε Σ Ρ Ι Μ Ε Σ
Ομιλία από το ΚΡΗΤΗ 1 ΤΥ την 11-9-1992

Η κρητική μαντινάδα είναι πάντα δεκαπεντασύλλαβη, Τονίζεται πάντα η τελευταία λέξη του στίχου στην παραλήγουσα και για να έχει καλή μουσική αρμονία πρέπει να τονίζονται οι συλλαβές 4, 8, 10 και 14. Η κρητική ρίμα είναι και αυτή κρητική μαντινάδα μα τη λέμε ρίμα επειδή γίνεται για συγκεκριμένη περίπτωση, Για να επαινέσει, να σατιρίσει, να απαντήσει σε άλλη μαντινάδα ή και για να αποθανατίσει κάποιο περιστατικό. Και μπορεί να είναι δίστιχο ή μακροσυνεχές ποίημα. Πιο παλιά στον τόπο μας βγάζανε ρίμες για να σατηρίσουνε όταν φοφούσε κανένας γάιδαρος, όταν σε κάποιο μητάτο βγάζανε και τυρί, όταν κάποιος νέος ζητούσε σε γάμο μια κοπέλα και δεν τον δεχόντουσαν και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις. Συχνά, οι έχοντες την ικανότητα του στιχουργού χρησιμοποιούνε έμετρο στη συζήτηση, Τα κατάφερα κι εγώ. Κάποτε μόλις μπήκα στο καφενέο μου πρότειναν να παίξουμε χαρτιά. Εγώ τους είπα " Παίζω και πρέφα και ξερή, και κιάμο και σκαμπέλι και Χαηλέ Σελασιέ, κι ότι μου πούν οι φίλοι. Κάποτε παίζαμε πρέφα στα δύσκολα χρόνια και όποιος κέρδιζε το κέρδος του ήτανε ένα λουκούμι ή δυο τσιγάρα. Εγώ κέρδισα αυτή τη φορά. Ο έτερος κερδισμένος επήρε δυο τσιγάρα. Είπα κι εγώ στον καφετζή; "δώσε μου λοιπόν κι εμένα δυο τσιγάρα τυλιμένα". Ο καφετζής έχοντας οικειότητα, μου τα πέταξε από το τεζιάκι του στο τραπέζακι μου και εγώ του είπα:

Πιο ευγενικό το βρόιο να μου τά'φερνες στον δόιο.

Ακόμα, όπως σήμερα αποθανατίζουμε κάποιες σιηνές με τις φωτογραφίες. Τότε δε μπορούσαμε να έχουμε φωτογραφικές μηχανές μα αποθανατίζαμε τα στιγμιότυπα με ρίμες. Μια φορά π.χ. ένας μέτοχος του μητάτου πήγε να πάρει αθούρους που τους εδικαιούτο, δεν είχανε όμως καντάρι να τους ζυγίσουν και του είπανε να τους ζυγίσει και μετά να τους πει πόσο βγήκανε. Οι αθούροι ήτανε 19 και όταν γύρισε και τους είπε ότι βγήκανε 16 οιάδες δεν το χωνέψανε εύκολα και του είπανε τη ρίμα,

Αφής τ'αστεία σου ....δεν είναι αυτό σεζρι

δεινάξε οιάδες πώς να βγούν οι 19 αθούροι;

Πριν πάνω από 100 χρόνια ένας χωριανός μας πήγε στην Τίνιδα και έφερε φέσια για να τα πουλά και τα πήγε στο "ντουιιάκι" (καφενέο) για να τα πουλά. Αφού αποθανατίσανε με ρίμα το περιστατικό το ξέρομε κι εμείς:

Απού το Τούνος ήρθενε ο γέρο Χιωτογιάννης

Και "πασταμέλια" (φέσια) εγέμισε του βένο το ντουιιάκι

Ένας φτωχός άνθρωπος ήξερε να φαρεύει μα δεν είχε χρήματα για να αγοράσει μια βάρια. Πιοφε ένα τεράστιο πλατάνιακι το πελέησε και έιαμε ένα βαριάκι μα αυτό τον έπνιξε κάποια μέρα. Ηξερε όμως κολύμπι και δεν χάθηκε. Το αποθανατίσανε και αυτό το περιστατικό και έφτασε μέχρι σέμας:

Δε γνωρίζει το.....κι ας πιάσει κι αναρχία
μ'αυτὸς θα μπεύ στη βάρια του να πάει στην Αγγλία

Ένας χωριανός είχε διαφορές με ένα χωριανό του και ήθελε ειδικητικά να του κάμει ζημιά. Επήγε λοιπόν και του εσαράνισε καμπόσες ελιές μα δεν τις έριξε κάτω αυτός μα όταν φύσισε βοριάς τις έριξε και έβανε τη ρίμα

Μια Παρασκευή ειναιτεβημε βοριάς από τ'αγύρι
κι επαρουσιαστήηανε τα έργα του Σταθόρη

Δυο βροιοί ήτανε στο ύψωμα Εόθωνες και κάποτε είπε ο ένας στον άλλο:
Πιάμε πιο κάτω που θα βλέπομε το Βουβά και τις Κομητάδες μα αυτός είπε:

Δε θέλω να θωρώ Βουβά μήτε τις Κομητάδες

Μα ίδια πα θα κάθομε να λέω μαντινάδες

Και όταν αυτός ο στιχουργός ανταλλάσσε μαντινάδες με έναν άλλο ο άλλος του είπε:

Ο Καρναλής ο Νικολής που πίνει τσολι τοιγάρους

Αυτός δεν είναι για οζά μα είναι για γαϊδάρους

Ένα χωριανόκι μου είχε ένα θείο στην Καβάλα και του έγγραφε να πάει να κένει στο σπύτι τουγία να βγάλει το γυμνάσιο. Όταν βγαίναμε στο Ασφένδου σπικό το φαράγγι για δουλειές πάνω από 10 άτομα ήτανε μαζί μας και το παιδί αυτό και έλεγε ότι δε θέλει να πάει στην Καβάλα. Εγώ του είπα:

Καλλιό σου είναι Νικολιό να πάεις στην Καβάλα

παρά να κάτσεις στο Βουβά να ζήσεις με το γάλα

Κάποτε αρρώστησε το παιδί ενός Ανωγειανού. Τρεις γιατροί αγωνιστήηανε για να το σώσουνε όταν ρώτησε τους γιατρούς τι χρωστά, αυτοί που ξέραντι ητανε φτωχόςδε θέλανε να του πάρουνε λευτά και του εβανε πως τους ρτάνει να τους πεί μια μαντιναδα και τους είπε:

Όσα απ' ανέμου μαζωχτού πάλι στο' ανέμους πάσι

Τρεις σκάρες κι ένας ποντιός, έντα μπορούν να φάσι

Έο Μιχαλιό από τα Ανώγειαπήγε σε ένα εστιατόριο και έφαγε. Όταν ερώτησε τον εστιατόρα τι χρωστά αυτός του είπε: Αν μου πείς μια ρίμα να μου χρέσει δε θα σου πάρω λεφτά. Αυτός σιεφτότανε ότι όλες θα έλεγε πως δεν του αρέσουνε, να αιούσει πολλές. Είπε δυο-τρεις μα "δεν αρέσανε" και είπε

Έφας κι' ήπιες Μιχαλιό κι εγέμισε η κοιλιό σου

Πλέρωσε δα τον άνθρωπο να πάεις στη δουλειό σου

Κα τότε ο εστιατόρας είπε "ετούτη δα μου αρέσει" Μα τότε το μιχαλιό εσηιώθηε και με την ανωγειανή προφορά του είπε"

' Ίλλι γειό σου πάω γω κιόλας

Ήτανε στην Ιεράπετρα ένας Διαλινός και εσυνήθιζε σε έμμετρο να ρωτά και σε έμμετρο να απαντά. Όταν πρωτοπήγε πετρελαιολιούνητο εργοστάσιο στο χωριό του εξαιολουθούσε να εργάζεται και η φάμπρικα του γειτόνου του θέλησε να ρωτήσει αν συμφέρει να αλέσει ενεί τις ελιές του και είπε:

Πέτρο Μανώλη γείτονα, Συφέρννει δυό και σύφωμα;
 Και όταν ο Πέτρο Μανώλης εΐπε ότι δε συμφέρει αυτός εΐπε:

Δε συμφέρνει, δε βγαρτίζζει, πάω εγώ ενεί που καπνίζζει.
 Ηθελε δηλαδή ο φίλος μας να πληρώσει μόνο δυο οιαδες λάδι και να μην
 πάει φαΐ στους εργάτες.

Μα στις ρίμες και γενικά στην ποίηση οφείλει πολλά η πολιτιστική και
 η ιστορική μας κληρονομιά. Ακόμα όσα μας προσέφερε ο Ομήρος διασωθήνα-
 νε πολύ καλύτερα επειδή τα παρέδωσε σε έμμετρα, Σωστά λέει ο Δάντης ότι
 ο έμμετρος λόγος πολύδυσκολότερα ξεχνιάζεται και πολύ δυσκολότερα αλλοιών-
 νεται από τον πεζό λόγο. Έγινε π.χ. μια μικρή αεροναυμαχία την 1 Ιουλίου
 το 1940 μεταξύ Σφαιρών και Γαβδου και από τις ρίμες ενός απλού και α-
 γράμματου χωριού τη θυμόμαστε:

Παπόρια κι αερόπλινα ενανονοβολουόσα
 κι όσοι κι αν ήσαν στοί γιαλιές στ' αγόρια εγλακούσα
 Φεύγει η γυναίκα του Στρατή και του Μαριάντη η κόρη
 Μέσα σε τέσσερα λεφτά εβγήκανε στ' αγόρι
 Η Μπογιατζίνα έφυγε κι επήγενε στα πλάγια
 κι ο Μπογιατζής εκάθεντον κι έβλεπε τα πιθάκια
 Πιάνει τα πλάγια κι ο Βαρδής κι αβάσταν και γιαούρτη
 Για να ταΐσει τη Χρυσή να μην τη φάνε οι Τούρκοι

Ήτανε κι άλλες μα δεν τις θυμάμαι

Μα θα παραθέσομε εδώ και μια "νεκρολογία" για ένα γαϊδάρο που ψόφησε:

Εψόφησε του Σήφαλιού η γαλανή γαϊδούρα
 Από την καβαλίουε κι έβγαίνε στην Παπούρα
 Την Παρασκευή το πρόσαργο τ' αυχιά τζη χαμηλώνει
 Δεν έτρωε, δεν έπινε και μόνο πως γρυλώνει
 και το Σαββάτο ουλημερνίς τση κάνει γιατροσόφια
 Την Κυριακή ήτονε γραφτό να τηνε βρούνε ψόφια
 Σέρνει φωνές ξελουριστές, τον κόσμο ξετρουμίζζει
 Βαρέ το πήρεν το καιό και δεν το νταγιαντίζζει
 Εχτύπανε στ' αμπέθια ντου κι ετράβαν τα μαλλιά ντου
 γιατί με τη γαϊδούρα ντου έκανεν τη δουλειά ντου
 " Αχις και γιάντα τό'καμες, γιάντα ναμού φοφήσεις
 Γιάντα δε με λυπήθηνες δίχως σοψ να μ' αφήσεις
 Πώς θα ται κουβαλώ τσ'ελιές τα ξύλα και το γάλα
 Εδάνε απόυ μπαίνω γω σε βάσανα μεγάλα
 Πώς θα θωρώ το σταβλο σου να λύπεις να φαντάσει
 και πώς να συλλογίζομε ούλοι πως θα σε φάσι"
 Ηρθανε κι' οι δικολογιές κι' οι φίλοι του κοντά του
 Κι εσυμπαρσταθήκανε ούλοι στη συφορά ντου

Ίντα θ_α κάμεις άζουδε, ετοά τονε γραφτό σου
 Να μένεις μόνος κι έρημος δίχως το γάιδαρό σου
 Κάνε κουράγιο Σηφαιλό το νού σου να μη χάσεις
 κι ως κι αν σου φαίνεται βαρέ κι αυτό θα το περάσεις
 Και το σομάρι σου'μεινε στη ράχη να το βάνεις
 Κι όντε θα τύχει και στραθχιά το γάιδαρο θα κάνεις
 Επόμ~~ει~~ και τ'ορφανό κι ανεν και μεγαλώσει
 Σαν και τη μάνα ντου κι αυτό κουράγιο θα σου δώσει
 Αν μεγαλώσει τ'ορφανό και βάλει το σομάρι
 Στσοι γάμους και σται βόλιτες θα πχιαίνεις καβαλάρης

Σε ένα αοφενδιώτιμο μητάτο εχάλασε το πολύ τυρέ πριν 100 χρόνια και τους βγάλανε πολλές ρίμες .Θυμάμαι δυο:

Σαράντα πέντε καναβοί στῶ Νιδνερου τον πάτο
 Διαμοιράζουν το τυρέ στη Σέλης το μητάτο
 Επήγανε και στα Χανιά μια βρωμεσμένη τύρα
 Μα δεν των επουλήθησε κι οπίσω τη γιαέρα

Εγινε μια βιαία απαγωγή γυναίκας στον Βουβά, αρχές της 10ετίας του 1920 και μια καλόγρια της Αγ. Ζώνης έβγαλε ρίμες. Θα γράψω την πρώτη. Οι επόμενες αναφέρουνε ονόματα και τις αποφεύγω.

Μανούλα κόρη έβλεπε χρονών τριάντα πέντε

Θεέ μου τέτοιες συμφορές μόνο στον κόσμο πέμπε

Εθελχθησαν όμως οι απαγωγείς και ειδικούμενοι βγάλανε την εξής ρίμα:

Έναςπραματευτής πουλεύ ένα τσουβάλι αγγούρια

Και νατα πάει στη καλογρές που βγάνει τα τραγούδια

Ο Μανούσος Κούντουρος, αντιπολιτευόμενος του Βενιζέλο σε μια προεκλογική περιοδεία του, επί Κρητικής Πολιτείας, αγύρασε ένα βόδι για να περιποιηθεί τους οπαδούς του στον Βουβά. Έμβλημα είχε την ελιά ενώ ο Βενιζέλος είχε έμβλημα τη δάφνη. Οι πληθυνότητα των Σφαικιανών, ακιλουθώντας τον επαρχιώτη τους ήτανε αντιβενιζελικοί μα μια οιογένεια είχε φίλο ένα βενιζελικό πολιτικό και ήτανε βενιζελικός. Αφού απέτυχε το κόμμα του Κούντουρου, ενώ το βόδι που φάγανε οι οπαδοί του Κούντουρου ήτανε κούτο από το ένα πόδι, ετραγουδούσανε οι Βενιζελικοί τη ρίμα:

Το βούι' από τρώγασι ήτο με τρία πόδια

Για κείνο δεν επέτυχε του Κούντουρου το κόμμα

Ακόμα έμμετρα τραγουδούσανε: Ζητώ η ελιά που είναι στα Λουριά.

Δεν είχαμε τα μέσα και τις δυνατότητες για να απολαμβάνομε τότε ψυχαγωγία. Εφικτή "ψυχαγωγία" ήτανε τα αστεία, τα παραμύθια, να τραγουδούμε στα καλά καθούμενα και να ανταλλάσσομε ρίμες τραγουδιχτά πολλές φορές μα και κουβεδιαστά. Δυο αγαπημένοι συγγενείς ανταλλάσσανε ένα διάστημα ρίμες

προφορικά μα και γραφτά. Θυμούμαι σποραδικά μερικές: Κάποια φορά που ο ένας καθότανε στο καφενείο στο Αμμουδάρι είδε που ο άλλος ερχότανε με την "εξάρτησή" του (ανεμοιοπέλο αιόμα) και επί τόπου είπε τη ρίμα:

Και φαίνεται σου πως πατείς και τρίζουν τα χαλίκια

Κι ούλα σου τα υπάρχουντα είναι τα τσαρπαλίκια

Επί τόπου και ο άλλος είπε μια ρίμα που τον αποκαλούσε "κούτρουλο βούζι" δεν τη θυμάμαι όμως, μα η συνέχεια από τον πρώτο ήτανε:

Ουτε θα φύγω από'πα θα πάω στο μητάτο

Εγώ αν είμαι κούτρουλο, εσύ είσαι κερατάτο

Σε άλλη περίπτωση έστειλε ο ένας γραφτές μαντινάδες στον άλλο. Αυτός την ίδια εποχή έβγαζε τις πρινοουτσούρες από τους πρίνους που τους είχανε κόψει για κάρβουνα και έβανε και αυτός κάρβουνα μερτίς πρινοουτσούρες, και επειδή στις ρίμες του μιλούσε για κοινωνία γράφει ο άλλος στο ραβασάκι του:

Για κοινωνία μουμιλεις, τον ευγενή μου κάνεις

Και στου Λαυράτο το Σελί πρινοουτσούρες βγάνεις

Στα όμορφα γλέντια που γινότανε τότε, πολλές φορές πιάνονταν σε αντιπαράθεση δυο ριμαδόροι, Έιχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και στην παρέα δημιουργούσε μια διαφορετική νότα. Ήτανε επιτρεπόμενες και "βρισιές" και "βλαστήμιες", γιατί στόχος δεν ήτανε ο αντίπαλος μα η βελτίωση στο κέφι της παρέας. Παράλληλα καθένας τους ήθελε να επικρατήσει, Σε ένα γάμο στον Βουβά στη δεκαετία του 1930, άμα τέλειωσε το χορό του ένας παντρεμένος, ένας ελεύθερος του είπε τη ρίμα:

Ο άνθρωπος σαν παντρευτεί δεν πρέπει να χορεύει

Ένα σαιί στο νόμο του κριθάρι να γυρεύει

Ο παντρεμένος Έχω εγώ και το σαιί, έχω και το κριθάρι

Έλα να συμφωνήσομε και παίρνω σε τρίταρη

Ελεύθερος Δε θέλω το κριθάρι σου, μουδε τη συζεφιά σου

Εγώ είμαι ελεύθερο πουλί, δε μοιάζω το άφεδιάς σου

Παντρεμένος Ο παντρεμένος καθ'αργά θέτει με την κοινόνα

Κι ανύπαντρος σα γάιδαρος θέτει στον εχειριώνα

Ελεύθερος Εγώ'μαι ελεύθερο πουλί και τη ζωή γλεντίζω

Κι όπου μ'αρέσει το κλάδι πηγαίνω και καθίζω

Παντρεμένος Εγώ κίαν επαντρεύτηκα κι εμπήκα στην καδένα

Τα πρωτινά μου θα τραβώ σαν και τον καθα ένα

Το 1919 έγινε ένας γάμος στον Βουβά και δυο στιχουργοί στρέφανε συμμαχικά τα πυρά τους εναντίον ενός τρίτου, Αυτός με μια βολή τους είπε:

Ο Λένας ελελέκισε, ο Μποσινας τροζάθει

Ξανούξετέ τσοι και τσοι δυο και πεύτε αν κίνω λάθη
Ο Μπόσινας ήτανε από Χ.Σφαιρών, ο Λέινιας από Καλλιριάτη και ο κουνός
τους αντίπαλος ο Στρατής Σταβιανουδάκης από το Ροδάκινο.

Στο γάμο του Στυλιανού Πατατούσι στο Βουβά το 1940 ήτανε ο Μανώλης
Σιουλούδης που είχε μετοικήσει προς τα Λευιόγεια όπου είχε μια μαντι-
νάδα:

Πάντα μ'αρέσει να γροικώ όμορφες μαντινάδες
Μα οι Σφαιριανοί δε βγαίνουνε καλοί τραγουδιστάδες.

Ο Γεώργιος Δεληγιαννάκης του είχε:

Κι εσύ, γιατί 'έσαι Σφαιριανός, για κένο δα γλεντζεϊς
Κι αν δεν το καταδέχεσαι να σηκωθείς να φύγεις

Στο Ροδάκινο σε ένα γάμο, ένας με μαντινάδα επαρουσίαζε τον εαυτό του
ερωτοχτυπημένο, ενώ έδινε την εντύπωση παροπλισμένου από τον έρωτα. Μα
ένας ριμαδύρος του είχε:

Οντε δεν έχεις πυρετό να μη ζητάς κινένο
Κι αφού δεν έχεις "απ'αυτό" μη θέλεις "από κένο"

Και εγώ θεωρούμαι στιχουργός και πολλές ρίμες δικές μου έχω γράψει σε
βιβλία μου και σε άρθρα μου χωρίς να αποκαλύπτω ότι είναι δικές μου,
για να μη θεωρηθεί προσπάθεια αυτοπροβολής, μα εδώ αποκαλύπτομαι. Κατο-
νομάζοντας συχνά και τους αντίπαλους μου.

Στο Αοφέντου στη δεκαετία του 1950 είχαμε ένα έιταντο γλεντάκι και
ο Γ. Δασικαλάκης πιάστηκε σε ρίμες με το Μ. Κατσανεβάνη. Κάποτε ο Δασικαλά-
κης για να ξεφορτωθεί τον αντίπαλό του του είχε:

Οι μαντινάδες θέλουνε άνθρωπο να κατέχει
και τον Κανάνη ρώτηξε, μ'αυτός ιδέα έχει.

Εγώ νεαρός και άβγαλτος μα και αγνώστος μεταξύ των ριμαδύρων και ο Μαν-
ώλης με ρίμα είχε πει με θεωρεί ασήμαντο. Δεν τη θυμούμαι. Εγώ είπα:

Πρώτη φορά μ'αντίκρισες, μα πώς με λογαριάζεις;
Μαύρος κι εγώ, μαύρος κι εσύ μα πέρα δεν τα βγάζεις

Μετά μου είχε με μαντινάδα ότι ζήτησα γυναίκα και δε μου τη δώσανε
μα δεν υπήρχε τέτοια περίπτωση και είπα εγώ:

Να βάλω θέλω μάρτυρες αυτούς που μας ακούνε
και την αλήθεια ξέρουνε και θέλω να την πούνε.

Σε ένα γάμο στο ροδάκινο εσυνάντησα, για πρώτη φορά το διάσημο ριμαδύ-
ρο Στρατή Σταβιανουδάκη. Εξ ακοής ήξαιρα ότι είναι δυνατός μα και πάλι
ήθελα να τον αντιμετωπίσω. Ήτανε και συγγενής μου. Εγώ άρχισα:

Να ζήσεις ξάδερφε Στρατή, πες μας μια μαντινάδα
Πες ποιός είναι πλιά γερός εις τη μελαχροινάδα.

Αυτός με είπε γύφτο Δε θυμούμαι τη μαντινάδα του, διότι όταν βρῆσαι σε αντιπαράθεση καταβάλλεις όλη σου την προσπάθεια σε οργάνωση επίθεσης και άμυνας και δεν θυμάσαι για πολύ τις ρίμες του αντιπάλου, όμως του είπα:

Με γύφτο μοιάζομε κι' οι δυό χωρίς αμφιβολία

Και σαν πως ήρθαμεν οφές από την Αραβία

Ανταλλάξαμε πολλές ρίμες. Αυτός ήτανε ανώτερος από μένα, όμως κάποια φορά άρχισε να πει μια μαντινάδα μα θυμήθηκε πως είχε ξαναπει την ίδια και δεν πρόλαβε να πλέξει καινούρια και αυτό θεωρήθηκε σπάσιμο του. Κάτι που φάνηκε μεγάλο πράμα στους Ροδακινιώτες. Στον ίδιο γάμο επισότηκα μετά με ένα Σηφιακίη. Αυτός ήτανε "δευτέρου μεγέθους". Μου έλεγε κυρίως μαντινάδες που τις είχε ακούσει από άλλους. Κάποια φορά μου είπε να πάω να πάρω τα ρέστα μου από το "Λυρατζή" (ακούγετο και Λυρατζής ο Στρατής). Μα εγώ του απάντησα:

Εγώ κι από το Λυρατζή δεν έφυγα με ρέστα

Μονό τον ετοαλάκωσα κι έφυγα με τη φέστα

Μετά μου είπε:

Εσύ που ξέρεις τα πολλά κι ο νους σου κατεβάζει

Ένα καντάρι σύντερο πόσες βελόνες βγάζεις;

Η απάντηση που του έδωσα έηαμε εντύπωση:

Πάρε νερό δυό κυβιά και μέτρα ται σταγόνες

Εμείς θα βρεις τον αριθμό που θά χουν κι' οι βελόνες

Και πάλι στο Ροδάκινο όταν εστεφάνωσε το Σηφη Παπαδογιάννη ο Στάρρος Σ. Τσαπάνης είμουνα στην κουμπαραπαρέα. Επήγαμε με μια καρτόσα όπου τότε ήτανε αριστοκρατικό μέσο συγκοινωνίας και ήτανε αρχές της δεκαετίας του 1960 μόλις που είχαμε συγκοινωνία τα Σφακιά με το Ροδάκινο. Όταν βγήκαμε στην καρτόσα για να φύγομε, από τη θέση αυτή, για πολλή ώρα ανταλλάξαμε μαντινάδες. Εμείς στην καρτόσα και κάτω οι Ροδακινιώτες. Εγώ από τη θέση αυτή θυμούμε τρεις μαντινάδες μου:

Χαρά μεγάλη ένοιωθα απ' όταν εξεικίνου

Γιατ' ήξερα πως θά σμίγα το άντρες του Ροδακίνου

Χριστέ και νά'ταν εύκολο νά' ρχομαι πότες-πότες

Να σμίγω και να τραγουδώ με τους ροδακινιώτες

Απ' όσα γλέντια έτυχε νά κάμω στον καιρό μου

Έηαμα στο Ροδάκινο το πλιά καλύτερό μου

Όταν πήγαμε να πάρουμε μια νύφη από την Αγία Ρουμέλη στο γάμο του Σπύρου Χιωτάκη επισότηκε στις ρίμες ο Μάριος Τσαπάνης με ένα Αγιορουμελίτη. Όταν ο Αγιορουμελίτης είπε με ρίμα να προσέχομε τη νύφη που μας δίνουν μου φώναξε ο Μάριος για να απαντήσω εγώ και είπα:

Φελε μου για τη νύφη μας πράμα μη σε σιοτίζεις
 Εμείς θα την προσέχομε όσο θα της αξίζει.

Το "όσο θα της αξίζει" εσχολιάστηκε .

Όταν αρραβωνιάζότανε ο Ζ. Τσιγκουνάκης την συγγενή μου Ζ. Καγιαδάκη, κα-
 θίσαμε στην αυλή μα ήτανε στενάδα. Εγώ με μαντινάδα εζήτησα συγγνώμη:

Ο τόπος μας είναι στενός και δε βολεύομεστά
 Μα ειν' η καρδιά μας ανοιχτή να σασε βάλει μέσα

Είπα ακόμα δυο μαντινάδες δικές μου σ' αυτό τον αρραβώνα:

Θε μου μεγαλοδύναμε ζητούμε σου τη χάρη
 Να κάνεις καλορίζιους Ζαμπία και Ζαχάρη

Στον Παντοδύναμο Θεό παράκληση θα κάμω
 Ο αρραβώνας τυχερός και με καλό στο γάμο

Στο Βατουδιάρη σε μια βάρπτιση είπα τη μαντινάδα μου

Νάτανε τρόπος νά'ρχομαι συχνά στο Βατουδιάρη
 Να σμίγω με τσοι φίλους μας. Δεν ήθελα άλλη χάρη

Στο γάμο του Μανουσίου Καγιαδάκη πιάστηκε στις ρίμες με το Σπύρο Χατζι-
 δάκη και μου είπε τη ρίμα:

Ρώτηξε και το Μανουσιό που πήγε στην Κορέα
 Κι άμε να βρεις τσοι κουζουλούς να κάνετε παρέα

Και εγώ του απάντησα

Δεν το ρωτώ το Μανουσιό και δε ρωτώ κανένα.
 Μα' γώ σα θέλω κουζουλούς θάρρω να βρω εσένα

Όταν αρραβωνιάζετο ο Νηος Βοτζάκης τη συγγενή μου Άννα Σφήνιά, με τους
 αρραβονιαστάδες ήσανε και ο Θωμάς κουνιάδος του γαμπρού από το Ροδά-
 νινο και χωρίς να πω εγώ προκλητική μαντινάδα μου είπε αυτός

Επά που σμίξαμεν οι δυό τα λόγια σου τα εχτίμα
 Για θαχσε δέσω στην αυλή να στένεις σαν το χτήμα

Αυτός ήτανε ηλιθιωμένος εγώ νεαρός. Αυτός της φιλοξενούμενης παρέας,
 εγώ της φιλοξενούσης. Δε μπορούσα γναμιλήσω στο ίδιο, στίλ και είπα:

Η μαντινάδα τούτη δα δε μου ταιριάζει εμένα.
 Γιατί θαρρώ τα λόγια μου πως είναι μετρημένα

Σε μιτρογλεντάκη μου είπε ο Γ. Δασιαλάκης την παρακάτω ρίμα:

Οι Μεσσαρίτες τσοι χοχλιούς τσοι λένε "αμε κι έλα"
 Εσύ τον εξεπέρασες το ..... στην τρέλλα

Εγώ του είπα: "....."

Τηρεθουνέ σε στο Δαφνί αιτιάτροφος να πάεις
 Μέσο δε σου χρειάζεται μα τα προϊόντα τάεις

ΟΙ ΒΟΣΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΣ
Ομιλία στον πύργο του Αηθιλιανού στο Ιδρυμα Καφωμένου

Στην οικονομία και στη ζωντάνια της ορεινής Κρήτης πάντα εδέσποζε ο βοσκός, σε πολεμικές μα και σε ειρηνικές δραστηριότητες συχνά εμπαινε προστάτης και η προσφορά του στην κοινωνία και στο έθνος ήτανε πολύτιμη. Ομως και η κοινωνία και η πολιτεία υποτιμούνε την προσφορά και τη χρησιμότητά του. Στην ιατρική, εξοχή κτηνοτροφική επαρχία Σφακιών ήτανε πάντα η κυρίαρχη δύναμη οι κτηνοτρόφοι. Οποιοσ ήθελε να πουλήσει μια περιουσία τους βοσκούς έβρισκε και ακόμα όταν φεύγανε οι Τούρκοι, πολλοί ορειβάτες κτηνοτρόφοι κατεβήκανε από τα βουνά τους και αγρόδρανε αξιόλογες περιουσίες, γιατί το κοπάδι είναι ρευστό και ευέλητο κεφάλαιο. Ο κτηνοτρόφος ήτανε πάντα εις θέση να αντιμετωπίσει και ένα μεγάλο έξοδο. Έστω είχε 250 πρόβατα, θα μπορούσε σε μια ανάγνη να πουλήσει 100-150 να αντιμετωπίσει ένα μεγάλο έξοδο μα σε 2-3 χρόνια πάλι τα είναι 250. Ομως ο ζευγάς δε μπορούσε εύκολα να πουλήσει ούτε το χωράφι του, ούτε τα βόδια του.

Αν θα ρίξουμε μια ματιά και στην ιστορία θα δούμε ότι οι περισσότεροι μεγαλοκαπετάνιοι βγήκανε από κτηνοτροφικές οικογένειες. Ο τρόπος της ζωής που είναι ο κτηνοτρόφος, το περιβάλλον στο οποίο ζούσε, παλεύοντας με τα στοιχεία της φύσεως, με τις αντιξοότητες και τους ανταγωνισμούς μεταξύ των συναδέλφων του, του σφυριλαττούσανε ένα ζωντανό, μαχητικό και εγωιστικό χαρακτήρα. Οπότε το καλούσε η ανάγνη επήγαινε εθελοντικά να πολεμήσει για την πατρίδα, κρατώντας σταθερά το όπλο του, μαε μεγαλύτερο πόσοστό από άλλα επάγγελατα.

Εγώ εργαστήκα σε μητάτα και πριν τον πόλεμο και κατά τον πόλεμο και μετά, και έχω την εντύπωση ότι σε οποιαδήποτε σημεία εδιαχειριζέτο τότε η κτηνοτροφία κατά ημιπρωτόγονο τρόπο. Εδώ θα αναφέρω εντυπώσεις και παρατηρήσεις από καταστάσεις που τις έζησα.

Μέχρι πριν 60-70-χρόνια τα περισσότερα κοπάδια ήτανε συνεταίρια. Κάποιοι είχανε βοσκοτόπους, χειμαδιά, μητάτα ποτιστήρια και εύκολα βρίσκαινε ανθρώπους και τους κάνανε "συζευτάδες". Τη λέξη συζευτής τη δανειστήκανε από τους γεωργούς που στα συνεταίρια ζευγάρια συζέβανε τα βόδια τους.) Οι όροι της συζευσίας:

Α) Μαξουλοσημίλιανα. Επαραλαμβανε ο βοσκός από τον νοικοκυραίο ένα κοπάδι πρόβατα και αμέσως το μισό "μαξούλι" (εισόδημα) άνηκε στον καθε ένα τους. Σε 7-8 χρόνια τα παλιά πρόβατα είχανε φύγει και το κοπάδι αποτελείτο από τα αρνάκια που ανάθρεψε ο βοσκός και γίνανε προβατίνες. Κεφαλαιοποιημένο μαξούλι που ο βοσκός εδικαιούτο τα μισά. Αν θέλαχωρίζανε και έπαιρνε ο καθένας τα μισά.

Β) Ξεχαρτισιά. (Ξεχαρτζίζω = ξεφολώ) Παραλάμβανε ο βοσκός το κοπάδι και υπολογίζανε όλη την αξία του και όταν έδινε ότι αξίζανε όλο το κοπάδι στο νοικοκυράτο εδικαιούτο τα μισά πρόβατα. Φαίνεται άδικο μα έτσι μόνο μπορούσε να αποκτήσει πρόβατα αφού δεν είχε να διαθέσει δικιά του χρήματα. Παίρνοντας το μισό εισόδημα εδικατηρούσε την οικογένειά του, και από τα ίδια τα πρόβατα έβγαζε τα χρήματα που τα "ξεχαρτζιζε" και σε λίγα χρόνια έφευγε με ένα κοπάδι πρόβατα.

Γ) Χρονιές. Εομφωνούσανε να βόσκει ο βοσκός τα πρόβατα να μοιράζουνε τα εισοδήματα και στα συμπεφωνημένα χρόνια εδικαιούτο καθένας τα μισά. Σε κάθε περίπτωση από τότε που δικαιούτε ο βοσκός τα μισά πρόβατα, αν ο νοικοκυράτος έχει καλές ευκολίες εμένανε συζευτάδες. Ο νοικοκυράτος ωφελείτο γιατί του βόσκανε τα πρόβατά του και ο βοσκός ωφελείτο γιατί εβόλευε το κοπάδι του στις ευκολίες του νοικοκυράτου. Μπορούσε όμως να πληρώνει και βοσκήνι ο νοικοκυράτος στον βοσκό.

Από το χειμαδιά στο μητάτο

Τα πιο πολλά κοπάδια πηγάλνανε στα χειμαδιά. Κάνανε Χριστούγεννα με τις οικογένειές τους οι βοσκοί και αμέσως φεύγανε για τα χειμαδιά και ύστερες του Μάρτη γυρίζανε. Μόλις γυρίζανε αρχίζανε οι διαβουλεύσεις για τα μητάτα. Οποιος δεν είχε δικιά του μητάτο ή δεν είχε συζευτή, ήθελε να δει σε πιο μητάτο θα γίνουνε δεχτά τα δικιά του πρόβατα. Μα και για το κάθε μητάτο έπρεπε να συμφωνήσουνε για την κατανομή των υπηρεσιών. Υστερες του Μάρτη πουλούσανε τα σερνικά αρνιά και τα θυλιανά τα "σακιάζανε" (τα αποχωρίζανε από τις μάνες τους για να μην τρώνε το γάλα και τα πηγάλνανε σε μακρινό βοσικότοπο. Μόλις σακιάζανε στέλνανε το μητάτο. Η οργάνωση του μητάτου έχει ως αιολούθος: Κεντρικό πρόσωπο είναι ο τυροκόμος. Από αυτόν εξαρτάται αν θα βγει καλό το τυρί, και αυτός κρατά λογαριασμό τι δικαιούται ο κάθε "μαλισαπίης" (μέτοχος) και τι υποχρεώσεις έχει καθένας. Για πληρωμή δικαιούται ένα εικονικό πρόβατο για κάθε 10 πρόβατα και κάθε 10 αίγες που βγάζανε γάλα στο μητάτο. Όλες οι υπηρεσίες του μητάτου επληρώνονταν με εικονικά πρόβατα που προσετήθοντο στα πραγματικά πρόβατα με ίσα δικαιώματα και που τα λέγανε "ανεμιλιά".

Δεύτερο πρόσωπο στο μητάτο είναι ο "γγαλονόμος". Αυτός που έβλεπε τα έγγαλα πρόβατα. Αυτός για πληρωμή δικαιούτο ένα εικονικό πρόβατο για κάθε 10 έγγαλα που έβοσκε.

Τρίτο πρόσωπο χαρακτηρίζω τον γιδάρη, γιατί οι αίγες είναι σχεδόν πάντα, πολύ λιγότερες από τα πρόβατα. Εδικαιούτο και αυτός ένα πρόβατο για κάθε 10 έγγαλες αίγες που έβοσκε.

Πάντα είχανε στο κάθε μητάτο και ένα παιδίγια να φέρνει τα ξύλα, να φέρνει το νερό, να πλύνει τα σιεύη και να πλησιάζει τα πρόβατα στη μάντρα στους αρμεχτάδες. Το λέγανε "μαντρατζή" και για πληρωμή του δένανε 10 πρόβατα ανεμιλιά.

Αυτά τα 4 πρόσωπα ήτανε το μόνιμο προσωπικό στο μητάτο. Ήτανε όμως και ο στείραρης που έβοσκε τα αρνιά, τα ασερνιά πρόβατα και τις στείρες προβατίνες και για πληρωμή έπαιρνε ανεμισιά ένα πρόβατο για κάθε 10 έγγαλα πρόβατα του κοπαδιού που έβοσκε τα στείρα. Οχι ανάλογα με τον αριθμό των στείρων που έβοσκε. Με τους ίδιους όρους ήτανε και αυτός που έβοσκε τις στείρες αίγες. Πάντα ο στείραρης είχε το στερομάντρι του μακριά από το μητάτο γιατί αν ήτανε κοντά θα σμίγανε τα αρνιά με τις μητέρες τους και θα βυζαίνανε. Και επειδή δεν του εύτανε ευκολο να πηγαίνει στο μητάτο να τρώει του παραχωρούσανε μερικές προβατίνες για να τρώει το γάλα τους και τις λέγαμε "στειρόγγαλες".

Αιόμα έχει σχέση με το μητάτο ο "κριαράς", αυτός που βλέπει τους επιβήτορες κριγιούς. Από την άνοιξη που αρχίζει η εποχή των ερώτων των προβάτων απόμακρύνανε τους επιβήτορες από τις προβατίνες, διότι τότε που πηγαίνανε στα χειμαδιά έπρεπε να γεννήσουνε οι προβατίνες άμα πηγαίνανε εκεί, διότι αν γεννούσανε στη διαδρομή θα είχανε πρόβλημα. Εμάζεψε λοιπόν ο κριαράς τους επιβήτορες και ας ανήκανε σε διάφορα μητάτα. Για πληρωμή έπαιρνε μια οιά τυρί για κάθε κριάρι και τα μαλλιά του που τότε είχανε αξία. Τους αφήναν με τις προβατίνες όταν υπολογίζανε να γεννήσουνε άμα ήτανε στο χειμαδιά.

Εδίνανε αιόμα ανεμισιά 10 πρόβατα για το λαβέτζι και 5 για το αρμεγάρι (το λαβετζάκι που αρμέγανε τα πρόβατα). Αρχές Απριλίου αρχίζαμε το μητάτο. Κάθε πρωί αρμέγαμε τα πρόβατα και τις αίγες. Αμέσως τρώγαμε το γιουρτή και ο γγαλονόμος επήγαινε στο γγαλομάντρι του και ο γιδάρης στις εγγαλόγες του. Το γγαλομάντρι μπορεί να είναι μέχρι 350 πρόβατα. Επειδή οι γγαλονόμοι έπρεπε όλη μέρα να είναι κοντά στη βοσκηνή τους, τους έκανε ο τυροκόμος την εσπερινή "αναζεμετέ" (επεξεργασία του γάλακτος) ένα αθοτυράκι το "γγαλονομισιά" και έπαιρνε καθέννας τους το μισό και το έτρωγε το μεσημέρι συχνότατα χωρίς φως. Ο τυροκόμος έπιζε το γάλα. Στην κατοχή που δε βρῖσκαμε αγοραστή πυχτιά το πίζαμε με "αγαστέρα" Σφάζαμε αρνάκια και ριφάνια πριν να αρχίσουνε να τρώνε χόρτα και το κούλιδαί τους με το περιεχόμενό του το βάζαμε στον κάπνο μέχρι να στραγγίσει καλά και μετά διαλυούσε ο τυροκόμος λίγο με νερό σε ένα κουτάλι και μετά έπιζε το γάλα. Ο μαντρατζής έβραζε το γάλα και έκανε το γιουρτή για το βράδυ. Το πιάχτόγαλο το χτυπούσανε με τον "αηδόνισο" ένα ξύλο που του είχανε στερεωμένα τσαταλωτά ξυλάνια και μετά με την τσαντίλα ένα ειδικό πανί το βάζανε σε ένα πλεχτό από βέργες καλούπι όπου το λέγαμε "τουπί". Δεν είχαμε ουτε καν ένα αυτοσχέδιο πλεστήριο μα του βάζαμε πέτρες για να πλεστή. Τα υγρά που μένουνε άμα βγάλαμε τη "μαλάια" τα λέμε "νουρό". Από αυτά έφυγε η τυρίνη ουσία μα αιόμα έχουνε τη μυζηθρόνη όπου συμπληρώνουμε αιόμα λίγο γάλα το "ανάχυμα" και

το βράζουμε και κόβουμε τη μυζήθρα. Το τυρί το γυρίζουμε στο καλούπι δυο ή τρεις φορές και μετά το βάζουμε σε μια πλάκα και το αλατίζουμε λίγες μέρες μετά το βάζουμε στην αποθήκη πάνω σε μαλακούς θάμνους.

Διαριοσύνης της "βιατζές"(της σαιζόν του μητάτου)εικουρευάνε τα πρόβατα και σε ένα βαθμό ήτανε γιορτή των προβάτων.

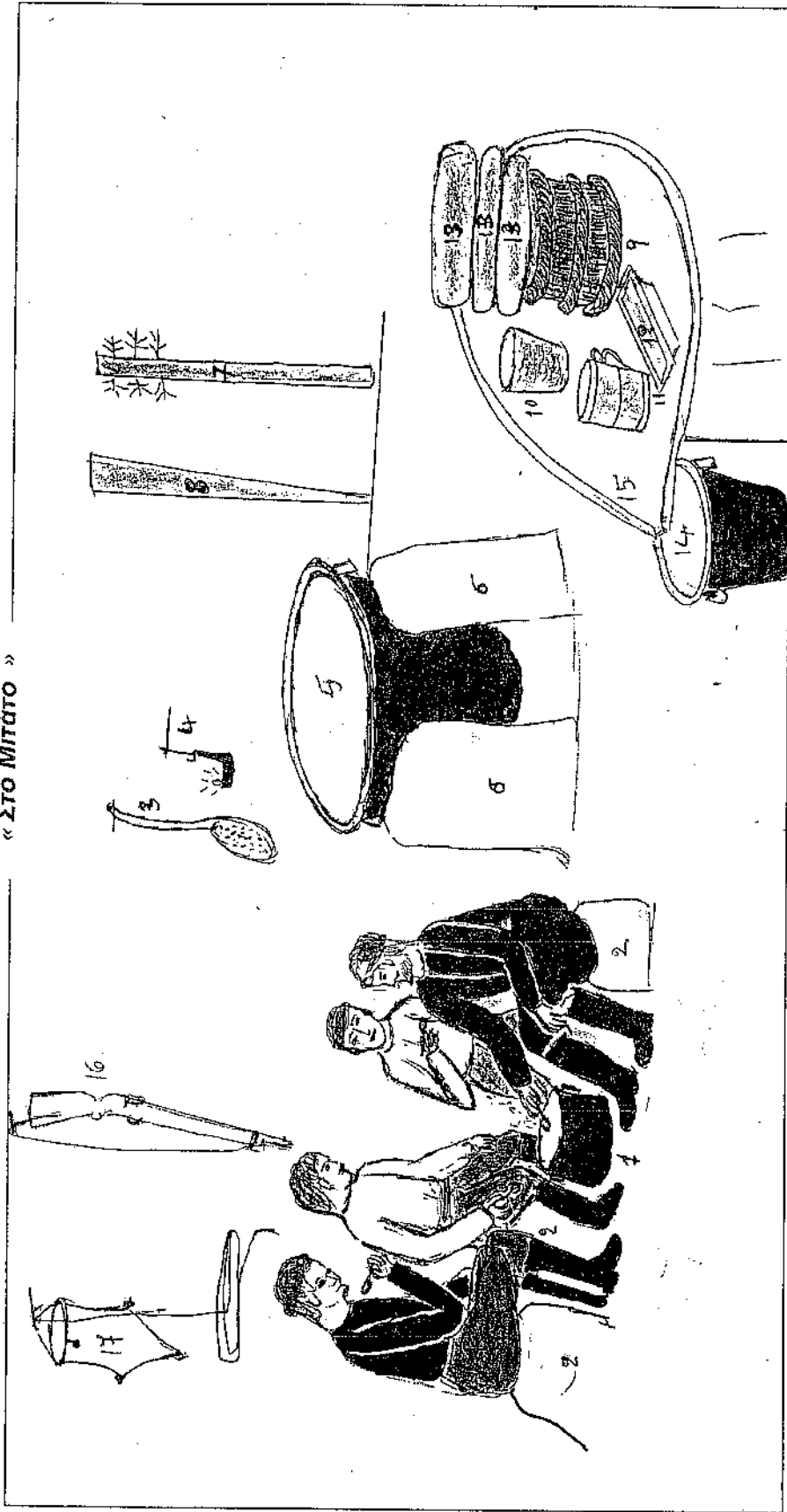
Η ζωή στο μητάτο

Πάνω από 4μήνες κάναμε στο μητάτο 4 άτομα. Συχνά απόσταση χιλιομέτρων από τα σπίτια μας. Μαζί και το ένα μητάτο από το άλλο ήτανε σε μεγάλη απόσταση. Στα σπίτια μας κάθε 10 μέρες κατεβαίναμε για να αλλάξουμε ρούχα. Ένα ράσο(κάπα) είχε καθένας μας και το φορούσε την ημέρα άμα έβρεχε και αυτό φορούσε και τη νύχτα σαν ολιμπι μπακι και ξαπλώναμε πάνω σε θάμνους. Πολλές μέρες περνούσανε να βγάλουμε τα στιβάνια μας. Για να σιοτώνομε την ώρα λέγαμε αστεία, λέγαμε παραμύθια, τραγουδούσαμε, όπως τραγουδούνε τα πουλιά στο κλουβί τους. Και πριν από τον πόλεμο συνήθως δεν είχαμε φωμί στο μητάτο. Διαριοσύνης του πολέμου σπανιότατα να βρεθεί φωμί εκεί πάνω. Μόλις αρμέγαμε βάζαμε στο πάτωμα του μητάτου ένα τεσσαεραύτινο ηλιοσπίναλο με γύρω στις 6-7 οιάδες για σούρτη και καθίζαμε σε πέτρες και τρώγαμε όλοι μαζί από το ίδιο τσιγάλι. Σε λίγη ώρα έβγαλινε η μυζήθρα και πάλι στο πάτωμα βάζαμε συνήθως ένα ξύλινο ή ένα πήλινο λειανάνι και πάλι καθίζαμε στις πέτρες μας και τρώγαμε πάλι όλοι μαζί. Συχνά αρχίζαμε το μητάτο και στις ύστερες του Μάρτη και πολλές φορές έβρεχε και όλα τα μητάτα είχανε τότε χωματοστεγές και βάζανε νερό και πολύ συχνά εμετακινούσαμε το θαμνοκρεβάτι μας για να μην πέφτει απάνω μας το νερό

Το μοίρασμα του τυριού

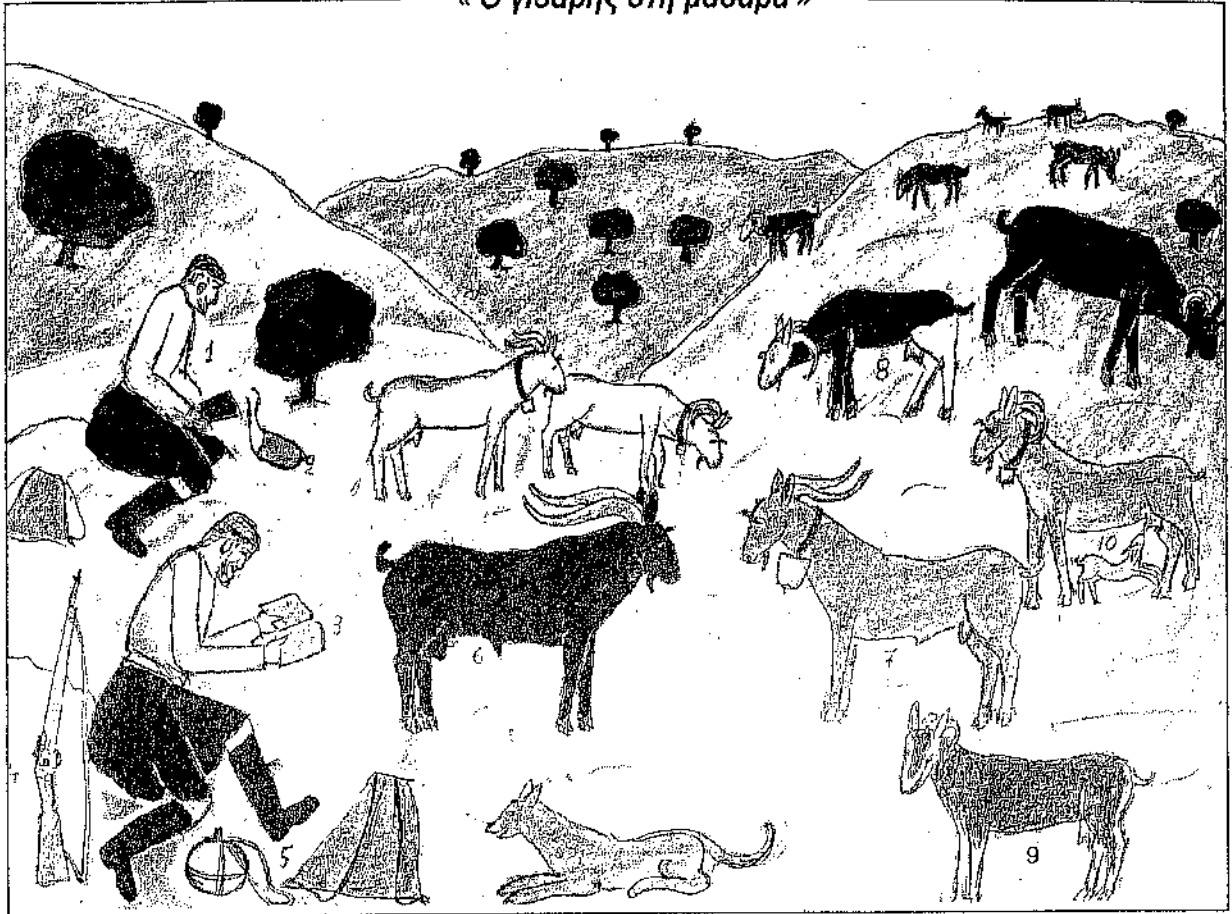
Αν το μητάτο είχε π.χ. 400 πραγματικά πρόβατα το τυρί μοιράζετο σε 600 περίπου, διότι και τα εικονικά που τα λέμε ανεμικά συμμετέχουνε στη διανομή με ίσα δικαιώματα. Κάθε 20 πρόβατα λέμε πως είναι ένα καυκί και γι' αυτό κάθε καυκί κάναμε μια βούβα(ντάνα) Βγάζανε πρώτα τα μεγαλύτερα ένα για κάθε ντάνα και μετά τα δευτερότερα μέχρι να τελειώσουνε μετά το ζυγίζανε για να μην λαδινηθεί κανείς. Επληρώνανε το "νόμι"(το ενοίκιο της μαδάρας, επληρώνανε τα έξοδα του μητάτου. Ήναταναλώνετο μεγάλη ποσότητα για τροφή. Εμοιράζετο το προϊόν των 400 σε 600 πρόβατα και τελικά το κάθε πρόβατο έπαιρνε γύρω στη 1,5 οιά τυρί και 1 οιά αθότυρο για ολόκληρο το χρόνο

« Στο Μιλίτο »

1. Το τεσσαράυτικο γιαουρτοσίκαλο. 2. Δεν είχαν καθίσματα και καθένας εκάθιζε σε μια πέτρα, το σοϊκάλι με το γιαούρτι και το πιάτο με τη μυζήθρα χάμω τα βάζανε. 3. Η τρυπητή κουτάλα που βγάζουσε τη μυζήθρα. 4. Ο λύχνος. 5. Το καζάνι. 6. Η λαβετζιάστρα. 7. Ο ταραχτής. 8. Ο αιδόνισος. 9. Το τουπί, καλούπι του τυριού. 10. Το σοϊφίδι, καλούπι του αβοτύρου. 11. Το κάρτο. 12. Ένα πινακάκι από ξύλο ασφεντάμου που βάζανε τη σύχουμη μυζήθρα και την τρώγανε. 13. Το τυρί το πετρώνανε με 2-3 πέτρες γιατί δε θέλανε να του δώσουνε απότομα την πίεση. 14. Το αρμεγάρι που βάζανε το γάλα ερησιμοποιούσανε και για να βάζουσε τα λείμματα. 15. Η ξε-πορταρέ ήτανε πελεκημένη από κορμό δέντρου και απάνω σ' αυτή φπιάχανε πολλή δουλειά του τυριού. 16. Το "σιντερκό" δεν έλειπε από τα μιτάτα. 17. Η ασκονταβλα γουβάς από δέρμα ζώου.

« Ο γιδάρης στη μαδάρα »

Στο σκίτσο παρουσιάζομε μια σκηνή συνηθισμένη για τον βοσκό περασμένων εποχών. 1. Εκεί στην εσοχή ο ένας τσομπάνης "τσαγκαρεύεται" (μπαλώνει τα στιβάνια του). Συνήθως εφορούσε παλιά στιβάνια ο βοσκός και δεν απεκλείετο ξαφνικά/να "ξεχαμπετωθούνε" τα στιβάνια του εκεί στην κορφή (να ξεσκιστούνε σε βαθμό που να μη μπορεί να τα περπατήσει). Για τούτο το ενδεχόμενο εκρατούσε πάντα στο σακκούλι του το "αράι" του (ένα μικρό αραγάκι, δοχείο από δέρμα αρνιού, που μέσα είχε σουβλί, λουρί, κανένα κομματάκι δέρμα κλπ). Καμιά φορά για αράι είχανε το δέρμα από τους ορχείς του κριού όπου και για κορδόνι άφηναν μια στενή λουρίδα δέρμα από το μέρος των πίσω ποδιών. Στην περίπτωση αυτή το λέγανε "κολέβδα". 2. Αυτή είναι η κολέβδα. 3. Όσοι ξέρανε έστω και λίγα γράμματα κρατούσανε τη Βίβλο ή άλλα χαρτιά, όπως τον "Ερωτόκριτο", τον είχανε σε υπόληψη. Πολλοί τον ντύνανε με δέρμα πάνω από το εξώφυλλο. 4. Το όπλο ήτανε παλιότερα εξάρτημα του βοσκού και αυτό. 5. Το φλασκί του και το σακκούλι το 6. Ο επιβήτορας τράγος φαίνεται από το παράστημά του ότι έχει περισσότερη μυϊκή δύναμη από τον ευνούχο. 7. Ο ευνούχος υπερέχει σε λεβεντιά από τον επιβήτορα. Φορά το μεγάλο κουδούνι που μ' αυτό καθοδηγεί το κοπάδι σαν "μπροστάρης". 8. Όταν η κατσίκα έχει άσπρους μερούς τη λένε "λαμεράτη". Όταν έχει άσπρη κεφαλή την λένε "κεφάλωπη". 9. Όταν η κατσίκα έχει δυο παράλληλες άσπρες γραμμές ανάμεσα στα μάτια κάθετες, ασπριδερή μύτη και αυτιά τη λένε "χελιά" και όταν έχει άσπρα πόδια την λένε "τσαγκάτη". 10. Όταν η κατσίκα έχει γκρί χρώμα την λένε "ψαρή" και άμα είναι καφέ την λένε "ρούπα".

Η κουρά

Κάθε χρόνο στις αρχές του καλοκαιριού κουρεύουνε τα πρόβατα οι βοσκοί. Παλιότερα ήτανε εισόδημα και τα μαλλιά. Τώρα δεν έχουνε τιμή.

Στην κουρά έρχονται φίλοι και δικοί και βοηθούνε και ο βοσκός σφάζει ένα ή περισσότερα πρόβατα για να περιποιηθεί τον κόσμο. Μετά το κούρεμα αρχίζει το φαγοπότη και συχνά το τραγούδι που παίρνει διαστάσεις εορτής των προβάτων και συνεχίζεται ως αργά.

Παλιότερα όποιος πήγαινε να βοηθήσει στην κουρά, αν δεν είχε δικά του πρόβατα, του έδιναν ένα-δυο "μποκάρια" μαλλιά (μποκάρι λέμε το μαλλί ενός προβάτου όπως το μποκιάζουνε μετά το κούρεμα).

Πολύ σημαντικό εισόδημα ήτανε τα μαλλιά στα δύσκολα χρόνια. Και τιμή είχανε, αν τα πουλούσε κανείς, μα και οι γυναίκες εκάνανε πολλά "νοικοκεράτα" με τα μαλλιά. Πατανίες, "ράσα" (κάπες), τα προικιά των κοριτσιών και τόσα άλλα ρούχα υφαντά ή πλεχτά.

ΕΙΚΟΝΑ 50

Η κουρά

"Και του χρόνου με υγεία και με περισσότερα..."
(Συνηθισμένη ευχή για την περίπτωση)

1. Κουρεύουνε τα πρόβατα. 2. Συχνά γυρίζει ο κεραστής και βάζει κρασί στους "κουρίσκους". 3. Το "λαβέτζι" (λέβητας) βράζει με τα κρέατα. 4. Ένας παίρνει τα ζώα από τη μάντρα και τα πηγαίνει στους κουρίσκους και τους τα αφήνει με δεμένα πόδια "μπουζιασμένα". 5. Η γυναίκα σακιάζει τα μαλλιά. 6. Δυο άντρες βλέπουνε τα πρόβατα που είναι στη μάντρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ

Στην παραστιά

Σήμερα ο κόσμος ζεσταίνεται με καλοριφέρ και αир κοντίσιον ή έστω με σόμπες. Παλιότερα έκαναν την παραστιά, πολλές φορές χάμω σε μια γωνιά της "καμινάδας" (της κουζίνας) ειδικά για να "πυρώνονται" ευχάριστα τον χειμώνα. Έβαζαν μπόλικά ξύλα και ακόμα για να βγαίνει περισσότερη φωτιά έβαζαν και όρθια ξύλα. Αυτή ήτανε η πραγματική θαλπωρή που εξέσταινε ψυχικά και σωματικά. Η οικογένεια μαζευότανε γύρω-γύρω και άπλωναν τα χέρια για να την απολαμβάνουνε καλύτερα, όπως απλώνει τα χέρια κανείς όταν πλησιάζει κάποιον που είχε χρόνια μα και επιθυμία να τον δει. Ο σημερινός τρόπος θέρμανσης θερμαίνει "ψυχρά".

Μια οικογένεια «πυρώνεται»

Την ώρα από πυρώνεσαι και βλέπεις τη φουντάνα
μοιάζει με χάιδι τρυφερό από σου δίδει η μάνα

ΓΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

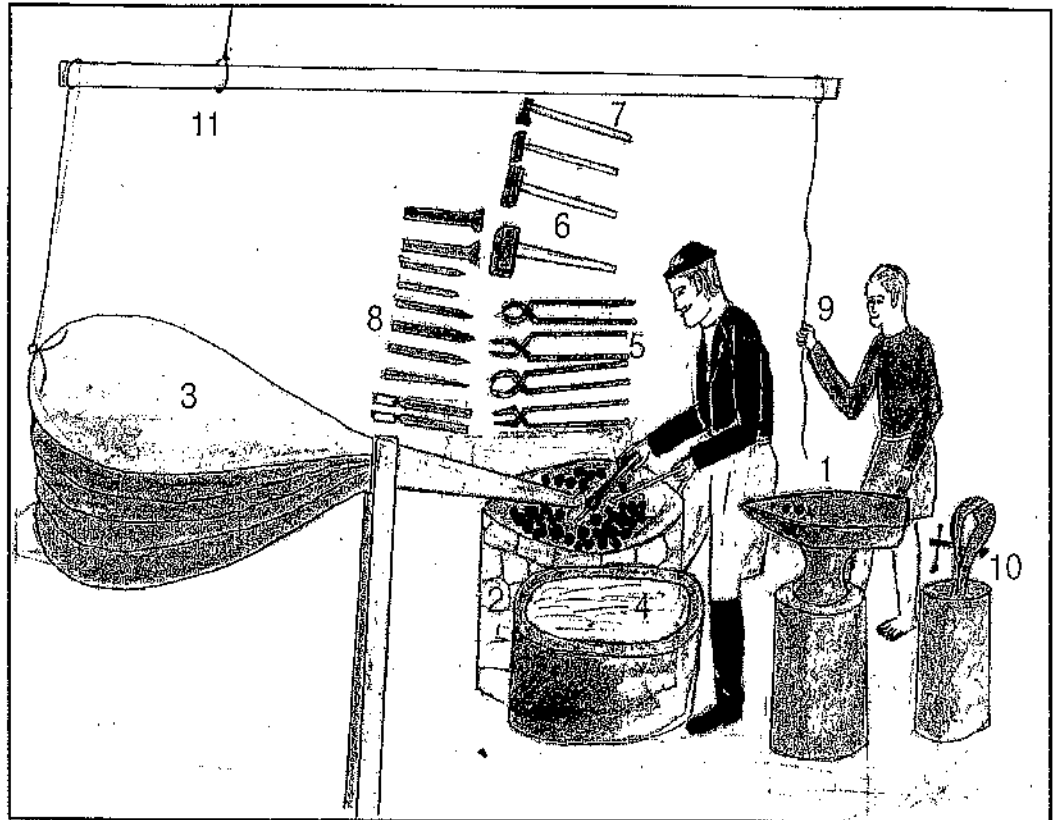
Δεν υπάρχει ψωμί στο τραπέζι. Από το ίδιο πήλινο λειανάκι τρώει το ανδρόγυνο. Από το ίδιο λειανάκι τρώνε μαζί και τα δυο παιδάκια, δεξιά. Για ποτήρια έχουνε δυο κασερβόλιουτα. Δεν έχουνε παπούτσια. Όλα τα παιδιά. Διακρίνονται μπαλάματα στα ρούχα που φορούνε και δεν είναι απαραίτητως ίδιο ύφασμα το μπαλάμα με το ρούχο.

Ο σιδηρουργός

Τον σιδηρουργό σε πολλά χωριά της Κρήτης τον λέγανε "χαρκιά" και το εργαστήριό του χαρκιδιό.

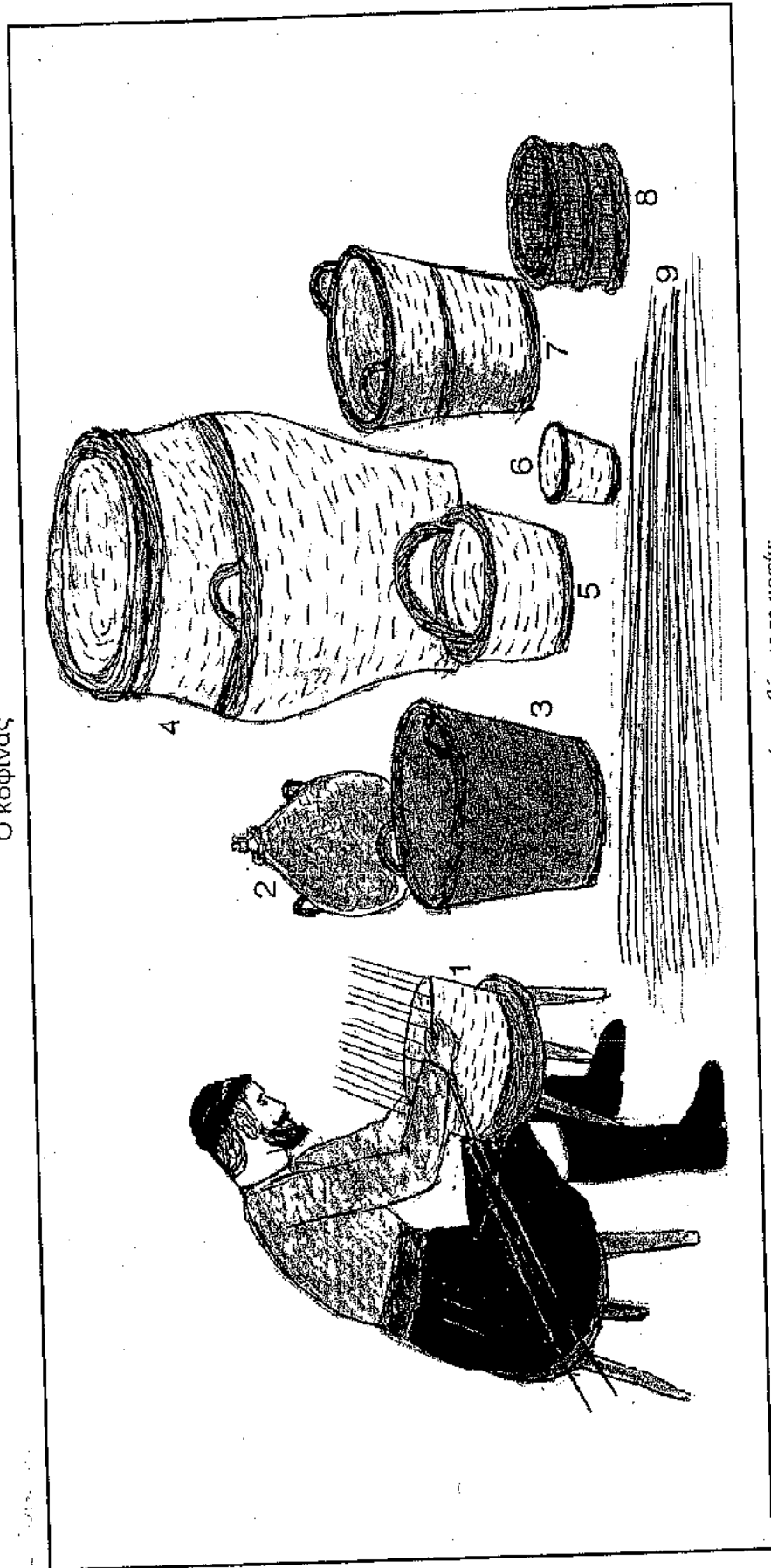
Ο σιδηρουργός

*Ως κοπανίζει ο χαρκιάς το σίντερο στ' αμόνι
ετσά με κοπανίζουνε τα βάσανα κ' οι πόνοι.*

1. Το πρώτο εργαλείο του χαρκιά είναι το αμόνι (άκμων). Εκεί απάνω σφυρηλατεί το σίδηρο και του δίνει το σχήμα που θέλει. 2. Δεύτερο εξάρτημα του χαρκιά είναι το πυρομάχι. Μια χαμηλή κολώνα, σαν βωμός, που εκεί απάνω, με ερρικοκάρβουνα ή πετροκάρβουνα πυρώνει το σίδηρο. Σπάνια με κυπαρισσοκάρβουνα. Δεν κάνει κάρβουνο από όλα τα ξύλα. 3. Απαραίτητο βέβαια είναι και το φυσερό. Η πάνω και η κάτω επιφάνεια είναι τάβλα. Το περιβλημά του είναι από δέρμα και κάνει κούδες όπως το ακορντεόν. Από το πίσω μέρος είναι δεμένο με ένα σκοινί και η άλλη άκρα του σκοινοῦ είναι δεμένη σε ένα μακρύ ξύλο. Από την άλλη άκρα το ξύλο έχει ένα σκοινάκι και από εκεί το τραβά ένα παιδί και όταν παίρνει αέρα μέσα κλείνει από μπροστά (για να μην ρουφά τα κάρβουνα) και ανοίγει η τρύπα για την είσοδο του αέρα. Όταν φυσά ανοίγει η οδός για το πυρομάχι και η άλλη κλείνει. 4. Η μαστέλα, μια γούρνα ή ένας τενεκές με νερό. Εδώ όταν έχει πάρει το κανονικό του σχήμα το σίδηρο το βάζει ο χαρκιάς για να πάρει τη βαφή του. Έχει μεγάλη σημασία η βαφή για την αντοχή του εργαλείου. Τη λένε βαφή γιατί όταν μπαίνει στο νερό με τη βράση παίρνει ένα μαύρο χρώμα. 5. Στον τοίχο έχει φυλαμένες διάφορες τανάλιες για να πιάνουνε κάθε εργαλείο. 6. Στον τοίχο έχει διάφορες βαριές και σφυριά που τα χρησιμοποιεί ανάλογα με το πάχος του σιδήρου. 7. Στον τοίχο έχει και ένα κοπίδι με στελιάρι. Όταν το σίδηρο είναι πυρακτωμένο δεν μπορεί να κρατά κοντά με το χέρι απλό κοπίδι. 8. Στον τοίχο έχει λίμες, ζουμπάδες (για να τρυπά) και κοπίδια. 9. Το παιδί που δουλεύει το φυσερό. 10. Απαραίτητο εργαλείο είναι και η μέγκενη. Εκεί σταθεροποιεί τα σίδηρα και τα δουλεύει. 11. Είναι στη στέγη ένα σχοινί και κρατά το ξύλο του φυσεριού.

Ο κοφινάς

Εισ' αυτού πλέκει ο κοφινάς με βέργες το κοφίνι
 έπλαξεν η γι-αγάπη μας κι άψευε και δε σβήνει

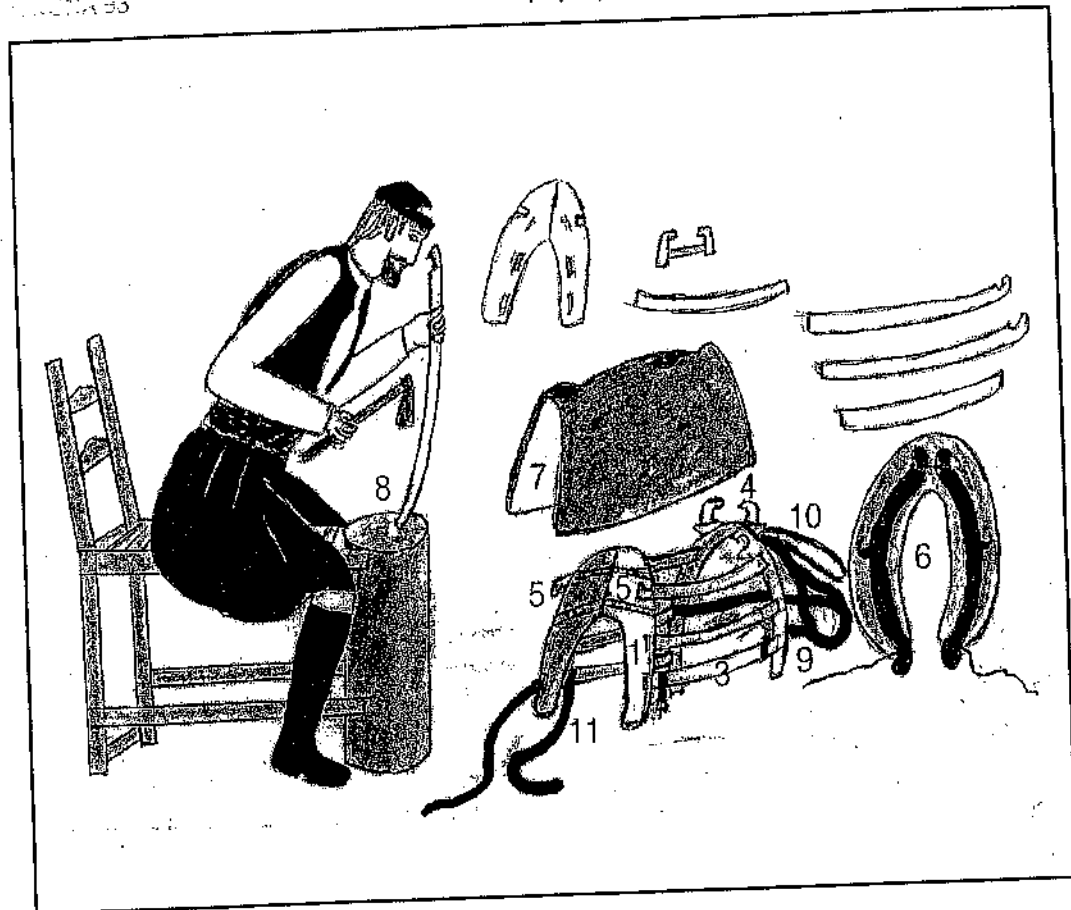
1. Ο κοφινάς επί το έργο 2. Νταμιτζάνα 3. Πετροκόφιο 4. Κοφινίδα 5. Καλάθι 6. Τσιφιδάκι 7. Μπουγαδοκόφιο 8. Τουπί 9. Δίγλα έχει τις βέργες για να συνεχίζει το πλέξιμο.

Ο σομαράς

Ο σομαράς είχε μια ειδική καρέκλα που αντί για μπροστινά πόδια είχε ένα κομμάτι κορμό δέντρου και απάνω εκεί πελεκούσε τα διάφορα κομμάτια του σαμαριού.

ΕΙΚΟΝΑ 35

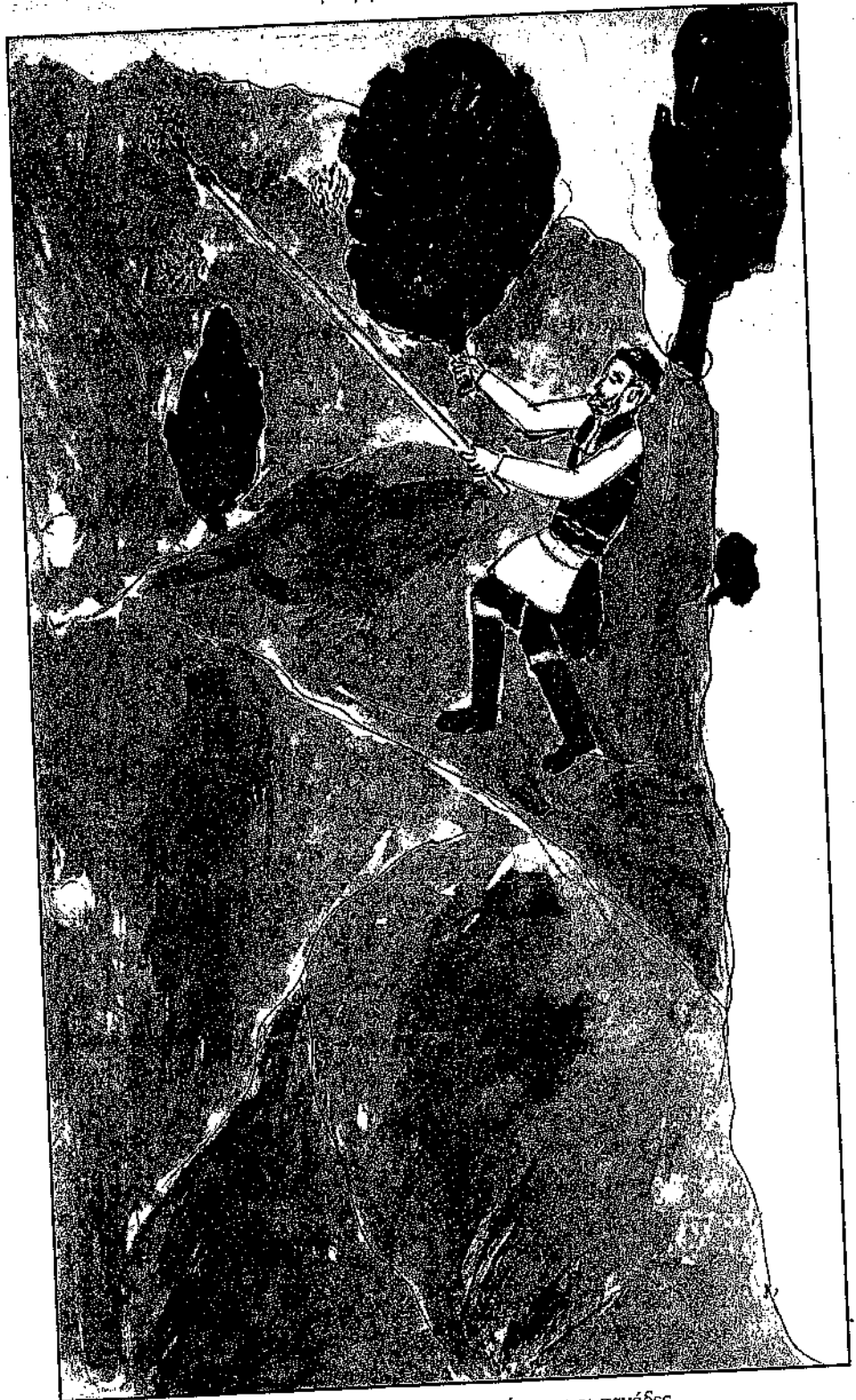
Ο σομαράς

Μοναχί τζη το πελέκαν η γαϊδάρα το σομάρι
και καλό κακό το κάνει, η γαϊδάρα θα το βάνει
(Παροιμακή μαντινάδα)

1. Η μπροστινή ψαλίδα του σαμαριού. 2. Η πίσω ψαλίδα. 3. Τα πλευρά. 4. Τα πίσω σκαρβέλια (ξύλινοι γάτζοι). 5. Τα εμπρός σκαρβέλια. 6. Ο κάσος για το λαιμό του μουλαριού, όταν ζευγαρίζει ή σέρνει κάτι. 7. Η στρώση του σαμαριού. Είναι απ' έξω με δέρμα και από μέσα έχει "κετσέ" κάτι μαλακό για να μην πληγώνει. 8. Ο σομαράς πελεκά. 9. Τα λουριά που κρατούνε το σαμάρι από πίσω τα λέγαμε "κουσκούνι" ή και «ομπιστέ». 11. Το λουρί που κομπίζει μπροστά "μπροστελίνα" και αυτό που περνά από την κοιλιά "γίγλα".

Το μάζεμα του δικταμού

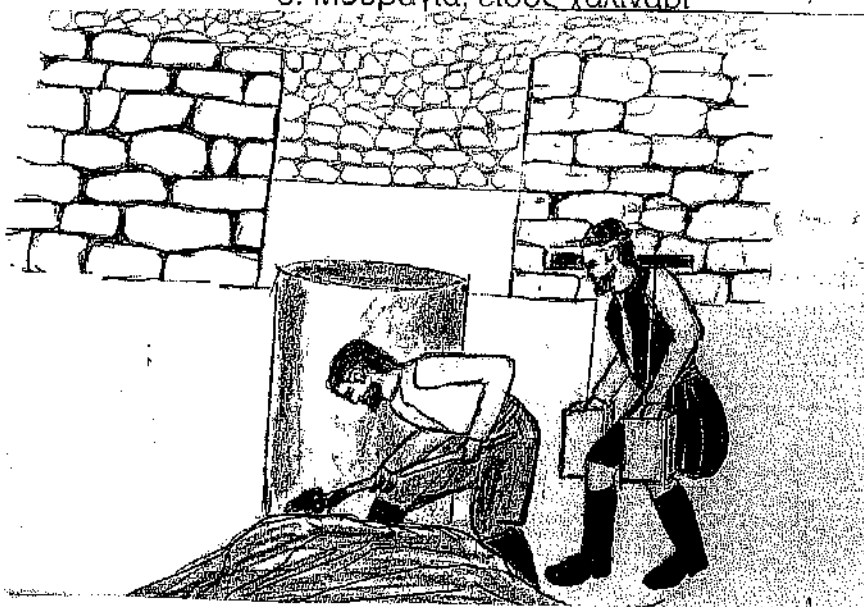
Λένε πως με το δικταμο γιατρέφονται οι σανάδες
μα μένα δε με ωφελεί κι ας πίνω με τσ' οκάδες

Ο δικταμος ευδοκίμει κυρίως στα γρεμνά των φαραγγιών
Από εις των μαζεύανε με κίγδυνα, τότε που η φτώχεια ήτα-
νε μεγάλη και ο δικταμος είχε μεγάλη τιμή.

« Ο γυρολόγος μανάβης »

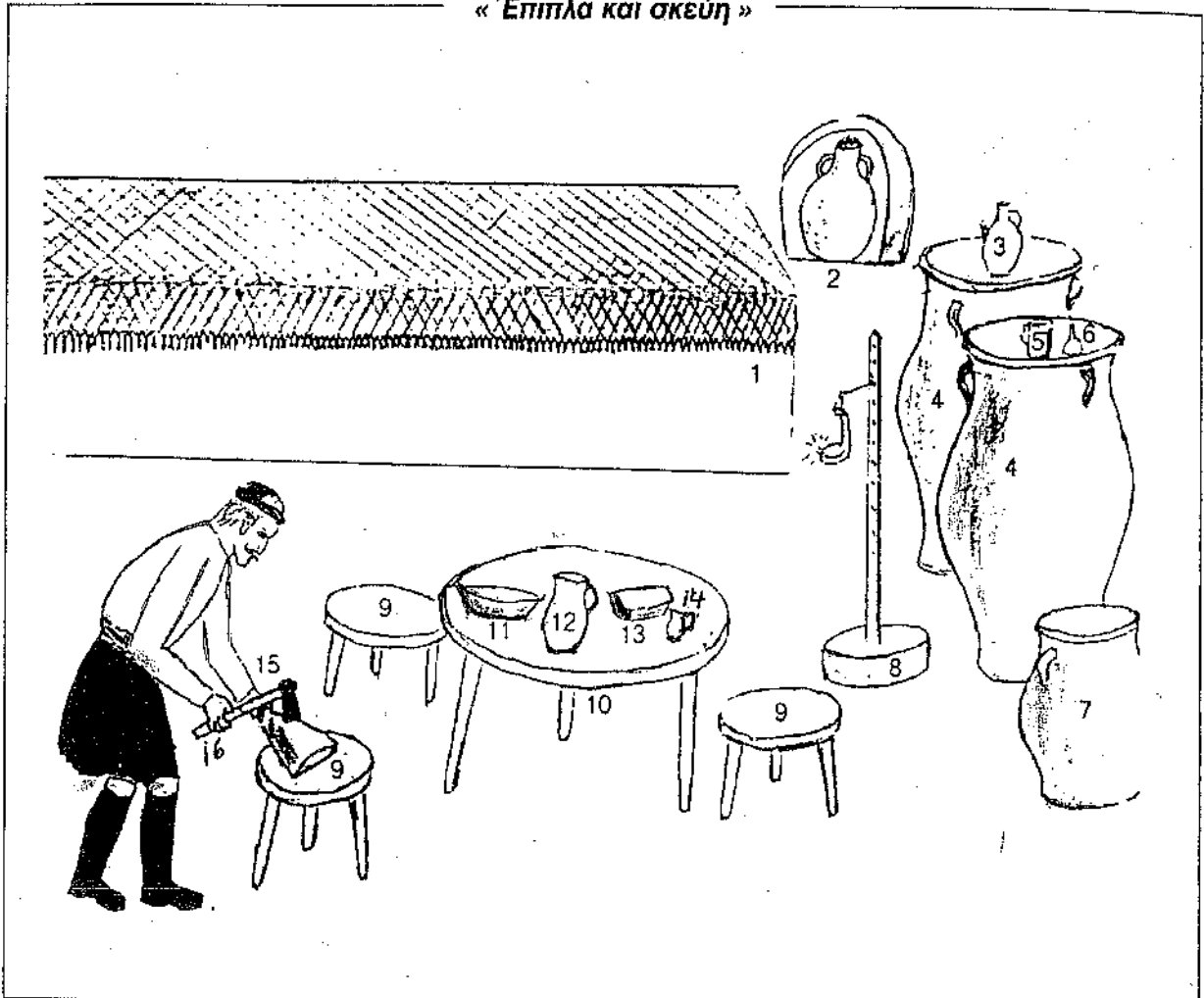

1. καμπανός (καντάρι)
2. Όπως φορά το τσεμπέρι το λέμε πηγουνίτη
3. Μουράγια, είδος χαλινάρι

Με τενειέδες κρεμασμένους με ξύλο από τους φμους μας κουβαλούσαμε
το νερό και με φτυάρια μαλάζαμε τις λάσπες.

« Έπιπλα και σκεύη »

1. Η πεζούλα. Κάτω από το στρώμα βάζανε θάμνους ή κλήματα για να μη λερώνονται τα ρούχα. Καμιά φορά και το συζυγικό κρεβάτι, ο "πέζουλος", ήτανε χτιστό μα και πάλι η νοικοκυρά το στόλιζε με τον "κρεββατόγυρο". Δαντέλα 50-60 πόντους που ήθελε πολλές μέρες να γίνει. 2. Ο σταμνοστάτης με το σταμνί. 3. Η "λαδικούδα". 4. Τα πιθάρια. 5. Η οκά που μετρούσαν το λάδι (μια οκά 400 δράμια, 1280 γρμ.). 6. Η "πίργια". 7. Το κιούπι. 8. Ο λυχνοστάτης. 9. Τα σκαμνάκια. 10. Το τραπέζι. 11. Η πήλινη λεκάνη. 12. Η πήλινη κανάτα. 13. Το ξύλινο πινακάκι. 14. Χάλκινος μαστραπός. 15. Ο SIEBER, Αυστριακός γιατρός και βοτανολόγος περιηγήθηκε την Κρήτη το 1816-17. Στο βιβλίο του "ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΚΡΗΤΗ ΤΟ 1817" γράφει ότι είδε σε χωριό της Κρήτης που έχουνε σκαμνάκια με τρία πόδια για να κάθονται μα εκεί κόβουνε καπνό, ξύλα και κρέας. Εδώ ο άνθρωπός μας "μελίζει" (κατακόβει) κρέας στο σκαμνάκι, όπως λέει και ο SIEBER ότι είδε. Γράφει ακόμα ο SIEBER ότι είδε στην Κρήτη και ξύλινες τρυπητές κουτάλες. 16 Μανάρι.

“Όντε βέρνει απού το μπόρο, αναβάστα Νικηφόρο
Όντε βέρνει απού το μπόρο, να σου το σακί και κάτω”

Συνέβαλε καιιά φορά να έχει κανείς γαϊδουράκι, μα να μην έχει σαμάρι. Το έβαζαν στην “αλευροσακούλα” (ένα μεγάλο σακί υφαντό με μαλλί ντόπιο) 60-70 οκάδες φορτίο και το έβαζαν επάνω στο γαϊδάρo. Το έδεσαν μετά με σκοινιά. Η παραπάνω σχετική παροιμία λέει ότι από την μεριά που έχει τους “μπουζιόνους” (στις γωνίες της σακούλας είναι περισσότερο βάρος από ό,τι από εκεί που είναι δεμένη η σακούλα). Το φορτίο αυτό λέγεται “κατακόλι”. Όταν το επέτρεπε η κατάσταση κρατούσαν το πολεμικό όπλο και όταν πήγαιναν στο μύλο. Όταν αυτό ήτανε δύσκολο, κρατούσανε τον “τσιφτέ” (κυνηγετικό).

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

Πρόλογος	σελ. 1
Ιδιαιτερότητες των Σφαιριανών	" 2
Η φιλοξενία στα Σφαιριά	" 19
Σφαιριανά φαράγγια	" 23
Η τεχνοτροπία στις οικισμένες των Σφαιριών	" 28
Τοπολαλιά των Σφαιριών	" 34
Σφαιριανά έθιμα των εορτών του Πάσχα	" 36
Χριστουγεννιάτικα έθιμα των Σφαιριών	" 43
Παραμύθια	" 48
Ανέκδοτα εις του φυσικού	" 52
Ανδρουλιός Μωράκης	" 57
Αλλαγές στην κοινωνία	" 61
Από τη Μάχη της Κρήτης και την κατοχή	" 65
Δασιαλογιάννης	" 74
Ο Μαλιγιαναγός του Εμπροσθένου Αληθάκης	" 87
Η παιδεία παλιότερα	" 98
Η 25η Μαρτίου	" 102
Πολεμική λαϊκή ποίηση	" 105
Νόμοι στα αυτοδιοικουόμενα Σφαιριά επί τουρισμοκρατίας	" 110
Γεώργιος Ξενουδάκης	" 113
Αλληγορικά και εθιμικά ποιήματα	" 119
Τα σιτηρά στα Σφαιριά από τη σπορά ως το φούρνο	" 125
Το ολοκαύτωμα του Καλλιμαράτη	" 135
Οι Δροσουλήτες	" 139
Η μάχη του Φραγκοκαστέλλου	" 142
Η επέτιος στη θυμιανή Παναγία	" 145
Στρατιωτικό ημερολόγιο εν καιρώ εμφυλίου πολέμου	" 149
Λέξεις που θεωρούνται ιδιοματιές μα είναι της αρχαίας ελληνικής	" 162
Σφαιριανά μοιρολόγια	" 165
Γιατροσόφια και βότανα	" 170
Κρητικές ρίμες	" 179
Ο βόσκιος και οι τρόποι συνεργασίας με τους συναδέλφους του	" 187
ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ (Διάφορες ασχολίες) σε σκίτσα με πλήρη λεζάντα	" 193
Πίνακας περιεχομένων	" 200

